

**T.C.
İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Ana Bilim Dalı**

Doktora Tezi

**1930-1946 DÖNEMİNDE
TÜRK BANKACILIK TARİHİ**

**Naci YILMAZ
2502990037**

**Tez Danışmanı
Prof.Dr.Tevfik GÜRAN**

İSTANBUL-2007

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasında, Cumhuriyetimizin önemli bir zaman dilimi olan 1930-1946 döneminde, bankacılık sektörünün temel özellikleri ile ilgili birtakım sorulara yanıt bulunmaya çalışılmıştır. Konu ile ilgili orijinal kaynaklara yer verilmeye çalışılmış, bu kapsamda, TCMB Bültenleri, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri ve dönemin günlük gazetelerine başvurulmuştur. Bu konuda en önemli kaynak niteliğinde olan ve Merkez Bankası tarafından hazırlanan TCMB Bültenlerinde dahi banka bilançolarına ilişkin sayısal veriler olsa bile, bu verilerin sistematik bir biçimde sunulduğu ve zaman içindeki değişimlerine ilişkin sebeplerin detaylı bir biçimde analiz edildiği herhangi bir çalışma şimdiye kadar henüz yapılmamıştır.

Birinci Bölümde iki dünya savaşı arasında dünyada meydana gelen finansal gelişmeler bankacılık açısından incelenmiştir. Bu uluslar arası ortam paralelinde ve Osmanlıdan devralınan miras üzerinde durulduktan sonra, Türkiye’de 1930-1946 döneminde devletin iktisadi görüş ve politikalarına da yer verilmiş, dönemin önemli iktisadi sorunları ve bu sorunlara karşı alınan tedbirler ele alınmıştır. Bu kapsamda, 1929 yılındaki Büyük Buhranın Türkiye’ye etkileri, iktisadi devletçilik uygulamaları, İkinci Dünya Savaşı’nın etkileri incelenmiştir. İkinci Bölümde, 1930-1946 dönemindeki Türk bankacılık sisteminin yapısı sektördeki banka gruplarının piyasa payları itibarıyla ve bir bütün olarak incelenmiştir. Bu bölümde bankacılık sisteminin mevduat, kredi, sermaye, kar, gayrimenkul, tahvil rakamlarına ve şube sayılarına ilişkin bilgiler analiz edilmiştir. Üçüncü Bölümde, 1930-1946 döneminde faaliyet gösteren önemli bazı bankalara ait birtakım bilgiler sunulmuştur. Dördüncü Bölümde, Devletin bankacılık sektörünü düzenlemeye ilişkin yasal çalışmalarına yer verilmiştir. Sonuç Bölümünde, ilk dört bölümde anlatılanlar özetlenmiş, 1930-1946 dönemindeki Türk bankacılık sisteminin temel özellikleri hakkında yapılan değerlendirmelere yer verilmiştir.

Burada, bu tezin hazırlanmasında çok büyük katkıları bulunan ve aynı zamanda tez danışmanım olan değerli hocam Sayın Prof. Dr. Tevfik Güran'a teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Ayrıca, tez jürimde de bulunan değerli hocalarım Sayın Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu, Prof. Dr. Ahmet Kâl'a, Prof. Dr. Mithat Zeki Dinçer ve Doç. Dr. Çoşkun Çakır'a teşekkürlerimi arz ederim. Bu arada tezin biçimlenmesinde çok değerli bilgilerini benimle paylaşan; çalışmamın rafine hale gelmesini sağlayan değerli dostlarım ve üstadlarım Sn. Dr. Hüseyin Al ile Yrd. Doç. Dr. Şevket Kamil Akar'a sonsuz teşekkürlerimi arz ederim.

ÖZGEÇMİŞ

1965 yılında Ankara'da doğdu. Ankara Mamak Lisesi'nin ardından 1986 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun oldu. Aynı yıl *İçişleri Bakanlığı*'nda APK Uzman Yardımcısı olarak Van'da çalışma hayatına başladı. Bir yıl sonra, bankacılık sektörüne geçti ve *Pamukbank*'ta Mali Analist olarak Ankara'da çalışmaya başladı. 1989 yılında *Egebank*'a geçti ve Mali Analiz Uzmanı olarak 2 yıl çalıştı. 1991 yılında *İş Bankası*'na girerek Eğitim Uzman Yardımcısı olarak çalışmaya başladı. Bankacılık ile ilgili birçok konuda banka içi eğitimler verdi ve birçok seminere katıldı. Halen bu bankada şube Müdür Yardımcısı olarak çalışmaktadır. 1991 yılında Ankara Üniversitesi Banka ve Sigorta Hukuku Araştırma Enstitüsü'nde Bankacılık Sertifika Programını bitirdi. 1997 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İktisat bilim dalında "*Bankacılıkta Sermaye Yeterliliği ve Türkiye*" konulu yüksek lisans tezini tamamladı. Kendisi evli olup, *Özgün* isimli bir oğlu ve *Güneş* isimli bir kız çocuğu vardır.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
İÇİNDEKİLER.....	I
TABLolar LİSTESİ.....	III
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	VI
GİRİŞ.....	1
1.ULUSLAR ARASI FİNANSAL SİSTEM VE TÜRKİYE (1930-46).....	3
1.1.İki Savaş Arasında Uluslar Arası Ekonomik Sistem ve Bankacılık.....	3
1.2.Osmanlı'dan Devralınan Miras.....	26
1.3.Türkiye'de İzlenen İktisadi Politikalar (1930-1946 Dönemi).....	38
1.4.Dünya Buhranının Etkileri.....	51
1.5.Devletçilik.....	67
1.6.İkinci Dünya Savaşının Etkileri.....	72
2.MAKRO ANALİZ: 1930-1946 DÖNEMİ TÜRK BANKACILIĞI.....	77
2.1. Genel Özellikler.....	77
2.2. Bankaların Bilanço Büyüklükleri.....	87
2.2.1.Banka ve Şube Sayısı.....	89
2.2.2.Banka Aktifleri.....	94
2.2.3.Ödenmiş Sermaye.....	101
2.2.4.Mevduat.....	105
2.2.5.Krediler.....	112
2.2.6.İştirakler.....	120
2.2.7.Bilanço Karı.....	124
2.2.8.Gayri Menkuller.....	130
2.2.9.Tahviller.....	135
3.MİKRO ANALİZ: 1930-1946 DÖNEMİNDE FAALİYET GÖSTEREN BANKALAR.....	142
3.1. Kamu Bankaları.....	142
3.1.1.T.C. Merkez Bankası.....	142
3.1.2. Sümerbank.....	155
3.1.3. Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası.....	169
3.1.4. Emlak ve Eytam Bankası.....	177
3.1.5. Halk Bankası.....	181
3.1.6. Belediyeler Bankası.....	185
3.1.7. Etibank.....	188
3.1.8. Denizbank.....	193

3.2. Özel Bankalar.....	195
3.2.1. Türkiye İş Bankası.....	195
3.2.2. Türk Ticaret Bankası.....	203
3.2.3. Yapı Kredi Bankası.....	207
3.2.4. Türkiye Garanti Bankası.....	209
3.3. Yerel Bankalar.....	210
3.4. Yabancı Bankalar.....	218
3.4.1. Osmanlı Bankası.....	218
3.4.2. Selanik Bankası.....	223
4. TÜRK BANKACILIK SİSTEMİNİN YASAL ÇERÇEVESİ (1930-1946 DÖNEMİ).....	227
4.1. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu.....	228
4.2. Mevduatı Koruma Kanunu.....	244
4.3. Ödünç Para Verme İşleri Kanunu (ÖPVK).....	254
4.4. Bankalar Kanunu.....	263
SONUÇ.....	285
EKLER.....	290
KAYNAKÇA.....	308

TABLolar LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1.1.	1930-1946 Dönemi Temel Ekonomik Göstergeler.....	41
Tablo 1.2.	Türkiye’de 1930-1946 Döneminde Devlet Bütçeleri (Milyon TL).....	42
Tablo 1.3.	İngiliz Sterlinine Göre TL.nin Değeri ve Tedavülü.....	44
Tablo 1.4.	1930-1946 Döneminde Türkiye’nin Dış Ticareti (Milyon\$).....	46
Tablo 2.	Banka Gruplarının Sektör Payları (%) 1926-1929	79
Tablo 2.1.	1930-1946 Döneminde Kurulan Bankalar.....	81
Tablo 2.2.	Hizmet Sektörü Çalışan Sayıları (1935).....	82
Tablo 2.3.	Türkiye’deki Bankaların Bilanço Rakamları 1930-1946 (000TL).....	87
Tablo 2.4	Türkiye’deki Bankaların Bilanço Rakamları 1930-1946 (000USD).....	88
Tablo 2.5	Banka Bilanço Kalemlerinin Milli Gelir İçindeki Payları 1930-1946	88
Tablo 2.6	Türkiye’deki Banka ve Şube Sayıları 1930-1946.....	89
Tablo 2.7	Banka Grupları Bazında Şube Dağılımı (%)1930-1946.....	92
Tablo 2.8	Banka Grupları Bazında Aktiflerin Dağılımı (%)1930-1946.....	98
Tablo 2.9	Banka Grupları Bazında Ödenmiş Sermaye Dağılımı (%)1930-1946.....	103
Tablo 2.10	Banka Grupları Bazında Mevduatın Dağılımı (%)1930-1946.....	110
Tablo 2.11	Banka Grupları Bazında Kredilerin Dağılımı (%)1930-1946.....	117
Tablo 2.12	Banka Grupları Bazında İştiraklerin Dağılımı (%)1930-1946.....	122
Tablo 2.13	Banka Grupları Bazında Banka Karlarının Dağılımı (%)1930-1946.....	128
Tablo 2.14	Banka Grupları Bazında Gayrimenkullerin Dağılımı (%)1930-1946.....	133
Tablo 2.15	Banka Grupları Bazında Tahvillerin Dağılımı (%)1930-1946.....	138
Tablo 3.1	TCMB’nin Hisse Senetleri Dağılımı (1932-1938).....	148
Tablo 3.2	Tedavüldeki Banknot Miktarı(1931-1946).....	152
Tablo 3.3	TCMB Bilançosu (1935).....	153

Tablo 3.4	Sanayi ve Maadin Bankası 1930-1946 Bilanço Rakamları (Bin\$).....	159
Tablo 3.5	Sanayi ve Maadin Bankası'nın Sistem İçindeki Payı(%).....	159
Tablo 3.6	Sümerbank'ın Müesseseleri(1944).....	166
Tablo 3.7	Sümerbank'ın İştirakleri (1944).....	167
Tablo 3.8	Sümerbank 1934-1946 Bilanço Rakamları (Bin\$).....	168
Tablo 3.9	Sümerbank'ın Sistem İçindeki Payı(%).....	168
Tablo 3.10	Ziraat Bankası 1930-1946 Bilanço Rakamları (Bin\$).....	176
Tablo 3.11	Ziraat Bankası'nın Sistem İçindeki Payı(%).....	177
Tablo 3.12	Emlak ve Eytam Bankası 1930-1946 Bilanço Rakamları (Bin\$).....	180
Tablo 3.13	Emlak ve Eytam Bankası'nın Sistem İçindeki Payı(%).....	181
Tablo 3.14	Halkbank 1934-1946 Bilanço Rakamları (Bin \$).....	184
Tablo 3.15	Halkbank'ın Sistem İçindeki Payı(%).....	185
Tablo 3.16	Belediyeler Bankası 1934-1946 Bilanço Rakamları (Bin\$).....	188
Tablo 3.17	Belediyeler Bankası'nın Sistem İçindeki Payı(%).....	188
Tablo 3.18	Etibank'ın Müesseseleri ve İştirakleri(1944).....	191
Tablo 3.19	Etibank 1936-1946 Bilanço Rakamları(Bin\$).....	192
Tablo 3.20	Etibank'ın Sistem İçindeki Payı(%).....	192
Tablo 3.21	Denizbank Bilanço Rakamları ve Sistem İçindeki Payı 1938.....	194
Tablo 3.22	Türkiye İş Bankası 1930-1946 Bilanço Rakamları (Bin\$).....	202
Tablo 3.23	İş Bankası'nın Sistem İçindeki Payı(%).....	203
Tablo 3.24	Türk Ticaret Bankası 1930-1946 Bilanço Rakamları (Bin\$).....	206
Tablo 3.25	Türk Ticaret Bankası'nın Sistem İçindeki Payı(%).....	206
Tablo 3.26	Yapı Kredi Bankası 1944-1946 Bilanço Rakamları(Bin\$).....	208
Tablo 3.27	Yapı Kredi Bankası'nın Sistem İçindeki Payı(%).....	208
Tablo 3.28	Garanti Bankası Bilanço Rakamları ve Sistem İçindeki Payı 1946.....	209

Tablo 3.29	1930-1946 Döneminde Türkiye’de Faaliyet Gösteren Yerel Bankalar.....	216
Tablo 3.30	Yerel Bankaların Sistem İçindeki Payları(%) 1930 Yılı.....	217
Tablo 3.31	Osmanlı Bankası 1930-1946 Bilanço Rakamları (Bin\$).....	222
Tablo 3.32	Osmanlı Bankası’nın Sistem İçindeki Payı(%).....	222
Tablo 3.33	Selanik Bankası 1930-1946 Bilanço Rakamları (Bin\$).....	224
Tablo 3.34	Selanik Bankası’nın Sistem İçindeki Payı(%).....	225

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 1.	Türkiye’deki Bankaların Şube Sayıları (1930-46).....90
Şekil 2.	Banka Grupları Bazında Şube Dağılımı (%) 1930-1946.....93
Şekil 3.	Bankaların Aktifleri (1930-46).....95
Şekil 4.	Banka Aktifleri/GSMH Oranı (1930-46).....98
Şekil 5.	Banka Grupları Bazında Aktiflerin Dağılımı (%) 1930-1946.....100
Şekil 6.	Bankaların Ödenmiş Sermayeleri (1930-46).....101
Şekil 7.	Banka Grupları Bazında Ödenmiş Sermaye Dağılımı (%) 1930-1946.....104
Şekil 8.	Bankaların Mevduatı (1930-46).....106
Şekil 9.	Banka Mevduatı/GSMH Oranı (1930-46).....109
Şekil 10.	Banka Grupları Bazında Mevduatın Dağılımı (%) 1930-1946.....111
Şekil 11.	Bankaların Kredileri (1930-46).....112
Şekil 12.	Banka Kredileri/GSMH Oranı (1930-46).....117
Şekil 13.	Banka Grupları Bazında Kredilerin Dağılımı (%) 1930-1946.....119
Şekil 14.	Bankaların İştirakleri (1930-46).....120
Şekil 15.	Banka Grupları Bazında İştiraklerin Dağılımı (%) 1930-1946.....123
Şekil 16.	Bankaların Bilanço Karları (1930-46).....125
Şekil 17.	Banka Karları/GSMH Oranı (1930-46).....127
Şekil 18.	Banka Grupları Bazında Bilanço Karlarının Dağılımı (%) 1930-1946.....129
Şekil 19.	Bankaların Gayrimenkulleri (1930-46).....130
Şekil 20.	Banka Grupları Bazında Gayrimenkullerin Dağılımı (%) 1930-1946.....134
Şekil 21.	Bankaların Tahvilleri (1930-46).....135
Şekil 22.	Banka Tahvilleri/GSMH Oranı (1930-46).....138
Şekil 23.	Banka Grupları Bazında Tahvillerin Dağılımı (%) 1930-1946.....140

GİRİŞ

Bu tez çalışmasında, Cumhuriyetimizin önemli bir zaman dilimi olan 1930-1946 döneminde “Devletin bankacılık sektöründeki payı ne kadardır ?” ve “devletin sektöre müdahalesinin iktisadi ve hukuki biçimleri nelerdir ?”, “bankacılık sektörü hangi banka grubunun egemenliğindedir ?”, “sektördeki güçlü ve zayıf bankalar hangi bankalardır ?” gibi bankacılık sektörünün temel özellikleri ile ilgili birtakım sorulara yanıt bulunmaya çalışılmıştır.

Bu tezin başlığı “1930-1946 Döneminde Türk Bankacılık Tarihi” olarak saptanmıştır. Konu ile ilgili orijinal kaynaklara yer verilmeye çalışılmış, bu kapsamda, Merkez Bankası’nın yayımladığı *TCMB Bültenleri*, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri ve dönemin günlük gazetelerine başvurulmuştur.

Günümüzde bankacılık ile ilgili pek çok kaynak bulunsa bile, Türkiye Cumhuriyeti bankacılık tarihine ilişkin bazı sayısal verilerin yer aldığı sınırlı sayıda esere rastlanmıştır; buna karşılık bankaların finansal büyüklüklerine yer veren ve finansal tabloların ayrıntılı analizinin yer aldığı herhangi bir eserin olmadığı görülmüştür. Bu konuda en önemli kaynak niteliğinde olan ve Merkez Bankası tarafından hazırlanan TCMB Bültenlerinde dahi banka bilançolarına ilişkin sayısal veriler olsa bile, bu verilerin sistematik bir biçimde sunulduğu ve zaman içindeki değişimlerine ilişkin sebeplerin detaylı bir biçimde analiz edildiği herhangi bir çalışma şimdiye kadar henüz yapılmamıştır.

Birinci Bölümde iki dünya savaşı arasında dünyada meydana gelen finansal gelişmeler bankacılık açısından incelenmiştir. Bu uluslar arası ortam paralelinde ve Osmanlıdan devralınan miras üzerinde durulduktan sonra, Türkiye’de 1930-1946 döneminde devletin iktisadi görüş ve politikalarına da yer verilmiş, dönemin önemli iktisadi sorunları ve bu sorunlara karşı alınan tedbirler ele alınmıştır. Bu kapsamda, 1929 yılındaki Büyük Buhranın Türkiye’ye etkileri, iktisadi devletçilik uygulamaları,

İkinci Dünya Savaşı'nın etkileri incelenmiştir. Söz konusu sorun ve tedbirlerin genelde makro ekonomik sisteme, özelde ise bankacılık sistemine önemli etkileri olmuştur.

İkinci Bölümde, 1930-1946 dönemindeki Türk bankacılık sisteminin yapısı sektördeki banka gruplarının piyasa payları itibarıyla ve bir bütün olarak incelenmiştir. İktisadi devletçilik politikası çerçevesinde, Türk bankacılığının ilgili dönemdeki gelişimi ve değişimi irdelenmiştir. Bu bölümde bankacılık sisteminin mevduat, kredi, sermaye, kar, gayrimenkul, tahvil rakamlarına ve şube sayılarına ilişkin bilgiler analiz edilmiştir.

Üçüncü Bölümde, 1930-1946 döneminde faaliyet gösteren önemli bazı bankalara ait birtakım bilgiler sunulmuştur. Bu kapsamda, Merkez Bankası, İş Bankası, Ziraat Bankası, Halk Bankası, Sümerbank, Belediyeler Bankası, Denizbank, Etibank, Türk Ticaret Bankası, Emlak ve Eytam Bankası, İmar Bankası, Yapı Kredi Bankası, Garanti Bankası ve Osmanlı Bankası kuruluş yasaları, amaçları, görev ve yetkileri, bilanço rakamları açılarından incelenmiştir.

Dördüncü Bölümde, Devletin bankacılık sektörünü düzenlemeye ilişkin yasal çalışmalarına yer verilmiş; bu kapsamda Merkez Bankası Kanunu, Mevduatı Koruma Kanunu, Ödünç Para Verme Kanunu ve nihayet Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Bankalar Kanunu detaylı bir analize tabi tutulmuştur.

Sonuç Bölümünde, ilk dört bölümde anlatılanlar özetlenmiş, 1930-1946 dönemindeki Türk bankacılık sisteminin temel özellikleri hakkında yapılan değerlendirmelere yer verilmiştir.

1. ULUSLAR ARASI FİNANSAL SİSTEM VE TÜRKİYE (1930-46)

1.1. İKİ SAVAŞ ARASINDA ULUSLAR ARASI EKONOMİK SİSTEM VE BANKACILIK

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte savaşa katılan ülkeler 1870 yılından beri başarıyla uygulanmakta olan ve serbest ticareti teşvik eden "altın para standardı"na askıya almışlardır. Savaş sonrasında, pek çok ülke tekrar altın para standardına geri dönüş yapmışlardır. Ancak her bir ülkenin ulusal parasının altın karşılığı değeri ve dolayısıyla diğer paralara karşı parite değeri, ülkeler arası işbirliği olmaksızın alınan tek taraflı kararlar nedeniyle, bir türlü savaş öncesinin denge seviyelerinde oluşturulamamıştır. Bunun üzerine ülkeler 1930'lu yılların başından itibaren "altın para standardı"na aykırı uygulamalara girişmişler, paralarını diğer ülkelerin dış ticaret hacmi aleyhine, tek taraflı devalüe etmişler, gümrük vergilerini artırmışlar, hatta döviz kontrolüne başlamışlar ve sonuçta ülkeler arası serbest ticaret ve sermaye akışı sona ermiştir. Altın standardı nihayet 1936 yılından itibaren tamamen çökmüş ve böylece II.Dünya Savaşı'nın ortaya çıkmasına neden olan bir unsur olmuştur.¹

Birinci Dünya savaşı öncesinde yaklaşık 30 yıl uygulanan altın standardı ile 1925 yılında tekrar uygulamaya başlanan ve 1936 yılına kadar uygulanan altın standardı arasında uygulamada önemli birtakım farklar vardı. Birincisi, savaşın bitmesi birtakım sıkıntılar doğurdu. Kimi sektörlerde aşırı istihdam, kimi sektörlerde eksik istihdam ortaya çıktı. Ayrıca, Almanya'nın İngiltere ve Fransa'ya ödemek zorunda olduğu savaş tazminatı, İngiltere ve Fransa'nın ise savaş sırasında ABD'den aldıkları savaş borçlarını geri ödeme sorunları vardı. İngiltere ve Fransa'nın savaş borçlarını ödemesi, Almanya'nın kendilerine ödeyeceği savaş tazminatlarına bağlıydı ve Almanya bu tazminatı ödeyebilecek ekonomik olanaklara sahip değildi. Çünkü, ABD parasını devalüe ederek ve gümrüklerini yükselterek Almanya'nın ihracatını engellemişti. Ancak, ABD savaş borçlarını İngiltere ve Fransa'dan tahsil edebilmek için Almanya'ya ABD bankaları aracılığı ile kredi vermeye başladı. Böylece ABD'den Almanya'ya ciddi bir sermaye akmaya başladı. Alman bankaları yüksek

---

¹ Harry D.Hutchinson, **Money, Banking, and the United States Economy**, New York, 1967, s.527.

borçlanma rasyoları ile çalışmaya başladılar. Bu durum ilerde yaşanacak bankacılık krizleri için uygun bir zemin yarattı. I.Dünya Savaşı sonrasında dünya üretiminin hızlı artış temposunu koruması, geleceğe dönük iyimserliğin ve spekülasyonun başlıca kaynağı idi. Spekülatif faaliyetlerin en hızlı geliştiği ABD'nin dünya mali politikası Büyük Buhrana gidişte önemli bir etken oldu. ABD'nin dünyanın bir numaralı alacaklı devleti olması, kendi iç pazarını gümrük duvarlarıyla koruması ve devamlı ihracat fazlasına sahip bulunması ABD'den kredi alan ülkelerin borçlarını mal ile ödeme olanaklarının iyice kısıtlanmasına yol açtı. Dünya üretiminin artmasına karşı dünya ticaret hacmi daralmaya başladı.²

İki savaş arası döneme ilişkin altın standardında daha önceki dönemde olmayan bazı teknik sorunlar bulunuyordu. Bunlardan biri, dış ticareti açık ve fazla veren ülkeler arasında altın hareketine ilişkin uyumsuzluk idi. Teoride, altın standardında “otomatik denkleştirme mekanizması”na göre, ticaret fazlası veren ve bu yüzden altın girişi olan ülkelerin merkez bankaları ulusal para miktarını ve dolayısıyla mal fiyatlarını arttırmaları (enflasyon), buna karşılık, açık veren ülkeler ise para arzlarını azaltarak fiyatları indirirler (deflasyon). Ancak, pratikte altın girişi olan ülkeler (Fransa ve ABD) altın rezerv artışını sterilize etmişler ve böylece emisyon artışı ve enflasyona başvurmamışlar, hatta bazı kaygılarla sıkı para politikaları ile deflasyona dahi gitmişlerdir. En büyük fazla veren ABD ve Fransa'ya karşılık en büyük açık veren ülkeler ise Almanya, İngiltere, Japonya idi. 1929 yılında başlayan Dünya Ekonomik krizi ABD'de uygulanan deflasyonun (fiyatların düşmesi) kısa bir süre içerisinde depresyona (üretim azalması) dönüşmesi ile patlak vermiştir. İkinci olarak, bu dönemde ABD, İngiltere ve Fransa dışındaki ülkeler doğrudan altın rezervinin yanı sıra ABD Doları, Sterlin, Frank gibi altına konveribl paraları da aynen altın gibi rezerv para olarak ellerinde tutmaya başladılar. Ancak, Birinci Dünya Savaşı öncesi döneminden farklı olarak, bu paraların tamamı üzerinden değil, ancak küçük bir kısmının altın karşılığı vardı. Örneğin ABD Dolarının ancak % 40'nın altın karşılığı vardı. Kriz zamanlarında bu paralardan altına doğru hareket dünya para arzını daraltarak bir başka deflasyonist etki

---

² J.K.Galbraith, **The Great Crash**, London, 1955, s.193-194.

doğuruyordu. Üçüncü olarak, bu dönemde kıta Avrupa'sında bulunan ülkelerin merkez bankaları savaş sonu yaşanan enflasyonist tecrübelerin sonucunda açık piyasa işlemleri yapamıyorlardı. Dolayısıyla sadece iskonto faizi yoluyla para arzı üzerinde etkili olabiliyorlardı. Ancak, bu etki de ticari bankaların senetleri reeskonta vermeye pek istekli olmamaları nedeniyle oldukça zayıf idi. Dolayısıyla, altın fazlası olan Fransa'da Bank of France açık piyasa işlemleri yoluyla para hacmini artıramamıştı.³

Dünya ekonomisi, 1850'lerden sonraki dönemde ani ve kısa süreli krizler dışında, Birinci Dünya Savaşı'na kadar büyümeye devam etmiştir. Birinci Dünya Savaşı, özellikle Avrupa'daki gelişmiş kapitalist ekonomilerin çöküşüne neden olmuştur. 1918 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle beklenildiği gibi 1913 refah dönemine dönülemedi.⁴ Eski dünyayı büyük ölçüde etkileyen bu savaşın sonrasındaki gelişmeler karşısında daha şanslı olması gerektiği düşünülen ABD bile bu ekonomik çöküşten kurtulamamış, hatta bu gelişmenin merkezi olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan anlaşmalar gereğince dünya ülkelerinin altına girdiği büyük borç ve savaş tazminatları ile 1929 yılında kendini hissettiren Büyük Buhran'dan kurtulmak için yapılan faaliyetlerin dünyada uyandırdığı milliyetçilik akımları, dünyayı daha büyük bir felakete sürüklemiştir. Dolayısıyla iki savaş arası dönemde (1918-1939) dünya ekonomisinin büyük bir çöküş yaşadığı ve savaş ekonomisinin döneme hakim olduğu gözlenmiştir.⁵

1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine, Avrupa'daki güçler dengesi sarsılmış ve birbirini izleyen mali krizler sonunda, başta İngiltere olmak üzere, uluslararası altın standardını benimsemiş ülkeler giderek altından kopmuşlardır. Savaşa katılmış ülkeler, savaşın finansmanı için büyük tutarlarda borçlanmış olmaları nedeniyle, savaş sonrasında, ödenmesinde zorluk çekilen kamu

---

³ Bern Bernanke and Harold James, **The Gold Standard, Deflation and Financial Crisis in the Great Depression: An International Comparison**, Chicago, 1991, s.35.

⁴ Youssef Cassis, **Finance and Financiers in European History 1880-1960**, Cambridge, 1992, s.75.

⁵ İbrahim Bakırtaş ve Ali Tekinşen, "Dünya Savaşları ve Büyük Buhran Arasındaki Etkileşimin Ekonomik Politigi", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, İzmir, 2004, s.85.

borç tutarlarının yanısıra, ülke içi enflasyonist baskılar altında ezilmişlerdir.⁶ İngiltere'nin sermaye ve para piyasasındaki monopolünü kaybetmesi üzerine, parasal ve mali işlemler başka dövizlerle başka piyasalarda yürütülmüştür. Londra, Paris ve New York piyasaları arasındaki rekabet iki savaş arasındaki dönemin bir özelliğini teşkil etmiştir.⁷ Dönem dönem, bazı paralara güvenin sarsılması üzerine, istikrarsız spekülasyon özellikte sermaye hareketleri hız kazanmıştır.⁸ Savaş sonrasında altından ayrılmış olan ülkelerin eski parite üzerinden ya da yenisini hesaplayarak altına dönme gayretleri bu dönemin ayırt edici bir özelliği olmuştur. Ayrıca, savaş sonrasında ve Büyük Bunalımın sebep olduğu ekonomik bunalımlar sonucunda, Batının gelişmiş ekonomilerinde bazı dönemlerde sabit kur, diğer dönemlerde ise dalgalı kur sistemleri denenmiştir.⁹

Alman Hükümeti, savaşın başlamasıyla kağıt paranın altın paraya konvertibilitesini kaldırmış, altın ihracını yasaklamış, 1917 yılında yurttaşlarının elinde bulunan yabancı tahvil ve senetlerin kendisine satılmasını zorunlu kılarak, yabancı döviz kaynaklarını artırma yoluna gitmiş, altın alışlarını resmi fiyat üzerinden yürütmüş ve altın ithalini mümkün kılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nı finanse edebilmek, bütçe açıklarını kapatabilmek için Alman Hükümeti savaşın başından itibaren emisyon hacmini artırmış, savaş sonrasında da bu uygulamaya devam etmiştir. Versailles Anlaşması'nda, Almanya'nın Müttefik ülkelere tazminat ödemesi kararlaştırılmış, 1921 yılında Londra'da yapılan bir toplantıda, toplam savaş tazminatının 132 Milyar altın Markına eşit olacağı, ödemelerin yıllık taksitler halinde yapılacağı, ayrıca Almanya'nın yıllık ihracatının % 26'sına eşit bir bedel ödemesi kararlaştırılmıştır.¹⁰ Bu ödemeler Almanya'nın döviz talebini arttırmış ve Mark'ın Dolar'a göre değerinin düşmesini hızlandırmıştır. İthal mallarının fiyatı arttığından ve ülke içi kaynakların sınırlı oluşundan, yerli malların fiyatları da sürekli artmıştır.

---

⁶ Ellen Schrecker, **The Hired Money: The French Debt to the United States**, New York, 1978, s.29.

⁷ Ragnar Nurkse, **International Currency Experience: Lessons of the Interwar Period**, Geneva, League of Nations, 1944, s.13.

⁸ Gül Günver Turan, **Uluslararası Para Sistemi, Dünü ve Bugünü**, T.İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1980, s.44.

⁹ Walter Morton, **British Finance, 1930-1940**, New York, 1979, s.31.

¹⁰ Sidney F.Rolfe ve James L.Burtle, **The Great Wheel: The World Monetary System**, New York, 1973, s.13-14.

Mark'a güveni kalmamış olan halk parayı derhal mal ve gayrimenkul alımına yatırmış; bu "paradan kaçış" davranışı ise fiyatları aşırı arttırmıştır.¹¹ Bununla beraber, bu dönemdeki fiyat artışlarının başlıca nedeni para miktarındaki büyük artışlar olmuştur. Emisyon yolu ile devlete yeni kaynaklar sağlamak, en kolay çözüm yolu olarak görülmüştür. Enflasyonun hızlı olduğu ve enflasyon beklentilerinin de yoğun olduğu bir dönemde emisyon yolu ile piyasaya taze paranın aktarılması ve harcanması, yeni fiyat artışlarının nedeni olmuştur. Bu yeni fiyat artışları paranın reel değerini düşürdüğünden bir anlamda nakit tutanlar vergilenmekteydi.¹² Savaş tazminatının gittikçe değer kaybeden Marklarla ödenmesinden, ödemelerin aksamasından rahatsız olan Fransa ve Belçika 1923'te Almanya'nın Ruhr bölgesini işgal etmişlerdir. Almanya'nın bu önemli sanayi merkezinden yoksun kalması, Alman ekonomisini daha da sarsmış ve Mark'ın Dolar karşısındaki değeri daha da düşmüştür.¹³

Dr.Hjalmar Schact 1923 sonunda Reichsbank'ın Genel Müdürü olmuş ve Alman Markı'nı istikrarlı kılmak için "Rentenmark" adını verdiği yeni bir para birimini piyasaya sürmüştür. Bu yeni Markın bir birimi, eski Mark'ın 1 Milyar birimine eşit kılınmıştır. Hükümetin harcamaları kısma, vergileri artırma yolu ile bütçedeki açıkları giderebilmesi, yeni marka güven duyulması ve zamanlı yetişen Dawes Planı çerçevesindeki yardımlar, para piyasasının düzenlenmesine olanak vermiştir. New York Federal Rezerv Bankası'ndan Montagu Norman'ın gayretleri sonunda Alman savaş tazminatlarının ödenmesini kolaylaştırıcı çözümler aranmış ve Dawes Planı ile Almanya'ya yeni sermaye akımı sağlanmıştır.¹⁴ 1929 yılında Young Planı ile tüm Alman tazminatının ödenmesi planlanmış, bu ödemeleri düzenlemek ve gerektiğinde Almanya'ya yardım etmek üzere 1930'da Basel'de Uluslararası Ödemeler Bankası (BIS) kurulmuştur.¹⁵ 1924 yılında yeni para birimini istikrara kavuşturan Almanya, kurunu 1914 öncesi paritesine yakın bir değer üzerinden altına

---

¹¹ Karsten Laursen and Jorgen Pederson, **The German Inflation 1918-23**, Amsterdam, 1964, s.17.

¹² P.Cagon, "The Monetary Dynamics of Hyperinflation", **Studies in the Quantity Theory of Money**, Chicago, 1966, s.73-75.

¹³ Howard Ellis, **German Monetary Theory 1905-1933**, Cambridge, 1934, s.102.

¹⁴ Stephen Schuker, **The End of French Predominance in Europe: The Financial Crisis of 1924 and the Adoption of the Dawes Plan**, New Jersey, 1976, s.43.

¹⁵ A.E.Eckes, **A Search For Solvency, Bretton Woods and the International Monetary System, 1941-1971**, Austin, 1975, s.9.

tekrar bağlamış ve bu düzenli kur ilişkilerini Büyük Bunalım yıllarına kadar sürdürebilmiştir.¹⁶

Savaş sırasında altın standardı sisteminden sapan, Dolar ve Sterlin arasındaki kuru sabit tutan, ekonomisi üzerinde çeşitli kontroller uygulayan İngiltere, 1919 yılından itibaren Cunliffe Raporu'nda belirtilen hedeflerin ışığı altında, savaş öncesi altın paritesine dönüş için gerekli uygulamalara başlamıştır. İthalat ve sermaye ihracı üzerindeki kısıtlamalar adım adım kaldırılmış ve 1919 yılından itibaren kurun serbestçe dalgalanmasına izin verilmiştir. İngiltere, savaş sonrası durgunluk ve enflasyon döneminde, 1919-1925 yılları arasında, dalgalı döviz kuru sistemi uygulamıştır. 13 Mayıs 1925 tarihinde İngiltere Altın Standardı Kanunu ile Sterlin'i 1914 paritesine eşit kılmış, altın sikke tedavülü, altın kullanımından tasarruf etmek amacıyla kaldırılmıştır. Kurun dalgalandığı döneme göre bu yeni ayarlama bir revalüasyon niteliğinde olmuştur. İngiltere dış denge uğruna iç dengeyi feda etmiş, kurunu saptanan düzeyde tutabilmek için, ülke içinde deflasyonist uygulamalara geçmiştir. İngiltere 1925-1929 yılları arasında fiyat ve ücretleri düşürmeyi başarmış, ancak bu, sanayi üretimini olumsuz etkilemiştir.

Savaşın başlamasıyla bimetalist para sistemi uygulayan Fransa, Belçika ve İtalya paralarının altın ve gümüşe konvertibilitesine son vermişlerdir. Savaşın sonunda dalgalanan kur sistemine tabi olan Frank'ın değeri düşmüş, hükümetin yeni vergiler uygulaması ve piyasadan borç alması sonunda enflasyonist para etkileri kısmen ortadan kalkmış, Frank'a güven artmıştır.¹⁷ 1922 ve 1923 yıllarında Mark'ın geçirdiği zorluklar yüzünden beklenen Alman tazminatının zamanında ödenmemesi ve savaş sonrası kalkınma harcamaları, zaten büyük tutarlarda olan Fransız bütçesi üzerindeki yükü ağırlaştırmıştır ve Frank tekrar değer kaybetmiştir. 1928 yılında Fransa'nın tekrar altın külçe sistemine geçmesiyle istikralı hale gelmiştir.¹⁸ Ancak Frank'ın yeni denge düzeyi, savaş öncesi dolar kuruna göre % 80 oranında düşük

---

¹⁶ Hjalmar Schact, **The End of Reparations**, London, 1931, s.25.

¹⁷ Charles Maier, **Recasting Bourgeois Europe: Stabilization in France, Germany and Italy in the Decade after World War I**, Princeton, 1975, s.28.

¹⁸ Alan Milward, **The New Order and the French Economy**, Oxford, 1971, s.16.

saptanmıştır. Böylece, İngiltere'nin aksine, savaş öncesi pariteye geri dönmeyerek dış ticarete görece bir fiyat avantajı sağlamış ve altın rezervlerini artırmıştır.¹⁹

İngiltere ve Fransa arasındaki altın rekabeti neticesinde, İngilizler, Frank'ın eksik değerlendirilmiş olmasının olumsuz etkilerine açık kalmaktan yakınmışlardır. Savaş sonrası uluslar arası para piyasasını istikrarsız kılan nedenlerden birisi, ülkelerin birbirlerine danışmaksızın ve gelişigüzel altına geçmeleri, bazılarının parasını aşırı değerlendirmeleri, bazılarının ise eksik değerlendirmeleridir. Ayrıca, para ve altın merkezi olarak Londra'nın yanısıra, New York piyasasının gelişmesi ve üstünlük kazanması, Paris'in uyguladığı reeskont politikası sonucunda spekülasyon amaçlı sermayeyi cezbetmesi ile uluslararası fonların bir merkezden diğer bir merkeze kaymalarını olağanlaştırmıştır. Sermaye kaçışlarının gerçekleşmesi ise, ülkelerin karşılaşılabilecekleri dış ödeme sorunlarını arttırmış ve döviz kuruna duyulan güveni daha da sarsabilecek etkilerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.²⁰

Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönemin ve özellikle Büyük bunalım yıllarında yaşanan ekonomik çalkantıların, gerek ABD'de ve gerekse Avrupa'da bankacılık sektörüne yönelik önemli birtakım olumsuz etkileri olmuştur. Bununla beraber, bu olumsuz etkilerin ülkeden ülkeye birtakım farklılıklar gösterdiği de görülmüştür. Çünkü, sözkonusu ülkelerde yer alan bankacılık sektörlerinin birbirlerinden az ya da çok birtakım farklı özellikleri vardı.²¹ Sanayi sektörü ile sıkı ilişkisi olan; uluslar arası işlem hacmi büyük bankaların yaygın olduğu Almanya ve ABD'deki bankaların bir çoğu, iki savaş arası dönemde, sanayi sektörü ile bu yakın ilişkilerinden dolayı hem direkt hem de endirekt olumsuz etkilenmişlerdir. Dolayısıyla bu bankaların yaygın olduğu bu ülkeler büyük bankacılık krizleri yaşamışlardır.²²

---

¹⁹ Eleanor Dulles, **The French Franc 1914-1928: The Facts and Their Interpretation**, New York, 1929, s.28.

²⁰ W.Adam Brown Jr., **The International Gold Standard Reinterpreted**, New York, 1940, s.386.

²¹ **Journal of European Economic History**, "Banks and Industry in the Interwar Period", Vol.13, No.2 (Fall), Special Issue, 1984, s.12.

²² Müge Adalet, **The Effect of Financial Structure on Crises: Evidence From Interwar Europe**, Victoria University of Wellington, New Zealand, 2005, s.2.

Büyük Bunalım Batılı kapitalist ülkelerde ekonomide devlet mülkiyetini ön plana çıkarmıştır.²³ Almanya’da bu genel trend içinde yer almıştır. Weimar Cumhuriyetinin son hükümetleri farklı sektörlerde faaliyet gösteren bir çok özel sektör şirketini devralmıştır.²⁴ 1929 krizinden önce kamu sermayeli ticaret bankaları tüm sektörün aktif toplamının en az % 40’ını teşkil etmişti.²⁵ Devlet, 1931 yılındaki banka krizinden sonra, sektörü yeniden organize etmek amacıyla yaklaşık 500 milyon Reichmark tutarında bir sermaye yatırımı yapmış ve böylece büyük bankaların birçoğu devlet kontrolüne girmiştir.²⁶ Alman Merkez Bankası Başkanı ve Maliye Bakanı Hjalmar Schacht 1934 yılında devletin bankacılık sistemi içindeki payının yaklaşık % 70 olduğunu ifade etmiştir.²⁷

Kredi sisteminde artan kamu müdahalesi 1918 yılından sonraki bankacılığın yapısını etkilemiştir. Bu müdahalelerden biri, pek çok ülkede bankacılıkla ilgili yasal düzenlemelerin yaygınlaşması ve farklılaşmalarıdır. Kredi sisteminde başlıca iki yasal düzenleme dalgası meydana gelmiştir; İlki, Birinci Dünya Savaşı’nın sonu ile savaş sonundaki yeniden yapılanmanın başladığı barış dönemine geçişte ortaya çıkmıştır. İkincisi ise, dünya ekonomik krizi sonrasında meydana gelmiş; bu dalga 1930’ların banka krizleri ve istihdam yaratma politikaları ile artmıştır. Bankacılıkla ilgili yasal düzenlemelerin yanı sıra, bankaların denetimi de hükümet müdahalesinin bir aracı haline gelmiştir. Bu konuda ilk uygulamalar ABD ve Japonya’da 20 yüzyılın başlarında görülmüşse de, banka denetimi konusundaki uygulamalar Avrupa’da ilk kez büyük kriz yıllarında başlamıştır. Bu uygulamalar Almanya’da 1931, Belçika’da 1934-35, İsviçre’de 1935, Fransa’da 1941 yıllarında başlatılmıştır. Liberal ekonominin beşiği olan İngiltere’de bu konuda herhangi bir yasal çalışma yapılmamıştır. Bunun yerine Bank of England ve hükümetin “tavsiye” niteliğindeki kararları ve üst düzey hükümet yetkilileri ile Bank of England’ın Yönetim Kurulu üyeleri arasındaki yakın kişisel ilişkiler sürdürülmüştür. Nihayet, bankacılık

---

²³ Yiar Aharoni, **The Evolution and Management of State Owned Enterprises**, Cambridge, 1986, s.72. ve William L. Megginson, **The Financial Economics of Privatization**, New York, 2005, s.9.

²⁴ Germa Bel, **Against the Mainstream: Nazi Privatization in 1930s Germany**, Spain, 2006, s. 1.

²⁵ Güstav Stolper, **German Economy 1870-1940**, New York, 1940, s.207.

²⁶ Howard S.Ellis, “German Exchange Control 1931-1939: From an Emergence Measure to a Totalitarian Institution”, **Quarterly Journal of Economics**, August, 54 (4, part 2), s.1-158.

²⁷ Maxine Sweezy, **The Structure of the Nazi Economy**, Cambridge, 1941, s.31.

sistemine yönelik kamu müdahalesi, çoğu özel amaçlarla kurulan kamu sermayeli devlet bankalarının kredi sistemine müdahalesi ile gittikçe artmıştır. 1930'lu yılların krizleriyle mücadele ederken ortaya çıkan mali sorunlar, bir çok ülkede sermayesine kamunun sahip olduğu devlet bankalarının kurulmasına yol açmıştır.²⁸ Ayrıca, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kısa bir süre kala, özellikle ABD ve Almanya'da, memur, işçi gibi ücretlilere ait kamu kurumu niteliğinde sendika bankaları da kurulmuştur.

Ondokuzuncu yüzyılın sonlarında başlayan bankacılıkta yoğunlaşma süreci, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra da ulusal bankacılığın temel yapısal özelliği olmayı sürdürmüştür.²⁹ İngiltere'de 1917-18 esnasında meydana gelen yoğunlaşma sürecinden ortaya çıkan "Beş Büyükler" (*Barclays, Midland, Westminster, Lloyds ve National Provincial Bank*) savaş sonu döneminde de "şirket birleşmesi ve devir alma" politikalarına devam etmişlerdir.³⁰ Ayrıca, *the District Bank* ve *Martins Bank* gibi bazı küçük veya orta ölçekli bankalar da bu politika sonucu büyümüşlerdir.³¹ Britanya'da bağımsız banka sayısı bu yoğunlaşma sürecinin sonucunda, büyük ölçüde azalmıştır.³² İkinci Dünya Savaşı'na kadar üç İskoç ve üç İrlandalı banka ile birlikte yalnızca "Beş Büyükler", *Martins Bank* ve *the District Bank* gerçek anlamda bağımsız bankalar konumunda olmuşlardır.³³ 1918 yılından sonra da, İngiliz bankaları geleneksel politikalarını sürdürmüşler; Önceden olduğu gibi, kısa vadeli ticari kredileri, poliçe iskontosu ve hisse senedi ve tahvil ticaretine tercih etmişler; Sanayiye doğrudan yatırım ile uzun vadeli sanayi kredilerinden kaçınmışlardır.³⁴

1918 yılından sonra Fransa'da da, İngiltere'de olduğu gibi, kredi sisteminde yoğunlaşma süreci devam etmiştir. Bu süreçten özellikle yerel bankalar olumsuz etkilenmişlerdir. 19.yüzyılın sonunda 3000 mahalli banka varken, bu sayı 1937

---

²⁸ S.B.Saul, **The Myth of the Great Depression**, London, 1972, s.16.

²⁹ Karl Erich Born, **International Banking in the 19th and 20th Centuries**, New York, 1983, s.231.

³⁰ R.D.Richards, **The Early History of Banking in England**, London, 1965, s.12.

³¹ T.E.Gregory, **The Westminster Bank Through A Century**, London, 1936, s.25.

³² P.W.Matthews, **History of Barclays Bank Ltd.**, London, 1926, s.46.

³³ David Moss, "The Bank of England and the Country Banks: Birmingham, 1927-33", **Economic History Review**, Vol.34, s.540, 1981.

³⁴ Susan Howson, **Domestic Monetary Management in Britain 1919-1938**, Cambridge, 1975, s.39.

yılında 75'e inmiştir. Bu süreçten en fazla faydalananlar, büyük bankalar değil, büyük bölgesel kredi kuruluşları olmuştur.³⁵ Bu bankalar içinde biri İsviçre diğeri de Alman orijinli olan *Credit Commercial de France* ile *Banque Nationale de Credit* yer almıştır. Paris'te bulunan büyük mevduat bankaları 1918 yılından sonra önemlerini yitirmişler; Onların yerine bölgesel bankalar görece önemlerini artırmışlardır. 1914 yılında Paris'teki *Credit Industriel et Commercial* hariç dört büyük mevduat bankasından üçü (*Credit Lyonnais, Societe Generale, Comptoir National d'Escompte de Paris*) yaygın bir şube ağı kurmuşlardır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra da bu bankalar şube sayılarını artırmaya devam etmişlerdir. Ekonomide artan istikrarsızlıklar yüzünden büyük mevduat bankaları eskisinden daha fazla likiditeye önem vermişlerdir. Dolayısıyla, kendilerini mevduat sahiplerinin bankalara yönelik likidite hücumuna karşı, büyük Alman bankalarına kıyasla daha fazla korumuşlardır. Bu yüzden, orta ve uzun vadeli sanayi kredisi vermemişlerdir. Bölgesel bankalar bu tür kredi taleplerini karşılamak için birkaç özel kurum kurmuşlardır. 1918 yılından sonra, Fransa'da üç farklı büyük banka tipi oluşmuştur; Dört büyük mevduat bankası, iki yeni bölgesel banka ve iki büyük yatırım bankası (*banques d'affaires*) -*Banque de Paris et des Pays Bas* ve *the Banque de l'Union Parisienne*- .“Halk Cephesi” iktidarı sırasında Paris'teki bankerlerin *Banque de France* üzerindeki eskiden gelen nüfuzları 24 Temmuz 1936 tarihli banka statüsünü değiştiren bir yasayla sona erdirilmiştir. Böylece, hükümetin banka üzerindeki etkisi artmış ve Fransız tedavül bankasının ülkenin genel sosyal ve ekonomik durumuna karşı daha duyarlı olması sağlanmıştır. Yasayla bankerlerin bankanın Genel Kurul'undaki temsil hakları hükümet temsilcilerinininkilerle ikame edilmiştir. 1919 yılında savaştan zarar görmüş yerlerin yeniden inşası amacıyla *Credit National* isimli bir banka kurulmuş, anonim şirket şeklinde kurulan bu bankanın en büyük hissedarları arasında büyük bankalar ile büyük sanayi grupları yer almıştır. Zamanla bir tür kamu yatırım bankasına dönüşen bu bankanın pratikteki işlevi, sonradan Almanya tarafından ödenmesi beklenen savaş tazminatı ödemelerinin iç borçlanma yoluyla sağlanarak mağdurlara dağıtılması olmuştur. Ayrıca, devlet ülkenin savaş sonrasında dış ticaretini finanse etmek üzere *Banque*

---

³⁵ Rondo Cameron, *Essays in French Economic History*, New York, 1970, s.75.

Nationale Française du Commerce Exterieur isimli bir bankanın Paris'teki büyük bankaların katılımıyla kurulmasını sağlamıştır. Bu amaçla ilgili bankalara avans vermiştir.³⁶ Uzman kamu bankalarının kurulmasının yanı sıra, Birinci Dünya Savaşı sonrasında şehir ve köylerde orta sınıfa yönelik kooperatif temelde kredi vermek amacıyla Fransız banka hukukunda gerekli yasal düzenlemeler yapılmıştır.³⁷

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Alman bankaları şubeleşme sürecine devam etmişlerdir. Aynı zamanda büyük bankalar birleşme ve satın alma yoluyla da genişlemişlerdir. İlk birleşme 1920 yılında *Commerz-undDisconto-Bank* ile *Mitteldeutsche Privat Bank* arasında olmuştur. Aynı yıl ayrıca Berlin'de bulunan *Nationalbank für Deutschland* Bremen'de bulunan *Deutsche Nationalbank of Bremen*'i devralmıştır. Şubat 1929'da ise *Commerz-und Privat Bank*, *Mitteldeutsche Creditbank of Frankfurt and Berlin*'i devralmıştır. 27 Eylül 1929 tarihinde de *Deutsche Bank* ile *Disconto-Gesellschaft* birleşme kararlarını açıklamışlardır. Deutsche şube ağı geniş ve riskli yatırımı tercih eden bir banka iken, Disconto az şubeli, likiditesi yüksek ve az riskli tercih eden bir banka idi. Birleşmeden doğan yeni bankanın ismi 1937 yılında Deutsche Bank şeklinde kısaltılmıştır. Birleşmelerden sonra Almanya'da sermaye büyüklüğü bakımından ilk dört banka sırasıyla *Deutsche Bank*, *Commerz-und Privat Bank*, *Danat Bank*, *Berliner Handels-Gesellschaft* şeklinde oluşmuştur.³⁸ Almanya'da büyük sanayi şirketlerinin oluşumu, büyük bankaların birleşme ya da satın alma yoluyla sermayelerini arttırmalarını teşvik etmiştir. Büyük bankalar birleşme sonrasında daha da güçlenmelerine karşın İngiltere'deki "Beş Büyükler" in kredi sisteminde sahip oldukları üstün güce ulaşamamışlardır. Çünkü, bu bankalar, iş hacimlerini arttırmalarına rağmen, "özkaynak/aktif" oranı, kullandıkları yabancı kaynaktaki artıştan dolayı, 1913 yılındaki değeri 1/3.5 iken 1929 yılında 1/13 değerine gerilemiştir. Dolayısıyla, savaş öncesine kıyasla özsermaye bakımından bir hayli zayıflamışlar ve daha fazla riske açık hale gelmişlerdir. Bankaların yabancı kaynaklarının yüzde 42.5'si (1929 yılında

---

³⁶ Warren Baum, **The French Economy and The State**, New Jersey, 1958, s.45.

³⁷ S.G.Thomas, **The Rise and Growth of Joint Stock Banking**, London, 1934, s.25.

³⁸ Hugh Neuberger and Houston Stokes, "German Banks and German Growth: An Empirical View", **Journal of Economic History**, Vol.34, s.710, 1974.

8.9 Milyar Alman Markı düzeyinde bir yurtdışı kaynak vardı.) yurtdışı mevduat ve banka kredisinden oluşmuştur. Bu oran, Almanya'nın yurtdışı borçlarından Alman bankalarının payına düşen kısım olup, bunlar parasal reform ve Dawes Planı'ndan sonra alınan borçlardır. Bu dış kaynakların ve borçların vadeleri de Almanya'nın aleyhine oluşmuş; kısa vadeli fonların payı artarken uzun vadeli fonların payı azalmıştır. Üstelik kısa vadeli kredilerle sağlanan bu fonlar bankalar tarafından uzun vadeli plase edilmişlerdir. Böylece, yabancı fonların herhangi bir ekonomik ya da siyasi kriz ortamında aniden geri çekilmesi riski artmış ve bu risk 1931 yılında Alman bankacılık krizi sırasında gerçekleşmiştir.³⁹

Birinci Dünya Savaşı'nın ve hiperenflasyonun Alman bankacılık sistemine bir etkisi, devlet bankalarının genişlemesi şeklinde olmuştur. 1914 öncesinde Prusya tarım bankaları türünde devlet bankaları (Landschaften), ulusal ve mahalli belediye bankaları ve tasarruf bankaları şeklinde bulunan kamu bankaları Savaş'tan sonra devlete ait olan yeni ve büyük bir banka olan *Reichs-Kredit-Gesellschaft*'la daha da güçlenmiştir.⁴⁰ Kamu sektörü ayrıca tasarruf bankaları ve takas kuruluşları yoluyla da kredi sistemi içinde büyümüştür. Bu kamu bankaları daha önceden özel banka ve bankerlerin iştiğal konusuna giren işlemlere de girmişlerdir.⁴¹

ABD'de bankacılıkta şubeleşme önünde yasal engeller olduğu için banka yoğunlaşması başka şekillerde olmuştur. California hariç, ABD'deki eyaletlerde, herhangi bir bankanın merkezinin bulunduğu bölgenin dışında şubeler açması 1927 yılına kadar yasaklanmıştır. Dolayısıyla bankalar ancak belli bir Federal Devlet içinde şubeleşme sürecini yaşamışlardır. Bu durum, büyük bankaların ülke genelinde yaygın bir şube ağı oluşturmasını engellemiştir. Buna karşılık bu bankalar diğer yoğunlaşma biçimlerini olan "banka zinciri" ve "grup bankalar" yöntemleriyle bankacılık sistemindeki paylarını görece artırmışlardır. Banka zincirinde bir kişi birkaç bankayı kontrol etmiştir. Bu tarz bir yapılanma Kuzey Batı eyaletlerinde

---

³⁹ Edward Bennet, **German and the Diplomacy of the Financial Crisis 1931**, Cambridge, 1962, s.32.

⁴⁰ Knut Borchardt, **Perspectives on Modern German Economic History and Policy**, Cambridge, 1991, s.40.

⁴¹ Turrone Bresciani, **The Economics of Inflation: A Study of Currency Depreciation in Post-War Germany 1914-1923**, London, 1937, s.45.

19.yüzyılın sonlarından itibaren başlamıştır. Grup Bankalarda ise bir holding bankası holdingin denetiminde bulunan bankalara ve diğer iştirak şirketlerine sahiptir. Holding bu bankaların en az yüzde 25 hissesine sahip olduğu için yönetimlerini kontrolü altında tutabilmiştir.⁴² 1929 yılında kredi sisteminde büyük çaplı satın alma veya birleşmeler de görülmüştür. 1930 yılında beş büyük New York bankasının sermayelerinin sistem içindeki payı % 11.4 olmuştur. En büyük iki banka -*the Chase National Bank ve the National City Bank of New York*- hem sermaye, hem de bilanço büyüklüğü bakımından İngilizlerin “Beş Büyükler”ini açık ara geride bırakmışlardır. ABD banka sisteminde hisse senedi alımı için borsada oynayan brokirlara ve diğer şirketlere verilen kredilerin toplam krediler içindeki payının 1919 yılında yüzde 23.8’den 1929 yılında yüzde 35’e kadar yükselmesi ile birlikte, Büyük Depresyonda hisse senedi fiyatlarının aniden düşmesi sonucu kredilerin teminatsız kalması, bankaların büyük miktarlarda zarar etmelerine yol açmıştır.⁴³ Tarımsal kredi konusunda 1916 yılında çıkarılan Tarım Bankaları Kanunu hem anonim şirket niteliğinde özel hem de kamusal sermayeli ipotek karşılığı borç veren bankaların kurulmasını mümkün kılmıştır. Bu yasaya dayanarak her biri ayrı bir federal devlette faaliyet göstermek üzere 12 adet kamusal sermayeli banka kurulmuştur. 1922 yılından itibaren büyük miktarlarda tarımsal kredi veren özel sermayeli bankalar ise Büyük Depresyon zamanında, tarım fiyatlarının ani düşüşü ve birçok çiftçinin zor duruma düşmesi üzerine, kredi musluklarını kapatmışlar ve alacaklarını tahsil etme konusunda sert davranmışlardır.⁴⁴

Japonya’da Birinci Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle birlikte bankaların sayısında hızlı bir artış görülmüştür. Ancak, 1920 yılında meydana gelen bir depresyonda bankacılık sistemi ciddi bir likidite kriziyle sarsılmıştır. Mevduat çekmek için büyük bankalara nazaran daha yüksek faizle para toplayan ve bu yüksek maliyetleri karşılamak için risk düzeyi yüksek kredi veren bazı küçük bankalar bu depresyonda zarar etmişlerdir. *Bank of Japan* 50’den fazla bankaya kredi açarak yardım etmiştir. 1923 yılında ise büyük bir deprem meydana gelmiş; devlet yıkılan

---

⁴² Herbert Feis, **The Diplomacy of The Dollar 1919-1939**, New York, 1950, s.210.

⁴³ V.P.Carosso, **Investment Banking in America**, Cambridge, 1970, s.25.

⁴⁴ J.G.Van Dillen, **History of the Principal Public Banks**, Hague, 1934, s.47.

kamu binalarının ve tahrip olan ulaşım ağlarının yeniden inşası amacıyla 2.5 Milyar Yen tutarında “deprem tahvili” ihraç etmiş; bunların bir kısmı devlet bankası olan Bank of Japan ile ülkenin en büyük 96 bankası tarafından satın alınmıştır. 1927 yılında ise deprem sonrası bazı firmalarının yaşadığı sıkıntılar sonucu Suziki Grubunun zor duruma düşmesiyle başlayan bir krizde özellikle küçük bankalardan kitlesel mevduat çekilişleri başlamıştır. Hükümet tüm bankaların ödemelerini üç hafta erteleme kararı almıştır. Halkın küçük bankalara olan güveni iyice azalmış ve mevduat büyük bankalara yönelmiştir. Böylece Japonya'nın önemli bazı ailelerinin - Mitsui, Mitsubishi, Sumitomo, Dai-Ichi, Yasuda- denetiminde olan ve büyük bilançolara sahip bankalar ile kamusal sermayeli tasarruf ve postane bankaları krizden güçlenerek çıkmışlardır. Hükümet krizden sonra özel sermayeli ticaret bankalarının faaliyetlerini düzenlemek için yasal çalışmalar yapma gereği duymuş ve 1927 yılında Bankalar Kanunu kabul edilmiştir. Bu kanuna göre bankaların anonim ortaklık şeklinde kurulmaları zorunlu kılınmış ve nüfusa göre değişen bir şekilde asgari bir kuruluş sermayesi şartı getirilmiştir. 1927 yılındaki bu yasa ile ilk kez 1890 yılında başlatılan bankaların kamusal denetimi daha sıkı hale getirilmiştir. Ayrıca bu düzenleme sektörde yoğunlaşma sürecinin başlamasına neden olmuştur. Büyük Depresyon ise bankalar arasında büyük hacimli birleşmeleri gerekli kıldığı için bu eğilimi daha güçlendirmiştir.⁴⁵

1929-30 yıllarında ortaya çıkan Büyük Depresyonun derin ve oldukça karmaşık nedenleri vardı. Bunlardan en önemlileri şunlardır: 1-Birinci Dünya Savaşı sonunda görülen talep patlamasının savaş sonunda da devam edeceğine dair yanlış bir inancın oluşması 2- Yeni sanayi ürünlerinin arzının absorbe edecek bir piyasaya ilişkin yanlış beklenti 3-Bu iki yanlış değerlendirmenin bir sonucu olarak fazla kapasite oluşturulması 4-hisse senetleri ve menkul kıymetlerde aşırı spekülasyon 5-kısa vadeli borçlanmalarla yapılan uzun vadeli yatırımlar 6-mal imalatı ve hizmet sektörleri ile ilgisiz bir biçimde uluslar arası para transferi 7-başta ABD olmak üzere bazı ülkelerce korumacı tedbirlerin alınmasının bir sonucu olarak uluslar arası ticaret

---

⁴⁵ Forrest Capie and Geoffrey Wood, **Financial Crises and the World Banking System**, London, 1986, s.42.

ilişkilerinin bozulması.⁴⁶ Bunalımın kaynağı konusunda ihtilaf varsa da, bunalımın uzun dönemdeki en önemli sonucu, ekonomide devletin rolünün artması ve Üçüncü Dünya ülkelerinde ithal ikamesine dönük sanayilerin geliştirilmesi çabaları olmuştur.⁴⁷

Para politikası ilk kez 1930'larda bilinçli bir biçimde milli iktisat politikasının bir aracı ve ticari bir silah olarak kullanılmıştır. Ülkeler sırayla paralarının altına konvertibilitesine ilişkin tedavül bankalarının yükümlülüklerini iptal etmişlerdir. Almanya döviz kontrolüne başlamıştır. İngiltere, Japonya, ABD ve Fransa ulusal paralarını devalüe etmişlerdir.⁴⁸

Büyük Depresyon devam ederken likidite darlığı bankacılık sistemi üstüne adeta çöreklenmiştir. Mevduatlar çekilmiş, kredi alanlar iflas ettiği için aktiflerin değeri azalmıştır. Almanya, ABD ve Belçika'da şiddetli bankacılık krizleri yaşanmıştır. İngiltere ve Fransa'da kriz nispeten daha az şiddetli olmuştur.⁴⁹ Devletten doğrudan yardım alma konusunda büyük sıkıntılar yaşayan ve uluslar arası özellikte bankalara sahip olan ülkeler daha büyük sıkıntılar yaşamışlardır. Bu yüzden, yapılan yasal düzenlemelerle ABD, Belçika ve İtalya'da 1933-1936 yılları arasında uluslar arası bankalar yasaklanmıştır.⁵⁰

Alman bankaları dünya ekonomik krizinden önce iki alanda etkilenmiştir: Birincisi, başlıca sanayi müşterileri ekonomik sıkıntıya düşmüşlerdir. İkincisi, Depresyon elinde hisse senedi tutan bankaları etkilemiştir.⁵¹ Bu bankalar büyük miktarlarda hisse senedine sahip idiler. 14 Eylül 1930 tarihinde meclis seçimleri yapıldı. Seçim koalisyon partileri için bir felaket oldu; Oyları % 36.8'den % 31.7'ye düştü. Hitler'in partisi Nasyonal Sosyalist Parti asıl kazanan parti olarak oylarını

---

⁴⁶ Clarence Barber, "On the Origins of the Great Depression", **Southern Economic Journal**, Vol.44, 1978, s.456.

⁴⁷ Tefik Güran, **İktisat Tarihi**, İstanbul 1999, s.169.

⁴⁸ Charles P. Kindleberger, **Keynesianism vs. Monetarism and Other Essays in Financial History**, London, 1985, s.274.

⁴⁹ Allan Meltzer, "Monetary and Other Explanations of the Start of the Great Depression", **Journal of Monetary Economics**, Vol.2, s.455.

⁵⁰ Charles P. Kindleberger, **The World in Depression 1929-1939**, California, 1986, s.73.

⁵¹ Harold James, **The German Slump: Politics and Economics 1924-1936**, Oxford, 1986, s.42.

%2.6'dan %18.3'e çıkardı. Nazilerin seçim başarısı Almanya'ya kredi veren yabancıların ülkenin siyasi istikrarı ve kredi değerliliği konusunda güvenlerini yitirmelerine yol açmıştır. Seçim sonrasında 6 hafta içerisinde büyük Alman bankalarından 700 Milyon Marklık ciddi bir dış kredi ve mevduat geri çekilmesi sözkonusu olmuştur. Kredi ve mevduatlar genellikle ABD, İngiltere, Hollanda ve İsviçre'den gelmişlerdi. Bunun üzerine bankaların hisse senetleri önemli ölçüde düşmeye başlamışlar; Büyük bankalar fiyatların düşmesini engellemek için piyasadan kendi hisse senetlerini satın almışlardır. Mayıs 1931'de Avusturya'daki en büyük ticaret bankası olan *Creditanstalt*'ın sanayi sektörüne verdiği kredilerin donuk hale gelmesi ve bu yüzden hisse senedi fiyatının hızla düşmesi sonucu sermayesini yitirmesi, yabancı kreditorlerin gözlerini Almanya'ya çevirmelerine yol açarak Almanya'daki bankacılık krizi üzerinde hızlandırıcı bir etki yapmıştır.⁵² *Creditanstalt* ile büyük Alman bankaları arasında yakın bir ilişki vardı; Çünkü bu bankalar düşük düzeyde bir "özsermaye/yabancı kaynak" rasyosu ile ve bu nedenle oldukça yüksek bir riskle çalışıyorlardı. Dolayısıyla sanayi sektöründeki iflaslar sonucu, bu sektöre verdikleri kredileri donuk hale gelince ve hisse senetleri hızla değer kaybedince, riskleri realize olmuştur. Mayıs sonunda büyük bir zincir mağaza olan *Karstadt* ve sigorta şirketi *Nordstern* ve tekstil şirketi *Nordwolfe* sıkıntıya düştüklerinde yabancı kredilerin Alman bankalarından geri çekilme hızı iyice artmıştır. *Reichsbank* piyasadan geri çağrılan kredilerin ödenmesi amacıyla 70 Milyon Mark toplamak zorunda kalmıştır. ABD Başkanı Herbert Hoover Almanya'nın imdadına yetişmiş; 20 Temmuz 1931 tarihinde Almanya'nın bütün uluslar arası siyasi borçlarının, savaş tazminatlarının ödenmemesi için (ve ayrıca müttefik ülkeler arasındaki borçları da kapsamak üzere) bir yıllık bir moratoryum teklif etmiştir. Fransa bu teklife karşı çıkmıştır. Sonuçta, moratoryum yalnızca siyasi borçlara uygulanmış ve Almanya ticari borçlarını ödeyebilmek için bir yıl süreyle siyasi borçlarını ödemekten kurtulmuştur. Hoover'in moratoryum teklifi, *Reichsbank*'ın bilançosu ve bankanın uluslar arası iskonto kredisi alma yönündeki çabaları Almanya'nın borç ödeme kapasitesi bakımından limite ulaştığını açıkça ortaya çıkarmıştır. Bu iskonto kredisinin miktarının kamuya açıklanmasının ardından üç

---

⁵² Auriel Schubert, **The Credit-Anstalt Crisis of 1931**, Cambridge, 1991, s.48.

gün sonra Almanya'dan büyük çaplı sermaye kaçıışı başlamıştır. Dış kredinin geri çıkışı sadece Reichsbank'ın döviz rezervlerinin azaltmakla kalmamış, aynı zamanda ticari bankaların likit aktiflerini de tehlikeye atmıştır. Böylece, Almanya yalnızca dış borçlarını ödeyememe zorunda kalmamış; ayrıca içerde ülkenin para ekonomisini sürdürmemeye tehlikesiyle karşılaşmıştır. Bu tehlike Temmuz ayının başında Alman yatırımcıların bankalardan büyük miktarda mevduatlarını çekmeye başlamalarıyla artmıştır.⁵³ Berliner Handels-Gesellschaft krizden sermaye takviyesi ve devlet yardımı almadan çıkabilen yegane büyük özel banka olmuştur. Temmuz 1931'de yerel yönetimlere verdikleri kredilerden dolayı tasarruf bankaları da sıkıntıya düşmüşlerdir. Maliye Bakanı ve Merkez Bankası başkanları ilk önce hükümet müdahalesinden kaçınmışlar ve krizin piyasa ekonomisinin kurallarıyla atlatılmasını ummuşlardır. Büyük bankaların zora düşenlerin kredilerini üstlenmeyi sağlayacak bir garantörler birliği oluşturmaları gereği üzerinde durmuşlardır. Ancak, Deutsche Bank'ın muhalefetiyle bu düşünce hayata geçirilememiştir. Krizde kritik nokta Almanya'nın diğer ülkelere olan kısa vadeli döviz kredilerinin büyüklüğü olmuştur. Temmuz 1931'de sadece büyük bankaların aldıkları kısa vadeli döviz kredisi toplamı 5.5 Milyar Marklık iken, Reichsbank'ın altın ve döviz rezervi toplamı ise 1.7 Milyar Mark düzeyindeydi. Bu noktada Reichsbank'ın yurtdışından 1.5 Milyar Dolarlık sendikasyon kredisi alma girişimi, Fransa'nın Almanya'dan Avusturya ile gümrük birliği talebini geri çekmesi şartını ileri sürmesi üzerine sonuçsuz kaldı. Sonuçta, Nordwolle krizinde 50 Milyon Mark zarar eden Dramstadter und Nationalbank'ın iflası kaçınılmaz olmuştu. Bankanın 60 Milyon Marklık sermayesinin 35 Milyonluk kısmı kendi hisse senetlerine yatırılmıştı. 13 Temmuz 1931 tarihinde Danat-Bank gişelerini açamayınca, banka ve tasarruf sandıklarına büyük bir hücum başladı. Birkaç saat içinde bankalar mudilerinin talep ettikleri tutarın ancak % 20'sini geri verebildiler. Bankalar iki gün zorunlu olarak tatil edildiler. Açıldıkları gün daha büyük miktarda mevduat çekilişleri talepleri ile karşılaştılar. 1 Ağustos 1931 tarihinde vatandaşların ellerindeki dövizleri Merkez Bankası'na satmaları zorunlu kılındı ve dövizin tedavülü yasaklandı. Ancak, kısa vadeli dış borçların ödenmesi için bu yeterli değildi; Devlet savaş tazminatları yanında dış ticari borçlar konusunda

---

⁵³ Charles Goodhart, **The Evolution of Central Banks**, Cambridge, 1989, s.43.

da moratoryum talep etti. Başkan Hoover gene ABD bankalarının Alman bankalarına verdikleri kredilerin tahsil edilmemesi sonucu ABD bankalarının krize girmesinden endişe ederek Almanya'nın yardımına koştu; Alman ticari borçları üzerinde moratoryum ilan edilmesini sağlamak üzere toplantı yapılmasını önerdi. Kreditör bankalar ile borçlu Alman bankaları arasında bir moratoryum anlaşması yapıldı ve Alman bankaları kısa vadeli borçlarını 6 içinde ödemeyi kabul etti. Moratoryumun süresi birkaç kez uzatıldı. Bu moratoryumun dayandığı Layton raporu ayrıca Almanya'nın yüksek dış borçluluğunun en önemli nedeni olarak savaş tazminatlarını göstermiştir. Bu rapor Almanya'nın 1924-1930 arasında yurtdışından aldığı 25.6 Milyar Marklık döviz cinsinden dış kredinin 10.3 Milyarlık kısmını savaş tazminatlarının ödenmesinde, 7.8 Milyarının ise dış ticaret açığının kapatılması için kullanıldığını göstermiştir. 9 Temmuz 1932 tarihinde imzalanan Lozan Anlaşması ile 3 Milyar Marklık son bir ödeme ile Almanya'nın savaş tazminatı borcunun kapanacağı kabul edilmiştir. Hoover Moratoryumu 1932 Aralık ayında sona erdi. Taksit vadesi geldiğinde Müttefiklerden yalnızca İngiltere, İtalya, Finlandiya ödeme yaparken Fransa dahil diğer borçlu ülkeler borçlarını ödeyemediler. Hoover'den sonra Başkan olan Roosevelt borçların ödenemeyeceği gerçeğini istemese de kabul etmek zorunda kalmıştır. 1931 Ağustosunda ilan edilen moratoryum Alman bankacılık sisteminde ani bir tehlike oluşturdu. Hükümet ülkedeki kredi kuruluşlarının sermaye yapısını değiştirmek ve zararlarını karşılamak için 1.25 Milyar Mark ayırdı. Bu tahsisatın bir kısmı banka hisselerinin satın alınması şeklinde ayrılmıştı. Hükümet ile Merkez Bankası'nın müdahaleleri Almanya'nın en büyük üç ticaret bankasının yarı yarıya kamuya geçmesi ile sonuçlandı. Devlet, Dresdner Bankası'nda yüzde 91, Commerz-und Privatbank'ta yüzde 90, Deutsche Bank'ta yüzde 35 paya sahip oldu. 1933 yılında Hitler'in iktidarını hızlı bir şekilde kolaylaştırmıştır. Çünkü büyük kamu bankaları aracılığıyla bütünleşmiş bir bankacılık sistemini devralabilmesi ve böylece ekonomi üzerinde kontrol sağlaması mümkün olabilmiştir. Bankacılık krizi Almanya'da ekonomik depresyonun derinleşmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. Bankaların iflası imalat sanayiinde üretim azalmasını ve işsizlik artışını hızlandırmıştır. 1934 yılındaki Banka Kanunu gereğince, her banka Denetleme Kurulu'ndan lisans almak ve bu kurula her ay rapor sunmakla zorunlu tutulmuştur. Ayrıca yeni Denetleme Kurulu bankaların asgari bir

likit ihtiyat tutmalarını mecbur kılabilirdi. Bu arada Yahudilere ait özel sermayeli bankalar anti semitist uygulamalarla sektörden çıkarılıyorlardı.

İngiltere de Almanya'daki bankacılık krizinden olumsuz etkilenmiştir. Kısa vadeli borçlar İngiltere'den çıkmaya başlarken, İngiliz Bankaları Almanya'nın döviz kontrolleri ile zarar görmüşlerdir.⁵⁴ Almanya'dan para almanın imkansız olduğunu fark eden Amerikan, İsviçre ve Hollanda bankaları kendi likidite rasyolarını güçlendirmek amacıyla kısa vadeli kredilerini İngiltere'den çekmişlerdir. Para piyasasındaki bu gelişmelerden en çok uluslar arası işlemlerle uğraşan ticaret bankaları etkilenmişler; Mayıs 1931-1932 arasında mevduatları % 38 azalmıştır. "Beş Büyükler" ve Londra Takas Odası'nın diğer bankaları bu krizden sıkıntıya düşmeden kurtulmuşlardır. Çünkü, bu bankaların mevduatları her zaman yüzde 10'ndan fazla nakit olarak tutulmuş ve bu bankalar en fazla altı ay vadeli kredi vermişlerdir. İngiliz bankacılık sistemi Dünya Bunalımı'ndan ağır bir darbe almadan kurtulmuşlardır. Özellikle büyük çöküş ve iflaslar olmamıştır. Çünkü, İngiliz bankaları güçlü sermaye yapısına sahiplerdi ve tutucu bir biçimde likiditeye önem vermişlerdi.⁵⁵

Fransız ekonomisi 1930 yılında uzun süre güçlü olmaya devam etmekle beraber, sonbaharda mahalli ve bölgesel bankalar sıkıntıya düşmeye başlamıştır. Bu sıkıntı Büyük Bunalım'dan ziyade Fransa'daki enflasyon sonrası durum ve Qustric Trust olayı ile tetiklenmiştir. Qustric Trust yetersiz sermayesine rağmen enflasyon ortamında borçlanmaya dayalı olarak aşırı büyümüştür. 3 Kasım 1930'da Qustric'in kendi bankası olan Banque Qustric ödemelerini tatil etmiş; ardından bu grupta yakın ilişkisi olan Banque Adam ödemelerini tatil etmiştir. Bunun üzerine, mahalli ve bölgesel bankalara hücum başlamıştır. İnsanlar mevduatları bu bankalardan çekip daha büyük olan ulusal bankalara yatırmıştır. Alman bankacılık krizi ve 1931 yazındaki Sterlin krizi Fransız kamuoyunu rahatsız etmiştir. Mevduatların önemli bir

---

⁵⁴ Micheal Collins, **Money and Banking in the United Kingdom: A History**, London, 1988, s.45.

⁵⁵ Phyllis Deane and W.A.Cole, **British Economic Growth 1688-1959**, Cambridge, 1967, s.42.

kısmı altına dönüşüp yastık altına gitmiştir.⁵⁶ Bu kez ortaya çıkan hücum iki büyük bankayı -Banque Nationale de Credit ve Banque de l'Union Parisienne- etkilemiş; bu bankaların aktifleri sanayi sektöründe donuklaşırken likidite sıkışıklığı yaşamışlardır. Ancak kriz büyük mevduat bankalarını etkilememiştir. Çünkü, bu bankalar, yeterli bir likidite düzeyini korumuşlardır. Ancak bu tutum kredi hacmini daraltmış ve ülkenin Depresyona karşı mücadelesini zorlaştırmıştır.

ABD'de ise "Kara Perşembe" olarak adlandırılan 24 Ekim 1929 tarihindeki hisse senetleri fiyatlarının ani düşüşü ve panik satışlarının ardından, bir grup bankacı 28 Ekim 1929 tarihinde J.P.Morgan'ın ortağı Thomas Lamont'un davetiyle durumu değerlendirmek üzere toplanmışlar; toplantı sonrasında Lamont'un yaptığı çelişkili açıklamalar üzerine yeni bir panik havası başlamış ve aniden bankacılara karşı bir güvensizlik baş göstermiştir. Bu güvensizlik New Deal döneminde bankaların sıkı denetimi, gözetimi ve faaliyetlerinin sınırlandırılması yönünde yaygın bir kamuoyunun oluşmasına yol açacaktır.⁵⁷ 1932 yılında Senato Bankacılık ve Para Komitesi New York Borsası ve bankalarının hisse senedi işlemlerini araştırmak üzere özel bir komisyon tayin etmiş; Yapılan soruşturma ve incelemelerden sonra J.P.Morgan ve Kuhn Loeb gibi büyük şirketlerin bankacılık konusundaki faaliyetlerinde herhangi bir usulsüzlük tespit edilmemiştir. Bu şirketlerin spekülasyon işlemler yapmadığı ve müşterilerine birinci sınıf şirket tahvilleri sattıkları ortaya çıkarılmıştır. Ancak, National City Bank of New York ve Chase National Bank'ın usulsüzlük yaptıkları anlaşılmıştır. 1929 Ekim'inde piyasada görülen çöküntü büyük bankaların prestijlerini önemli ölçüde sarsmış ve bankacılık sisteminde yer alan tüm bankalarda mali zararlara ve sonrasında da büyük tutarlı mevduat çekilişlerine yol açmıştır. Almanya'daki bankacılık krizi ABD'de de büyük çaplı mevduat çekilişlerine ve altın gömülemesine neden olmuştur. J.P.Morgan ve Kuhn Loeb gibi şirketler büyük sermayeleri ve yüksek aktif kaliteleriyle krizden fazla olumsuz etkilenmemişlerdir. Ancak, aktiflerinin değer kaybı ve mevduat çekilmesi bir çok küçük bankanın sonu olmuştur. 1930 yılında 1.350 banka kapanırken, 237 Milyon

---

⁵⁶ Richard Kuisel, **Capitalism and the State in Modern France: Renovation and Economic Management in the Twentieth Century**, Cambridge, 1981, s.77.

⁵⁷ Frank Costigliola, "Anglo-American Financial History in the 1920s", **Journal of Economic History**, Vol.37, 1977, s.934.

USD'lik mevduat kaybı olmuştur. 1931 yılında 2.293 banka kapanmış ve mevduat sahipleri paralarının üçte birini kaybetmişlerdir. Sıkıntıya düşen bankalara kredi vererek destek olmak amacıyla 1932'de 500 Milyon USD'lik sermayesi tamamen devlet tarafından sağlanan Reconstruction Finance Corporation şirketi Dawes başkanlığında kurulmuştur. Ancak, bu şirket küçük bankalardan ziyade büyük bankalara kredi vermeyi tercih etmiştir. Şirketin Amerika'daki bütün bankaları desteklemedeki yetersizliği nedeniyle 1932 Ekim'inden itibaren banka iflaslarının sayısı gene artmaya başlamıştır. 6 Mart 1933 tarihinde, göreve gelişinin ikinci gününde, Başkan Roosevelt ABD'deki tüm bankaları kapatmıştır. ABD Kongresi üç gün sonra Acil Durum Kanunu'nu çıkararak bankaları kapatma, yeniden yapılandırma veya yeniden açmaya, halkın elindeki altın ve paralara el koymaya karar verme konusunda Başkanı yetkili kılmıştır. Başkan yapılacak araştırma sonrasında bankaların yeniden açılıp açılmayacaklarına karar verecekti. 1932-33 kışında görülen banka krizi 4000 bankanın kapanmasına yol açmıştır. 1934 yılında Glass-Steagall Bankacılık Kanunu FED'in gücünü artırmış; önceki yıllarda görülen iflasları önlemek amacıyla ulusal bankaların FED nezdinde tuttıkları likid ihtiyat miktarını belirlemeye yetkili kılınmış ve böylece ekonomik koşulları değiştirme gücü kazanmıştır. Kanun merkezi yönetimi güçlendirerek Amerikan Merkez Bankacılığı sistemini değiştirmiştir. FED Governörler Komitesi'nin yedi üyesi ABD Başkanı tarafından tayin edilecekti. Böylece Başkan ekonomiye müdahale ve serbest rekabeti sağlamakla yetkili kılınmıştı. Kanun, aynı zamanda mevduat garantisi sistemini kabul etmiş; kamu mevduat şirketi Federal Deposit Insurance Company kurulmuştur. Federel Rezerv sistemine dahil olan bütün ulusal ve federe devlet bankaları bu şirkete katılmakla yükümlü tutulmuşlardır. Mevduat sigortası belli bir tutara kadar olan mevduata yüzde yüz garanti sağlamaktaydı. Glass-Steagall Bankacılık Kanunu Amerikan bankacılık sisteminin yapısını da değiştirmiş; uluslar arası bankacılığı da kaldırmıştır. 1935 yılından sonra mevduat bankalarını borsa dışında tutmuştur. Böylece ticari bankacılık kurumsal olarak yatırım bankacılığından ayrılmıştır. Amerikan bankalarının sermayelerini güçlendirmek için Reconstruction Finance Corporation şirketine büyük çaplı para yatırılmış; 9 Mart 1933 tarihli Acil Durum Kanunu bu şirketi ticari bankaların hisse senetlerini satın almaya yetkili kılmıştır. 1934 Mayıs'ına kadar şirket en büyük yüz özel sermayeli bankanın yüzde 31

sermayesine sahip olmuştur. Şartlar düzelince, aynen Almanya’da olduğu gibi, kamunun payı özel sektöre devredilmiştir. Ancak, devletin büyük bankalara ortaklığı Almanya’ya kıyasla daha uzun süreli olmuştur.⁵⁸

İki savaş arası dönemde dünya ekonomilerinin geçirmiş olduğu deneylerin ışığı altında, özellikle ABD ve İngiltere savaş sonrası uluslararası para sistemini ülkeler arası işbirliğine dayanan kuruluşlar çerçevesinde düzenlemek üzere 1940 senesinden itibaren çalışmalara başlamışlardır. Sorun sadece uluslar arası para sisteminin yeniden düzenlenişi olarak görülmemiş, savaş sonrasında zarar görmüş ekonomilerin tüketim malları, yiyecek ve ilaç gereksinimlerini sağlamak, yıkılmış sanayilerinin yeniden kurulmasına yardımcı olmak, kamu hizmetlerini, mali kurumları tekrar işler hale getirmek gibi sorunlar üzerinde durulmuştur.

Ağustos 1941’de Roosevelt ve Churchill arasındaki ikili görüşmeler sonunda, *Atlantik Şartı* ile öncelikle siyasi konularda her iki ülkenin savaştaki amaçları sıralanmış, iktisadi sorunlarla ilgili olarak da çok taraflı çözümlere yol gösterecek çalışmalar yapılması öngörülmüştür.⁵⁹ Roosevelt döneminde ABD’nde uluslar arası para işlerinin yürütülmesi sorumluluğu Hazine Bakanlığı’na verilmiş ve bakanlığın başına Henry Morgenthau getirilmiştir. Morgenthau 1938 yılında Henry Dexter White’ı para konusunda araştırmalar yapmak üzere yeni kurulmuş bir dairenin başına getirmiştir.⁶⁰ Morgenthau, Aralık 1941’de White ve Çalışma Grubu’ndan bir “Müttefikler arası İstikrar Fonu”nun esaslarının düzenlenmesini istemiştir. Fonun amaçları, müttefiklere para yardımında bulunmak, uluslararası çapta paraları savaş sonrasında istikrarlı kılmak ve uluslararası para niteliğini taşıyacak bir para birimi kurmak olacaktır.⁶¹ Bu arada İngiltere’de de Keynes “Bir Uluslararası Kliring Birliği’nin Kurulmasına İlişkin Öneri” adıyla tanınan plan üzerinde çalışmaya başlamıştır. Önerinin amacı, iki savaş arasındaki dönemde karşılaşılmış olan sorunları göz önünde tutarak, dış ödemelerdeki dengesizliklere

---

⁵⁸ Lestern V.Chandler, **The Economics of Money and Banking**, New York, 1973, s. 503.

⁵⁹ Herbert Feis, **The Changing Pattern of International Economic Affairs**, New York, 1970, s.130.

⁶⁰ Alfred E.Eckes, **A Search for Solvency: Bretton Woods and the International Monetary System, 1941-1971**, Austin, 1975, s.43.

⁶¹ Eckes, s.46.

çözüm getirecek, kambiyo kurlarında istikrarı sağlayacak, uzun vadeli uluslar arası yatırımları yönlendirecek uluslar arası bir kuruluş ile tam istihdamı sağlayacak bir ortamın sağlanmasıydı. Bunlara ilaveten, hammadde fiyatlarını kontrol edecek bir uluslar arası anlaşma, ticaret kısıtlamalarını hafifletici önlemler, savaş sonrası kalkınma ve yardımları öngören çalışmalar da öngörülmekteydi. Keynes ve White Planları birçok noktada ayrılmalarına rağmen güttükleri amaçlar bakımından ortak özelliklere sahiptir. Her ikisi de kambiyo kurlarının uluslar arası bir kuruluş tarafından denetimini öngörüyor, ülkelerin uluslararası likidite stokunu artırmayı tasarlıyor, uluslar arası dengenin bozulmasına yol açabilecek uygulamalara yer veren ülkeleri denetleme hakkını bu kuruluşa tanıyor ve her ikisi de çok taraflı kliring mekanizmaları öngörüyorlardı. Her iki planda da, uluslar arası parasal işbirliği çalışmalarını savaşın başlamasıyla kaldığı noktadan tekrar ele almış ve uluslar arası anlaşmalar yoluyla işbirliği anlayışından uzaklaşarak uluslar arası bir kuruluş aracılığıyla işbirliğinin sağlanmasına geçmişlerdir.⁶²

Her iki ülke 1942 senesinde iki planı incelemeye başlamışlardır. İngiltere ve ABD arasında geçen görüşmeler sırasında ABD'nin ekonomik gücünün etkisiyle İngiltere Keynes Planı'ndan vazgeçerek, hiç olmazsa White Planı içerisinde bazı değişiklikler getirmeyi ve sistemi kendi öngördüğü sisteme daha yakınlaştırmayı istemiştir. Bretton Woods toplantısından önce, ABD dahil 14 ülke ABD'nin New Jersey Eyaleti'nin Atlantic City kentinde toplanmış belli değişiklikler üzerinde anlaşmışlardır.⁶³ 1 Temmuz 1944 tarihinde ABD'nin New Hampshire Eyaleti'nin Bretton Woods kasabasında 44 ülke bir araya gelmiş ve Dünya Bankası ve Uluslar arası Para Fonu (IMF) kurulmuştur.⁶⁴ IMF'nin kuruluş amaçları içinde kambiyo istikrarını teşvik etmek, üyeler arasında düzenli kambiyo ilişkilerini temin etmek, uluslar arası ticaretin gelişmesini ve dengeli büyümesini kolaylaştırmak, uluslararası para meseleleri konusunda danışma ve işbirliği olanağını sağlayacak daimi bir kurum

---

⁶² W.M.Scammel, **International Monetary Policy**, Londra, 1961, s.128.

⁶³ Wilbur F.Monroe, **International Monetary Reconstruction: Problems and Issues**, Lexington, 1974, s.20.

⁶⁴ Turan, a.g.e., s.90.

aracılığıyla uluslar arası parasal işbirliğini teşvik etmek olarak saptanmıştır.⁶⁵ IMF “ayarlanabilir döviz kuru sistemi”nin esaslarını düzenlemiştir. Bu sistem özetlendiğinde, üç unsurun olduğu görülür: 1-Her ülke parasının par değerini altın ya da Dolar gibi müşterek bir ölçüyü esas alarak saptar. 2-Bu kurun Fon tarafından tespit edilen sınırlar dışına kaymaması için üye ülkenin yetkili kurumları döviz piyasasına müdahale eder.3- Eğer Fon üye ülkenin dış ödemelerinde temel bir dengesizliğin varlığını onaylarsa, ilgili üye ülkeye kurunu devalüe ya da revalüe etme olanağı tanır.⁶⁶

1.2. OSMANLIDAN DEVRALINAN MİRAS

19.yüzyılda Avrupa bankerleri ile Osmanlı azınlık bankerlerinin yaptıkları işbirliği, ülkede bankacılığın “yabancı bankacılık” biçiminde ve emperyalist Avrupa ülkelerinin çıkarları doğrultusunda kurulup, gelişmesine yol açmıştır.⁶⁷ Osmanlı döneminde bankacılık alanındaki gelişmeler üç aşamalı olarak özetlenebilir: Borçlanma bankacılığı, yabancı sermayeyi destekleyen bankacılık, ulusal bankaların kurulması.⁶⁸

Osmanlı Devleti’nde bankacılığın doğuşu, Batı ülkelerinden tamamen farklı etmenlerin sonucudur. Batı ülkelerinde sanayi devriminin gerçekleştirilmesi dış ticaret ve sömürgecilik yolu ile sağlanan servetin, sanayi kesimine kredi olarak aktarılması bankacılığın gelişmesine yol açtığı halde, Osmanlı Hazinesi’nin borç para gereksinimi, bankaların kurulmasına neden olmuştur.⁶⁹ İktisadi ve ticari faaliyetlerin azınlıklar tarafından yapılması, bankacılığın gelişimini geciktirmiş ve bu

---

⁶⁵ IMF, **Proposed Second Amendment to the Articles of Agreement of the IMF**, New York, 1976, s.98.

⁶⁶ D.G.Pierce and D.H.Shaw, **Monetary Economics**, New York, 1974, s.389.

⁶⁷ E.G.Mears, **Modern Turkey**, New York, 1924, s.5; Levent Çoşkun Erkekoğlu, **1923-1940 tarihleri arasında Cumhuriyet Dönemi Türk Bankacılık Tarihi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2003, s.102.

⁶⁸ Öztin Akgüç, “Atatürk Döneminde Bankacılık”, **Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri**, 8-9 Haziran 1981, Yapı ve Kredi Bankası, İstanbul, s.149-152.

⁶⁹ Yılmaz Karakoyunlu, **Türk Ekonomisinde Çağdaşlaşma Süreci**, İstanbul, 1997, s.169.

arada sadece para değiştirme işiyle uğraşan sarraflar türemiştir.⁷⁰ Daha sonra, devlet büyüklerinin paralarının işletilmesi, devlete borç para verilmesi, vergi hasılatına karşı kredi açılması gibi işlemler, ‘‘Galata sarrafları’’nın ‘‘Galata Bankerleri’’ne dönüşmesine yol açmıştır.⁷¹

Osmanlı Devleti’ne yüksek faizlerle borç veren Galata Bankerleri açtıkları kredinin çoğunu, sanayileşme süreci içinde olan Avrupa ülkelerinden, özellikle de Londra ve Paris piyasalarından sağlamışlardır. Galata Bankerleri ile Avrupa sermayedar ve bankerleri arasındaki ilişkiler Osmanlı dış borçlarının başladığı 1854’ten sonra daha da pekişmiştir. Bir bakıma Avrupa’daki modern bankacılığın gelişiminde, öteki benzer ülkelerin olduğu gibi, Osmanlı i ve dış borçlarının da katkısı olmuştur.⁷²

Yabancı banka akını başlamadan hemen önce, Osmanlı Devleti’nin paranın değerini kararlı kılmak işini J.Alleon ve Th.Baltazzi adlı Galata Bankerlerine ihale etmesi ‘‘banka’’ adlı ilk kuruluşun ortaya çıkmasına yol açmıştır.⁷³ Yapılan mukaveleye göre, Hükümet bankerlere senede 2 milyon kuruş ödeyecek, buna karşılık bankerler de bir yıl süreyle İngiliz Lirasını 110 kuruş civarında tutmaya çalışacaklardı. Mukavelenin daha sonraki yıllarda yenilenmesi üzerine, bu iki banker kambiyo fiyatını koruyabilmek için 1847’de (Banque de Constantinople) ‘‘İstanbul Bankası’’nı kurdular.⁷⁴ Ancak paranın değerindeki sürekli düşüşün önlenememesi İstanbul Bankası’nı 1852’de iflasa sürükledi.⁷⁵

Bankacılık Osmanlı Devleti’ndeki yabancı özel sermayenin en önemli ve karlı faaliyet alanlarından bir olmuş; padişahların, sultanların, nazırların, paşaların

⁷⁰ Gültekin Rodoplu, **Banka İşletmeciliği**, İstanbul, 1981, s.3.

⁷¹ Burhan Ulutan, **Bankacılığın Tekamülü**, Ankara, 1957, s.137-138.

⁷² Donald C.Blaisdell, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Avrupa Mali Kontrolü**, İstanbul, 1940, s.55.

⁷³ Haydar Kazgan, **Galata Bankerleri**, İstanbul, 1991, s.41; C.Tayyar Sadıklar, **Türk Mali Sistemi İçinde Bankalar**, TBB Yayını, Ankara, 1981, s.14.

⁷⁴ şevket Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s.227; Haydar Kazgan, **Osmanlıda Avrupa Finans Kapitali**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995, s.20; ağlar Keyder, ‘‘1923-1929 Döneminde Para ve Kredi’’, **ODTÜ Gelişme Dergisi** zel Sayısı: Türkiye İktisadi Tarihi zerine Araştırmalar, Ankara, 1978, s.215.

⁷⁵ Oya Silier, ‘‘1920’lerde Türkiye’de Milli Bankacılığın Genel Görünümü’’, Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Ankara, 1975, s.487.

lüks tüketime yönelmesi İstanbul'u finans sermayesi için bir karlı hale getirmiş ve padişah ve ailesinin İstanbul'daki gayrimüslim bankerlere olan borcu oldukça artmıştır. İstanbul'un gayrimüslim bankerleri ise, saraydan aldıkları borç senetlerini Avrupa banka ve borsa piyasasında iskonto ettirerek, sarayla Avrupa mali çevreleri arasında aracılık yapmışlardır. Avrupa sermayedarları ve Galata Bankerlerine çok yüksek karlar sağlayan istikraz şartlarının Osmanlı Devleti açısından anlamı, genellikle istikraz tutarının ancak yarısının eline geçmesiydi.⁷⁶

Bank-ı Dersaadet'in (İstanbul Bankası) tasfiyesi ertesinde, 1853'te The Ottoman Bank (Osmanlı Bankası), 1855'te The British and Oriental Bank of Constantinople, 1856'de The Imperial Bank önerileri Babıali'ye sunulmuştur. Geniş imtiyaz isteminde bu projeler geri çevrilmiş, en sonunda, İngilizlerin ticari amaçlı bir banka kurma girişimi Babıali'nin onayını almıştı. Başlangıçta ödeme ve iskonto işlemleri görece bir ticaret bankası olarak kurulan Bank-ı Osmani, daha sonra devlet bankasına dönüştürülecek ve Bank-ı Osmani-i Şahane (Osmanlı Bankası) adını alacaktır. Bank-ı Osmani İzmir, Selanik, Beyrut ve Kalas'ta şube açmış, ticari işlemlerin yanı sıra Hazine'ye avans vermiş, dış borç akitlerinde aracılık etmiştir. 1863 yılında Bank-ı Osmani'ye Fransız sermayesi katılarak İngiliz-Fransız ortaklığında bir devlet bankası, ya da devletin mali işlerini yürütecek bir banka kuruldu. Daha doğrusu Bank-ı Osmani bu doğrultuda yeni bir yapıya kavuşturuldu. Bundan böyle Bank-ı Osmani'nin adı Bank-ı Osmani-i Şahane oldu.⁷⁷

Kırım Savaşından sonra 1856-1875 yılları arasında, Osmanlı Devleti'ne borç vermek, faiz geliri elde etmek amacıyla yabancı sermayeli pek çok banka kurulmuştur. Avrupa bankaları şube açarak veya Osmanlıdan alınan ayrıcalıklara dayalı yeni bankalar kurarak Türkiye'de doğrudan çalışmaya başlamışlardır. Şube açan Avrupa bankalarının en önemlileri Deutsche Bank ve Credit Lyonnais olmuştur.

---

⁷⁶ İ.Hakkı Yeniay, **Yeni Osmanlı Borçlar Tarihi**, İstanbul, 1964, s.51.

⁷⁷ Zafer Toprak, **İttihad-Terakki ve Cihan Harbi, Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik** 1914-1918, İstanbul, 2003, s.51.

Bu dönemde Osmanlıya gelen yabancı bankalardan bir bölümü daha sonra Osmanlı Bankası'na katılmış, bir bölümü de özellikle 1876 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra faaliyetlerine son vermiştir.

Dış borçlarının 1878 yılında yüksek düzeye ulaşması üzerine, Osmanlı Devleti 1881 Muharrem Kararnamesi ile devletin gelir kaynaklarının denetimi ile borçlarının idaresini, bir kısım borçların tenzili karşılığında, “Duyun-u Umumiye” adlı uluslararası bir kuruluşa bırakmıştır. Bu kuruluş kısa zamanda “devlet içinde devlet” haline gelerek, İmparatorluğun gelirlerinden önemli bir bölümünü yabancı ülkelere dış borç ödemelerinde kullanılmak üzere denetlemiştir.⁷⁸ Osmanlı gelir kaynaklarının uluslararası bir kuruluşun kontrolüne geçmesi, Avrupalı sermayedarlara yeterli bir güvence sağladığından, Osmanlı Devleti'ne yabancı sermaye girişi bu tarihten sonra daha hızlanmıştır. Bu dönemde yabancı sermayeli veya yabancı sermaye iştiraki ile kurulan bankaların veya şube açan büyük yabancı bankaların, devlete borç verme işlevlerini devam ettirmenin yanısıra, kendi ülkelerinin çıkarlarına hizmet ettikleri, kendi ülkeleri ile olan ticareti geliştirmeye çaba gösterdikleri, bu amaçla ülkemizde faaliyette bulunan yabancı firmalarla, yabancı uyruklu iş adamlarını finanse ettikleri, kendi çıkarları doğrultusunda ulaşım ve madencilik alanında yatırımlara girişmişler veya bu alanda yatırım yapacak yabancı sermayeye aracılık etmişlerdir.⁷⁹ Yabancı sermaye rekabetine sahne olan Osmanlıda yabancı bankalar kendi ülkelerinin en fazla ilgi duyduğu yörelerde faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır.⁸⁰ Bu bankalar ayrıca yerel müşteriden mevduat toplayarak ticaret ve tarıma kredi vermeyi amaçlıyorlardı. Hem büyük tasarrufları hem de kredi talepleriyle tüccar, büyük esnaf ve eşraf, bankaların en önemli

---

⁷⁸ R.Ş.Sulva, “Tanzimat Devrinde İstikrazlar”, **Tanzimat**, İstanbul, 1940, s.278; Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)**, İstanbul, 1994, s.62-71; Emine Kıray, **Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar**, İstanbul, 1993, s.92.; Tiğınçe Oktar, **Osmanlı Devletinde Reji Şirketi**, İstanbul, 1992, s.17; Reşat Kasaba, **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi**, İstanbul, 1993, s.50.

⁷⁹ İlber Ortaylı, **II.Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, A.Ü.SBF.Yayımları, Ankara, 1981, s.89.

⁸⁰ Silier, a.g.e., s.489.

müşterilerini oluşturmuşlardır. Ülkeye yeni giren bu yabancı bankalar ticari işlemlerde de bir hayli yoğun faaliyet gösteriyorlardı.⁸¹

Osmanlı İmparatorluğu döneminde kurulan ilk ulusal banka Ziraat Bankası'dır (1863). Onu İstanbul Emniyet Sandığı'nın (1868) kurulması izlemiştir. Mithat Paşa, Tuna valiliği zamanında, toprakla uğraşanların para sıkıntısını yakından görmek fırsatını bulmuş ve bunlara az faizle kredi teminindeki zarurete kanaat getirmiştir. Bu maksatla 1864'te tecrübe mahiyetinde Rusçuk'ta bir sandık açılmıştır. Sandığın gördüğü rağbet üzerine 1866'da en evvel Tuna vilayetinde ve sonra bütün Rumeli'nde ve Anadolu'da "Memleket Sandıkları" adıyla çiftçiye ödünç para veren müesseseler açılmıştır. Memleket sandıklarına lazım olan ikraz sermayesi, üreticilerin iştirakiyle toplanmakta idi. Ancak toplanan sermayenin yetersizliği, sandıkların faaliyet sahalarını genişletmesine engel oluyordu. Üreticiye yardımcı olabilmek için sandıklara başka sermaye kaynakları bulmak gerekiyordu. Bu amaçla 1883 yılından itibaren, memleket sandıklarına tahsis edilmek üzere, aşar vergisinin % 1 oranında arttırılması kararlaştırılmış ve bu ilaveye menafi hissesi denmiştir. Memleket sandıkları da buna izafeten "Memleket Sandıkları" adını almışlar ve Ticaret ve Nafia Nezareti'nin kontrolüne tabi tutulmuşlardır. Sandıkların işletme sermayesine olan ihtiyaçları bu şekilde karşılandıktan sonra bunların faaliyet sahaları genişletilmiştir. Ancak bu defa cömertçe dağıtılan kredilerin zamanında tahsil edilememesi sandıkların mali durumlarını sarsmıştır. Bu sebeple sandıkların çalışma usullerinde ve bünyelerinde esaslı ıslahat yapmak zarureti belirmiştir. Menafi sandıklarının yerine merkezden idare edilecek bir teşkilat kurulması düşüncesiyle hazırlanan mevzuat 15 Ağustos 1888'de yürürlüğe girmiş ve Menafi sandıkları lağv edilerek yerlerini Ziraat Bankası teşkilatı yer almıştır. Bankanın sermayesi 10 milyon lira olarak tespit edilmiştir. Ziraat Bankası tarımsal üreticilerin kredi talebini tümüyle karşılayamamıştır, ama tefecilerin yüksek faizlerine bir ölçüde alternatif

---

⁸¹ Jacques Thobie, "European Banks in the Middle East", **International Banking 1870-1914**, Oxford, 1991, s.406; Christopher Clay, "The Origins of Modern Banking in the Levant: The Development of a Branch Network by the Imperial Ottoman Bank, 1890-1914", **International Journal of Middle East Studies**, no.26, 1994, s.589.

oluşturmuştur.⁸² Gene Mithat Paşa tarafından kurulan İstanbul Emniyet Sandığı ise halk arasında tasarrufu teşvik amacıyla 1868 yılında faaliyete başlamıştır. 1895 yılına kadar devamlı bir gelişme gösteren sandık, o sene içinde Maliye’ce mevcuduna el konulacağı söylentisinin ortaya çıkması üzerine, mevduat sahiplerinin akınına uğramış ve ciddi bir buhran geçirmiş ve gelişimi kesintiye uğramıştır. 1907 yılında Ziraat Bankası’na bağlanan sandık, bu duraklama devresinden sonra tekrar gelişmeye devam etmiştir.⁸³

Ulusal bankaların kuruluşu, özellikle II. Meşrutiyetin ortaya çıkardığı yeni akımların etkisi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin de desteğiyle 1908 yılından sonra hızlanmış ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında ulusal bankacılık hareketi daha da güçlenmiştir. 1911-1923 yılları arasında İstanbul ve Anadolu’da 19 ulusal banka kurulmuştur. Söz konusu bankaların kurucuları, Avrupa ekonomileriyle mamul ithalatı ve hammadde ihracatı süreci içine girmiş tüccar ve toprak sahibi kişilerdir. Siyasal iktidarın izlediği ulusal ekonomi politikası, ulusal bankaların kuruluşuna elverişli bir ortam yaratmasına karşın, bu dönemde kurulan bankaların büyük bir bölümünün ömrü uzun olmamış, güçlü bankaların kredi piyasasına egemen olmalarına karşı koyamayarak, faaliyetlerine son vermek zorunda kalmışlardır. Bu dönemde kurulan bankaların küçük bir kısmı Cumhuriyet dönemine intikal etmiştir.⁸⁴ Bu dönemdeki ulusal bankalardan en önemlisi İtibâr-ı Milli Bankası idi. 1917 yılında Maliye Nazırı Cavit Bey’in yardımıyla faaliyete geçmiştir. Kuruluş amacı tamamıyla milli olan bir kredi kuruluşu vücuda getirmek olduğundan, esas sözleşmesinde hisse senetlerinin yalnız Türk tebaasına tahsis edilebileceği kaydı konulmuştur. Banka Ergani bakır madenleri işletme imtiyazı ile bu madeni denize bağlayacak demiryolu imtiyazını almış, fakat bu teşebbüsleri gerçekleştirememiştir.⁸⁵ Meşrutiyetten Cumhuriyet devrinde başlayan büyük çaptaki milli bankacılık hareketine kadar süren

---

⁸² Donald Quataert, “Dilemma of Development: The Agricultural Bank and Agricultural Reform in Ottoman Turkey, 1888-1908”, **International Journal of Middle East Studies**, No.6, 1975, s.210; Yusuf Saim Atasagun, **Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888-1939**, İstanbul, 1939, s.26.

⁸³ Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1970, s.161.

⁸⁴ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama; Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası**, TCMB, Ankara, 1997, s.136.

⁸⁵ Vedat Eldem, **Harp ve Mütakere Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1994, s.126.

dönemde, Türkler banka yönetmeye alışmaya başlamış ve bu devrede kurulan bankalar cumhuriyet devrindeki gelişmede büyük hizmetleri dokunan bankacıları yetiştirmek suretiyle önemli bir rol oynamışlardır.⁸⁶

Osmanlıda tarım ile hammadde üreten kesimin, Avrupa sanayisi ile bütünleşmesi sonucu, Osmanlı ekonomisi iç dinamiğini kuramamış, tarım, hammadde ve sanayi kesimleri ülke içinde birbirini tamamlayarak dengeli bir biçimde gelişme olanağını bulamamışlardır. Osmanlı'nın bu ekonomik yapısı, kuşkusuz bankacılık kesimini de etkilemiş ve daha çok dış ticareti finanse eden yabancı bankaların egemenliğine yol açmıştır. Osmanlı aydını uzun bir dönem Osmanlı Devletini tarım ülkesi olarak görmüş, klasik iktisat öğretisi ışığında, karşılıklı üstünlükler ilkesine inanarak Osmanlı'nın tarımda uzmanlaşmasını önermişti. İkinci Meşrutiyet'le birlikte Osmanlı aydınının düşün yapısını ulusçuluk belirlemişti. Bu dönemde Alman Tarihçi iktisadi düşüncesinden etkilenilerek “milli iktisat” benimsenmiş, Frederick List, Rae, Cauwes, Carey gibi klasik iktisada ters düşen düşünürler okunmuştu. Artık, birey ile insanlık arasına ulus gerçeği aranmış, ulusun organik bir bütünsellik kazanması özlenmiş, iktisadi bağımsızlığın sanayileşerek gerçekleşebileceği savunulmuştur.⁸⁷

1908-1918 dönemi, Türkiye’de sanayileşme bilincinin netleştiği yılları oluşturmuştu. Gazete ve dergilerde sanayi sorununa sık sık değinilmiştir. II.Meşrutiyet ile birlikte sanayileşme sorununu Dersaadet ve Sanayi Odası gündeme getirmiştir. Oda'nın yayın organı *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*'ne göre, 1908 Devrimi'yle birlikte “istibdat” son bulmuş, sanayileşme için gerekli ortam oluşmuştur. Aynı gazetede, “itibar-ı sınaî”nin önemi vurgulanmış; sanayiye kredi açacak bir bankanın kurulması önerilmiştir. İkinci Meşrutiyet'in ilk yıllarında sanayileşmenin önemini vurgulayan diğer bir kesit *Türk Yurdu* çevresiydi. Yusuf Akçura, o sırada İstanbul'da bulunan Rus asıllı toplumcu düşünür Parvus'un yazılarına dergisinde yer vermiş, o güne değin alışlagelmiş liberal öğretiyi yadsıyan

---

⁸⁶ Turgut Akpınar, **Bankalar ve Devlet, Bankalar Kanunu Üzerinde Sistemik ve Karşılaştırmalı Açıklamalar**, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Yayın No.55, Ankara, 1966, s.393.

⁸⁷ Feridun Ergin, “Atatürk Zamanında Sosyal Bilimler Açısından Türk Ekonomisi”, **İ.Ü.Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yıllığı II**, İstanbul, 1987, s.53.

iktisadi yaklaşımlar, bu yazar aracılığıyla yandaş bulmuştur. Parvus Efendi, Türkiye'nin Avrupa'nın maliye boyunduruğu altında olduğunu, Osmanlı'nın bu boyunduruktan kurtulabilmesi için biran önce sanayileşmesi gerektiğini söylüyordu. Bir başka dergi *Müdafaai-Maliye ve İktisadiyye*'ye göre, Osmanlı'nın şimdilik kolayca kurulabilecek sanayileri oluşturması ve Avrupa vesayetinden kurtulması gerekiyordu. Sanayileşmenin bayraktarlığını yapan yayın organı Türk-İslam girişimcilerinin çıkardıkları *Sanayi* dergisi olmuştur. 30 Nisan 1914 tarihinde yayınlanmaya başlayan derginin ön kapağında, Sanayi başlığı altında, “memlekette sanayi'in terakkisine çalışır resimli Türk mecmuasıdır” cümlesine yer verilmiştir. Dergi, ilk sayısında, “Fikrimiz” başlığı altında, Batı'daki sanayi devriminin, bu devrim ertesi Avrupa ve Amerika'daki gelişmelerin Doğu'da yanlış algılandığını, sanayileşmeye yönelineceğine, Batı'nın sanayi mallarına rağbet edilerek ülkede sanayileşme olanaklarının kısırlaştırıldığını ileri sürmüştür.⁸⁸

İkinci Meşrutiyet ile birlikte Babıâli, sanayileşmeyi özendirici bazı önlemler almışsa da dönemin elverişsiz koşulları ve Osmanlı toplumunun yapısal gerçekleri sanayileşme için elverişli bir ortamın oluşmasını önlemiştir. 1913 Aralık ayında *Teşvik-i Sanayi Kanun-u Muvakkatı* yayınlanmış, onu 1914 başlarında *Teşvik-i Sanayi Talimatnamesi* izlemiş ve 1 Ocak 1917'de de *Teşvik-i Sanayi Kanun-u Muvakkatının Suret-i Tatbiki Hakkında Nizamname* çıkarılmıştır. Böylece, o güne değin dağınık bir biçimde uygulanan bağışıklık ve ayrıcalıklar bir araya getirilmiş, kapsamlı bir teşvik politikası benimsenmiştir. Ancak kuruluş ve işletme sermayesi sorununa çözüm bulunamamış, sanayiye kredi sağlayacak banka kurma girişimleri sonuç vermemiştir.⁸⁹

Bu dönemde ayrıca, sanayi kuruluşlarının sayımı yapılmış, sınai ürün yarışmalarına yer verilmiş, sanayi sergi ve panayırıları açılmış, Sanayi dergisi çıkarılmış, yabancı uzman getirilerek ülkedeki sanayi mektepleri yeniden düzenlenmişti. Teknik kitap yayınına geçilmiş, Almanya'ya mesleki ve teknik öğrenim için işçi-öğrenci gönderilmişti. Osmanlı Devleti sanayileşmeden çöküp

⁸⁸ Zafer Toprak, **Türkiye'de “Milli İktisat” 1908-1918**, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s.171-196.

⁸⁹ Toprak, a.g.e., s.209-210.

gitmişti. Buna karşın, İkinci Meşrutiyet dönemi Osmanlı'da sanayi toplumu olma özleminin doğduğu, sanayileşme bilincinin olduğu yıllardı. Osmanlı artık geri kalmışlığın iktisadi nedenlerine eğilme gereği duyuyor, bilinçsiz Tanzimat Batıcılığını aşarak, çağdaş uygarlık düzeyine sanayileşmeyle varılabileceğine inanıyordu.⁹⁰

İkinci Meşrutiyet dönemi aynı zamanda ulusal bankacılığın doğuş ve serpiliş yıllarını oluşturmuştur. 1908'e değin Osmanlı sermayesi, Ziraat Bankası ve Emniyet Sandığı ötesinde, bankacılık alanında bir varlık gösterememiş, hemen hemen tüm bankacılık işlemleri yabancı sermayenin kurduğu bankalar aracılığıyla yürütülmüştü. 1908 Devrimi'yle birlikte, özellikle 1913 ertesini, müslüman eşraf-tüccar-çiftçi, yabancılardan ve gayrimüslimlerden bağımsız olarak, kendi kredi kurumlarını kurmuş, İttihatçıların uygulamaya soktukları "milli iktisat" politikasının belkemiğini oluşturacak olan sermaye birikimini sağlamıştı. Bu dönemde, taşrada kurulan "milli" bankalar, Anadolu'da doğmakta olan "orta sınıf"ın İttihat ve Terakki ile olan organik bağının somut kanıtlarını oluşturmuşlardı. İttihat ve Terakki Cemiyeti, benimsediği ulusçuluk akımı doğrultusunda "milli" bankalara önyak olmuş, üyelerini bankacılığa özendirmiş, kuruluşları sırasında gerek maddi, gerek manevi her türlü kolaylığı sağlayarak Osmanlı para piyasasını ve kredi aygıtını millileştirmeyi amaçlamıştı.⁹¹ "Milli iktisat" görüşlerinin geliştiği bu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti Genel Merkezi'nin vilayet merkez heyetlerine gönderdiği bir genelgede, "*millet bir uzviyete benzetilince bu uzviyetin kanı itibar (kredi) dediğimiz şeydir ve millete bir kalp gibi bütün itibarları toplayıp dağıtan müessese ise bankadır.*" deniyor, taşra örgütlerinden yerel kredi kurumlarını oluşturmaları isteniyordu.⁹²

Özellikle pazar ekonomisine açılmış Batı Anadolu yörelerinde etkinleşen milli bankacılık faaliyetleri, piyasa için üretimde bulunan Osmanlı üreticisine kredi olanakları sağlamış, köylüyü yoksullaştıran *alivre* satışları bir ölçüde önlemiş, çiftçinin malını sendikalaşan alıcı firmalar karşısında korumuştur. İkinci Meşrutiyet

---

⁹⁰ Toprak, a.g.e., s.171.

⁹¹ Toprak, a.g.e., s.164.

⁹² Zafer Toprak, **İttihad-Terakki ve Cihan Harbi**, s.47, 61; İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası**, s.137.

yıllarında giderek gücü artan Müslüman eşraf-tüccar-çiftçi milli bankalar sayesinde, yabancı ve gayrimüslim tüccar karşısında pazarlık gücü kazanmış, eskiden yok pahasına simsara ya da murabahacıya kaptırdığı malını yüksek fiyatla piyasaya sürebilmişti. Böylece, o güne değin yabancıların ve gayrimüslimlerin uğraş alanı olarak görülen bankacılık, bankerlik ve sarraflık giderek Müslüman-Türk eşrafın eline geçmişti. Bu arada, devlet bankacılığı ulusal temellere oturtulmaya çalışılmış, devlet bankası ayrıcalığının Osmanlı Bankası'ndan alınarak "milli sermaye"yle 1917 yılında kurulan Osmanlı İtibâr-ı Milli Bankası'na devri öngörülmüştü.⁹³ İktisadi konularda İttihat ve Terakki'nin yarı resmi yayın organı *İktisadiyyat Mecmuası*'nda yazılar yazan Tekin Alp'e göre, ulusal nitelikteki İtibâr-ı Milli Bankası "gayr-i milli" mali kuruluşlar gibi kendi çıkarını gözetmeyecek, Osmanlı ülkesinin sanayiini ve ticaretini ulusal çıkarlar doğrultusunda yönlendirecekti. "Milli" bir banka her türlü iktisat politikasının yürütülmesinde etkin bir rol oynayacak, sanayi kuruculuğuna gidebilecekti.⁹⁴

Cumhuriyetin Osmanlıdan devraldığı iktisadi kaynakları konumuz açısından önem arz etmektedir. Cumhuriyetin kuruluş yıllarındaki insan kaynakları açısından ele alınması gereken birincil önemli konu, Türkiye nüfusunda 1913-1927 arasında görülen önemli azalma, şehirleşme oranının gerilemesi ve etnik yapıda büyük bir değişme meydana gelmesiyle ilgilidir. Türkiye'nin 1923 sınırları içindeki nüfusu 1915 yılında 15.7 milyondan 1927 yılında % 77'si köylerde yaşayan 13.6 milyona düşmüştür.⁹⁵ Azalmanın önemli bir nedeni, Türklerin 1913'ü izleyen on yılda sürekli olarak savaş içinde yaşamış olmasıydı. Ancak, nüfus azalmasının önemli bir bölümü de etnik yapıdaki değişimle bağlantılıdır. 1880'lerin sonunda Türkiye'de yaşayan nüfusun % 77'si Müslüman % 23'ü ise gayrimüslimdi. Nüfusun % 9'unu Rumlar, %10'nu da Ermeniler oluşturuyordu. Rumlar ve Ermeniler daha çok şehirlerde yaşamakta ve tarım dışı sektörlerde çalışmaktaydı. Osmanlı siyasal birliğinin dağılışı sırasında, emperyalist güçlerin Anadolu'yu da parçalamaya yönelik politikası, Türkiye'de yaşayan Türklerle Rum ve Ermeniler arasında acı bir düşmanlık ve silahlı

⁹³ Vedat Eldem, **Harp ve Mütakere Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, s.211.

⁹⁴ Toprak, a.g.e., s.59, 164.

⁹⁵ DPT, **Kalkınan Türkiye (Rakkamlarla 1923-1968)**, Ankara, 1946, s.27.

çatışmaya yol açtı. 1927 yılına gelindiğinde, Türkiye'deki 13.6 milyonluk nüfusun % 99'u Müslüman'dı. Göçlerden sonra, Türkiye'de, hemen hemen tamamı İstanbul'da oturan 110.000 kadar Rum ve 77.000 Ermeni kalmıştı.⁹⁶ Cumhuriyetin ilk yıllarında nüfusun okur yazarlık, eğitim ve sağlık koşulları bakımından sahip olduğu nitelikler ve devletin sağladığı eğitim ve sağlık hizmetleri de pek iç açıcı bir görünümde değildi. 1927 sayımı nüfusun %11'inin okur yazar olduğunu gösterdi. Sağlık hizmetlerinin geriliği ve yetersizliği, yaygın cahillik ve fakirlik nedeniyle sıtma, trahom, frengi, tifüs, tüberküloz gibi salgın hastalıklar büyük ölçüde işgücü ve refah kaybına yol açmaktaydı. Tarımda ise, 1920'lerin başında Türkiye'nin bir çok bölgelerinde hala tarih öncesinden kalma teknikler, araç ve gereçlerle üretim yapılmaktaydı. İç bölgelerde çok yaygın kullanılan saban neolitik çağdan kalma bir tarımsal araçtı. Ülkede pulluk ve traktör sayısı çok azdı. Sürekli savaşlar ve nüfus azalması nedeniyle Türkiye'deki tarımsal üretimde 1913'e kıyasla ciddi azalmalar görülmüştü. Cumhuriyet kurulduğunda, toprakların ancak %5'inin işlendiği ve toplam traktör sayısının 220 civarında olduğu tahmin edilmektedir.⁹⁷ Sanayi kesimine gelince, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöktüğü yıllarda Türkiye ekonomisi Batı karşısında önemli sanayi bağımlılığı içinde idi. Porselen, cam, çatal-bıçak, şeker gibi tüketim mallarının tamamı ithal edilirken, kumaşın yurt içi üretimi ülke ihtiyacının ancak % 10'luk bir kısmını karşılayabiliyordu. Sermaye mallarının tümü ithal ediliyordu. 1913 sanayi sayımı, Türkiye'nin 1923 sınırları içinde her biri 10 ya da daha çok işçi çalıştıran 560 imalat sanayi iş yeri olduğunu ve bunlarda 35.000 kişinin çalıştığını gösteriyordu. Cumhuriyet kurulduğunda, Batı'nın sahil şehirlerinde kümelenmiş 200 civarında orta ve büyük, Anadolu'da da 30.000 civarında küçük sanayi işletmesi vardı.⁹⁸ İmalat sanayi istihdamının % 80'i tekstil, gıda ve tütün, kağıt ve matbaacılık sektörlerindeydi. Bu işletmelerin çoğu yabancılara aitti. Madencilik sektöründe ekonominin bütünü açısından sadece Zonguldak-Ereğli kömür havzası önem taşımaktaydı. Kömür madenlerinin ve diğer maden yataklarının

---

⁹⁶ DiE, **İstatistik Yıllığı 1929**, s.41-42.

⁹⁷ Reşat Aktan, **Türkiye İktisadı**, Ankara, 1968, s.18; Y.Kanbolat, **Türkiye Ziraatinde Bünye Değişikliği**, Ankara, 1963, s.1; Oya Silier, **Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi 1923-1938**, Boğaziçi Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1981, s.20.

⁹⁸ İ.H.Tökin, **İktisadi ve İctimai Türkiye**, Ankara, 1946, s.27; G.Ökçün, **Osmanlı Sanayii:1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiki**, Ankara, 1970, s.13.

adeta tamamı yabancılar ve gayrimüslimler tarafından işletilmekteydi.⁹⁹ Osmanlı Devleti'nin kapitalist dünya piyasasıyla daha çok bütünleşmesini sağlamak için bazı demiryolu hatları yapılmış olmasına karşın, ulaşım koşulları 1920'lerin başında çok yetersizdi. Ülkenin çok uzun bir kıyı şeridine sahip olmasına karşın Türkiye'nin limanları arasındaki deniz taşımacılığı da son derece cılız bir durumdaydı. Kamusal eğitim ve sağlık hizmetlerinde okul ve hastane gibi tesisler sayılıydı. Elektrik, havagazı, su gibi belediye hizmetleri ülkenin ancak iki büyük ithalat-ihracat limanında bulunmakta olup, bunların da sahipliği ve işletmeciliği yabancıların elindeydi. Enerji kullanımı ve enerji kaynaklarının niteliği de karamsarlık veriyordu. Evlerde kullanılan en önemli enerji kaynağı tezekti. Bunu odun ve odun kömürü izlemekteydi.¹⁰⁰

1923 yılında Türkiye'deki yabancı yatırımcı şirketlerin yaptığı yatırımların stok değeri 63 milyon Sterlin düzeyindeydi. Bunun % 45'i Alman, % 26'sı Fransız, % 17'si İngiliz, % 4'ü Belçikalı ve % 2'si Amerikalı şirketlere aitti. Yabancılar ait yatırılmış sermaye tutarının sektörel dağılımına gelince, bunun % 62'si demiryollarına, % 16'sı bankalara, % 8'i belediye hizmetlerine, % 6'sı ticarete, % 5'i madencilğe ve % 3'ü imalata yatırılmıştı. Görüldüğü gibi, yabancı şirketler daha çok bu az gelişmiş coğrafyanın dünya piyasasıyla ticaret ilişkilerini kolaylaştıracak alanlara yatırım yapmış bulunmaktaydı.¹⁰¹ Yabancı sermaye 1923-1929 döneminde, bazı yerli bürokrat ve siyasilerle işbirliği yaparak yeni kurulan Türk Anonim Şirketlerine hissedar olmuştur.¹⁰² Gelişmiş kapitalist ülke sermayedarlarıyla rekabet güçleri olmayan iş çevreleri, İzmir İktisat Kongresi tartışmalarında, özellikle iki alanda devlet müdahalesinden yana olmuşlardır: Birincisi iç pazarın gümrük duvarlarıyla korunması, ikincisi ticaret ve sanayi kredisi verecek büyük milli bankaların kurulması.¹⁰³

---

⁹⁹ Vedat Eldem, a.g.e., s.96, 124-125.

¹⁰⁰ Yahya S.Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s.96.

¹⁰¹ Z.Y.Hershtlag, **Introduction to the Modern Economic History of the Middle East**, Leiden, 1964, s.41.

¹⁰² Gündüz Ökçün, **1920-1930 Yılları Arasında Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye**, Ankara, 1971, s.5.

¹⁰³ Gündüz Ökçün, "1923 Yılında İzmir'de Toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde Kabul Edilen Esaslar", **SBF Dergisi**, XXII, Sayı 1, Ankara, 1968, s.74-75, 94.

1.3.TÜRKİYE’DE İZLENEN İKTİSADİ POLİTİKALAR (1930-1946 DÖNEMİ)

Türkiye’de 1930-1946 döneminde hakim ekonomik politikanın en özlü ifadesi, 1936 yılında yayımlanan İkinci Sanayi Planı’nın önsözünde Mustafa Kemal Atatürk tarafından kaleme alınan ve iktisadi devletçiliği betimleyen şu sözler ile özetlenmiştir: “Devletçiliğin bizce manası şudur: fertlerin hususi teşebbüslerini ve faaliyetlerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını gözönünde tutarak, memleketin iktisadiyatını devletin eline almak. Bizim takip ettiğimiz yol, görüldüğü gibi liberalizmden başka bir sistemdir.”¹⁰⁴ Mustafa Kemal Atatürk’ün bizzat kendisi özellikle 1930’lardan itibaren ülkede alınan ekonomik önlemler, uygulanan ekonomi politikaları, yapılan planlar ve yatırımlarla yakından ilgilenmiş, bu planlara, programlara ve yatırımlara zamanında ve yerinde müdahalelerde bulunmuş; yerli ve yabancı uzmanlarca hazırlanan iki sanayi planını satır satır okumuş ve bazı ifadelerin altını çizmiş, bazılarında ise düzeltmeler yapmıştır. Atatürk bir iktisatçı olmamasına rağmen iktisat konusunda da çok okuyan ve araştırma yapan bir lider olmuştur.¹⁰⁵ Ayrıca, dönemin önde gelen iktisatçılarını ülkeye davet ederek onların bilimsel görüşlerini de almayı ihmal etmemiş; Örneğin ünlü Amerikalı iktisatçı Hines’i Türkiye’ye davet etmiştir.¹⁰⁶ 1935’te İzmir Enternasyonal Fuarı’nın açılışı nedeniyle İktisat Vekili olan Celal Bayar’a Atatürk tarafından verilen bir notta şunlar yazılmıştır: “Türkiye’nin tatbik ettiği Devletçilik Sistemi, 19’uncu asırdan beri sosyalizm nazariyatçılarının ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye’nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye’ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizce manası şudur: Fertlerin hususi faaliyetlerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarını ve bir çok şeylerin yapılmadığını gözönünde

¹⁰⁴ Afet İnan, **Medeni Bilgiler ve M.Kemal Atatürk’ün El Yazıları**, Ankara, 1930, s.351.

¹⁰⁵ Cengiz Recep, **Atatürk’ün Okuduğu Kitaplar**, 21 Cilt, Anıtkabir Derneği Yayınları, Ankara, 2001, s.10; Lord Kinross, **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, İstanbul, 1988, s.548.

¹⁰⁶ **T.C.Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/44.27.18 nolu ve 3.5.1934 tarihli belge.

tutarak memleket iktisadiyatını devletin eline almak.” ¹⁰⁷ Devrin yöneticileri, bireysel girişimin korunmasını ve desteklenmesini, demokratik rejimin kaçınılmaz bir koşulu olarak görmüşlerdir. Ekonomik kalkınmanın temelinde “ferdi teşebbüs ve menfaatin” bulunmasını doğal bir olgu olarak kabul edilmiştir. Yöneticiler devletin sınai ve ticari alanlardaki faaliyetlerini hep geçici, yol gösterici, yol açıcı özellikte görmüş ve uygulamalarını bu amacın gerçekleştirilmesi için yapmışlardır. Hatta İktisadi Devlet Teşekkülleri hisselerinin sonradan halka satılması bile öngörülmüştür. Devletin ekonomik faaliyetinin ferdi teşebbüsü engelleme noktasına gelmemesine özen gösterilmiş; Devletin ekonomik faaliyetine sınır çizilmesi hükümetlerin temel görevi sayılmıştır. ¹⁰⁸

1930-1946 döneminin ekonomi politikası üç temel dengeden oluşmaktadır: 1- İçerde güçlü devlet hazinesi için denk bir devlet bütçesine dayalı maliye politikası, 2- Enflasyonu önleyen güçlü bir TL, iyi işleyen bir bankacılık sistemi kurmak için kaynak ve harcamaları denkleştiren bir para politikası, 3-Dış ekonomik ilişkilerde devlet hazinesinin gücünü, TL'nin yabancı paralara karşı değerini koruyup artıran döviz gelir ve giderlerini denkleştiren bir dış ticaret politikası. Bu üç denkliği korumanın amacı, ülkede enflasyonu önlemek, yurt içi ve dışında devlet hazinesinin itibarını en yüksek düzeyde tutmak idi. Ödemeler dengesini korumak dış ticaret dengesinin korunması ile sağlanabilirdi ve o yüzden ihracat yapmadan ithalatı arttırmanın yolu yoktu. ¹⁰⁹

1930-46 döneminde Türk Ekonomisi yıllık bazda ortalama % 4.87 oranında büyüme sağlayarak oldukça yüksek sayılabilecek bir büyüme trendi yakalamıştır. Hatta 1936, 1945 ve 1946 yıllarında % 15'in üzerine muazzam bir büyüme gerçekleştirilmiştir. Bu dönemin ilginç özelliğinden biri ekonomik büyümenin enflasyon ve emisyon yaratılmadan başarılı olmuş olmasıdır. 1930-1946 döneminde yıllık bazda enflasyon ortalama % 6.68 gibi Türk Ekonomisi'nin bütün dönemleriyle

---

¹⁰⁷ Afet İnan, a.g.e, s.538.

¹⁰⁸ Yakup Kepenek, “Cumhuriyet Ekonomisi-Bir Kavramlaştırma Denemesi”, **Türkiye Cumhuriyetinin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Konferansı**, 10-12/12/1998, Ankara, s.17.

¹⁰⁹ Mustafa A.Aysan, **Atatürk'ün Ekonomi Politikası**, İstanbul, 1980, s.49.

karşılaştırıldığında düşük bir düzeyde gerçekleşmiştir. Ortalamayı yükselten 1940-1943 yılları II.Dünya Savaşı'nın yaşandığı fiyatların karaborsada belirlendiği yıllar olmuşlardır. Bu savaş yılları haricinde negatif bir enflasyon (deflasyon) ortamı yaşanmıştır. Emisyon hacmi de bu dönemde %12.68 ile nispeten düşük sayılabilecek bir şekilde artmıştır. Enflasyon gibi emisyon da II.Dünya Savaşı'na denk gelen yıllarda artmış ve dönem ortalamasını yukarıya çekmiştir. Bu dönemde, 1923-1929 döneminin aksine, dış ticaret dengesi gözetilmiş ve ihracat gelirleri çoğu kez ithalat gelirlerinin üzerinde gerçekleşmiştir. Sadece 1938 yılında çok küçük bir dış ticaret açığı haricinde, dönem boyunca dış ticaret dengesi sürekli fazla vermiştir. Ayrıca devletin bütçe denkliliğine verdiği önem neticesinde, 1931 ve 1939-41 yılları hariç, bu dönemde bütçe denkliliği sağlanmıştır. Ekonomide tarım sektörünün başat konumu dönem boyunca devam etmekle beraber, devletin izlediği sanayileşme politikasının doğal bir sonucu olarak sanayi sektörü ekonomideki payını en çok geliştiren sektör olmuştur. Sanayi sektörü 1930 yılında ekonomide % 10 paya sahip iken, 1946 yılında % 14.9'luk bir paya ulaşmıştır. Aşağıdaki tabloda 1930-1946 dönemine ilişkin temel ekonomik göstergeler yer almaktadır.

Tablodan da görüldüğü üzere, Türkiye'nin 1930-46 yılları arasında büyüme hızının görece olarak yüksek, enflasyon ve emisyon artışının ise nispeten düşük olduğu görülmektedir. Kısa vadeli faizlerin genellikle istikrarlı olduğu bu dönemde dış ticaret dengesinin fazla verdiği, tarım sektörünün ekonomide en büyük paya sahip olan sektör olmakla birlikte, sanayi sektörünün gittikçe payını arttırdığı görülmektedir.

Tablo 1.1
1930-1946 Dönemi Temel Ekonomik Göstergeler

Maliye Politikası: Maliye politikasında bütçe denkliğini esas tutan yöneticilerin bu konuya verdikleri önem¹¹⁰ Atatürk tarafından Meclisin açılışında “Maliye işlerinde memleketimizce pek mühim bir meselenin halline; az çok denk bir bütçe tanzimine muvaffakiyet hasıl olmuştur.”¹¹¹ şeklinde ifade edilmiştir. 1930-1946 yılları arasındaki 16 yılın bütçesinden beşi denk bütçe, yedisi fazla bütçe şeklinde gerçekleşirken, yalnızca dört yılın bütçesi açık vermiştir.

Tablo.1.2
Türkiye’de 1930-1946 Döneminde Devlet Bütçeleri (Milyon TL)

	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946
Gelir	217	186	214	174	207	201	242	263	257	310	356	423	941	948	992	n.a.	1048
Gider	210	208	212	174	202	201	242	263	257	426	576	620	954	1083	1139	n.a.	1089
Bütçe Dengesi	7	-22	2	0	5	0	0	0	0	-116	-220	-197	13	135	147	n.a.	41

Kaynak: Mustafa A.Aysan, **Atatürk’ün Ekonomi Politikası**, İstanbul, 1980, s.95; Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, 2. Baskı, Yurt Yayınları, Ankara, 1986, s.388.

Bu dönemde Hazine “denk bütçe, düzgün ödeme” ilkesine son derecede özen göstermiş ve böylece I.Dünya Savaşı sonunda yurt içinde ve yurt dışında mali itibarı zedelenmiş Hazinesinin itibarı yeniden kurulmuştur. Yöneticiler, devlet bütçesi denkliliği ve Hazinesinin sürekli güvenilirliğinin korunması için maliye politikasının etkin bir araç olarak kullanılmasını sağlamışlardır. Devlet hazinesinin sürekli olarak güçlü tutulmasına büyük önem vermişlerdir. Bunun için devlet bütçelerinin denk, hatta fazla ile kapanmasını gözetmişlerdir. Devlet gelirlerinin, halkın gelir artışına uygun biçimde arttırılmasını öngörmüşler, özellikle üretim üzerindeki etkileri olumsuz olan vergilerin kaldırılması planlamışlardır. Hazine gelirlerinin giderlerini karşılamadığı hallerde, paranın iç ve dış değerinin korunamayacağını ve dolayısıyla bütçe denkliliğinin, kayıtsız ve şartsız korunması gereken bir ilke olması gerektiğini düşünmüşlerdir. Devletin vergi politikasındaki yaklaşımı ise şöyle idi: Sağlam bir devlet kuvvetli bir ekonomik yapıya dayanmakta olduğundan, verginin sermayenin gelişmesine engel olmayacak ve özel teşebbüsü sarsmayacak bir şekilde alınmasına dikkat edilmeliydi. Ayrıca, geliri az olan vatandaşları korumak amacıyla, halkın

¹¹⁰ T.C.Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 490.1/63.242.5 nolu CHP ana prensipleri hakkında belge.

¹¹¹ Aysan, a.g.e., s.22.

zorunlu ihtiyaç malları üzerindeki dolaylı vergileri azaltıp, dolaylı ve dolaysız vergiler arasında bir denge sağlanmalıydı. Devlet gelirlerinin artırılması, yeni vergiler koymak yerine, mevcut vergilerin bir plan dahilinde hesap ve tahsil yollarının iyileştirilmesinde aranmalı idi.¹¹² Yöneticiler, dış borçlanmanın, tam bağımsızlığı ve maliyenin geleceğini tehlikeye düşürecek düzeylere yükselmesine, dış borçlarla elde edilen paraların özel ve kamu tüketimine harcanmasına karşı olmuşlardır. Ayrıca, denk bütçe, denk dış ödemeler amaçları için yaşayan halkın olağanüstü vergi ödemesine ve tüketimin aşırı derecede kısılması da uygun görülmemiştir. 1930-1946 yılları arasında milli savunma giderlerinin genel bütçe içindeki payı ortalama olarak %32, yatırımın payı ise % 16 olmuştur.¹¹³ 1929 yılında hükümet bütçesinin kaynağının tamamı bütçe gelirleri ile karşılanırken, 1930 yılında bütçe gelirlerinin payı % 90'na düşmüş, borçlanmaların payı % 10 olmuştur. 1931-1938 döneminde borçlanmanın payı % 3 ila % 17 arasında değişirken, İkinci Dünya Savaşı yıllarında bu oran % 15 ile % 30 arasında gerçekleşmiştir. Neticede, devlet bütçesinin gittikçe daha fazla oranda borçlanma ile finanse edildiği anlaşılmaktadır.¹¹⁴ Aşarın kaldırılmasından doğan boşluk, dolaysız vergilerden Kazanç Vergisi, Sayım Vergisi, Arazi ve Bina Vergileri ile dolaylı vergilerden Muamele ve Gümrük Vergisine ağırlık verilmek suretiyle doldurulmuştur.¹¹⁵

Para Politikası: Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya ve Avusturya bankalarındaki stok altını teminat olarak gösterip, Osmanlı lirasını desteklemişlerdi. Ama Versailles ve St.Germain antlaşmaları bu iki ülkeyi kasalarındaki altını galip devletlere vermek zorunda bırakıyordu ve böylece Türk kağıt parası teminatsız olarak kalıyordu. Türkiye Cumhuriyeti hükümeti bu durum karşısında emisyonu arttırmaktan kaçınarak mecburi kağıt para kurları ilan etmekten başka şey yapamazdı. Bu iğreti durum 1929 yılına kadar sürecek ve bu dönem içinde Türk

---

¹¹² T.C.Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 490.1/63.242.5 nolu CHP ana prensipleri hakkında belge.

¹¹³ İsmail Türk, "Atatürk ve Türk Mali Sistemi", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, Ankara, 1982, s.11-15.

¹¹⁴ Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, 1982, s.399.

¹¹⁵ Öşre Tabi Arazi Vergisi sekiz kat artırılarak %0.48 olmuştur. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 4, Celse 1, 1931; Tezel, a.g.e., s.395.

parası değer kaybetmeye devam edecektir.¹¹⁶ 1923-29 döneminde ihracatın %80'inden fazlasının tarımsal ürünlerden oluşması, kambiyo kurunda büyük mevsimlik dalgalanmalar yaratmış, ihracat mevsiminin yoğunlaştığı yaz aylarında TL Sterlin karşısında değer kazanırken, bütün bir yıla yayılan ithalatta çiftçiler aleyhine yılın diğer zamanlarında TL değer kaybederdi. 1923-29 döneminde mevsimlik dalgalanma oranı ortalama %16'ya varan bu kur, büyük spekülasyon kazançların kaynağı olmuştur.¹¹⁷ Atatürk, 1934 yılında paranın güçlü olması gereği konusunda şöyle demiştir: “*Bilhassa para her türlü vasıtanın üstünde bir mevcudiyet silahıdır. Çetin imtihanlara muvaffakiyetle mukabele eden milli paranın kudretini ve milletin beynelmilel buhrana karşı yüksek varlığının esaslarını masun bulundurmamak başlıca gayemizdir. Türk parası sağlam değerini tutmaktadır. Hükümet bu siyasaya çok değer vermektedir*”¹¹⁸ Atatürk gibi diğer yöneticiler de, ülkenin güvenliği ve savunmasında ulusal paranın güçlü olmasını, iç ve dış değerinde istikrarı gerekli görmüşler;¹¹⁹ Paranın değerinin korunmasını devletin vatandaşlara karşı görevleri arasında saymışlardır. Para politikasının etkinlikle yürütülebilmesi, paranın iç ve dış değerinin korunabilmesi için ulusal bir merkez bankasının varlığı büyük önem taşıdığı bilindiği halde, birtakım zorunluluklar nedeniyle Osmanlı Bankası 1930 yılına kadar merkez bankası fonksiyonunu yerine getirmeye devam etmiştir. Türk Lirası'nın İngiliz Pound'u karşısındaki değeri ve tedavüldeki banknotlara ilişkin tablo aşağıda sunulmuştur:

Tablo.1.3
İngiliz Sterlinine Göre TL'nin Değeri ve Tedavülü

	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946
1Sterlin (Kuruş)	1032	965	741	702	636	616	624	624	616	570	524	523	523	523	523	523	1131
Dolaşımdaki Para Miktarı (Milyon TL)	159	159	164	161	165	170	179	169	194	256	365	506	636	764	939	980	915

Kaynak: Mustafa A.Aysan, **Atatürk'ün Ekonomi Politikası**, İstanbul, 1980, s.96; Yahya S.Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, 2. Baskı, Yurt Yayınları, Ankara, 1986, s.154 ve s.111. *1941-45 dönemine ilişkin veriler dönemin ortalama değeridir.

¹¹⁶ Stefanos Yerasimus, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, Kitap 3, Çev.Babür Kuzucu, Belge Yayınları, İstanbul, 1989, s.110.

¹¹⁷ Ş.Süreyya Aydemir, **Cihan İktisadiyatında Türkiye**, Ankara, 1931, s.130.

¹¹⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, İçtima 1, Celse 2, 1.11.1934, s.3; Kara Kuvvetleri Komutanlığı, **Atatürk'ün Ekonomi Görüşü**, KKK Yayını, Ankara, 1982, s.53-54.

¹¹⁹ **T.C.Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 490.1/63.242.5 nolu CHP ana prensipleri hakkında belge.

Tablodan görüldüğü gibi, Sterline karşı TL'nin değeri, 1936 ve 1946 yılları hariç, 1930-1946 döneminde sürekli artmıştır. Devrin yöneticileri, emisyonun da bir finansman aracı olarak kullanılmasına izin vermemişlerdir; Dolayısıyla, 1930-1940 diliminde emisyondaki artış oldukça küçük olmuştur. Ancak, II Dünya savaşı ile birlikte emisyonda dikkat çekici bir artış olmuştur.

Dış Ticaret Politikası: 1923 yılında imzalanan Lozan Anlaşması'nın iktisadi hükümlerine göre, sözkonusu anlaşmaya bağlı "Ticaret Sözleşmesi"nin 18.maddesi beş yıllık bir süre için Türkiye'nin etkili bir dış ticaret politikası uygulamasını önlemiştir. Böylece, Lozan Anlaşması'nın hükümleri, Türk Hükümeti'ne adeta liberal bir ekonomiyi empoze etmiş ve 1930'lara değin müdahaleci ve korumacı bir iktisat politikasının uygulanma koşullarını ortadan kaldırmıştır.¹²⁰ Döviz gelirleri ile giderlerinin sürekli olarak dengede tutulabilmesi, dış ticaretin eşit olmasına bağlı olduğundan, belirli bir ülkeden ithalatın arttırılması, o ülkeye yapılan ihracat tutarına bağlıdır. Türkiye'nin dış ticaret dengesinde 1930 yılında hızlı bir bozulma olmuştur. TL'nin yabancı paralar karşısında değer kaybının daha fazla artması nedeniyle yaşanan para buhranı Dünya Buhranı ile birleşince, hükümet dış ticaret açığını kapamak için ithalatı sınırlayıcı önlemler almış ve Türkiye geçici ikili anlaşmalarla sürdürülen güdümlü bir dış ticaret rejimine girmiştir. "*Dış ticarete takip ettiğimiz ana prensip, ticaret muvazenemizin aktif karakterini muhafaza etmektir.*"¹²¹ diyen Atatürk Meclisi açış konuşmasında ise "*Ticaret bağılıklarımız, karşılıklı, denk anlaşmalar çevresi içindedir. İhracatımızın kolaylaştırıldığı yerde ithalatın artmasından sakınmıyoruz.*"¹²² ifadesini kullanmıştır. Dış ticarete ikili anlaşmalara dayalı, mümkün olduğunca daha fazla ülke ile çok taraflı bir ticaret teşvik edilmeye çalışılmıştır.¹²³ Dış ekonomik ilişkiler politikası, yerli malı tüketme ve bu tüketimin de minimum olması için tasarruf yapma konusunda, halkı özendirmeyi ihtiva

¹²⁰ Seha L.Meray, **Lozan Barış Konferansı (Tutanaklar-Belgeler)**, Cilt 2, SBF Yayını, Ankara, 1973, s.78.

¹²¹ Nimet Arsan, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt I, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1961, s.395.

¹²² **TBMM Zabıt Ceridesi**, İçtima 1, Celse 2, 1.11.1934, s.3; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt 1, s.389; **TBMM Zabıt Ceridesi**, İçtima 1, Celse 1, 1.11.1936, s.5.

¹²³ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 490.01/63.242.5 nolu CHP ana prensipleri hakkında belge.

etmiştir.¹²⁴ Yöneticiler ulusal bağımsızlığı zedelememek şartıyla yabancı sermayeye de olumlu bakmışlardır. Yabancı sermayeye ilişkin demeçlerinde sürekli ve özenli bir şekilde yabancı sermayenin milli ekonominin yararına ve milletin istiklaline aykırı olmaması gerektiğine dikkati çekmişlerdir. Bu görüşlerine paralel olarak yabancı bankalara karşı çıkmamışlar ancak milli bankaların kurulması ve güçlenmesi konusunda teşvik edici olmuşlardır. 1929 yılından itibaren alınan önlemler sonucunda, dünyayı kasıp kavuran bir ekonomik bunalım döneminde dış ekonomik ilişkiler konusunda hayli başarılı olunmuş; Türkiye'nin dünya ticareti içindeki payını azaltmadan, aksine artırarak dış ticaretimizde denge sağlanmış, hatta fazla verdirilmiş ve ulusal paranın dış değeri oldukça iyi korunabilmiştir.¹²⁵ Aşağıdaki tabloda Türkiye'nin 1930-1946 dönemine ilişkin dış ticaret rakamları sunulmuştur:

Tablo.1.4
1930-1946 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticareti (Milyon \$)

	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946
İhracat	71,3	60,2	47,9	58,1	73	76,2	93,7	109,2	115	99,6	80,9	91,1	126,1	196,7	177,9	168,3	214,6
İthalat	69,5	59,9	40,7	45,1	68,8	70,6	73,6	90,5	118,9	92,5	50	55,3	112,9	155,3	126,2	97	118,9
Ticaret Dengesi	1,8	0,3	7,2	13	4,2	5,6	20,1	18,7	-3,9	7,1	30,9	35,8	13,2	41,4	51,7	71,3	95,7

Kaynak: 1. DİE, **Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**, Ankara, 1973.
2. Türkiye İstatistik Kurumu, **Yıllara Göre Dış Ticaret**, Ankara, 2006.

Merkez Bankası'nın kuruluşu, Türk Lirası'nın dış değerini desteklemek üzere bir Bankalar Konsorsiyumu'nun kurulması, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin kurulup geliştirilmesi, Ziraat Bankası ile İş Bankası kaynaklarının artırılması, Osmanlı borçlarının daha düşük yıllık tutarlarla bir ödeme planına bağlanması, gümrük hadlerinin arttırılması, Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu ve ona dayalı kararnamelemlerle döviz kısıtlamalarının getirilmesi ve ithalatın zorlaştırılması alınan önlemler arasında yer almıştır. Dış ekonomik ilişkiler politikasında devalüasyon karşıtı bir tutum, denk bütçe ve anti-enflasyonist bir para politikası ile başarılmıştır.

¹²⁴ Kara Kuvvetleri Komutanlığı, a.g.e., s.102-105.

¹²⁵ Nahit Töre, "Atatürk Döneminin (1923-1938) Dış Ekonomik İlişkiler Politikası", **Atatürk Döneminin Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, Ankara, 1982, s.60.

Bunlar olmadan TL'nin yabancı paralar karşısında değerini sabit tutma olanağı yok idi. 1930-1946 döneminde dış ticaret ve ekonomik ilişkilerde temel amaç, TL için yurt dışında sürekli olarak artan bir değer ve güvenilir bir Türk Hazinesi yaratmak olmuştur. Alınan sonuçlar, bu dönemde, bütün olağanüstü gelişme ve koşullara rağmen bu amaca ulaşıldığını göstermektedir.

Tarım Politikası: Bu dönemde tarımda görülen en önemli özellik düşük düzeyde toprak kullanımınıdır. 1923-1930 döneminde ekilen toprakların miktarı 4 ila 5 milyon hektar kadardır. Bu sayı ekilebilir alanların yüzde 20'sinden azdır. 1939 yılında bu oran biraz gelişme kaydederek yüzde 35'e ulaşmıştır. Ancak, bu bile gelişmiş ülke rakamlarının çok altındadır. Toprak kullanım düzeyinin düşük olmasının ve dönem boyunca düşük kalmasının başlıca üç nedeni vardır: 1-Nüfus yetersizliği 2-Üretim tekniklerinin geriliği 3- Tarımın pazarlara açılma, ulusal ve uluslar arası pazarlarla bütünleşme oranının düşüklüğü. Dönem boyunca bu üç sorunları gidermek amaçlı politikalar izlenmiş ve bu politikalar kısmen başarılı olmuştur.¹²⁶

Bu dönemde uygulanan ekonomi politikası içinde tarım ve köylünün yeri çok önemlidir. Ülkenin sanayileşmesi asıl hedef olmakla birlikte, tarımın önceliği ve önemi hiç azalmamıştır: Topraksız köylülerin varlığı sürdükçe, tarımda önemli bir atılım yapmanın mümkün olmayacağı görülmüş ve binlerce topraksız köylüye devlet arazisinden toprak dağıtımı yapılması konusunda çok çaba harcamıştır.¹²⁷ Atatürk 1 Kasım 1936 tarihinde Meclis'te mebuslara hitaben yaptığı açış konuşmasında şöyle demektedir: *“Toprak kanununun bir neticeye varmasını Kamutay'ın yüksek himmetlerinden beklerim. Her Türk çiftçi ailesinin, geçineceği ve çalışacağı toprağa malik olması mutlaka lazımdır.”*¹²⁸ Toprak reformu ile ilgili bir çok yasal ve idari tedbir alınmıştır. Toprağa muhtaç çiftçilere verilecek arazi hakkında Tevzii Arazi

¹²⁶ Çelik Arıoba, “Cumhuriyet'in Kuruluş Yıllarında Türkiye'nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar”, **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu**, 14 -16 Ocak 1977, İstanbul, s.79.

¹²⁷ Ümit Doğanay, “1923-1938 Döneminde Toprak Reformu Sorunu”, **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu**, 14 -16 Ocak 1977, İstanbul, s.365.

¹²⁸ Arsan, a.g.e., s.389; **TBMM Zabıt Ceridesi**, İctima 1, Celse 1, 1936, s.5.

Kanunu, Kararnamesi ve Talimatnameleri bu kapsamda yapılan çalışmalarıdır.¹²⁹ Ancak bu çalışmaların somut sonuçlar verdiği görülmemiştir. 1932 yılında İktisat Vekaleti ile Ziraat Bankası arasında yapılan bir sözleşmeyle çiftçilere Ziraat Bankası tarafından traktör kredisi temin edilmiş bu amaçla 3.6 Milyon liralık kredi açılmıştır.¹³⁰ Ayrıca, 28.11.1934 tarihinde Ziraat Vekaleti'ne bağlı Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü ile mektepler ve müesseselerde istihdam edilecek yabancı profesör, uzman ve ustalar hakkında bir kanun çıkarılarak çiftçilerin ve uzmanların eğitimi konusunda önemli bir iş yapılmıştır.¹³¹

1930-1946 döneminde izlenen tarım politikası 1- Çiftçilerin eğitimi, 2- Tarımda mekanizasyon, yeni teknik ve malzemelerin kullanılması, 3-Tarımda kooperatifleşme ve döner sermaye işletmelerinin kurulması, 4- Ucuz tarımsal kredi kaynaklarının bulunması, 5- Topraksız köylüye toprak dağıtılması konularında gelişme sağlamaya çaba göstermiştir.¹³²

Sanayileşme/Ulaştırma Politikası: 1930-1946 döneminde izlenen sanayileşme politikası bu dönemdeki en stratejik politika olmuştur. Ülkenin sanayileşmesine hız vermek ve Türk sanayiini rasyonel esaslara göre geliştirmek ve onu teşvik edip korumak başat ekonomik amaçlarından biri olmuştur. 1930-1946 dönemindeki sanayileşmede bazı esaslar dikkate alınmıştır: 1-Ham maddeleri ülke içinde bulunan sanayiinin kurulmasına ve geliştirilmesine öncelik vermek, 2-Halkın gıda, giyim ve barınma gibi zorunlu ihtiyaçlarını karşılayan ve bir kısmı dışarıdan ithal edilen tüketim malları sanayisini kurmak, kurulmuş olanları geliştirmek, 3-Sanayiinin gelişmesi için gerekli olan enerji kaynaklarını bulmak, su ve kömür gücüne dayanan elektrik santrallerini kurmak, 4-Devlet eliyle yapılacak sanayiinin ülkenin belli bölgelerinde toplanması yerine ayrı bölgelere yayılmasını sağlamak, 5-Sanayi için gerekli yatırım ve işletme kredilerini ucuz ve yeterli miktarda sağlamak, 6-Ülke

---

¹²⁹ T.C.Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 020.11.01.02/12.46.12 nolu, 5.7.1930 tarihli; 030.18.01.02/82.25.16 nolu, 7.4.1938 tarihli belgeler.

¹³⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 4, İçtima 1, 1932, s.113.

¹³¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3, İçtima 58, Celse 2, 1934, s.1.

¹³² Vecdet Erkun, "Atatürk Döneminde Tarım Politikası", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 42, Kasım 1998, s.1194; Ömer Celal Sarç, Ziraat ve Sanayi Siyaseti, İstanbul, 1934, s.258.

mevzuatına uygun olmak kaydıyla ve eşit şartlarla yabancı sermayeden faydalanmak, 7-Esnaf ve küçük sanatkarın kredi ihtiyaçlarını karşılamak, kuracakları kooperatiflere ham madde, alet ve enerji sağlamayı kolaylaştırmak, iş şartlarını düzeltmek, meslek bilgilerini artıracak tedbirleri desteklemek.

Özel girişimi destekleyerek ulusal sanayiye geliştirmek amacıyla, 1927 yılında, 15 yıl süreyle 1.6.1942 tarihine kadar yürürlükte kalmak üzere, 28/5/1927 tarihli ve 1055 sayılı Teşviki Sanayi Kanunu çıkarılmıştır.¹³³ Kanundan yararlanan önemli sayıda işletme bulunmasına rağmen, 1920’li yıllarda Türkiye’de sanayi Cumhuriyet öncesindeki boyutlarını aşamamıştır.¹³⁴ Gerekçesinde kanunun amacı şöyle ifade edilmiştir: “*Sanayi-i Milliyemizin teşvik ve himayesine memleketimizde dahili istihlakımıza kifayet ettirdikten başka, belli başlı ihracat yapan sanayi müesseseleri vücuda getirilmesi, yerli ve ecnebi sermayelerle büyük sanayi teessüs edilirken, henüz parasını işletmeye alışmamış olan halkımızın birleşerek toptan veya ferdan teşebbüslere girişmesini sağlamak.*”¹³⁵ Kanundan yararlanması öngörülen işletmeler sahip oldukları motor ve iş gücü hacmi dikkate alınarak dört sınıfa ayrılmıştır. Kanundan yararlanabilmek için gerekli koşullara sahip işletmelere devletçe sağlanan teşvikler şöyledir: işletme belediye sınırları dışında ise bedelsiz arazi sağlamak, içindeyse bedelini 10 yılda ödetmek; tahvil ve hisse senetlerini damga resminden muaf tutmak; arazi ve tesisleri Arazi, Kazanç Müsakkafat, Maktu Zam Vergilerinden ve belediye ruhsat resimlerinden muaf tutmak, kuruluşların yapımı, genişletilmesi ve işletilmesi için gerekli hammaddeler, alet-makineler, yedek parçaları gümrük resimlerinden muaf tutmak ve bunların demir-denizyollarında naklinde % 30 indirim yapmak, Bakanlar Kurulu kararı ile mamul madde değerinin % 10’na kadar prim verebilmek.¹³⁶ Sanayiinin teşvik edilmesi konusunda Atatürk’ün

---

¹³³ Haydar Kazgan ve diğerleri, **Osmanlı’dan Günümüze Türk Finans Tarihi**, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, İstanbul, 1999, s.43. ve Kanun no: 1055, Mayıs 1927, **Düstur**, c.8, s.655-62.

¹³⁴ Haydar Kazgan, Murat Öztürk ve Murat Koraltürk, **Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası**, İstanbul, 2000, s.61; Ahmet Hamdi Başar, **Atatürk’le Üç Ay**, İstanbul, 1945, s.76.

¹³⁵ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları**, Ankara, 1983, s.64.

¹³⁶ Gülten Kazgan, “Türk Ekonomisinde 1927-35 Depresyonu, Kapital Birikimi ve Örgütlemeler”, **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu**, 14 -16 Ocak 1977, İstanbul, s.261-262; Uğur Korum, “1923-1929 Döneminde Türkiye’de İmalat Sanayi

sözleri aşağıda sunulmuştur: “*Vatanda büyük fabrikalar vücuda getirmek için umumi ve meşkûr gayret görülmektedir. Bu devre-i içtimaiyede yeni Teşviki Sanayi Kanunu, Meclisi âliye takdim olunacaktır.*”¹³⁷ Teşviki Sanayi Kanunu, getirdiği olanaklardan yabancı sermayenin de yararlanmasına açtı. Nitekim, yabancı sermayeli şirketlerin bir çoğu bu olanaklardan yararlanmışlardır.¹³⁸ Bu kanun sonradan fazla üretimin takdir ve tayin yöntemlerinin saptanması ile ilgili olarak bir değişikliğe uğramıştır. Bu kapsamda, kanuna ek 2261 sayılı kanun ve buna ek bir tüzük kabul edilmiştir.¹³⁹ Ayrıca, Teşviki Sanayi Kanunu’na ek 28.5.1928 tarih, 1319 sayılı kanun ve 17.11.1928 tarihli kanunlar gereğince, aynı mntıkada ve aynı şahsa ait birden fazla maden ocakları bir bütün olarak değerlendirilecek ve bu suretle eskiden her biri alt sınıf işletme sayılırken, bu değişiklikle, toplamda bir üst sınıf işletme sayılmışlardır.¹⁴⁰

Ekonomiyi yönetenler için ulaştırma da stratejik sektörlerden biri olmuştur. Onun için özellikle demir yolunun ayrı bir önemi vardır. Lider kadro, her fırsatta, demiryolu ihtiyacından söz etmiştir.¹⁴¹ Atatürk ve İnönü muhtelif konuşmalarında sıkça “bayındırlık işleri” kavramını kullanmışlar ve bu kavram ile devletçe yapılması gerekli alt yapı yatırımlarını kastetmekte ve bu alanda en büyük önceliğin ulaştırma yatırımlarına verilmesini istemişlerdir. Atatürk bu konularda şu ifadeleri kullanmıştır: “*Ekonominin gelişmesinde başlıca lüzumu olan, yollar, demiryolları, limanlar, kara ve deniz ulaştırma vasıtaları milli mevcudiyetin maddi ve siyasi kan damarlarıdır. Refah ve kuvvet vasıtasıdır. Demiryolları, bir ülkeyi medeniyet ve refah nurlarıyla aydınlatan kutsal bir meşaledir.*”¹⁴² Türkiye’de 1930-1946 döneminde ulaştırma sektörüne ilişkin bazı ilkeler kabul edilmiştir: 1- Ülkenin farklı bölgelerini

---

ve Sanayi Politikaları”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, A.Ü.SBF Yayını, No.51, Ankara, 1977, s.67.

¹³⁷ Arsan, a.g.e., s.346-410.

¹³⁸ Tezel, a.g.e., s.220.

¹³⁹ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/74.37.18 nolu ve 6.5.1937 sayılı belge.

¹⁴⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 3, İçtima 2, Celse 7, 1929, s.1.

¹⁴¹ Demiryollarının öncelikle ulusallaştırılması ve yeni demir yollarının iç borçlanmalarla yapılması bu dönemde çok önemli hale gelmiştir: “Sivas-Erzurum Hattı İçin: Maliye Bakanlığı Sivas-Erzurum Hattı için 10.5 milyon liralık tahvil bastıracaktır.”, **Ulus**, 30 Temmuz 1935, Salı, s.3. ve “Erzurum-Sivas Tahvilleri: 4.5 milyon liralık Sivas-Erzurum tahvilleri yakında piyasaya çıkarılacaktır.”, **Ulus**, 2 Ağustos 1935, Cuma, s.3.

¹⁴² İnan, a.g.e., s.20.

yoğun ulaşım ağlarıyla birbirine bağlayarak bütünleşmiş bir milli ekonomi oluşturmak, dış ticaret ve özellikle ihracat hacmini artırmak, ülke savunmasını kolaylaştırmak, 2-Ulaştırma politikasının en önemli unsuru olan demiryollarının ekonomi ve savunma ihtiyaçlarına uygun bir şekilde yapılanmasını sağlamak, 3-Ulaşırmada güvenlik, sürat ve ucuzluğa önem vermek, 4-Ülkenin bütün üretim ve tüketim merkezlerini birbirine ve bunları limanlara, özellikle köyleri birbirine ve kasabaları şehirlere bağlayan geniş bir yol ağı kurmak, 5-Ticaret filosunu süratle geliştirmek, dış seferlere önem vermek, havuzları, şantiyeleri geliştirmek, gemi yapımını sağlamak, 6-Yurt içi ve yurt dışı hava seferlerini geliştirmek, 7-Posta, telefon, telgraf örgütünü geliştirmek.¹⁴³

1.4. DÜNYA BUHRANININ ETKİLERİ

29 Ekim 1929'da önce New York Borsası'nda borsa endeksi hızla düşmüş ve bu düşüşü diğer ABD borsaları izlemiştir. Borsada çıkan bu panik satış hızla Londra Borsası ile diğer Avrupa borsa ve para piyasalarına sıçramıştır. Buhran reel sektöre bulaşmış; Sanayi üretimi ciddi şekilde azalmış, işsizlik artmıştır. Mallara olan talep azalmış, fiyatlar düşmüş, uluslararası ticaret hızla daralmış ve liberal ekonomiye bağlı bütün ülkeler gibi Türkiye de buhranın içine sürüklenmiştir. Bu depresyon karşısında bütün ülkelerin ilk savunma tepkileri, kendi içlerine çekilmek ve kendi kendine yeterlik çabaları olmuştur. Buhran sırasında ülkeler dış ticaret politikalarını yeniden gözden geçirmişlerdir. Uluslararası alanda iktisadi milliyetçilik akımı güçlenmiştir. ABD, İtalya ve Almanya'nın otarşik politikaları, diğer ülkelerin de gümrük duvarlarını yükseltmelerine ve böylece dünya ticaret hacminin daralmasına neden olmuştur.¹⁴⁴ Devletlerin ekonomik yönden kendine yetme davranışı, büyük devletlerin hammadde ve mamul maddeler için yeni pazarlar bulma arayışlarına yol açmıştır. Kapitalizm, buhran ile temellerinden sarsılmış, uluslararası ticaret sistemi çökmüş ve kapitalist devletler müdahaleci tedbirlerle ekonomilerini kurtarma çabasına girmişlerdir. Batılı liberal devletler dahi, kapitalizmi yaşatmak için,

¹⁴³ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 490.01/63.242.5 nolu CHP ana prensipleri hakkında belge.

¹⁴⁴ Nevin Coşar, **Türkiye'de Devletçilik**, İstanbul, 1995, s.10.

liberalizmden vazgeçmişler, müdahaleci olmuşlardır. Almanya, İtalya ise daha ileri bir müdahaleciliğe yönelmiştir. Sovyetler Birliği ise, Buhranın etkilerinden uzak, hızlı ve planlı bir kalkınma çabasına koyulmuştur. 1929 buhranı önce çöküntü, dış ticarete otarşik (korumacı) tedbirler, sonra duraklama ve nihayet düzelme safhaları ile 1933 ortalarına kadar sürmüştür. Ondan sonra dünya ekonomisi yeniden kalkınmaya başlamıştır.

Dünya Buhranının Türkiye'ye etkileri şöyle gerçekleşmiştir: 1-Türkiye'nin ihracatçısı olduğu tarımsal ürünlerin ve diğer hammaddelerin fiyatı 1930'lu yılların başında 1920'deki ortalama düzeyinin üçte birine kadar düşmüştür. 2-1929'da yapılan aşırı spekülasyon ithalat, içte satışların azalması ve satış fiyatlarının düşmesi nedeniyle krediyle ithalat yapan firmaların iflaslarına yol açmıştır. Ayrıca ticaretle uğraşan diğer firmalar da iç talebin azalmasıyla iflas etmeye başlamışlardır. 3-İngiliz Sterlini 1931'de altın standardından ayrılıp, devalüe olunca, TL İngiliz Sterline bağlanmaktan çıkarılıp, Fransız Frangına bağlanmıştır. 4-1932'de Fransa ile başlayan kliringli ticaret, kısa sürede diğer ülkelere de yaygınlaştırılmıştır. Takas sisteminin de yaygın kullanıldığı bu dönemde zamanla Almanya ön plana çıkmıştır.¹⁴⁵ 5-Türkiye'nin yaptığı ihracatın ülkeler itibariyle dağılımındaki bu değişim, ihracatın mallar itibariyle dağılımına da yansımış; tütün ve incirin ihracattaki payları düşmüştür. ¹⁴⁶ 6- Dış kredilerin hemen hemen bütünüyle kesilmesi varolan para darlığının daha da artmasına yol açmıştır. ¹⁴⁷Aslında 1929 buhranı öncesinde de dünya ticaretinde ufak çaplı bir kriz çıkmış olup; 1927 yılında ortaya çıkan bu kriz de Türkiye'yi bir hayli etkilemiştir. Bu krizin dünya ticaretinde meydana getirdiği daralma ve tarımsal ürün fiyatlarındaki düşmeler Türkiye'nin dış ticaret dengesine belirgin bir bozulma ortaya çıkarmıştır.¹⁴⁸Türk ekonomisi, 1927-35 döneminde, uzun süreli bir deflasyon-depresyon süreci yaşamıştır. 1927 yılından itibaren süreç

---

¹⁴⁵ Almanya ile gelişen bu ticari ilişkilere paralel olarak, Hitler Hükümeti'nin Türkiye'ye kredi açma girişimleri de olmuştur; Almanya'nın bayındırlık işlerinde kullanılmak üzere Türkiye'ye 200 Milyon Mark kredi vermeye karar verdiği Berlin Büyükelçiliğimizce merkeze bildirilmiştir. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.10/231.555.18 nolu, 15.7.1933 tarihli belge.

¹⁴⁶ Gülten Kazgan, a.g.e., s.244.

¹⁴⁷ Yorgaki Effimianidis, **Cihan İktisat Buhranı Önünde Türkiye**, II.Kitap, İstanbul, 1936, s.179.

¹⁴⁸ Deniz Karatekelioglu, M.Kemal Mısırhoğlu, "1929 Buhranı ve Harcama Politikalarımız", **Maliye Dergisi**, Atatürk Özel Sayısı, Ekim, 1981, s.159.

başlamış, 1929-33 yılları arasında deflasyon-depresyon süreci yoğunlaşmış ve ekonomi dip yapmıştır. Türkiye bu süreçten ancak 1935'ten sonra kurtulabilmiştir.¹⁴⁹

Türkiye'nin Batıya bağımlılığının dış ticaret ile gerçekleşmesi ve dış ticaretin de tarımsal ürün ve hammadde ihracına dayanması nedeniyle, buhran döneminde, tarımsal ürünlerde fiyat düşüşleri dış ticaret hacmini daraltmıştır. Buhranda, hammadde ve tarım ürünleri fiyatları mamul mal fiyatlarından daha çok düştüğü için ekonomileri gelişmemiş çevre ülkelerinin dış ticaret hadleri bozulmuştur. Türkiye de dış ticaret hadleri en çok bozulan ülkelerden biri olmuştur.¹⁵⁰Dünya Buhranı Türkiye'nin dış ticaret hadlerinde Türkiye aleyhine değişmeler yaratmıştır. Dünya pazarlarında tahıl ve hammadde fiyatlarının düşmesi Türkiye'nin ihracat gelirlerini azaltmıştır. İthal malları fiyatlarında ve özellikle sanayi malı fiyatlarındaki düşüş, ihraç mallarının fiyat düşüşlerinden daha az olmuştur. Dış ticaret açığı büyümüş ve bu açığın büyük kısmı ticari mal ithalatının değer olarak yüksek olmasından kaynaklanmıştır. Dış ticaret hadlerindeki bozulma, Türkiye'den Batılı ülkelere reel gelir transferine neden olmuştur. Ekonominin liberal ve dışa açık sektörleri (bankacılık, ticaret, madencilik ve ihracata yönelik tarım) ile bazı bölgeleri (Batı Anadolu başta olmak üzere) bu süreci yoğun biçimde yaşamışlardır.¹⁵¹

Türkiye'de buhranın en büyük sıkıntısını, o dönemde nüfusun yaklaşık yüzde 80'ini oluşturan köylüler yaşamıştır. Tarım kesiminden diğer kesimlere doğru bir gelir transferi yaşanmıştır. Buhran dönemindeki mal değişim oranları tarım sektörünün aleyhine olmuştur. Çünkü tarım ürünleri fiyatlarının düştüğü bu dönemde tarım üreticilerinin yeniden üretim için zorunlu olan pulluk, sapan gibi üretim araçlarıyla, pazarlama için zorunlu olan ulaşım ücretleri ve diğer girdilerin fiyatları görece olarak pahalalanmıştır. Öte yandan güçlü bir tarımsal kredi kurumunun bulunmaması nedeniyle faiz hadlerinin yükselmesi de tarım kesimini bütün şiddetiyle

---

¹⁴⁹ Gülten Kazgan, a.g.e., s.245.

¹⁵⁰ Yahya Sezai Tezel, "1923-1938 Döneminde Türkiye'nin Dış İktisadi İlişkileri", **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu**, 14 -16 Ocak 1977, İstanbul, s.200.

¹⁵¹ Avni Zarakoğlu, "1929-30 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, A.Ü.SBF Fakültesi Yayınları no:51, Ankara, 1952, s.90.

etkilemiştir. Buhranın iç ticaret hadlerini büyük bir kısmı çiftçi olan halkın aleyhine bozması Meclisteki kimi milletvekillerinin tepkisini çekmiştir. Bunlardan Kastamonu milletvekili Dr.Suat Bey, tarımsal ürün fiyatlarının düşmesi sonucu, halkın çoğunun fakirleştiğini belirterek kredi faizlerinin yıllık yüzde 18-20 arasında olmasının da hayat pahalılığına yol açtığını ifade etmiştir. Önerdiği “Hayatı Ucuzlatma Kanunu” teklifinde, hayat pahalılığının giderilmesi için tüm toplum kesimlerinin karlarından fedakarlık yaparak, şeker, mazot, tuz gibi birtakım ürünlerin fiyatları ile kira ve taşıma ücretlerinin yüzde 20 indirilmesini, banka kredi faizlerinin ise en fazla yüzde 7 olması gerektiğini önermiştir.¹⁵²

Buhran döneminde Türkiye'nin milli gelirinde de düşüş olmuştur. Ancak, milli gelirdeki bu düşüş üretim miktarındaki azalmadan değil, daha ziyade tarım ürünlerindeki hızlı fiyat düşüşlerinden kaynaklanmıştır. GSMH cari fiyatlarla 1930 yılında yüzde 23 ve 1931'de yüzde 12 düşmüştür. Sabit fiyatlarla ise aynı yıllarda sırasıyla yüzde 2.2 ve yüzde 8.7 artmıştır. Hızlı fiyat düşüşleri ekonominin her kesiminde aynı olmayıp, en fazla tarım kesiminde görülmüştür. Ayrıca, Türkiye'nin 1920'lerdeki ticaret açığının finansmanında önemli bir rol oynayan yabancı banka kredileri, Buhran sırasında kesilmiştir. Buhran yabancı özel sermayenin Türkiye'deki yatırımlarını olumsuz etkilemiş ve sermaye girişi düşmüştür. 1930'ların başlarında Türkiye'de bazı yabancı şirketler işlerini tasfiye etmişlerdir. Yabancı firmaların sayısı 1927'de 117'den 1933'de 71'e inmiştir. Türkiye'de bir-iki şubesi olan bir çok yabancı banka ülkeden ayrılmış, Osmanlı Bankası da şube sayısını azaltmıştır. Bu dönemde Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımları azalarak devam etmiştir. 1934-1938 arasında 32 yabancı firmanın Türkiye'de çalışma yaşamına girdiği, yabancı müteahhit firmaların demiryolu yapımı dışında, Karabük Demir-Çelik Fabrikası gibi devlet sanayi kuruluşlarının yapımında da önemli işler yaptıkları görülmüştür.

Buhranda Liranın değeri hızla düşmüş olup, bunun başlıca nedenleri, spekülatif ithalat patlaması ve Osmanlı Bankası'nın olumsuz tutumudur. İlk olarak,

---

¹⁵² T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.10/3.8.11 nolu ve 14.11.1931 tarihli belge.

Buhranın başladığı 1929 yılı Türkiye açısından da bir dönüm noktası sayılır. Lozan Ticaret Anlaşması, Türkiye'nin gümrük tarifeleri yoluyla korumacı bir sanayileşme politikası izlemesini imkansız kılmıştır. Lozan Anlaşması'nın ortaya çıkardığı bu imkansızlık, 24 Ağustos 1928 tarihinde sona eriyordu. Bu nedenle Hükümet Ekim 1929'dan itibaren himayeci yeni gümrük tarifelerini yürürlüğe koyma kararı almıştır. Gümrük tarifelerinin Türk Hükümeti'nce bağımsız olarak tespit edilmesini kısıtlayan Lozan Ticaret Anlaşması, 1929 Ağustos'unda son bulunca, gümrük vergileri oranında artışlar yapan 1499 sayılı kanun çıkarılmıştır. Bu kanundan önce, gümrük vergileri mal değeri üzerinden yüzde 12 ile 14 idi. Bu kanunla gümrük vergileri ortalama yüzde 25 civarına çıkarılmıştır.¹⁵³ Ancak bu karar henüz uygulamaya geçmeden ciddi bir para bunalımı ortaya çıkmıştır. Çünkü himayeci gümrük tarifeleri öncesi büyük bir spekülatif ithalat yapılmıştır. 1929 yılında ithalat 256 milyon liraya, dış ticaret açığı ise 1928 yılına göre iki kat artarak 101 milyon liraya ulaşmıştır. Türk ithalatçıları da bu vergi artışını bekliyorlardı. Aşırı ithalat eğilimi, Türk parasının değerinin düşmesine yol açmıştır. Yeni gümrük tarifeleri kanununun özellikle altyapı yatırımlarına önemli mali olanaklar getirmesi bekleniyor ve ayrıca içerde kurulacak sanayiinin korunmasında kolaylık sağlayacağı düşünülüyordu. Bunun yanında yükselen gümrükler bazı sanayi mallarının ithalatını kısacağı için malların satıcısı Batı ülkelerinin şimdi doğrudan yatırım yapmayı tercih edecekleri sanılıyordu. Ancak Buhran özel yabancı sermaye girişi beklentilerini boşa çıkarmıştır. İkinci olarak, o zamana kadar ihraç bankası görevini yerine getiren Osmanlı Bankası'nın hükümete karşı tutumu değişmiştir. Çünkü, Hükümet, o sıralar Merkez Bankası'nı kurmaya çalışıyordu. Osmanlı Bankası da bu durum karşısında, TL tutmaktan kaçınmıştır.

Hükümet buhranla mücadelede gerek acil ve gerekse uzun dönemli bir dizi tedbir almıştır: 1-Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu 2-Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 1567 Sayılı Kanun 3-Bankalar Konsorsiyumu 4-Merkez Bankası'nın Kurulması 5-Mali Önlemler 6-İhracatın Teşvik Edilmesi 7-Devletçilik 7-Osmanlı Borç Ödemelerinin Ertelenmesi.

---

¹⁵³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 3, İçtima 2, 73. Celse, 1929, s.3.

Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu: TL'nin değerinde görülen hızlı düşüş karşısında alınan ilk önlem 30 Mayıs 1929 tarih ve 1447 sayılı Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu olmuştur.¹⁵⁴ Kanunla menkul kıymetler borsası millileştirilmiş, gerçek kişilerin veya şirketlerin doğrudan veya dolaylı olarak yabancı ülke parası ve nakit para satamamaları ve ihtiyaçlarını bir liste halinde önceden tespit etmeleri zorunluluğu getirilmiştir. Ayrıca, kanun yabancı para ve nakit para işleri yapanların kimler adına iş yaptıklarını bildirmeye, iş yaptıklarını da bu işlerin gerçek ihtiyaçlardan ileri geldiğini ispat etmeye zorunlu tutmuştur. Bankalar ile bankerler, TL mevduatı kendi namlarına, ihtiyaç listesi haricinde, hiçbir suretle yabancı para nakdiyle değiştiremeyeceklerdi. Yabancı nakit paranın alınıp satılması, Maliye Bakanlığı'nın iznine tabi idi. Bu kanunla borsada işlem yapanlar denetim altına alınmaya çalışılmıştır. Bu kanunun uygulanmasına ilişkin ayrıntılar Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Tüzüğü'nde yer almıştır.¹⁵⁵

TPKK Hakkında 1567 Sayılı Kanun: Bu kanundan sonra TL değerinde düşmelerin hızla devam ettiği görülerek 20 Şubat 1930'da Türk Parasının Kıymetini Koruma (TPKK) Hakkında 1567 Sayılı Kanun çıkarılmıştır. Bu kanuna dayanılarak çıkarılan bir dizi kararname ile hükümetin döviz taleplerini kontrol etmesi sağlanmıştır.¹⁵⁶ Bu kanunla, *“kambiyo, nakit ve tahvilat alım satımının ve bunlar ile kıymetli madenler ve kıymetli taşlarla bunlardan mamul veya bunlara muhtevi her nevi eşya ve kıymetlerin ve ticari senetlerle tediyeye temine yarayan her türlü vasıta ve vesikaların memleketten ihracı veya memlekete ithalatının tarzını ve tahdidine”* Bakanlar Kurulu yetkili kılınmıştır. Böylece, TL'nin uluslararası dolaşımı kaldırılmış, ithalat lisanslara ve kontenjanlara bağlanmıştır. İthalatın lisans ve kontenjan listelerine (A,B,C,D listeleri) bağlanarak sınırlandırılması konusunda bir dizi yasal ve idari tedbir alınmıştır. Bu tedbirlerin içinde 1873 sayılı *Milli İktisadiyatı Koruma Kanunu* ve buna dayalı olarak çıkarılan 11940 sayılı *Memleket İktisadiyatını Koruma Kararnamesi* yer almıştır. 11940 sayılı kararnamenin üçüncü maddesinde,

¹⁵⁴ Resmi Gazete, 30.5.1929, no.1203 ve TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3, İçtima 2, Celse 11, s.75.

¹⁵⁵ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 080.18.01.02/4.36.19 nolu ve 19.6.1929 tarihli belge.

¹⁵⁶ Haydar Kazgan, Öztürk ve Koraltürk, a.g.e., s.108.

devlet kuruluşlarının ve imtiyazlı şirketlerin yurtdışından satın alacakları eşya bedelinin yerli ürün ve mal ile ödenmesi yani takasa¹⁵⁷tabi tutulması zorunlu kılınmıştır. Bu kapsamda, 1932 yılında üyeleri üst düzey devlet memurlarından oluşan, özerk bir Takas Komisyonu kurulmuştur.¹⁵⁸Anılan Kararnameye ek olarak bir dizi (on adet) başka kararname de çıkarılmıştır.¹⁵⁹Türkiye'nin Avrupa'dan etkilenecek 1931 yılından itibaren uygulamaya koyduğu dış ticarete kontenjan sisteminin gümrük vergi gelirlerini azalttığına ve bu yüzden Türkiye'nin Batıdan dış kredi arayışı içine girmek zorunda olduğuna dair dönemin Avrupa basınında bazı haberler çıkmıştır.¹⁶⁰1930 yılında Türkiye'nin dış ticaret dengesinde hızlı bir bozulma olmuştur. TL'nin yabancı paralar karşısında değer kaybının 1929 yılından daha fazla artması nedeniyle yaşanan para buhranı Dünya Buhranı ile birleşince, hükümet dış ticaret açığını kapamak için ithalatı sınırlayıcı önlemler almış ve Türkiye geçici ikili anlaşmalarla sürdürülen güdümlü bir dış ticaret rejimine girmiştir.¹⁶¹ Buhranda sıkı döviz kontrolü alınan önemli tedbirlerden biri olmuştur. Buna rağmen, döviz kaçakçılığı 1930'larda devam etmiştir. Bu konuda Emniyet Müdürlüğü tarafından hazırlanan bir raporda, ihracatçıların ihrac bedellerini olduğundan düşük göstermek, ithalatçıların ise tersine ithalat bedellerini olduğundan yüksek göstermek suretiyle elde ettikleri dövizleri karaborsada yüksek fiyattan sattıkları belirtilmiştir.¹⁶²Bu sırada hükümet dış ödemeler bilançosunun dengeye getirilmesi için yoğun bir çaba göstermiştir. Bu kapsamda, Maliye Vekaleti tarafından hazırlanan bir raporda, ülkenin döviz ihtiyacını azaltmak için ödeme vadelerinden önce ithalatçıların döviz

---

¹⁵⁷ “T.P.K.K hakkındaki kararnameye göre, Türkiye’ye (aldığından fazla) mal satan ve Türkiye ile kliring veya benzeri anlaşmalar yapmayan yabancı memleketlere başka, Türkiye’den (aldığından az) mal alan memleketlere karşı başka türlü hareket edilmiştir. Almanya, Avusturya, Belçika, Çekoslovakya, Estonya, Fransa, Hollanda, İngiltere, İsveç, İsviçre, İtalya, Macaristan, Norveç, Yugoslavya ve Yunanistanla aramızda bir kliring anlaşması vardır. Bulgaristan, Finlandiya, Rusya ve Japonya ile aramızda kliringe benzeyen bir anlaşma yapılmıştır. Türkiye’ye aldıklarından fazla mal satan memleketlerin –Brezilya, Çin, İran, İspanya, Hindistan, Meksika, Peru, Şili, Afganistan, Libya vs.- satıcıları TCMB’na depo ettikleri mal karşılığını ancak Türkiye’den Türk malı olarak aynı memlekete göndermek suretiyle kullanabileceklerdir.”, “Türkiye’den Mal Alan ve Almanya Memleketler Hakkında”, **Ulus**, 20 Temmuz 1935, C.tesi, s.3.

¹⁵⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 4, İçtima 1, Celse 8, 1932, s.114-118.

¹⁵⁹ **T.C.Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/24.75.20 nolu, 15.6.1931 tarihli; 030.18.01.02/24.75.2 nolu, 12.11.1931 tarihli belgeler.

¹⁶⁰ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.10/220.482.16 nolu, 11.5.1932 tarihli belge.

¹⁶¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre3, İçtima 2, Celse 10, 1929, s.12; **TBMM, Zabıt Ceridesi**, Devre 4, İçtima 1, Celse 8, 1932, s.5.

¹⁶² **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.10/207.414.3 nolu ve 30.9.1936 tarihli belge.

alımlarının engellenmesi ve malın gümrüğe geldiğini belgeleyen gümrük makbuzlarını sonradan ibraz edememeleri halinde, peşin ithalat yapanlara yaptırım uygulanması için gerekli kararname değişikliklerinin yapılması teklif edilmiştir.¹⁶³ Hükümet, ödemeler bilançosunu denkleştirmek için kamu kurumlarının zorunlu kalınmadıkça yurtdışına döviz ödemesi gerektiren ithalattan kaçınmalarını istemiştir.¹⁶⁴ Bu amaçla kamu alımlarında yerli malının kullanılması, demir yolu yapımında kullanılan ithal demir travers yerine yerli ahşap traverse dönülmesine karar verilmiştir.¹⁶⁵ Türkiye’de başlayan ekonomik buhranda, dış ticaret açığı krizin kaynağı olmuştur. 1930’da getirilen kambiyo kontrolüne rağmen dış açık 1931’de biraz daha artmıştır. Dünya tarım fiyatlarının düşüşü, dış ticaret açıklarını büyütüştür. İhracatın düşmesi, ithal gereksinmesinin kısılamaması ve dövizin kıtlığı dönemin dış ticaret tablosu olmuştur. 1931’de İktisat Vekaleti ithalatta kontenjan sistemini başlatmıştır. Zor koşullarda, zorunlu olan bir adım atılmıştır: ithal malları kotalara bağlanarak sınırlanmıştır. Amaç, dış ticareti denk tutabilmektir. Bu uygulama, adı daha sonra konulacak bir ilkenin de ilk adımıdır. Bu ilke, dış ticarete “malımızı alanın malını almak”tır. Buhranda sorun mal almak değil, mal satabilmektir. Bu uygulamanın can alıcı noktası, dış ticarete ithalatı ihracatla dengelemektir. Buhran ortamında, mal ithal etmek Türkiye’ye dış pazar bulmaktan bağımsız bir iş olmaktan çıkarılmıştır. İthalatçının kazancı mal ihraç etmekteki becerilerine bağlanmıştır. Tüccarın eski serbestliği ve kar olanakları daralmıştır. Korumacı-devletçi bir iktisat politikası ile Buhrana karşılık verilmesi, Türkiye’nin devletin harekete geçirdiği ulusal kaynaklara dayanarak dış denge içinde sanayileşmeyi başlatabilmesi, iktisadi gelişiminde önemli bir aşama olmuştur.¹⁶⁶

Bankalar Konsorsiyumu: Buhranla beraber devletin para piyasasında aktif rol oynaması gerektiği anlaşılmış ve Merkez Bankası kurulana kadar banknot ve döviz alım-satımını yönetmek, açık piyasa işlemleri yaparak para piyasasında spekülasyonu önlemek amacıyla Türk ve yabancı bankaların katılımıyla Bankalar Konsorsiyumu kurulmuştur. Konsorsiyumun amacı TL’nin değerini korumak ve desteklemek idi.

¹⁶³ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.10/207.413.8 nolu ve 12.7.1933 tarihli belge.

¹⁶⁴ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.10/207.414.4 nolu ve 22.12.1936 tarihli belge.

¹⁶⁵ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.18.01.02/6.59.3 nolu ve 4.12.1929 tarihli belge.

¹⁶⁶ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, İstanbul, 1988, s.56-142.

Bankalar Konsorsiyumu 24 Mayıs 1930'da Maliye Bakanlığı ile yerli ve yabancı bankaların koydukları 1.215.000 Sterlin sermaye ile kurdukları bir fon idi. Bu fona İstanbul'da faaliyet gösteren yerli ve yabancı on üç banka katılmıştır. Sermayenin 500.000 Sterlinlik kısmı Maliye Bakanlığı tarafından geri kalan 715.000 Sterlinlik kısmı ise bankalardan sağlanmıştır. Anılan konsorsiyum, Merkez Bankası kuruluncaya kadar faaliyet göstermiştir.¹⁶⁷

Merkez Bankası'nın Kurulması: 1930 yılında, bir anonim şirket statüsünde kurulan Merkez Bankası ülkenin ekonomik gelişmesine katkı sağlamak ve Türkiye'de banknot ihracı ayrıcalığını tek başına kullanmak üzere kurulmuştur. Banka ile ilgili ayrıntılı bilgilere çalışmanın ilerleyen kısımlarında ayrıca yer verilecektir.

Bütçe/Vergi Uygulamaları: Buhranda bütçeler tasarruf ve denklik ilkelerine bağlı kalınarak hazırlanmıştır. Atatürk'ün bu konudaki ifadeleri oldukça açık ve nettir: *"Efendiler, bilhassa zirai memleketlerde his olunan cihanşümül bir iktisadi buhran vardır. Hükümet bütçeyi mühim tasarruflarla büyük Meclise takdim etmiştir. Muvazeneli bir bütçenin temini, gelecek yıla düşen kaygılarımızın yine esası kalacaktır."*¹⁶⁸ Ödemeler dengesi üzerinde olumsuz baskılar yaratmamak ve böylece buhrandan en az etkilenmek amacıyla bütçeler küçülmüş ve giderler de daralmıştır. Buhran ilk kez 1930 bütçesini etkilemiştir. Önceki yıllarda ortalama yüzde 6,5 büyüyen bütçenin 1930 yılı artış oranı sadece yüzde 1 olmuştur. Buhran 1930 yılı başında henüz borsa krizi niteliğinde olup, dünyayı sarsan olumsuz etkileri henüz görülmemiştir. Bu yüzden 1930 yılı bütçesinin çok küçük bir artışla bağlanması yeterli görülmüştür. Ancak, 1931 ve 1932 bütçeleri, önceki yıllara göre sırasıyla yüzde 16,2 ve 9,4 oranında küçülmüştür. Bu yıllar Buhranın dünyayı şiddetle etkilediği yıllar olduğu için bu küçülmeler doğaldı. Bu sonuç hem fiyat düşüşünden kaynaklanan GSMH azalması hem de buhrandan en az zararlı çıkmak için izlenen "kendine yetme" politikasından kaynaklanmıştır. Dövizin değerlenmesi üzerine hükümet Osmanlı Devleti'nden miras kalan dış borçların ödenmesini durdurarak

¹⁶⁷ Vildan Serin, **Para Politikası**, İstanbul, 1987, s.261-263.

¹⁶⁸ Arsan, a.g.e., s.10.

bütçe giderlerini azaltmıştır. Buhran 1930 ve 1931 bütçelerinin açıkla kapanmasına yol açmıştır. Bütçe açıklarının milli gelire oranları sırasıyla yüzde 1,3 ve 1,2 olup, açıkların başlıca nedeni gelir tahsilatındaki azalmadır. 1930'da bir önceki yıla göre 25,3 milyon TL eksik gelir tahsilatı yapılmış, 1929 yılı düzeyinin altına çekilebilse de giderler gelirlerden daha büyük olmuştur. 1931'de giderler büyük ölçüde denetim altına alınsa bile yine de gelir tahsilatı yeterli olmamış ve bütçe açığı verilmiştir.¹⁶⁹ Bazı iktisatçılar Buhran yıllarında Keynesyen maliye politikaları ile ekonominin durgunluktan daha çabuk çıkabileceğini iddia etmişlerdir.¹⁷⁰ Böylece daha büyük bütçe açığı yoluyla kamu hizmet arzı artırılıp iç talep canlanacaktı. Oysa bu yıllarda bütçe açığı kapatılmaya çalışılmıştır. Ekonomiyi yönetenler Buhranda kamu gelirlerini artırmak amacıyla bir dizi yeni vergiler ihdas etmişlerdir. Bunlardan en önemlisi *İktisadi Buhran Vergisi*'dir. 1931'den beri ücretlilerden alınan İktisadi Buhran Vergisi'nin uygulama alanı, 1932 Nisanında çıkarılan bir kanunla Muamele, Bina ve İstihlak vergilerini de kapsayarak genişletilmiştir.¹⁷¹ Böylece başlangıçta bir dolaysız vergi türü olan İktisadi Buhran Vergisi sonradan dolaylı bir vergi türü özelliğine de sahip olmuştur. Buhrandan sonra işlevsel niteliği artan bütçeler, sanayi planlarını gerçekleştirmek için kamu gelirleri ve diğer iç kaynaklara yönelerek, bu planların gerektirdiği ekonomik hizmet alanlarına ağırlık vermişlerdir. Böylece, devletçilik ilkesinin bir uzantısı olarak bütçe-plan ilişkisi kurulmuş ve bütçe kaynakları ekonomik gelişmeyi sağlamaya yönelik olarak başarılı bir biçimde kullanılmıştır. Enerji, sulama ve ulaşım gibi alt yapı yatırımları yanında sanayi için de bütçeden kaynak ayrılmıştır. Temmuz 1934'de Buhran karşısında belli bir başarı sağlanınca durumu Başbakan İsmet İnönü şöyle ifade etmiştir: *"Geçen yılın ilk aylarında bütçenin sene sonunda nasıl kapanacağını tahmin etmek mümkün değildi. 1933 bütçesinin hemen tamamen denk bir halde tahakkuk etmiş olduğunu bugün söyleyebilmek, derin memnuniyetimizi sağlayacak zevkli bir vesiledir."*¹⁷²

---

¹⁶⁹ Karatekelioğlu ve Mısırlıoğlu, a.g.e., s.159.

¹⁷⁰ Sevim Görgün, "Atatürk Dönemi Maliye Politikası (1923-1938)", *Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri*, 8-9 Haziran 1981, İstanbul, s.85.

¹⁷¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 4, İçtima 1, Celse 8, 1932, s.1-3.

¹⁷² Bilsay Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Ankara, 1987, s.37-38.

İhracatın Teşvik Edilmesi: Bu konuda Atatürk'ün sözleri oldukça anlamlıdır: “İhracat mallarımıza hariçte alıcı bulmak ve satışlarımızı genişletmek için her tedbiri arayıp bulmak ehemmiyet verdiğimiz noktadır.”¹⁷³ Hükümet ihracatı teşvik amacıyla bir kaç girişimde bulunmuştur. Bu kapsamda İktisat Vekaleti'nce hazırlanan bir raporda Devlet Demir Yolları tarafından ihraç limanlarına ihraç malı taşınmasında yüzde 50'den fazla indirim yapılmasının döviz kazancımızı artırabileceği ifade edilmiştir.¹⁷⁴ İhracatın teşvik edilmesi amacıyla bir ihracat kredi bankasının kurulması konusu Ali İktisat Meclisinde uzun süre tartışılmış olup, yabancı ithalatçılara kredi vermesi düşünülen bu bankanın sermayesinin başta Merkez Bankası olmak üzere ulusal bankalardan sağlanması teklif edilmiştir. Celal Bayar ile aynı zamanda Ali İktisat Meclisi'nin de üyesi olan dönemin Merkez Bankası Başkanı, böyle bir bankanın kredi faizinin yabancı bankalardan ucuz olamayacağı için rekabet gücünün zayıf olacağı, dolayısıyla kredi satamayacağı gerekçesiyle bu öneriyi kabul etmemişlerdir.¹⁷⁵ Ali İktisat Meclisi'nin Haziran 1929'daki ilk toplantısında alınan “Türkiye'nin İktisadi Programının Hazırlanması” kararı da ihracatın teşvikini öngörmüştür. Nitekim oluşturulan üç çalışma grubu, önce ülkenin üretim kapasitesini tespit işini yüklenmiştir. Bu çalışmalar sonunda iki temel ilke kabul edilmiştir: İthal ikamesi ve olabildiği kadar ihracatın teşviki. Bu ilkelerin uygulanması için hazırlanan projeler bir program haline getirilmiştir. Ancak bazı iç siyasal gelişmeler nedeniyle bu program uygulanamamıştır.

Siyasi Önlemler: Buhran sırasında yönetime karşı oluşan kamuoyu tepkisini hafifletmek için 1930 yılında hükümet politikasını ılımlı bir biçimde eleştirebilecek denetimli bir muhalefetin gerekliliği düşünülmüştür. Bu amaçla, Atatürk'ün arkadaşı olan eski Paris Büyükelçisi Fethi Okyar tarafından 12 Ağustos 1930 tarihinde Serbest Cumhuriyet Fırkası isimli yeni bir parti kurulmuştur.¹⁷⁶ Ancak, bu partinin hükümete

---

¹⁷³ Arsan, a.g.e., s.10.

¹⁷⁴ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.10/207.414.14 nolu ve 2.9.1938 tarihli belge.

¹⁷⁵ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.01/39.234.1 nolu ve 21.7.1932 tarihli belge.

¹⁷⁶ Ali Fethi Okyar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Feshedildi?*, İstanbul, 1987, s.54; Ahmet Ağaoglu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul, 1969, s.5.

muhalif olanların kontrolden çıkmalarına zemin hazırlayan bir ortam yaratması sebebiyle yönetim tarafından kapatılmak zorunda kalmıştır.¹⁷⁷

Sanayi Planları: Buhran Türk ekonomisinin çözüm bekleyen en önemli sorununun sermaye yetersizliği olduğunu gayet net olarak ortaya çıkarmıştır. Bu ve bundan sonraki buhranları aşabilmek için Türkiye'nin acilen yeterli sermaye birikimi sağlaması zorunlu idi. 1920'li yıllar, makro ekonomik üretim kapasitesinin gelişimi açısından zayıf kalmıştı. Bu yıllar, devletin özel kesimi teşvik etmesinin, yeterli sermaye birikimine ulaşmayı sağlayamadığını açıkça göstermiştir. Sermaye birikiminin yolu tarımdan değil, sanayiden geçmeliydi. Celal Bayar'ın Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP) hakkında 1933'de yaptığı bir konuşmadaki aşağıda aktarılan sözleri sanayileşmenin gerekçelerini anlamak açısından son derece önemlidir: *“Büyük sanayici memleketler, ziraatçı memleketleri her zaman için hammadde müstahsili mevkiinde bırakmak ve bu memleketlerin piyasalarına hakim olmak davasında müttefiklerdir. Bilhassa bu hakikat muhtaç olduğumuz sanayii zaman kaybetmeden kurmak için en mühim muharrikimizdir. Bu ana sebepten başka, müeyyide olan diğer amiller de vardır: Devam eden umumi buhran dolayısıyla tatmini gittikçe güçleşen döviz müzayakası, hammaddelerin dünya piyasalarında gittikçe düşen fiyatları muvacehesinde Türk işçi ve çiftçisine daha kârlı faaliyet sahaları bulmak mülahazaları”*¹⁷⁸ 1930'dan sonra sanayileşmenin planlandığı yer İktisat Vekaleti olmuştur. Ülkede bulunmayan bazı sanayileri kurmanın ötesinde, sanayileşmenin çeşitli ülke kaynaklarını da harekete geçirmesi planlanmıştır. Bu hareketin öncelikle iç kaynaklarla yapılması düşünülmüştür. Sanayi, ülkenin hammadde kaynaklarından başlamalı, ülkenin pazarlarına kadar uzanmalıdır. Sermaye birikiminin yolu sanayi, sanayiyi kurmanın yolu da kredi idi. Ancak, sanayinin kredilendirilmesini bankacılığın olağan işlerinden ayrı değerlendirmek; krediyle desteklenmesini öncelikli ve ayrı bir iş olarak örgütleme gerekiyordu.¹⁷⁹ Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın sunuş bölümünde, dünya ekonomisi analiz edilmiş ve Buhran üzerinde durulmuştur. Dolayısıyla BBYSP, Buhrandan etkilenmiş

¹⁷⁷ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 490.01/210.834.1 nolu belge.

¹⁷⁸ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, Birinci Kitap, İstanbul, 1970, s.447.

¹⁷⁹ Kuruç, a.g.e., s.89-92.

bir çalışmadır. Planda, Türk ekonomisinin Buhrandan yararlanarak Batılı ekonomilere karşı güçlendirilmesi önerilmiştir. Böyle geniş kapsamlı bir uygulamayı ise, zorunlu olarak devletin gerçekleştirmesi istenmiştir.¹⁸⁰Sanayileşme konusunda Atatürk'ün söylediği şu sözler oldukça önemli ve anlamlıdır: “*Yurdun ekonomisini yeni bir düzene yöneltmiş bulunuyoruz. Asıl önde tuttuğumuz iş, geniş bir endüstri programını gerçekleştirmeğe başlamaktır. Bu program, tamamıyla gerçekleştiği gün,şüphesiz yurttaşın geçimi his olunacak derecede genişleyecektir.*”¹⁸¹ Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, Sümerbank'ın yanı sıra SSCB'nin teknik ve mali desteği ile gerçekleştirilmiştir.¹⁸²Türkiye'nin sanayi alanında gelişme olanaklarını inceleyen Sovyet uzmanlarından yararlanılması ve fabrikalar kurmak üzere 8 milyon Dolar tutarında Sovyet kredisi elde edilmesi, devlet teşebbüsçülüğüne yönelmeyi etkilemiştir.

Milli Tasarruf Fikri: Buhranda savurganlığı önlemek ve yerli malı kullanımını teşvik etmek üzere 1929 yılının son günlerinde *Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti* kurulmuştur. “Milli iktisat” ve “milli sermaye” gibi kavramların sıkça kullanıldığı *İktisat ve Tasarruf* isimli bir dergi yayımlayan Cemiyetin girişimi ile 1930'da ilk kez Tasarruf ve Yerli Mallar Haftası kutlanmıştır. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti 1930 yılında Ankara'da Milli Sanayi Numune Sergisi ile I.Sanayi Kongresi'ni düzenlemiştir. Kongrenin amacı bir sanayi programı geliştirerek sanayicilerin tüccarlardan ayrı örgütlenmesine öncülük etmektir. Böylece 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde sık sık tekrarlanan “milli tüccar” kavramı yanında “milli sanayici” kavramı da ekonomi dünyasında yer almaya başlamıştır.¹⁸³

---

¹⁸⁰ Emre Kongar, “Devletçilik ve Günümüzdeki Sonuçları”, **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu**, 14-16 Ocak 1977, İstanbul, s.158.

¹⁸¹ Arsan, a.g.e., s.10.

¹⁸² “Türk Sovyet Dostluğu: Türkiye Ekonomi Bakanı Celal Bayar, Tula'da yeni maden endüstrisi merkezlerini gezmiş, elektrik santralini gözden geçirmiştir. Dış ticaret halk komiseri Rosengoltz bundan sonra iki memleket arasındaki ekonomik çalışma birliğinin ve Sovyet Rusya'nın Türkiye'nin endüstrileşmesine olan teknik yardımın daha ziyade kuvvetlenmesi, artması isteğini göstermiştir.”, **Ulus**, 28 Temmuz 1935, Pazar, s.1.ve 2.

¹⁸³ Erdoğan Alkin, “Atatürk Döneminde Devletçilik”, **Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri**, 8-9 Haziran 1981, Yapı ve Kredi Bankası, İstanbul, s.119.

Başbakan İnönü 1929'de ödemeler dengesindeki açığı ve buna bağlı TL'nin değerinin düşmesini önlemek amacıyla ekonomide yerli malına ve tasarrufa önem verilmesini TBMM'de şöyle açıklamıştır: “*Şimdi iktisadi açığın girift olan, güç olan asıl milli kısmına geliyorum: Devlet hayatında olduğu gibi millet hayatında da kendi menbauna, yani istihsaline kifayet etmek endişesi, işte asıl büyük tedbir budur. Millet kendi istihsalinden fazla sarf etmeyerek, kanaatkar bir hayata girmelidir.*”¹⁸⁴ İnönü'nün, bu konuşması, bir nevi güvenoyu isteği niteliği taşımakta olup, bu konuşma Mecliste oy birliği ile onaylanmış ve Atatürk tarafından İnönü telgrafla tebrik edilmiştir. Bu konuşmanın doğurduğu olumlu havadan etkilenerek *Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti* kurulmuştur. Bütün milletvekilleri bu cemiyetin doğal üyesi sayılmış ve Atatürk cemiyete sahip çıkarak bu örgütlenmeye verilen büyük önemi göstermiştir.¹⁸⁵ Eski İktisat Vekili İzmir Milletvekili Rahmi Köken cemiyetin Genel Sekreterliği'ne, ekonomi hakkındaki yazılarıyla dikkati çeken Vedat Nedim Tör ise cemiyetin Müşavir Müdürlüğü'ne getirilmiştir. Atatürk'ün himayesinde olmasına, tüm TBMM üyelerinin ona üye bulunmalarına ve çok kez yönetimin bir kolu olarak görünmesine rağmen, cemiyet resmi bir kamu kuruluşu olarak değil, özel bir kurum olarak örgütlenmiştir. Bunun nedeni, iç ve özellikle dış çevrelerin muhtemel tepkilerinden kaçınmaktı. Cemiyetin ana amaçları tüzükte şöyle saptanmıştır: 1-Halkı israfla mücadeleye, hesaplı, tutumlu yaşamaya ve tasarrufa alıştırmak, 2-Yerli malları tanıtmak, sevdirmek ve kullandırmak, 3-Yerli malların miktarını yükseltmeye, metanet ve zarafet itibarıyla hariçteki mümasili mallar derecesine getirmeye ve fiyatlarını ucuzlatmaya çalışmak, 4-Yerli malların sürümünü arttırmak.¹⁸⁶ Cemiyet bu amaçları gerçekleştirmek amacıyla kamuoyuna yönelik bir kampanyaya başlamıştır. Bu kapsamda sergiler, seminerler, mitingler, tasarrufun önemini belirten eğitim kampanyaları, *Tasarruf ve Yerli Malı Haftası* düzenlenmiştir. Ayrıca, başka faaliyetlere de girişilmiştir. Bu faaliyetlerin başlıcaları; sanayi sergisi¹⁸⁷, sanayi kongresi ve ziraat kongresi olup, ekonomik sorunların her seviyede

¹⁸⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 12 Aralık 1929, Cilt 13, s.14-17.

¹⁸⁵ “Gazi Diyorki: Azami Tasarruf, Şiari Millimiz Olmalı”, **Cumhuriyet**, 18 Aralık 1929, s.1.

¹⁸⁶ **Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Nizamnamesi**, Ankara, 1929.

¹⁸⁷ “Yedinci Yerli Mallar Sergisinin açılış töreni bugün saat 17’de yapıldı. Serginin kurulduğu Galatasaray Lisesi bayraklarla donatılmıştı. İstanbul’un ticaret ve endüstri çevreleriyle ilgili iki yüzden fazla çağrılı gelmişti. Meclis Başkanı Nuri Conker açılış konuşmasında “Ulusumuz, ekonomide asırlardan beri geri bırakıldığı endüstri ve tecim alanlarında da yer ve yerge sahibi

tartışılması için bu platformlar zemin oluşturmuşlardır. Cemiyetin yayın organı *İktisat ve Tasarruf Dergisi*'nin ilk sayısından itibaren “İlk Hedef, Akdeniz’di. İkinci Hedef, İktisat” başlıklı makalede devrimlerin ekonomik temelini kurma zorunluluğuna işaret eden görüşler ifade edilmeye başlanmıştır. Cemiyetin görünürdeki en açık amacı mevcut tüketim normunu değiştirerek ithal mallarından yerli üretime geçişin sağlanmasıydı. Böylece, 1-Dış ticaret açığı kapatılacak ve dolayısıyla TL'nin dış değerinde görülen düşme durdurulacak, 2-Küçük hacimli yerli üretim düzeyinde önemli bir canlılık oluşacak, 3-Lüks ithalattan, yerli üretimce karşılanan zorunlu ve temel malların üretimine geçilmesi, tüketim düzeyinde sosyal dengeyi sağlayacaktı. Yerli üreticilerin yerli malı üretimine geçerken, bu yeni tüketim normunun yaratacağı ortamdaki faydalanarak, halkı sömürmemesi konusunda Başbakan İnönü uyarılarda bulunmuştur.¹⁸⁸

Cemiyetin ilk başta ithalatta kısıntılar istemesi, kısa vadeli bir politika izlediği anlamına gelmiyordu. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin amacı ekonomik kalkınmayı sağlamak ve dünya ekonomisinde Türkiye'nin görece önemini artırmak idi. Bu amaç TL'nin değerinde görece bir istikrar sağlandığı 1930 yılından sonra daha da önemli bir hale gelmiştir. İsmet İnönü'nün 1930 yılında Tasarruf ve Yerli Malı Haftasını açarken yaptığı konuşma bu amaçları göstermiştir: *“İhtiyaçlarımızı tahdid ederek ve kendi mahsul ve mamûlatımıza rağbet ederek varacağımız ilk netice ancak açlıktan kurtulmak olacaktır. Bu netice ile ancak bir tedafüü ve tahdidi vaziyet temin edebiliriz. Fakat bu vaziyet ve tedbirler, inkişafı ve ilerlemeyi temin etmeğe kifayet etmez.”* Milli tasarruflar yoluyla milli sermayenin nasıl birikebileceğini halka öğretmek, milli iktisat ve örgütlenmenin gerekliliği konusunda bilimsel yayın ve propaganda yapmak Cemiyetin amaçları arasında yer almıştır. Cemiyet mevcut ekonomik sorunları, geniş halk kitlelerinin milli hislerine seslenen sloganlar şekline sokarak, halkın yardımını talep etmiştir. Cemiyet, ekonomik sorunlara somut bir çözüm getirmekten çok, bu sorunların önemini halka iletibilmiştir.

---

olmaya başlamıştır. Bunun canlı örneği işte, bugün açılan ulusal endüstri sergisidir.” demiştir.”, “İstanbul’da Yerli Mallar Sergisi Açıldı” , **Ulus**, 19 Temmuz 1935, Cuma, s.1. ve 5.

¹⁸⁸ **İnönü'nün Söylev ve Demeçleri:1**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1946, s.208.

Osmanlı Dış Borçları Sorunu: 19.Yüzyılın ikinci çeyreğinin başlarından başlayıp I.Dünya Savaşı'na kadar devam eden dönemde çok sayıda ülke Londra, Paris, Frankfurt veya Viyana gibi Avrupa'nın belli başlı finans merkezlerinden borçlanmaya gitmiştir. Bu ülkeler, uluslar arası finans piyasaları ile girdikleri ilişkiler sonrasında ticari yönden de bağımlı duruma düşmüşlerdir. Dünya ekonomisini yönlendiren ülkelerde yaşanan iktisadi krizlere paralel olarak yeni kaynak sağlamakta güçlük çektikleri dönemlerde büyük çoğunluğu borçlarını ödeyemez duruma düşmüş ve uluslar arası sermayenin finans kontrolüne girmiştir. Osmanlı ekonomisi de aynı süreci yaşamış ve uluslar arası finansal piyasalardan yapılan borçlanmalar dünya ekonomisine entegrasyonun diğer bir biçimini oluşturmuştur.¹⁸⁹

Osmanlı Devleti'nden miras kalan dış borçlar sorunu Lozan Konferansı'nda uzun tartışmalara konu olmuştur. Ancak sorun herhangi bir çözüme kavuşturulamamıştır. Bu konuda 1925'te yapılan ilk anlaşmaya göre, Türkiye Osmanlı'dan kalma borçların yüzde 67'sini üstlenmiştir. Atatürk'ün Osmanlı'dan devir alınan borçlara ilişkin görüşlerini şöyle ifade etmiştir: *“Osmanlı borçlarının, memleketin hayat ve inkişafını tehdit etmeyen, adilâne ve amelî bir suret-i tesviyeye raptı için, Cumhuriyet Hükümeti'nin hüsnüniyetle mesai sarfetmesi tabîdir.”*¹⁹⁰1928'de Paris'te yapılan ikinci bir anlaşmaya göre, Türkiye'nin devraldığı Osmanlı borçlarının tutarı 82.4 Milyon OAL'ı (Osmanlı Altın Lirası) ana para olmak üzere toplam 107.5 OAL olarak saptanmıştır. Osmanlı borçlarının diğer devletlere düşen ana para tutarları ise şöyleydi; Suriye-Lübnan 11.1, Yunanistan 11, Irak 6.7, Yugoslavya 5.4, Filistin 3.2, Bulgaristan 1.7, Arnavutluk 1.6, S.Arabistan 1.5, Yemen 1.1, Ürdün 0.7, İtalya 0.2, Güney Ürdün 0.1. OAL.¹⁹¹ Türkiye'nin devraldığı Osmanlı borçları 1929-1935 arasında yıllık 2 Milyon, 1936-1942 yılları arasında yıllık 2.9 Milyon, 1943-1947 arasında yıllık 2.8 Milyon, 1948-52 yılları arasında yıllık 3.2 Milyon ve 1952'den sonra da 3.4 Milyon OAL ödenerek kapatılacaktı.

---

¹⁸⁹ Şevket K.Akar ve Hüseyin Al, **Osmanlı Dış Borçları ve Gözetim Komisyonları 1854-1856**, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2003, s.1.

¹⁹⁰ Arsan, a.g.e., s.357-365.

¹⁹¹ Emre Kongar, **Tarihimize Yüzleşmek**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2006, s.74.

Türkiye'nin 1929 yılındaki ihracat gelirinin %10'una, devlet bütçesinin de %8'ine eşit olan ilk taksit başarıyla ödenmiştir. Buhran nedeniyle 1930 taksitinin ancak yarısı ödenebilmiştir. Bu arada önceki hesaplama hatalarının düzeltilmesi sonucu borç tutarı 86 milyon OAL'na, yıllık taksitler de 700 Bin OAL düzeyine çekilmiştir. 28 Mayıs 1933'te yeni bir anlaşma yapılmıştır. 1935 yılına kadar başarıyla uygulanan bu anlaşma gereğince, Duyunu Umumiye İdaresi'nin elinde bulunan eski tahvillerin bir kısmı % 7.5 faizli yeni Türk tahvilleri ile değiştirilmiştir.¹⁹²Türkiye, tahvillerin çoğunu elinde tutan Fransa ile 1936'da anlaşarak, borç taksitlerinin yarısını ihraç mallarıyla ödemeye başlamıştır. 1938'de taksitlerin tamamının bu şekilde ödenmesi kararlaştırılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında da aksatılmadan sürdürülen ödemeler sonucu Osmanlıdan kalan borçlar, konulan süreden 29 yıl önce, 1954 yılında tortusuzca tasfiye edilmiştir. İtalya 1926'da, Filistin 1928'de, Suriye ve Lübnan 1933'te, Irak 1934'te, Ürdün 1945'te, Bulgaristan 1955'te, Yugoslavya 1960'da borçlarını ödemişlerdir. Buna karşılık, Yunanistan, Suudi Arabistan, Arnavutluk ve Yemen hiçbir borç ödemesinde bulunmamışlardır.

1.5.DEVLETÇİLİK

Devletçilik adı altında yapılan uygulama, Türkiye'ye özgü bir uygulama değildir. Almanya'dan Gana'ya, İsrail ve İsveç'ten, Macaristan ve Polonya'ya dek birçok ülkede, devlet, kamu iktisadi teşebbüsleri kurmuş ve ekonomiye yaptığı çeşitli müdahaleleri bu yolla pekiştirmiştir. İngiltere, ABD, Almanya, Fransa ve İtalya gibi, kapitalizmin ileri aşamasını belirleyen ülkelerde bile, örneğin ulaşım ve enerji kuruluşlarının çoğunun yüzde yüzü devlete ait işletmeler olmuştur.¹⁹³ 19. Yüzyılda klasik iktisatçıların etkisiyle hükümetler genellikle ekonomiye müdahalelerini bilinçli olarak sınırlamışlardır. 20.yüzyılda ise devletin ekonomide rolünün artması kısmen iki dünya savaşının mali gereklerinden kaynaklanmıştır. Ayrıca, Sovyetler

---

¹⁹² T.C.Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.18.01.02/47.58.10 ve 030.18.01.02/44.29.16 nolu belgeler.

¹⁹³ Selahattin Özmen, **Türkiye'de ve Dünyada İktisadi Devlet Teşekkülleri**, Ankara, 1967, s.163.

Birliği ve diğer Sovyet tipi ekonomilerde, hşkşmetler geniş kapsamlı bir ekonomik planlama ve kontrol sistemiyle ekonominin tşm sorumluluğunu üstlenmiştir.¹⁹⁴

Toplumun “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” şeklinde sloganlaşan liberal ekonomik gşrüş doğrultusunda biçimlenmesinin ortaya çıkarabileceği sorunlar I.Dşnya Savaşı ertesinde, 1920’li yıllarda ve özellikle Bşyşk Buhran yıllarında Batılı şlkelerde açık bir biçimde ortaya çıkmıştır. Ekonomi dşnyasında klasik iktisat yaklaşımına karşı alternatif gşrüşler ve ekoller tartışılmaya başlanmıştır. Piyasalara devletin mşdahale ederek ortaya çıkan ekonomik krizlerin ve sosyal problemlerin azaltılması ve hatta giderilmesi, tam istihdamı sağlamak için devlet tarafından talebin arttırılması gerektiğine dair gşrüşler Buhran ertesinde daha gşclş bir biçimde dile getirilmiştir.¹⁹⁵

Sakızlı Ohannes Paşa’nın 1881’de yayımladığı *Mebadi-i İlm-i Servet-i Milel*, Cavit Bey’in ise 1900’de basılan *İlm-i İktisat* başlıklı ve bşyşk ölçşde ağdaş liberal Fransız iktisatçılarından kaynaklanan kitaplarında, serbest ticaret, yabancı sermayeye açık kapı, tarımsal ihracata dayalı ihtisaslaşma desteklenir, ekonomiye devlet mşdahalesine ve korumaya şiddetle karşı çıkılırken, gene aynı tarihlerde; 19.yşzyılın sonlarında, Ahmet Mithat ve Musa Akyiğitzade tarafından savunulan “milli iktisat” okulu ilhamını Alman tarihi okulunun korumacı doktrininden alıyor; devletin ekonomiye mşdahalesi ve dış ticarete korumacılık destekleniyor, sanayileşmeyi kalkınmanın anayolu olarak gşrüyordu. 1908’i izleyen yıllarda bir kısmı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin etkili mensupları olan Ziya Gőkalp, Yusuf Akçura, Tekin Alp gibi dşşşnşrler *İktisadiyyat Mecmuası* ve *Tşrk Yurdu* gibi yayın organlarında bu okulun ana

---

¹⁹⁴ Gşran, a.g.e., s.169.

¹⁹⁵ Karl Polanyi, **The Great Transformation, The Political and Economic Origins of Our Time**, New York, 1944, s.223; Karl Polanyi, **Bşyşk Dşnşşşm, ağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri**, eviri: Ayşe Buğra, İstanbul, 2000, s.276; John Maynard Keynes, **The General Theory of Employment, Interest and Money**, 1936, Cambridge, s.30.

savlarını yaymaya başladılar. Bu görüşlerin Birinci Dünya Savaşı koşullarında liberal tezlerden daha fazla revaç bulduğu görülmüştür.¹⁹⁶

1930'dan sonra Türkiye'de uygulanan devletçilik, Dünya Buhranı'nın doğurduğu uluslararası ilişkilerin bir zorunluluğu olarak ortaya çıkmıştır.¹⁹⁷ *“Türkiye'nin devletçi oluşu ne bir görenek devletçilik ve ne de dünya harbinden sonra etrafa saçılan sosyalizm düşüncelerinin meydana getirdiği bir hadisedir. Bunun sebeplerini ve köklerini özel girişimlerin azlığında, kapitalin yokluğunda ve genel krizin etkisinde arayabiliriz. Ulusal ekonomi yapısını düzenlemek ve kuvvetlendirmek lazım geldiğinden devlet ekonomik girişimlere de el atarak dağıntık ve köksüz girişimlerden toplu ve köklü girişimlere geçmek zorunda kaldı. İşte bu suretle Türkiye ekonomisi alanındaki devletçilik sistemi de isteklerimizin ve duygularımızın dışında bulunan bir zorluktan doğmuş oldu.”*¹⁹⁸ 1929 Dünya Buhranı'na kadar Türkiye'de liberal ekonomik anlayış hakim olmuştur. Cumhuriyetin kuruluşundan 1929 yılına kadar Türkiye'de izlenen ekonomi politikasıyla özel kesim elinde ulusal sermaye yaratılması hedeflenmiştir. Böylece yaratılan sermaye ile kalkınmanın finansmanı ve refah artışının sağlanması planlanmıştı. Ancak, ulusal sermaye birikimi alanında herhangi bir başarı sağlanamamıştır. Sanayi teşvik edilse bile, özel teşebbüs önemli tesisler kuramamıştır. Sermayeyi özel kesim elinde oluşturarak kalkınmanın motoru olma işlevini bu kesime vermenin dünya çapında meydana gelebilecek buhranlara açık olmak anlamına geldiği görülmüş ve 1929 Buhranı ile bu liberal ekonomik politikadan vazgeçilmiştir. Yirminci yüzyılda tüm milletleri etkileyen önemli bir gelişme ekonomide büyük ölçüde genişleyen devlet rolü olmuştur. Zaten Batılı ülkelerde bile ekonomi dünyasında devletin ekonomiye aktif olarak müdahale etmesi görüşü güçlenmiştir. Buhrandan önce piyasa güçlerinin otomatik işleyişinin tam istihdamı sağlayacak yatırım hacmini kendiliğinden gerçekleştireceğine inanılırken, buhrandan sonra bu liberal görüşün doğru olmadığı anlaşılmış, yatırım hacminin tam

¹⁹⁶ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, İstanbul, 1988, s.19.

¹⁹⁷ Ali Nejat Ölçen, “1923-1938 Döneminde Birinci ve İkinci Sanayi Planları”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, A.Ü.SBF. Yayını, No.51, Ankara, 1982, s.145.

¹⁹⁸ Dr. Şeref Nuri, “Ulusal Ekonominin Karakteri”, **Ulus**, 5 Ağustos 1935, pazartesi, s.2.

istihdamı sağlayacak düzeye ancak kamu yatırımları yoluyla çıkabileceği görüşü taraftar kazanmıştır. Buhran dünyanın özel girişime dayalı kapitalist ekonomilerini sarsmıştır. Türkiye’de de bu uluslar arası gelişmelere koşut olarak, özel girişimin sanayileşmedeki öncülüğü politikasına karşı duyulan güven yok olmuştur. Türkiye’de buhran dolayısıyla yaşanan olumsuzluklar, özellikle kamu yöneticileri tarafından liberal politikaların bir sonucu olarak değerlendirilmiştir.¹⁹⁹

1930 yılları başlarında, *Kadro* adlı derginin çevresinde kümelenen bazı aydınlar, bu arada hükümetin de kendilerine hoşgörülü davranmasıyla, Kemalizm ilkelerinin övücülüğünü yapmaya çalışmışlardır. İş Bankası çevresinden gelen şikayetler üzerine derginin resmi makamlar tarafından kapatıldığı ve grubun dağıtıldığı güne kadar bu kişiler kendilerini, istediklerini yapmalarına izin veren hükümetin ekonomik politikasının sözcüleri olarak görmüşlerdir.²⁰⁰ Bu grubun görüşüne göre, dünyadaki “Milli mücadele cephesi” ülkelerinde sosyal sınıflar, sanayileşmiş ülkelerdeki sosyal sınıflarla aynı tarzda teşekkül etmemiştir. Bu ülkelerde kapitalist bir sınıfın bulunmaması sanayileşmeyi de engeller. Dolayısıyla bu görevi devletin yüklenmesi gerekir. Sanayilerin, ulaşım şebekelerinin ve büyük kredi kurumlarının devlet eliyle, devletin denetimi altında, planlı bir ekonomi çerçevesi içinde gerçekleşmesi, yalnız ekonomik refahı değil, sosyal dengeyi getirecektir. Çünkü devletin düzenleyici rolü ülkede, birbirine karşıt sosyal sınıfların, dolayısıyla da sınıf mücadelesinin doğmasını engelleyecektir. Bunun sonucu “imtiyazsız, sınıfsız kaynaşmış bir kitle”nin yaratılması olacaktır.²⁰¹ Türkiye’nin güçlü ekonomik sistemi ve kültürü devletin koruyuculuğuna dayandırılarak gerçekleştirilebilirdi.²⁰²

Türk ekonomisini, ihracat malları fiyatlarının aşırı düşmesi ve dış ödeme güçlüklerinin artması biçiminde etkileyen buhran, dış ticarete devlet müdahalesinin artmasına, döviz kontrolüne ve tarım ürünleri fiyatlarını koruma çarelerinin

---

¹⁹⁹ Yılmaz Altuğ, “Atatürk Döneminde Sanayi Politikaları”, **Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri**, 8-9 Haziran 1981, İstanbul, s.99-100.

²⁰⁰ Yerasimos, a.g.e., s.119.

²⁰¹ Ş.Süreyya Aydemir, **İnkılap ve Kadro**, 2.Baskı, Ankara, 1968, s.10.

²⁰² Ahmet Hamdi, **İktisadi Devletçilik**, İstanbul 1931, s.39.

aranmasına yol açmıştır. Dış ticarete dengeye kavuşma zorunluluğu, ithalatı ikame edecek sanayii bir an önce kurma ihtiyacını ve dolayısıyla devletçiliği körüklemiştir. Türkiye'nin Buhrandan etkilenmesini sanayisi olmayan tarıma dayalı hammadde ihracatı yapan bir ülke olmasına bağlayan ve bu kısır döngüden kurtulmak için devletçi bir sanayileşmeyi öneren Ali İktisat Meclisi'nin "Buhran" başlıklı raporu yöneticileri oldukça etkilemiştir.²⁰³ Dünya Buhranı nedeniyle ihraç gelirlerinin düşmesi, Ali İktisat Meclisi tarafından hükümete sunulan bu raporda konu edilmiş olup, anılan rapora göre fiyat düşüşünün özellikle ihraç edilen tarımsal ürünlerde bariz olduğu, miktar olarak daha fazla ihraç edilmesine rağmen, tutar olarak ihracattan elde edilen gelirin sürekli azaldığı ve TL'nin değer kaybettiği belirtilmiştir. Tüm bunların dışı açık bir ekonomik yapıdan kaynaklandığı, bu durumun giderilmesi için devletin ekonomiye müdahalesi ve sanayileşmeyi sağlamasının gerekli olduğu ifade edilmiştir. Çünkü fertler ve özel teşebbüs sanayileşme konusunda başarılı olamamışlardır.²⁰⁴

1929 Dünya buhranı, İzmir İktisat Kongresi'ni temel tutan yapıyı değiştirmiştir. İzmir İktisat Kongresi kararlarından sonra uzunca bir süre geçtiği halde ülke ekonomisinde önemli bir büyümenin ortaya çıkmaması ekonomiyi yönetenleri yeni kararlara yöneltmiştir; Ekonomik kalkınma devlet öncülüğünde gerçekleştirilecek ve bunu gerçekleştirmek için kamusal ekonomik girişimler kurulup, yabancı yatırımlar devleştirilecekti.

Devletçilik kavramını ilk kez İsmet İnönü Ağustos 1930'da "mutedil devletçilik" şeklinde dile getirmiştir: "*Biz iktisatta hakikaten mutedil devletçiyiz. Bizi bu istikamete sevk eden bu memleketin ihtiyacı ve bu milletin fitri temayülüdür. Devletçilikten büsbütün vazgeçip, her nimeti sermayedarların faaliyetinden beklemeye sevk etmek bu memleketin anlayacağı şey midir?*". Devletçilik ilkesi CHP'nin 10.5.1931 tarihinde Ankara'da toplanan üçüncü kongresinde devrimcilik ilkesi ile birlikte partinin altı oku arasına alınmış olup, 5.2.1937 tarih ve 3135 sayılı

²⁰³ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.10.26.152.10 nolu ve 1931 tarihli belge.

²⁰⁴ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.10/26.152.9 nolu ve 5.12.1931 tarihli belge.

kanunla anayasaya girmiştir.²⁰⁵ CHP'nin devletçilik konusundaki görüşleri şöyle ifade edilmiştir: “*Partimiz milli ekonominin temel unsuru saydığı özel teşebbüs ve çalışmaların devlet tarafından teşvik edilmesini ve korunmasını esas tutar. Bununla beraber ekonomi işlerinde devletin de vazifelenmesini zaruri görür. Özel teşebbüsün başarmağa imkan bulamadığı veya yeter derecede başaramadığı yahut karlı görmediği için girişmediği, fakat kamu ihtiyaçları ve savunma tedbirleri bakımından başarılması zaruri olan işleri devletin meydana getireceği kurumlar eliyle üzerine almasını gerekli buluruz.*”²⁰⁶1930 başlarında, özel girişim elinde gelişemeyen sanayiinin iktisadi kalkınmayı gerçekleştirememesi, geniş halk kesimlerinde maddi sorunların yoğunlaşmasına yol açmıştır. Özellikle köylü, dünya bunalımının getirdiği olağanüstü güç koşulların da etkisiyle çok zor durumda idi. Atatürk 1930 yılı sonunda çıktığı bir Anadolu gezisinde bu durumu yakından görmüştür. Mevcut iktisadi politikalar devam ettikçe durumun düzeltilebilmesinin zorluğu karşısında devletin ekonomideki etkinliğinin artırılması bir gereksinme olarak ortaya çıkmıştır.

1.6. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞININ ETKİLERİ

Türkiye savaşın dışında kalmayı başarmasına karşın, savaşın olumsuz etkilerini derinden hissetmiştir. II. Dünya Savaşı Türk Ekonomisini olumsuz etkilemiş ve devletin ekonomiye müdahalesi daha da artmıştır.²⁰⁷ Özellikle ithalatın azalması sonucu bazı tüketim maddelerinde sıkıntı yaşanmıştır. Fiyatlarda kontrol rejimi uygulanmış, birçok malda karaborsa oluşmuştur. Ayrıca dolaylı vergi oranları artırılmış, *Varlık Vergisi* uygulanmaya konmuş, kısa vadeli hazine bonoları çıkarılarak, hazine halka borçlanmıştır. Ancak bonoların ödenmesinde zorluklarla karşılaşıldığından emisyon şiddetlenmiştir. Bu dönemde savaş ekonomisi

²⁰⁵ Ş.Süreyya Aydemir, **2.Adam: İsmet İnönü**, Cilt 1, İstanbul, 1966, s.393.

²⁰⁶ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 490.01/63.242.5 nolu CHP'nin ana prensipleri hakkında belge.

²⁰⁷ Morris Singer, **The Economic Advance of Turkey, 1938-1960**, Turkish Economic Society Publications, Geneva, 1973, s.22.

koşullarının geçerli olmasından dolayı devlet müdahalesi oldukça yoğunlaşmıştır.²⁰⁸ Çalışan nüfusun büyük bir kısmının silah altına alınması nedeniyle tarım ve sanayide üretim düşmüştür. Seferberlik masraflarını karşılamak için hükümet para basmak zorunda kalmıştır. Dünyada yaşanan savaş ortamı, arz ve talep dengesinin bozulmasına yol açmıştır. Toplam arz daralırken, buna karşılık toplam talep yükseliş göstermiştir. Mal darlığı beraberinde fiyat artışlarını doğurmuştur.²⁰⁹

Yapılan bir araştırmaya göre, İkinci Dünya Savaşı sırasında, hayat pahalılığı indeksi 1939'da 100 iken 1945 yılında 404.6'ya, tedavüldeki kağıt para miktarı indeksi 1938'de 100 iken 1945 yılında 455'e artmış, tarım üretim indeksi 1939'da 100'den 1945'te 89.5'e düşerken, sınai üretim indeksi 1939'da 100'den 1945'te 115.4'e yükselmiştir. 1938 yılında 100 olan kişi başına milli gelir indeksi 1945'te 78'e düşmüştür.²¹⁰

Hükümet 1940 yılında *Milli Koruma Kanunu*'nu çıkarmıştır. Olağanüstü durumlarda devletin ekonomik hayata çeşitli müdahalelerde bulunmasını sağlayan bu kanun 72 maddeden oluşuyordu. 1942, 1944, 1956 yıllarında çeşitli değişikliklere uğrayan kanun, 1960 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.²¹¹ Kanuna göre hükümet sanayi ve maden kuruluşlarının neleri, ne miktarda üreteceğini tayin ve bu hedeflerin gerçekleşmesi için işletmelerde zorunlu değişiklik ve genişletmeleri yaptırmaya ve bunları kontrol etmeye, üretim programları empoze etmeye yetkili kılınmıştır. Hükümetin öngördüğü tedbirleri uygulamayan, istenen türden imalatta bulunmayan veya tespit edilen üretim hacmine ulaşamayan kurumlara ve özel kişilere ait maden işletmelerine devlet el koyarak bunları bizzat işletebilirdi. Ancak devletin işlettiği süre boyunca kurum sahibine münasip bir tazminat ödenecekti. Doğrudan doğruya üretimin üzerine konan bu kontrollerin yanı sıra iç ve dış ticaret sıkı sınırlamalara tabi tutulmuş, ayrıca fiyat kontrol ve tespiti için birçok tedbirler alınmıştır. Hükümete her türlü malın alım ve satımını, başkasına devrini, üretimini tüketimini,

---

²⁰⁸ Gülden Ülgen, **Türkiye'de Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci ve Sürdürülebilirliği**, İstanbul, 2005, s.63-64.

²⁰⁹ Oktay Yenal, **Cumhuriyet'in İktisadi Tarihi**, TSKB, İstanbul, 2001, s.99.

²¹⁰ Yerasimus, a.g.e., s.148-151.

²¹¹ Fahri Çoker, Sadi Kazancı, **Türkiye Cumhuriyeti Kanunları**, Cilt 3, Ankara, 1966, s.3230.

kullanılmasını ve naklini yasaklayabilmek ve bu maddelerin nerelerde, hangi şartlarda, ne miktarlarda alınıp satılacağını ve devir, üretim, tüketim ve nakledilebileceğini düzenlemek, sınırlamak ve vesikaya bağlamak yetkisi verilirdi.²¹² Devlet birçok hallerde bizzat ithalat yapabilmiştir.²¹³

12 Kasım 1942 tarih ve 4305 sayılı *Varlık Vergisi Kanunu*'nun gerekçesine göre, bu vergi "*iktisadi şartların darlığından doğan güçlükleri istismar ederek yüksek kazançlar elde ettikleri halde kazançları ile mütenasip vergi vermeyenleri istihdaf etmekte ve içinde bulunduğumuz fevkalade vaziyetin icap ettirdiği fedakarlığa bunları da iştirak ettirmek maksadını gütmektedir. Mükelleflerin mali güçlerini halk mümessillerinden terekküp eden komisyonlar tayin edecektir.*" Başbakan Saraçoğlu, verginin eşya fiyatlarını düşürücü, anti-enflasyonist bir iktisat politikası aracı olmasını da planlamıştır. Kanun servet ve kazanç sahiplerinin servetleri veya olağanüstü kazançları üzerinden alınmak ve bir defaya özgü olmak üzere Varlık Vergisini tesis etmiştir. Vergi miktarını ilgili komisyonlar tespit etmiştir. Komisyon iki memur iki belediye meclisi üyesi iki de ticaret odası üyesinden kurulmuştur. Vergi borçlarının tebliğinden sonra azami 15 gün içinde mükellefler borçlarını yatırmaya mecburdular. Bir ay içinde borçlarını ödemeyenler, borçlarını tamamen ödeyinceye kadar bedeni kabiliyetlerine göre genel hizmetlerde çalıştırılmışlardır. Azınlıklar Türklere göre 4 misli daha ağır oranda vergilendirilmişler, Türkler vergi borçlarının büyük kısmını ödedikleri halde, azınlıklarda ödenen vergiler, tahakkukun %60-65'i arasında kalmıştır. Varlık Vergisi 15 Mart 1944 tarihinde, yani 16 ay yürürlükte kaldıktan sonra 4530 sayılı "*Varlık Vergisi'nin Bakayasının Terhinine Dair Kanun*" ile tarihe karışmıştır. Varlık Vergisi uygulamasına son verildikten bir yıl kadar sonra Saraçoğlu hükümeti, aşarı andıran, toprak ürünleri üzerinden hesaplanıp aynen veya parasal olarak tahsil edilen, keyfilik unsurlarıyla varlık vergisine benzeyen *Toprak Mahsulleri Vergisi* ile çiftçilerin karşısına çıkmıştır. Bu vergi 26 Nisan 1944'te 4553 sayılı kanun ile yasallaştırılmıştır.²¹⁴

²¹² M.Öğüt Yazman, *Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara, 1973, s.90.

²¹³ Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, Ankara, 1982, s.246-247.

²¹⁴ Boratav, a.g.e., s.266.

İkinci Dünya Savaşı koşullarında bankalar kredilerini önemli ölçüde devlete ayırmak zorunda bırakılmıştır. Devletin toplam krediler içindeki payı 1939-1945 aralığında % 35'e yükselmiştir. Bu dönemde tarım ve mesken kredilerinin payı (sırasıyla %15 ve % 3) savaş öncesine göre değişmemiştir. Tarım dışı iş sektörünün payı ise 1935-1938 dönemindeki % 73'lük düzeyden % 46'ya düşmüştür.²¹⁵ Hem devlet işletmelerinin finansman ihtiyacında hem de 2. Dünya Savaşı nedeniyle savunma harcamalarında meydana gelen artışlara bağlı olarak, hükümetin bankacılık sektöründen kredi talepleri artmış, uzun vadeli iç borçlanmaya gidilmiş ve Merkez Bankası reeskontundan yararlanılmıştır. 1938 yılında, İngiltere'den kredi olarak alınan 10 milyon sterlin değerindeki altın 1940 yılında karşılık gösterilerek, Merkez Bankası'ndan avans alınmıştır. Ayrıca 1942 yılında munzam karşılık oranı yüzde 20'ye yükseltilerek, bu karşılıkların tamamının Devlet İç Borçlanma Senetleri'ne yatırılması zorunluluğu getirilmiştir.²¹⁶ 2. Dünya Savaşı sırasında askeri harcamaları karşılamakta ciddi güçlük çeken hükümete, Ziraat Bankası'nın büyük ölçüde borç vermek durumunda kalması, 1940-1944 arasında tarımsal kredilerde, önemli bir daralmaya neden olmuştur.”²¹⁷

II.Dünya Savaşı sürecinde bağımsız kalan Türkiye savaş sonrası Müttefik güçlerin oluşturacağı yeni dünya düzeni içerisinde yer bulabilmek, özellikle Birleşmiş Milletler teşkilatına girebilmek amacıyla Şubat 1945'te Almanya ve İtalya'ya savaş ilan etmiştir.²¹⁸

1946 yılı genel seçimlerinden sonra kurulan hükümet 7 Eylül 1946'da yüzde 116'lık bir devalüasyon yaparak döviz kurlarında radikal bir değişiklik yapmıştır. Bu değişikliğin gerekçesi, “iç fiyatlarla dış fiyatlar arasında uygunluk sağlamak, ihracatı teşvik etmek, ihracatın teşvikiyle birlikte ithalatı genişletmek, IMF ve Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'na girmeyi mümkün kılmak” şeklinde

²¹⁵ Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, 2. Baskı, Yurt Yayınları, Ankara, 1986, s.115.

²¹⁶ Avni Zarakolu, **Cumhuriyet'in 50. Yılında Memleketimizde Bankacılık**, Türkiye Bankalar Birliği Yayını, No. 61, Ankara, 1973, s.54-55.

²¹⁷ Tezel, a.g.e. s.351.

²¹⁸ A.C.Edwards, “The Impact of the War on Turkey”, **International Affairs**, No.22, July, 1946, s.391-392.

belirtilmiştir. Ancak devalüasyondan sonra emisyon artışları sürmüş, dış ticaret açığı artmıştır. İhraç mallarının arzında ve ithal mallarının talebinde esnekliğin zayıf olması devalüasyonun başarısızlığında büyük rol oynamıştır.²¹⁹

Özetle, bu bölümde, İki dünya savaşı arasındaki uluslararası mali sistem ve bankacılık konusu ile Osmanlı'dan devralınan miras konularına değinilmiş ve ardından inceleme konumuz olan 1930-1946 döneminin temel makro ekonomik yapısına ve devlet politikalarına yer verilmiştir. Bu dönemde Türk Ekonomisi oldukça yüksek sayılabilecek bir büyüme trendi yakalamıştır. Dönemin ilginç özelliğinden biri ekonomik büyümenin düşük enflasyon oranı ve emisyon hacmi ile başarılmış olmasıdır. Ancak II. Dünya Savaşı sırasında enflasyon ve emisyonda bir miktar artış olmuştur. Bu dönemde, 1923-1929 döneminin aksine, dış ticaret dengesi gözetilmiş ve ihracat gelirleri çoğu kez ithalat gelirlerinin üzerinde gerçekleşmiş ve devletin bütçe denklığıne verdiği önem sayesinde bütçe denklığı sağlanmıştır. Ekonomide tarım sektörünün başat konumu dönem boyunca devam etmekle beraber, devletin izlediği sanayileşme politikasının doğal bir sonucu olarak sanayi sektörü ekonomideki payını en çok geliştiren sektör olmuştur. 1923-1929 döneminde devletin teşvikiyle özel sektör eliyle sanayileşme politikası özel sektörden beklenen girişimlerin gerçekleşmemesi nedeniyle 1930 yılından sonra terkedilmiş, devlet eliyle sanayileşme politikası uygulanmaya başlanmıştır. Bu değişikliğin başlıca sebebi 1930'ların başında tarım ekonomisinden sanayi ekonomisine geçişin sağlanamaması ve Dünya Buhranı nedeniyle bu ekonomik yapının Türkiye aleyhine birtakım olumsuz etkiler yaratmış olmasıdır. Bu etkilerden en önemlisi tarım fiyatlarının sanayi ürünleri fiyatlarına göre düşerek Türkiye'nin dış ticaret açıklarına ve gelir kaybına uğraması, içeride görece fiyatların köylüler aleyhine bozulmasıdır. Devlet ekonomideki bu olumsuz durumu değiştirmek için birtakım önlemler almıştır. Sanayileşmek için uygulanan iktisadi devletçilik, ithal ikameci beş yıllık sanayi planları, para istikrarı için Merkez Bankası'nın kurulması, dış denge için Osmanlı borç ödemelerinin askıya alınması, İktisat Vekaleti, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Ali İktisat Meclisi gibi yeni kurumların oluşturulması bu önlemler arasında yer almıştır.

---

²¹⁹ Haluk Cillov, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, 1972, s.134.

2. MAKRO ANALİZ: 1930-1946 DÖNEMİ TÜRK BANKACILIĞI

2.1.Genel Özellikler

Galata bankerleriyle kurulan ilişkilerle başlayan olaylar Osmanlı maliyesini denetleyen bir yabancı bankalar hakimiyetini doğurmuştur. 1847'den itibaren devlet hazinesi çerçevesinde spekülasyon hareketlerinden pay almak için tek şubeli ve küçük bankaların kuruluşuyla başlayan bankacılık hareketi, 1881'den sonra Avrupa sermaye gruplarının hakimiyetinde büyük bankalarla devam etmiştir. II. Meşrutiyetten sonra I. Dünya Savaşı'na kadar kurulan bankaların büyük çoğunluğu yabancı sermayeli bankalar olmuştur. Özellikle II.Meşrutiyetten sonra esen ulusalcılık akımları sonucu Türk finans kurumları gelişmiş ve milli sermaye ile çoğu yerel olmak üzere ulusal bankalar kurulmuş olmasına karşın, ulusal bankacılığın istenen ve gereken ölçüde gelişmemiş olması nedeniyle kredi piyasası genellikle yabancı bankaların egemenliği altında kalmıştır. Örneğin, iki yabancı bankanın (Osmanlı Bankası ve Selanik Bankası) verdiği krediler toplamı ulusal bankalar toplamından daha fazla olmuştur.²²⁰ Türk bankalarının ekonominin kredi gereksinimini karşılayabilecek güçte olmamalarına ve ancak 3 aylık kısa süreli ticari kredi vermelerine karşın, yabancı bankaların Türk tüccarlarına daha düşük faizli ve 12 aya kadar vadeli kredi verebilmeleri de, ithalat ve ihracatın büyük ölçüde yabancı banka kredilerine dayanmasına yol açmıştır.²²¹ Genç Cumhuriyetin yöneticileri, özel teşebbüsün bir ülkenin kalkınmasındaki önemini fark etmiş ve devlet desteğiyle müteşebbis sınıf oluşturmak için gerekli faaliyetlerde bulunmuşlardı. Bu amaçla bankacılığın geliştirilmesi, özellikle müteşebbisleri desteklemek ve yatırımlarına kaynak sağlamak açısından son derece önemli olmuştur.²²²

---

²²⁰ Gürkan Çelebicin, "Atatürk Döneminde Para-Kredi Siyaseti ve Kurumlaşma Hareketi", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, Ankara, 1982, s.25.

²²¹ Oya Silier, "1920'lerde Türkiye'de Milli Bankacılığın Genel Görünümü", Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Ankara, 1975, s.499; G.B.Ravndal, **Turkey: A Commercial and Industrial Handbook**, Washington, 1926, s.200.

²²² Aytekin Altıparmak, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlk Yıllarında Müteşebbis Sınıfının Gelişimi", **Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi**, Sayı 13, Yıl 1988, s.180.

Genellikle, bankacılık sistemi, ekonomik gelişme açısından büyük önem taşımakta, bankacılık sistemi ile ekonomik kalkınma arasında organik bir bağ olduğundan, izlenen ekonomi politikaları da bankacılık sistemini etkileyebilmektedir. Ekonomik kalkınmasını hızlandırmak için çaba gösteren Türkiye 1923-1929 dönemi ile 1930-1946 döneminde farklı stratejiler izlemiştir. 1923-1929 yılları arasında, özel kesimin teşviki ile ekonomik kalkınmasını hızlandırmaya çalışmış, 1930 yılından sonra devletin ekonomiye müdahale ettiği, güdümlü bir ekonomi politikası izleyerek, kamu iktisadi teşebbüsleri kurarak, ekonomik kalkınma deneyimine girişmiştir. İzlenen farklı ekonomi politikaları, kuşkusuz bankacılık sistemi üzerinde de etkilerini göstermiştir. 1923-1929 yılları arasında özel kesim bankacılığına ve yabancı sermayeye daha fazla önem verilmiş, buna karşılık 1930-1946 döneminde ise devlet bankacılığı ağırlık kazanmıştır.²²³

Osmanlı ve Selanik Bankaları hariç tutulursa, 1922 yılında memlekette 19 yabancı banka faaliyet halinde bulunuyordu. Bu bankaların isimleri, hangi ülkeye ait oldukları, memlekete yerleşme tarihleri şöyledir: Alman: Deutsche Bank (İstanbul, 1906), Deutsche Orientbank (İstanbul, 1906), Fransız: Credit Lyonnais (İstanbul, 1875), Banque Française des Pays d’Orient (İstanbul, 1918), Banque de la Seine (İstanbul, 1919), İngiliz: National Bank of Turkey (İstanbul, 1910), Anglo-Levantine Banking C. (İstanbul, 1902), Commercial Bank of the Near East (İstanbul, 1922), Amerikan: American Express Co Inc. (İstanbul, 1921), Avusturya: Wiener Bank Verein (İstanbul, 1905), Union Bank (İstanbul, 1909), Macar: Banque Hongroise (İstanbul, 1910), İtalyan: Banci di Roma (İstanbul, 1909), Banca Italiana di Sconto (İstanbul, 1918), Banca Commerciale Italiana (İstanbul, 1919), Yunan: Banque d’Athenes (İstanbul, 1904), Hollanda: Hollandsche Bank voor de Medellandsche Zee (İstanbul, 1921), Rus: Banque Russe pour le Commerce Etranger (İstanbul, 1909), Rumen: Marmarosh, Blank and Co. (İstanbul, 1919).²²⁴

---

²²³ Öztin Akgüç, “Atatürk Döneminde Bankacılık”, **Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri**, 8-9 Haziran 1981, Yapı ve Kredi Bankası, İstanbul, s.149-152.

²²⁴ Vedat Eldem, **Harp ve Mütakere Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1994, s.212.

1923-1929 döneminde yabancı bankalar, dış ticaretin finansmanına ek olarak, daha çok ülkede faaliyet gösteren yabancı sermayeli kuruluşları finanse etmekteydiler.²²⁵ Bu dönemde ülkede ulusal bir Merkez Bankası bulunmamaktaydı. Merkez Bankası'nın bazı işlevleri 1863 ve 1875 imtiyazları ile bir İngiliz-Fransız ortak kuruluşu olan Osmanlı Bankası tarafından yerine getirilmekteydi. Bir devlet bankası rolünü oynayan Osmanlı Bankası, aynı zamanda Düyunu Umumiye İdaresi'nin de bankeri durumundaydı. Banka, para çıkarma tekeline sahipti ve devletin borçlanmalarına aracılık ediyor veya bunları doğrudan doğruya üzerine alıyordu. Osmanlı Bankası sahip olduğu bu fonksiyonlar yoluyla Türk Hükümeti üzerinde önemli bir etkinliğe sahip olmuştu. Dolayısıyla, bu dönemde Türk para sisteminin kontrolü, hükümetin politikasından çok, ülke dışındaki mali çevrelerin politikalarına bağlı kalmıştır. Bu dönemde, Türk bankalarının ekonomideki kredi ihtiyacını karşılayabilecek güçte olmamaları ve ancak çok kısa vadeli kredi vermelerine karşılık, yabancı bankaların Türk tüccarlarına daha düşük faizli ve bir yıla kadar vadeli kredi açabilmeleri nedeniyle, dış ticaret büyük ölçüde yabancı banka kredilerine bağlıydı. Bu yüzden, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki kredi yetersizliği ve kredi piyasasının yabancı bankaların egemenliği altında bulunması çözümlenmesi gereken temel ekonomik problemlerden biri durumundaydı. Ülkedeki sanayi ve ticaret faaliyetlerinin canlanabilmesi için ulusal bankacılığın gelişebilmesi zorunlu görülmekteydi. 1930 öncesi Türk Bankacılık sektörü içinde yer alan banka gruplarının bilanço büyüklükleri itibarıyla sektör payları aşağıda sunulmuştur.

Tablo 2.
1930 Öncesi Banka Gruplarının Sektör Payları (%)
(1926-1929)

<i>Banka Grupları</i>	Aktif	Mevduat	Kredi	Sermaye	Kar	Şube Adedi	Banka Adedi
Kamu	23	18	17	43	38	75	5
Özel	11	12	9	6	20	6	5
Yerel	3	1	2	6	4	2	53
Yabancı	63	69	72	45	38	17	35
Toplam	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

Kaynak: T.C.Merkez Bankası'nın 1926-1929 yılları bültenlerinde yer alan bilgilerden yararlanılarak düzenlenmiştir.

²²⁵ Jacques Thobie, "European Banks in the Middle East", **International Banking 1870-1914**, Oxford, 1991, s.406.

Tablodan görüldüğü gibi, yabancı bankaların 1930 öncesinde sektörde en güçlü banka grubu olduğu ortaya çıkmaktadır. Yabancı bankaların sektör içindeki payları % 63 ile ilk sırayı almıştır. Aynı şekilde bu banka grubu gerek mevduatta (%69 payla) ve gerekse kredide (%72 payla) sektör lideri konumundadırlar. Sermaye ve karlılık açılarından kamu sektörü ile yaklaşık aynı paylarla piyasayı paylaşan yabancı bankalar, çok şubeli Ziraat Bankası nedeniyle, şube adedi bakımından sektörde % 17 payla ikinci sırada yer almışlardır. Banka sayısı bakımından ise, yerel bankaların ardından % 35'lik piyasa payı ile gene ikinci sırada bulunmuşlardır.

1929 yılı sonunda Türkiye'deki banka sayısı 43'ü milli, 16'sı yabancı olmak üzere 59'a yükselmiştir. Bu rakam Cumhuriyet dönemindeki en yüksek banka sayılarından birini oluşturmuştur. 1929 yılında milli bankalardaki toplam mevduat 112.5 Milyon lira, mudi sayısı ise 53.2 Bin kişi olmuştur.²²⁶ Aynı yıl kredilerin % 14'ü tarıma, % 78'i tarım dışı sektörlerle, %1'i konut sektörüne, % 7'si devlet sektörüne verilmiştir.²²⁷ 1929 yılında zirai kredilerin toplam tutarı 27.2 Milyon lira düzeyindedir.²²⁸ 1929 yılında milli bankalara ait sermaye toplamı 48.6 Milyon lira, kar toplamı ise 5.5 Milyon lira olmuştur.²²⁹

1930-1946 döneminin en önemli özelliği bu dönemde kamu bankalarının kurulmaları olmuştur. Böylece ekonomik kalkınma için izlenecek temel politika değişikliği, bankacılık sistemi üzerine de yansımış, Merkez Bankası, Sümerbank, Etibank, Belediyeler Bankası, Denizbank ve Halk Bankası gibi kamu bankaları kurulmuştur. Bu dönemde devlet bankalarının kuruluşu ile sanayi planı ve iktisadi devletçilik ilkesinin uygulanması arasında organik bir bağ vardır.

---

²²⁶ Hamit Tahsin ve Remzi Saka, **Sermaye Hareketi**, İstanbul, 1930, s.93; Haldun Derin, **Türkiye'de Devletçilik**, İstanbul, 1940, s.51.

²²⁷ Yahya S.Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, Ankara, 1982, s.127.

²²⁸ Arslan Yüzgün, **Cumhuriyet Dönemi Türk Banka Sistemi**, İstanbul, 1982, s.284.

²²⁹ Burhan Ulutan, **Bankacılığın Tekamülü**, Ankara, 1957, s.168.

Tablo.2.1
1930-1946 Döneminde Kurulan Bankalar

Sıra No	Bankanın Unvanı	Kuruluş Yılı
1	<i>Merkez Bankası</i>	1930
2	Kastamonu Bankası	1930
3	Diyarbakır Bankası	1931
4	Kırşehir Ticaret Bankası	1931
5	Türkiye Sanayi Kredi Bankası	1932
6	<i>Sümerbank</i>	1933
7	<i>Belediyeler Bankası (İller Bankası)</i>	1933
8	Zonguldak Yardım Bankası	1933
9	Kayseri Milli İktisat Bankası	1933
10	<i>Etibank</i>	1935
11	<i>Denizbank</i>	1937
12	<i>Türkiye Halk Bankası</i>	1938
13	Yapı ve Kredi Bankası	1944
14	T.Garanti Bankası	1946

Kaynak: Öztin Akgüç, “Atatürk Döneminde Bankacılık”, **Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi Semineri**, 8-9 Haziran 1981, İstanbul, s.177-178 ve 1930-1946 **TCMB Bültenleri**.

1930 yılından sonra ekonomik politikadaki değişikliğe paralel olarak devlet bankalarının sayısı artmıştır. 1933 yılında Devlet Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi Kredi Bankası kapatılarak Sümerbank ve daha sonra İller Bankası adını alacak Belediyeler Bankası, 1935 yılında yalnız müessese ve iştiraklerine kredi açmak üzere Etibank, 1937 yılında denizyolu işletmelerini kurmak ve finanse etmek üzere Denizbank kurulmuş, küçük sanat ve ticaret kredisi gereksinimini karşılamak üzere 1933 yılında kurulan Halk Bankası 1938 yılında faaliyete geçmiştir. Ayrıca bu dönemde Adapazarı Türk Ticaret Bankası'na Hazinece iştirak edilerek sermayesi yükseltilmiş ve ismi Türk Ticaret Bankası olmuştur.

1927 yılındaki nüfus sayımında bankacıların sayısı alt başlık olarak belirlenmemiş olup, bu sektörde çalışanlar “ticaret ile uğraşanlar” ana başlığı altında diğer meslek grupları ile birlikte kümülatif olarak verilmiştir. Oysa, 1935 yılı nüfus sayımında bu sektörde çalışanların sayısı spesifik olarak bellidir.²³⁰ Bu sayıma göre,

²³⁰ T.C.Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, **Genel Nüfus Sayımı**, Cilt 60, Ankara, 1937, s.327.

hizmet sektörünün iş konularına göre dağılımında aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır:

Tablo.2.2.

Hizmet Sektörü Çalışan Sayıları (1935)

Sektörler	Çalışan Kişi	Yüzelik Payı
Emtia ticareti	176.733	81
<i>Bankacılık</i>	5.984	2.7
Sigortacılık	841	0.3
Otelcilik, kahvecilik	26.212	12
Komisyonculuk	8.498	4
Toplam	218.268	100

Kaynak: Vedat Eldem, "Milli Gelir", **İ.Ü.İktisat Fakültesi Mecmuası**, 9.yıl, Ekim 1947-Ocak 1948, no.1-2, s.106.

Tablodan görüldüğü üzere, bankacılık alanında 1935 yılında toplam 5.984 kişi çalışmakta olup, bu kişilerin hizmetler sektöründe çalışan toplam nüfus içindeki payı % 2.7'dir. 1938 yılında ise ulusal ve yabancı bankalarda çalışanların toplam sayısı 9.227 kişi olmuştur.²³¹ Ayrıca banka çalışanlarının devlet memurları gibi Barem Kanunu'na paralel bir sisteme göre yükselmeleri 1935 yılında kabul edilmiştir.²³²

1930 dan sonra iktisadi devletçilik politikası sayesinde sanayide ve buna paralel olarak bankacılık ve ulaştırma alanlarında önemli başarılar sağlanmıştır.²³³ Türk ekonomisinde sanayileşmenin ve demiryollarının gelişiminde milli bankaların önemi oldukça artmıştır.²³⁴

Cumhuriyet yönetimi, ticareti, dışa; Batı kapitalizmine bağımlı yapılan bir iş olarak değerlendirmiştir.²³⁵ Çünkü, ticaret geçmişte Türk ekonomisinin sermaye

²³¹ Vedat Eldem, "Milli Gelir", **İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası**, Ekim 1947-Ocak 1948, no.1-2, s.108.

²³² "Banka İşyarları İçin Getirilecek Barem Esası", **Ulus**, 7 Ağustos 1935, Çarşamba, s.3.

²³³ Lale Cankay, "Atatürk Döneminin İktisat Politikası", **Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt 9, Sayı II, Yıl 1994, s.333.

²³⁴ Cankay, a.g.e., s.333.

²³⁵ Korkut Boratav, "1923-1939 Yıllarının İktisat Politikası Açısından Dönemlendirilmesi", **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu**, İstanbul, 1977, s.71.

birikimini azaltacak yönde işlemiştir.²³⁶ Sermaye birikimi için sanayinin yeterli finansman bulunarak geliştirilmesi gereklidir. İdareciler ülke kalkınmasında sanayiye ve milli bankalara ticaretten daha fazla güvenmişlerdir. Tüccarın çıkarlarının devletin ekonomik menfaatlerinin önüne geçmemesi görüşü hakim olmuştur. Özellikle 1930'lu yıllarda bu çizgi daha belirgin olarak ortaya çıkmıştır. 1920'li yıllarda ekonominin sürükleyici sektörü ticaret iken 1930'lardan sonra sanayi ekonominin lokomotifi olmuştur. Yerli sermayenin hacmi küçük olduğu için büyük çaplı bir sanayileşme hareketinde özel kesim etkin olamazdı.²³⁷ 1930'dan sonra bulunan çözüm milli bankalardan yararlanma politikası şeklinde olmuştur. Devletin kaynakları bankalarla eşleştirilmiştir. Bu şekilde sanayileşme modeline getirilen çözüm 1933'de Sümerbank'ın kuruluş kanununda şöyle açıklanmıştır: *“Sanayileşme hareketine hız verilebilmesi için bütün milli kuvvet, kaynak ve unsurlarından çok istifade etmek lazım geldiğini tecrübeler göstermiştir. Bir an evvel sanayileşmek gayesini güderken, Sümerbank'ın milli ve hususi teşebbüslerle beraber çalışması esasına yer verilmiştir. Biriken sermayelerin emniyetli işlerde kullanılmasının bu husustaki çalışmayı daha yararlı kılacağı düşünülerek, Sümerbank'ın sahibi bulunacağı fabrikalar hisselerinden bir kısmının Türklerin ve Türk teşekküllerinin eline geçmesi uygun görülmüştür.”*

İş Bankası'nın 1933'te onuncu kuruluş yılı raporunda da aynı politika görülmektedir. Bu yeni politika, özel sektörü sanayileşme hareketine ortak etmeye özel bir önem vermiştir: *“Bugünkü Türkiye devleti, bütün irade ve enerjisini, yürüyen müspet bir program üzerinde toplamış bulunuyor. Memleketin bütün iktisadi kuvvetleri, iktisadi unsurları bu yapıcı programın etrafında iktisadi seferberliğe davet edilmiştir. Milli iktisadın finansman işlerinde, milli bankalara pek önemli bir görev düştüğü içindir ki, bankamız, devletin çizdiği çerçeve içinde ve devletin gözetim ve denetimi altında, memleketin iktisadi kalkınma savaşında -diğer milli*

---

²³⁶ Yılmaz Altuğ, “Atatürk Döneminde Sanayi Politikası”, **Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri**, İstanbul, 1981, s.90; Reşat Kaynar, “İzmir İktisat Kongresi'nin Anlamı ve Değerlendirilmesi”, **Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri**, İstanbul, 1981, s.45.

²³⁷ Yahya Sezai Tezel, “1923-1938 Döneminde Türkiye'nin Dış İktisadi İlişkileri”, **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu**, İstanbul, 1977, s.215.

bankalarımız gibi- mühim vazifeler almış bulunmakla kıvanç duyar."²³⁸

1932 yılında Devlet Sanayi Ofisi ile Sanayi Kredi Bankası'nın oluşmasıyla kurulan sanayi modeli çok kısa sürede işlevini kaybetmiştir. 1933'te yeni bir model kurulmuş ve birbirinden ayrılmış olan sanayi ve bankacılık işleri yeniden birleştirilmiştir. Asıl değişiklik, milli bankaların sanayi hareketine katılıp, bundan pay alacak olmalarıdır. İş Bankası ve Ziraat Bankası, planlamasını devletin yaptığı sanayiye hem kredi verip, hem de iştirak etmişlerdir. Sümerbank ise, bir banka değil, sanayi hareketinin merkez karar birimi olmuştur.²³⁹

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında (BBYSP) yer alan 20 fabrikanın önemli bir kısmının kurulması, işletilmesi ve finansman ihtiyacının karşılanması amacıyla 1933'te Sümerbank kurulmuştur. Planın finansmanı geniş ölçüde vergiler, iç istikraz ve devlet bankalarının kredileri ile karşılanmıştır. 1934 yılında Sovyet Rusya'dan 8 milyon dolar, 1938'de İngiltere'den 13 milyon sterlin dış borç alınmıştır.²⁴⁰ Şişe ve cam, sömük fabrikalarının kurulması işi İş Bankası'na verilmiştir. Ayrıca İş Bankası Ziraat Bankası ile birlikte bir kısım sanayi kuruluşlarının sermayelerine iştirak ettirilmiştir.²⁴¹

Türk ekonomisinde canlılık 1935 yılından itibaren süreklilik kazanmıştır. Ekonomide gelir ve tasarruflar artarken bankacılık sektörü de gelişmeye başlamıştır. Özel sermaye için, birikimin önemli kaynağı devletin iştirak politikası olmuştur. Böylece devlet kendi birikiminden özel kesime pay vermiş, sanayi-bankacılık ilişkisi birikimin odak noktası haline gelmiştir.²⁴²

Devlet 1920'li yıllarda genel bütçenin dengede tutulması için büyük çaba harcamıştır. Bu amaçla, Buhran yıllarında devletin giderlerini azaltma politikası

---

²³⁸ Kemal Zeki Gençosman, **Atatürk Ansiklopedisi, T.C.Siyasi Tarihi**, T.C.Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cilt IX, İstanbul, s.386.

²³⁹ Altuğ, a.g.e., s.101.

²⁴⁰ Hamza Eroğlu, «Atatürk ve Devletçilik», **Türk Tarih Kurumu Belleten**, Cilt XLIX, Ağustos 1985, Sayı 194, s.366.

²⁴¹ Avni Zarakoğlu, **Atatürk Döneminde Ülkemizde İzlenen Ekonomi Politikası**, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, Ankara, 1981, s.22.

²⁴² Bilsay Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s.86.

izlenmiştir. Ancak, 1930'lu yıllar boyunca harcamaların kısılması politikası terk edilmek zorunda kalınmıştır. 1930'lu yılların ilk yarısında uygulamaya konulan sanayileşme planının artan ihtiyaçlarını ve 1930'lann ikinci yansında başlayan savaş tehlikesine koşut olarak artan güvenlik ihtiyaçlarını karşılama zorunluluğu, kamu harcamalarında hızlı bir artışa neden olmuştur. Sonuçta, devlet bütçesinde giderek büyüyen açıklar ortaya çıkmış ve bunların önemli bir kısmı yurt içi banka kredileri, kısa vadeli krediler ve arttırılan vergilerle karşılanmaya çalışılmıştır.²⁴³

1930 yılından itibaren “Bir karış fazla şimendifer” sloganı ekonomik yaşama damgasını vurmuştur. Cumhuriyetin ilk büyük çaplı inşaat hareketi demiryollarında olmuştur. Bu harekette ulusal banka kredileri kullanılmıştır. Ayrıca, yerli mühendis, müteahhit ve işçi kadroları bu süreçte yer almışlardır. Nafia Vekili Recep Peker 1930'da şöyle demiştir:“*Ecnebi şirketlerin memlekette meşgul oldukları hat inşaatında, kendi vesait ve nezareti fenniyeleri cari olmakla beraber, ikinci derecede müteahhitlerin Türk evlatlarından teşekkül ettiğini, aynı zamanda Türk sermayesi ve bilhassa bu sermayeye mesnet olan Türk milli bankalarının kredisi ile çalıştığını tespit etmek lazımdır. Bu suretle memleketimizin kuvvetli, haysiyetli ve liyakatli iş grupları teşekkül etmektedir.*”²⁴⁴

1930-1946 arasında kurulan mahalli banka sayısı 5'dir. Bu dönemde Türk bankacılık sisteminde küçük mahalli banka açmak cazibesini yitirmiştir. Zaten bu tür bankaların açılmasına sebep 1920'li yıllarda ekonominin kredi açısından yabancı bankalar kanalıyla dışa bağımlı oluşu idi. 1930'ların ilk yılları olan Buhran döneminde de yabancı bankalardan kredi temin edilemeyince, küçük yerel bankalar kurulmuştur. Özellikle 1926'dan itibaren dünya bunalımının da etkisiyle yabancı banka kredilerinin daralması sonucunda, yöresel para talebini karşılamaya çalışan ve sayıları hızla artan küçük yöresel bankalar mali ve iktisadi düşüncelerle çalışmaktan

---

²⁴³ Hasan Kazdağlı, “T.C.Merkez Bankasının Kuruluş Tarihçesi ve 1934-1938 Dönemindeki Para Politikasının VAR Yöntemi ile Analizi”, **H.Ü.İİBF Dergisi**, Cilt 14, Sayı 2, Yıl 1996, s.37.

²⁴⁴ Kuruç, a.g.e., s.19.

ziyade çoğu yöredeki nüfuzlu kişilerin çıkarlarına hizmet etmişlerdir.²⁴⁵ Ancak izleyen yıllarda çok şubeli milli bankaların şube sayılarının artması ve bu bankaların ekonomik yönden gelişmesi ile yerel banka sayısındaki artış yavaşlamıştır. Yerel bankaların önemli bir kısmı bunalım koşullarında iflas edip kapanırken, 1932'den sonra kırsal kesimde “Kredi ve Satış Kooperatifleri”nin gelişim göstermesiyle, mahalli bankalara gereksinim azalmıştır.²⁴⁶

Yabancı sermayenin bankacılık sistemindeki yeri 1930'dan itibaren büyük ölçüde daralmış, Türkiye ekonomisinin işleyişinde stratejik bir öneme sahip olan bu sektörde dış iktisadi güçlerin etkisi azalmıştır. Yabancı bankaların sayısı, gerek izlenen ulusal bankacılık politikası, gerek 1930 Buhranının etkisi ile azalmıştır.

1920'lerin sonlarından itibaren Türkiye'de bir merkez bankası kurulmasına yönelik hazırlık çalışmaları sürmekle birlikte, idare ve iştirak edemediği bir merkez bankasının kurulmasını engellemek veya en azından geciktirmek için Osmanlı Bankası'nın bazı girişimlerde bulunduğu görülmüştür. Bu kapsamda, Osmanlı Bankası'nın imtiyaz süresinin uzatılması halinde hükümete gerekli parasal desteklerin sağlanacağı, dış borç ödeme koşullarının yabancı bir uzmanın incelemesinin sonucunda iyileştirileceği, Türkiye'de para istikrarının sağlanmasından sonra TCMB'nin kurulması gerektiği şeklinde ilgili bankanın teklifleri olmuştur. Ancak bu teklifler idareciler tarafından kabul edilmemiştir. Bunun üzerine emisyon bankası fonksiyonunu yüklenmiş olan Osmanlı Bankası'nın hükümete karşı tutumunu negatif yönde değiştirip, TL tutmaktan imtina ettiği görülmüştür. Ayrıca Türkiye'de bir Merkez Bankası kurulması için gerekli şartların henüz mevcut olmadığına dair Alman Dr. Hjalmar Schacht ve Karl Müller tarafından hazırlanıp hükümete sunulan raporların varlığı da merkez bankasının kuruluş sürecini uzatan gelişmeler olmuştur.

---

²⁴⁵ Gülsüm Gürkan Yay, “Atatürk Döneminde Para Politikası (1923-1938)”, **Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Cilt 11, Sayı 31, Mayıs 1999, Ankara, s.292.

²⁴⁶ Yusuf Saim Atasagun, **Türkiye'de Zirai Borçlanma ve Zirai Kredi Politikası**, İstanbul, 1943, s.43.

2.2.Bankaların Bilanço Büyüklükleri

Gerek özel kanunla, gerekse genel kanunlara göre kurularak kamusal, ticari ve yerel banka niteliğinde faaliyette bulunan Türkiye'deki bankaların 1930-1946 dönemine ait bilanço büyüklüklerine ilişkin olarak ele aldığımız alt kalemler sırasıyla şube sayısı, ödenmiş sermayesi, mevduat ve kredi hacmi, iştirakleri, kar, gayrimenkul ve devlet tahvilleri rakamlarıdır.

Tablo 2.3
Türkiye'deki Bankaların Bilanço Rakamları 1930-1946 (000 TL)

Yıllar	Ödenmiş Sermaye	Mevduat	Krediler	İştirakler	Kar	Bilanço	G.menkul	Tahvil
1930*	88.939	258.072	192.399	22.472	6.073	671.659	17.155	57.751
1932*	92.162	264.717	257.147	26.791	2.476	569.681	15.569	43.225
1934	86.279	186.571	180.030	46.263	3.073	520.451	14.672	25.891
1936	97.876	213.087	197.159	88.908	3.781	690.704	13.644	44.594
1938	142.915	305.157	276.407	135.234	8.071	1.080.071	39.342	88.332
1940**	129.624	257.579	266.756	163.506	8.416	1.083.330	13.263	65.663
1942	169.352	474.458	425.660	229.242	15.680	1.860.667	10.814	21.879
1944	227.220	555.767	407.091	385.528	26.669	2.256.452	13.142	31.747
1946	297.484	736.317	784.939	353.651	37.203	3.187.097	13.954	65.171

Kaynak : T.C.Merkez Bankası'nın 1930-1946 yılları bültenlerinde yer alan bilgilerden yararlanılarak düzenlenmiştir.

* 1930-1932 yılları ile ilgili "diğer yabancı banka" verileri yoktur.

** Osmanlı Bankası 1940 yılı verileri eksiktir.

Bilanço rakamlarında yıllar içindeki gelişmeleri enflasyon etkisinden ayrıştırarak değerlendirebilmek amacıyla, 1930-1946 dönemine ilişkin yukarıdaki rakamların ABD Doları bazında incelenmesi daha sonra yapacağımız sayısal çalışmalar açısından daha sağlıklı olacaktır.

Tablo 2.4.
Türkiye'deki Bankaların Bilanço Rakamları 1930-1946 (000 USD)*

Yıllar	Ödenmiş Sermaye	Mevduat	Krediler	İştirakler	Kar	Bilanço	G.menkul	Tahvil
1930	41.801	121.294	90.428	10.562	2.854	315.680	8.063	27.143
1932	43.316	124.417	120.859	12.592	1.164	267.750	7.317	20.316
1934	68.160	147.391	142.224	36.548	2.428	411.156	11.591	20.454
1936	78.301	170.470	157.727	71.126	3.025	552.563	10.915	35.675
1938	112.903	241.074	218.362	106.835	6.376	853.256	31.080	69.782
1940	98.514	195.760	202.735	124.265	6.396	823.331	10.080	49.904
1942	128.708	360.588	323.502	174.224	11.916	1.414.107	8.219	16.628
1944	172.687	422.383	309.389	293.001	20.268	1.714.904	9.988	24.128
1946	107.094	265.074	282.578	127.314	13.393	1.147.355	5.023	23.462

Kaynak: T.C.Merkez Bankası'nın 1930-1946 yılları bültenlerinde yer alan bilgilerden yararlanılarak düzenlenmiştir.

* Tablodaki USD kurları, DİE tarafından açıklanan yıl sonu kurlarıdır.

1930-1946 döneminde faaliyet gösteren bankaların sahip olduğu bilanço büyüklüklerine ait ortalamaların ilgili dönemde gerçekleşen gayri safi milli hasıla içindeki paylarına ilişkin tablo ise aşağıda sunulmuştur:

Tablo 2.5.
Banka Bilanço Kalemlerinin Milli Gelir İçindeki Payları 1930-1946

Yıllar	\$/1T L	GSMH (Bin USD)	Bilanço (Bin USD)	Aktifler/ GSMH	Mevduat/ GSMH	Krediler/ GSMH	Kar/ GSMH	Tahviller/ GSMH
1930	0,47	743.000	315.680	21	16,3	12,2	0,4	3,7
1932	0,47	550.000	267.750	24	22,6	22,0	0,2	3,7
1934	0,79	961.000	411.156	21	15,3	14,8	0,3	2,1
1936	0,80	1.356.000	552.563	20	12,6	11,6	0,2	2,6
1938	0,79	1.498.000	853.256	28	16,1	14,6	0,4	4,7
1940	0,76	1.827.000	823.331	23	10,7	11,1	0,4	2,7
1942	0,76	4.709.000	1.414.107	15	7,7	6,9	0,3	0,4
1944	0,76	5.080.000	1.714.904	17	8,3	6,1	0,4	0,5
1946	0,36	2.469.000	1.147.355	23	10,7	11,4	0,5	1,0

Kaynak: T.C.Merkez Bankası'nın 1930-1946 yılları bültenlerinde yer alan bilgilerden yararlanılarak düzenlenmiştir.

* Tablodaki USD kurları, DİE tarafından açıklanan yıl sonu kurlarıdır.

2.2.1. Banka ve Şube Sayısı

1930-1946 yılları arasında faaliyet gösteren bankaların şube sayılarına ilişkin tablo ve grafik ile banka grupları bazında şube dağılımına ilişkin tablo aşağıda sunulmuştur:

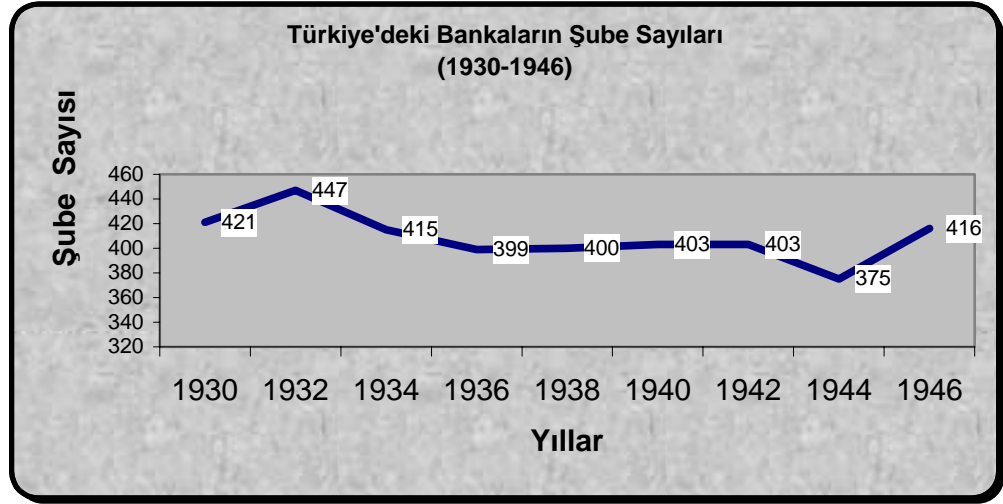
Tablo 2.6.
Türkiye’deki Banka ve Şube Sayıları 1930-1946

	1930	1932	1934	1936	1938	1940	1942	1944	1946
Banka Sayısı	46	47	46	46	44	36	42	42	34
Şube Sayısı	421	447	415	399	400	403	403	375	416

Kaynak: T.C.Merkez Bankası’nın 1930-1946 yılları bültenlerinde yer alan bilgilerden yararlanılarak düzenlenmiştir.

Tablodan Türkiye’de 1930-1946 döneminde banka sayısının gittikçe azaldığı görülmektedir. Bu özellikle yerel ve yabancı banka sayısındaki azalmadan kaynaklanmıştır. Bankaların adedi özellikle 1944-46 döneminde önemli bir azalma göstermiştir. Bu dönemde banka sayısı 42’den 34’e inmiş, 8 banka kapanmıştır.

Yerel bankalardan Akseki Ticaret Bankası, Akşehir Bankası, Efes Bank Limited, İstanbul Küçük İstikraz Sandığı, Konya Ahali Bankası ile yabancı küçük bankalardan Deutsche Orient Bank, Deutsche Bank ve D.G. bu dönemde kapanan bankalar olmuşlardır.

Şekil 1. Türkiye'deki Bankaların Şube Sayıları (1930-1946)²⁴⁷

Şekil 1'den görülebileceği gibi, bankaların şube sayısı 1930-1946 döneminde genellikle düşme eğiliminde olmuştur. Ancak dönemin sonunda hissedilir bir artış olmuştur. 1932-1936 yılları arasında şube sayısında hızlı bir düşüş olmuş; 1938-1942 arasında şube adedi sabit kalmış ve 1944-46 yıllarında artış göstermiştir. Böylece şube sayısı dönem içinde iniş ve çıkışların ardından dönem başındaki yaklaşık değerine geri dönmüştür.

1932-1934 Düşüşü: Bankaların şube adetleri 32 tane şubenin kapanması neticesinde 447'den 415'e düşmüştür. Milli bankalardaki şube sayısında sadece 1 adet (346'dan 345'e inmiştir.) azalma görülürken, yabancı bankalardaki azalma oldukça yüksek (31 adet) olmuştur. Yabancı banka şubelerinde görülen azalmanın banka bazında dağılımı ise şöyledir:

²⁴⁷ Şekil 1'den başlamak üzere bu bölümde yer alan şekiller T.C. Merkez Bankası'nın 1930-1946 yıllarına ait bültenlerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

	<u>1932</u>	<u>1934</u>	<u>Fark</u>	<u>Yüzde Pay</u>
Osmanlı B.	75	62	13	41.9
Selanik B.	9	5	4	12.9
Diğer Yabancı B.	17	3	14	45.2
Toplam	101	70	31	100

Tablodan görüldüğü gibi, yabancı banka şubelerindeki azalmada en büyük pay, Osmanlı ve Selanik Bankaları dışındaki az şubeli ve küçük “diğer yabancı bankalara” aittir. Bu dönemde döviz kurlarının % 40,3 ile ciddi bir oranda düşmesi (1ABD Dolarının TL karşılığı 2.13 TL’den 1.27 TL’ye inmiştir.) nedeniyle TL’nin pahalı hale gelmesi ile birlikte 1934 yılında yürürlüğe giren Mevduatı Koruma Kanunu gereğince, şube açmak için TL cinsinden asgari bir sermayenin Türkiye’ye nakit olarak getirilmesi zorunluluğu, yabancı bankaların Türkiye’deki verimsiz çalışan şubelerini kapatmalarına yol açmıştır.

1942-1944 Düşüşü: Bu dönemde bankaların şube sayısı 403’ten 375’e düşmüştür. Milli bankalardaki şube sayısının 335’ten 337’ye çıkmasına rağmen yabancı bankaların şube sayısı 68’den 38’e gerilemiştir.

	<u>1942</u>	<u>1944</u>	<u>Fark</u>	<u>Yüzde Pay</u>
Osmanlı B.	61	31	30	100
Selanik B.	4	4	0	0
Diğer Yabancı B.	3	3	0	0
Toplam	68	38	30	100

Tablodan görüldüğü gibi, yabancı bankalardaki azalma tamamen Osmanlı Bankası’ndan kaynaklanmıştır. Osmanlı Bankası’nın 1942-44 döneminde karlılığının düşmesi (Bankanın karı 1.059 Bin USD’den 708 Bin USD’ye düşmüştür.) sonucu, bankanın verimsiz şubelerini kapattığını görülmüştür. Ülkede emisyon artışının yaşandığı bu dönemde Banka mevduatını artırmış ancak kredilerinde bir gelişme sağlayamamıştır.

1944-1946 Artışı: Bankaların şube sayısı 375'ten 416'ya yükselmiştir. Yabancı bankaların şube adedi 38'den 40'a çıkarken asıl artış milli bankalarda görülmüştür. Bu bankalara ait şube adedi 337'den 376'ya 39 şubelik bir artış kaydetmiştir. Bu artışın da büyük kısmı (35 tanesi) kamu bankalarındaki şubelerde görülmüştür. Bu 35 şubenin de büyük kısmı (26 tanesi) Ziraat Bankası'na aittir. Dolayısıyla 1944-46 döneminde şube sayısında görülen artış, büyük ölçüde Ziraat Bankası'nın yeni şubeler açmasından kaynaklanmıştır. Bankanın bu dönemde şube sayısı 264'ten 290'a çıkmıştır.

Tablo 2.7.
Banka Grupları Bazında Şube Dağılımı (%) 1930-1946

Banka Grupları	1930	1932	1934	1936	1938	1940	1942	1944	1946	Ortalama
Kamu Bankaları	61,5	58,4	63,4	66,2	66,3	66,3	66,3	71,7	73,1	65,9
Ticaret Bankaları	10,2	15,2	16,4	13,5	13,5	14,1	14,1	15,2	15,6	14,2
Yerel Bankalar	4,1	3,8	3,3	3,0	3,2	2,7	2,7	3	1,7	3,1
Yabancı Bankalar	24,2	22,6	16,9	17,3	17	16,9	16,9	10,1	9,6	16,8
Genel Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: T.C.Merkez Bankası'nın 1930-1946 yılları bültenlerinde yer alan bilgilerden yararlanılarak düzenlenmiştir.

Şekil 2.Banka Grupları Bazında Şube Dağılımı (%) 1930-1946

Kamu bankalarının şube sayısı bakımından sektördeki piyasa payı 1930-1946 arasında, 1932 yılı hariç, artış göstermiştir. Grubun 1930 yılında yüzde 61.5 olan sektör payı 1946 yılında yüzde 73.1 e çıkmıştır. Bu artışta Ziraat Bankası'nın şube sayısındaki artış en önemli etken olmuştur; Bankanın şube sayısı 1930'da 257 iken, bu sayı 1946'da 290'a çıkmıştır. Böylece bankanın sektör payı % 61 den % 70' e çıkmıştır.

Ticaret bankalarının şube sayısı bakımından sektördeki piyasa payı 1934 yılında % 16.4 ile tavan yaparak 1930-1946 arasında artış göstermiştir. Grubun 1930 yılında yüzde 10.2 olan sektör payı 1946 yılında yüzde 15.6'ya çıkmıştır. Yabancı bankaları geride bırakmayı başaran Grup sektörde kamu bankalarından sonra en yüksek ikinci paya ulaşmıştır.

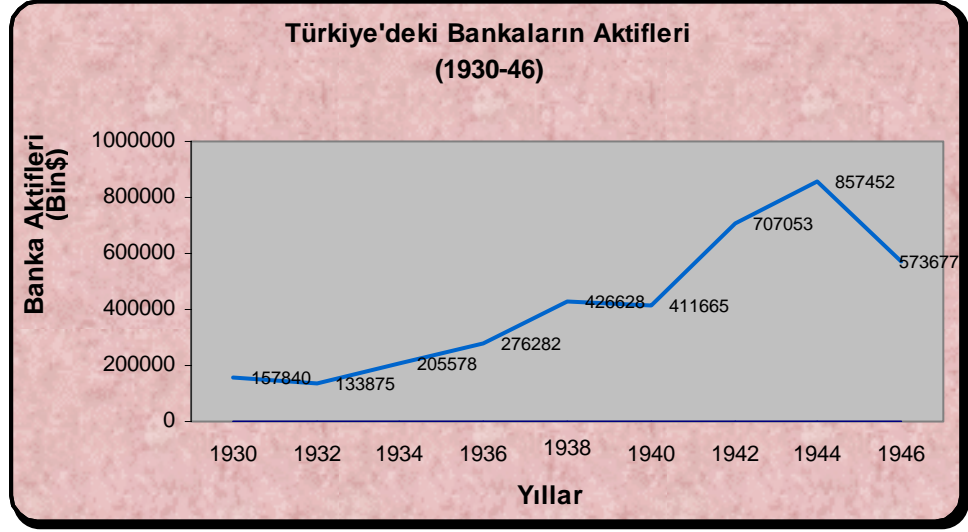
Yerel bankaların şube sayısı bakımından sektördeki piyasa payı 1930-1946 arasında azalış göstermiştir. Grubun 1930 yılında yüzde 4.04 olan sektör payı 1946 yılında yüzde 1.68'e inmiştir.

Yabancı bankaların şube sayısı bakımından sektördeki piyasa payı, 1934-1942 döneminde pek fazla değişmemekle birlikte, 1930-1946 arasında genelde bir azalış göstermiştir. Grubun 1930 yılında yüzde 24.2 olan sektör payı 1934 ve 1944 yıllarında görülen düşüşlerden etkilenmiş ve 1946 yılında yüzde 9.62'ye gerilemiştir. Bu azalışta Osmanlı Bankası'nın şube sayısındaki azalış etkili olmuştur. Bu bankanın şube sayısı 1930'da 75 iken, 1946'da 30' a gerilemiş ve buna paralel olarak sektör payı da % 18'den % 7'ye inmiştir.

2.2.2. Banka Aktifleri

1930-1946 döneminde Türkiye'de faaliyet gösteren bankaların aktif toplamına ilişkin grafik aşağıda sunulmuştur:

Şekil 3. Bankaların Aktifleri (1930-46)

Şekil 3'ten görüldüğü üzere, 1932, 1940 ve 1946 yılları hariç bankaların aktiflerini artırmış olduklarını görmekteyiz.

1930-1932 Düşüşü: Bankaların aktif toplamı 1930-1932 arasında 157.8 Milyon \$'den 133.8 Milyon \$'a düşmüştür (TL bazında 671.6 Milyon TL'den 569.6 Milyon TL'ye düşmüştür.) Amerikan Doları bazında dönemsel değişim % (-) 15.18 oranında ciddi bir azalıştır. Banka ve şube sayısının arttığı bir dönemde bu azalış ilginçtir. Banka grupları itibarıyla bu azalışın dağılımı şöyledir:

	<u>1930</u>	<u>1932</u>	<u>Fark</u>	<u>Yüzde Pay</u>
Kamu Bankaları	333.9	272.7	61.2	60
Özel Bankalar	84.1	83.7	0.4	0.4
Yerel Bankalar	28.1	18.6	9.5	9.3
Yabancı Bankalar	225.4	194.5	30.9	30.3
Toplam	671.6	569.6	102	100

Tablodan görüldüğü gibi, bu düşüşte kamu bankaları % 60 oranında etkili olmuşlardır. Bu azalışta iki kamu bankası rol oynamıştır:

	<u>1930</u>	<u>1932</u>	<u>Fark</u>	<u>Yüzde Pay</u>
Ziraat B.	239.9	171.6	68.3	98
Sanayi ve Maadin B.	23.7	22.3	1.4	2
Toplam	263.6	193.9	69.7	100

Sonuç olarak, 1930-32 yılları arasındaki banka aktiflerinde görülen azalma önemli ölçüde Ziraat Bankası'nın Dünya Buhranı'nın tarım sektörü aleyhine zararlı etkileri nedeniyle küçülmesinden kaynaklanmıştır. Bu dönemde ekonomide de genel bir küçülme olmuştur.

1938-1940 Düşüşü: Bu dönemde banka aktifleri toplamı 426.6 Milyon \$'dan 411.6 Milyon \$'a gerilemiştir. Bu gerileme % (-) 3.51 düzeyinde olmuştur. Bu küçülme Dolar kurundaki artıştan kaynaklanmıştır. Dolar kuru bu dönemde % 3.7 oranında artmış ve 1TL=0.79 \$'den 1TL=0.76 \$'a, TL aleyhine, yükselmiştir. Banka aktifleri TL bazında aslında azalmamış, tersine artmıştır; 540 Milyon TL'den 541.5 Milyon TL'ne yükselmiştir.

1940-1944 Artışı: Banka aktifleri 1940 yılında 411.6 Milyon \$'dan 1944 yılında 857.4 Milyon \$'a bir artış göstermiştir. 1940-42 arsında % 71.7, 1942-44 arasında % 21.2 oranında dönemsel artışlar gerçekleşmiştir. Banka grupları itibarıyla bu artışların dağılımı şöyledir:

	<u>1940</u>	<u>1944</u>	<u>Fark</u>	<u>Yüzde Pay</u>
Kamu Bankaları	801.4	1.621.3	819.9	69.9
Özel Bankalar	161.1	360.6	199.5	17
Yerel Bankalar	19.4	26.9	7.5	0.6
Yabancı Bankalar	101.4	247.5	146.1	12.5
Toplam	1.083.3	2.256.3	1.173	100

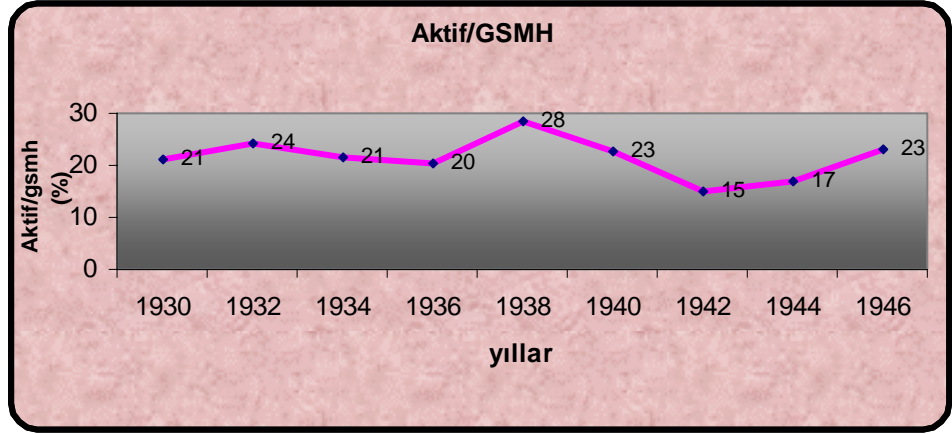
Tablodan da görüldüğü gibi, bu artışlarda en büyük etken kamu bankalarına ait aktiflerde görülen artış olmuştur. Kamu bankalarındaki artışa bakıldığında;

	<u>1940</u>	<u>1944</u>	<u>Fark</u>	<u>Yüzde Pay</u>
Belediyeler B	22.3	44.6	22.3	2.7
Emlak ve Eytam B.	134.5	178.6	44.1	5.4
Etibank	60.7	292.1	231.4	28.2
İstanbul Em.Sand.	18.6	37.6	19	2.3
Sümerbank	197.1	347.6	150.5	18.4
Halkbankası	1.5	7.4	5.9	0.7
Ziraat B.	366.6	713	346.4	42.3
Toplam	801.3	1.620.9	819.6	100

Ziraat Bankası ile Etibank'ın bu artışta en etkili bankalar olduğu tablodan anlaşılmaktadır. II.Dünya Savaşı nedeniyle ekonomide küçülmenin yaşandığı bu yıllarda emisyonadaki artış, enflasyonda artışlara yol açarken kamu bankaları da aktiflerini büyütmüşlerdir.

1944-1946 Düşüşü: Bu dönemde döviz kurları TL aleyhine artmış ve 1944 yılında 1 TL=0.76 \$ iken, 1946 yılında yapılan devalüasyon ile 1 TL=0.36 \$ düzeyine gerilemiştir. Böylece kurlarda % 46 nispetinde ciddi bir artış olmuştur. Dolayısıyla, bankaların sahip oldukları aktiflerin Amerikan Doları bazında değeri önemli ölçüde düşmüştür. Banka aktifleri 857.4 Milyon \$'dan 573.6 Milyon \$ düzeyine, % (-) 33.1 oranında gerilemiştir. Aslında TL cinsinden banka aktifleri toplamı 2.256 Milyon TL'den 3.187 Milyon TL'ne % 41 oranında artmıştır. Sonuç olarak, bu dönemdeki azalış, tamamen 1946 yılında yapılan ünlü devalüasyon ile ilgilidir.

1930-1946 döneminde faaliyet gösteren bankaların aktif toplamlarının gayri safi milli hasılaya oranına ilişkin grafik ise aşağıda sunulmuştur:

Şekil 4. Banka Aktifleri/GSMH Oranı (1930-46)

Şekil 4'ten görülebileceği gibi, bankaların aktif toplamlarının gayri safi milli hasılaya oranı 1938 hariç genellikle aynı düzeyde kalmıştır. 1938 yılında ilgili kalemden dikkate değer bir artış olmuştur.

Banka grupları itibarıyla banka aktiflerinin yüzde dağılımına ilişkin tablo ve grafikler aşağıda sunulmuştur:

Tablo 2.8.

Banka Grupları Bazında Aktiflerin Dağılımı (%) 1930-1946

Banka Grupları	1930	1932	1934	1936	1938	1940	1942	1944	1946	Ortalama
Kamu Bankaları	49,7	47,9	67,9	69,2	74,7	74	73,1	71,9	68,6	66,1
Ticaret Bankaları	12,5	14,7	18,8	20,1	18,1	14,9	12,9	16	16,4	16
Yerel Bankalar	4,2	3,2	3,4	2,8	1,9	1,7	1,3	1,1	1,0	2,3
Yabancı Bankalar	33,6	34,2	9,9	7,9	5,3	9,4	12,7	11	14	15,6
Genel Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: T.C.Merkez Bankası'nın 1930-1946 yılları bültenlerinde yer alan bilgilerden yararlanılarak düzenlenmiştir.

Kamu bankalarının aktif toplamı bakımından sektördeki piyasa payı, 1932 yılı hariç, 1930-1946 arasında artış göstermiştir. Grubun 1930 yılında yüzde 49.7 olan sektör payı, 1938 yılında yüzde 74.7 ile tavan yapmış ve 1946 yılında yüzde 68.6'ya çıkmıştır. Özellikle 1934'de sağlanan artışta Sümerbank ve Belediyeler

Bankası'nın olumlu katkısı olmuştur; Henüz 1933 yılında kurulan bu iki bankadan Sümerbank % 16 ve Belediyeler Bankası % 2 sektör payı elde etmişlerdir.

Ticaret bankalarının aktifte piyasa payı, 1930-36 ve 1944-46 diliminde çıkışlar, 1938-42 diliminde ise inişler kaydederek, 1930-1946 arasında dalgalı bir seyir izlemiştir. Grubun 1930 yılında yüzde 12.5 ile minimum düzeyde olan sektör payı 1936 yılında yüzde 20.1 ile maksimum noktaya erişerek 1946 yılında yüzde 16.4'e çıkmıştır.

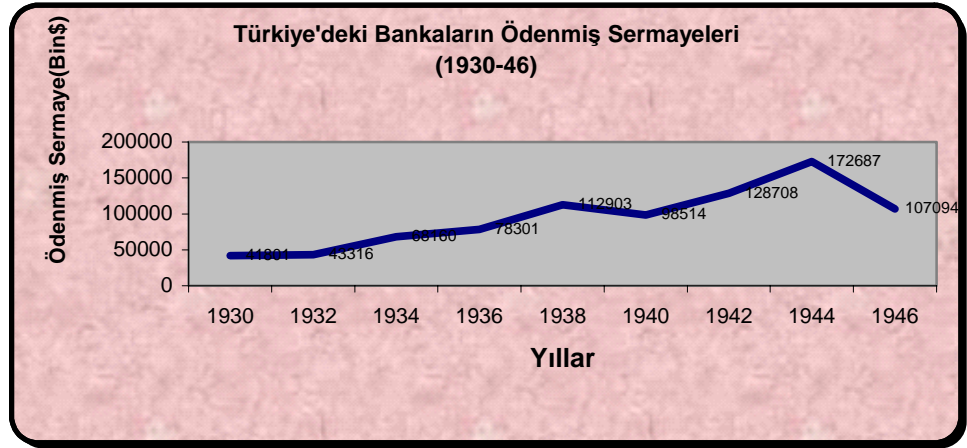
Yerel bankaların aktifte piyasa payı, 1934 yılı hariç, 1930-1946 arasında devamlı bir azalış göstermiştir. Grubun 1930 yılında yüzde 4.18 ile maksimum düzeydeki sektör payı 1946 yılında yüzde 1.01 ile en düşük seviyesine inmiştir.

Yabancı bankaların aktifteki piyasa payı, 1932 yılı hariç, 1930-1946 arasında genelde bir azalış göstermiştir. Grubun 1930 yılında yüzde 33.6 olan sektör payı, 1934 yılında keskin bir biçimde düşerek, 1938 yılında yüzde 5.34 ile dip yaptıktan sonra 1940-46 diliminde cılız bir artış göstermiş olsa da, başlangıç düzeyine göre ciddi bir düşüş göstererek, 1946 yılında yüzde 14'e inmiştir. 1934 yılındaki keskin düşüşte Sümerbank ve Belediyeler Bankası'nın piyasa paylarını artırmalarının yanısıra önemli yabancı bankalardan biri olan Selanik Bankası'nın küçülmesi de etkili olmuştur. 1932 yılında % 30.4 sektör payına sahip olan banka 1934 yılında hızla küçülmüş ve sektör payı % 5.7'ye gerilemiştir.

Şekil 5.Banka Grupları Bazında Aktiflerin Dağılımı (%) 1930-1946

2.2.3. Ödenmiş Sermaye

1930-1946 döneminde Türkiye’de faaliyet gösteren bankaların ödenmiş sermayelerine ve banka grupları itibarıyla ödenmiş sermayenin yüzde dağılımına ilişkin grafik ve tablo aşağıda sunulmuştur:

Şekil 6. Bankaların Ödenmiş Sermayeleri (1930-1946)

Şekil 6’den görüldüğü üzere, 1940 ve 1946 yılları hariç bankaların ödenmiş sermayelerini sürekli artırmış olduklarını görmekteyiz.

1938-1940 Düşüşü: Bankaların ödenmiş sermayeleri 1938 yılında 112.9 Milyon \$’dan 1940 yılında 98.5 Milyon \$’a % (-)12.7 oranında azalmıştır. Banka gruplarının sermayelerindeki değişim şöyle olmuştur:

	<u>1938</u>	<u>1940</u>	<u>Fark</u>	<u>Yüzde Pay</u>
Kamu Bankaları	115.7	107.6	8.1	60.9
Özel Bankalar	7.2	7.2	0	0
Yerel Bankalar	6.5	6.3	0.2	1.5
Yabancı Bankalar	13.4	8.4	5	37.6
Toplam	142.8	129.5	13.3	100

Görüldüğü gibi, 1938-40 dilimindeki düşüşün en önemli kısmı kamu bankalarından kaynaklanmıştır. Kamu bankalarının durumu ise şöyle detaylandırılabilir:

	<u>1938</u>	<u>1940</u>	<u>Fark</u>	<u>Yüzde Pay</u>
Belediyeler B	8	10.5	2.5 (Artış)	0
Denizbank	19.4	0	19.4	98.4
Emlak ve Eytam B.	8.5	8.2	0.3	1.6
Etibank	4.5	7	2.5(Artış)	0
Sümerbank	41.1	41.6	0.5	0
Halkbankası	1.2	1.2	0	0
Ziraat B.	32.9	39	6.1(Artış)	0
Toplam	115.6	107.5	8.1	100

Dolayısıyla, bu dönemde kamu bankalarındaki sermaye azalmasında Denizbank'ın 1940 yılında kapanarak sistemden çıkması büyük ölçüde etkili olmuştur.

1940-1944 Artışı: Bankaların sahip oldukları sermaye 1940-44 döneminde sürekli bir artış göstermiştir. Bu kalemde 1940-42 döneminde % 30.6 ve 1942-44 diliminde ise % 34.1 oranında önemli artışlar olmuştur. Banka grupları bazında durum şöyledir:

	<u>1940</u>	<u>1944</u>	<u>Fark</u>	<u>Yüzde Pay</u>
Kamu Bankaları	107.6	196.4	88.8	91.1
Özel Bankalar	7.2	8.4	1.2	1.2
Yerel Bankalar	6.3	7.5	1.2	1.2
Yabancı Bankalar	8.4	14.7	6.3	6.5
Toplam	129.5	227	97.5	100

Tablodan görüldüğü üzere, 1940-44 yıllarında artan banka sermayesi trendinde kamu bankalarının payı bir hayli önemli olmuştur. Kamu bankaları içindeki dağılım ise şöyledir:

	1940	1944	Fark	Yüzde Pay
Belediyeler B	10.5	17.8	7.3	8.2
Emlak ve Eytam B.	8.2	11.1	2.9	3.3
Etibank	7	40.6	33.6	37.8
Sümerbank	41.6	70.8	29.2	32.8
Halkbankası	1.2	1.4	0.2	0.4
Ziraat B.	39.1	54.7	15.6	17.5
Toplam	107.6	196.3	88.8	100

Tablodan görüldüğü gibi, bu devredeki artışın en büyük nedeni Etibank ve Sümerbank'ın sermayelerinde meydana gelen artışlardır. Ziraat Bankası'nın sermayesindeki artış bu iki bankanın ardından gelmiştir.

1944-1946 Düşüşü: Bankaların ödenmiş sermayeleri 1944 yılında 172.6 Milyon \$'dan 1946 yılında 107 Milyon \$ düzeyine, % (-) 37.9 oranında gerilemiştir. Bu gerilemede 1946 yılında yapılan % 46 oranındaki devalüasyonun etkisi olmuştur.

Tablo 2.9.
Banka Grupları Bazında Ödenmiş Sermaye Dağılımı (%)
1930-1946

Banka Grupları	1930	1932	1934	1936	1938	1940	1942	1944	1946	Ortalama
Kamu Bankaları	47,1	48,5	68,1	73,2	81	83,1	83	86,5	88,9	73,3
Ticaret Bankaları	5,6	6,7	8,2	7,4	5,0	5,5	4,3	3,7	3,5	5,5
Yerel Bankalar	7,9	6,8	8,2	6,7	4,6	4,9	4,0	3,3	2,6	5,4
Yabancı Bankalar	39,4	38	15,5	12,7	9,4	6,5	8,7	6,5	5,0	15,8
Genel Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: T.C.Merkez Bankası'nın 1930-1946 yılları bültenlerinde yer alan bilgilerden yararlanılarak düzenlenmiştir.

Şekil 7. Banka Grupları Bazında Ödenmiş Sermaye Dağılımı (%) 1930-1946

Kamu bankalarının ödenmiş sermaye bakımından sektördeki piyasa payı 1930-1946 arasında devamlı bir artış göstermiştir. Grubun 1930 yılında yüzde 47.1 olan sektör payı 1946 yılında yüzde 88.9'a çıkmıştır. 1934 yılında meydana gelen artışta Sümerbank ve Belediyeler Bankası'nın sektör paylarını artırmaları çok etkili olmuş; Sümerbank % 21, Belediyeler Bankası % 4 sektör payı elde etmişlerdir.

Ticaret bankalarının ödenmiş sermaye bakımından sektördeki piyasa payı, 1930-1940 yıllarında kayda değer artış göstermekle birlikte, 1946 yılında dönem başına göre azalış göstermiştir. Grubun 1930 yılında yüzde 5.62 olan sektör payı 1946 yılında yüzde 3.46'ya inmiştir.

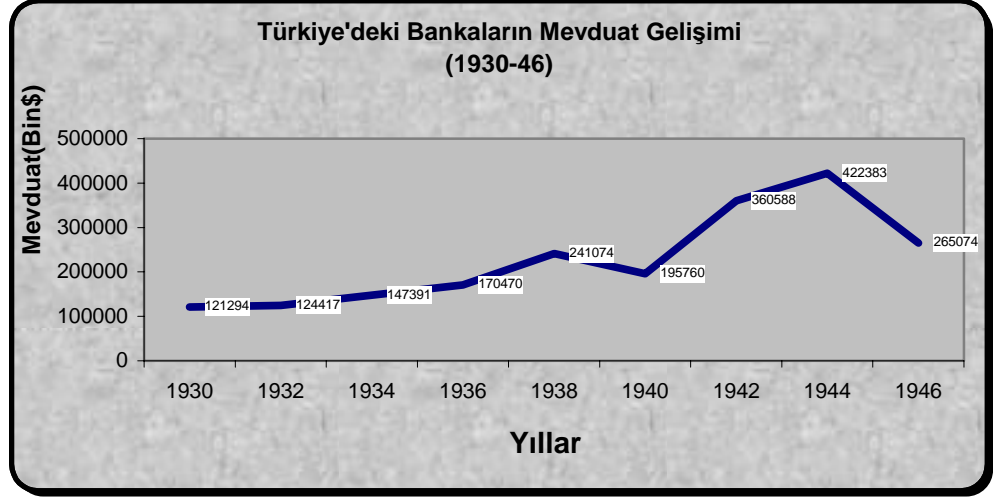
Yerel bankaların ödenmiş sermaye bakımından sektördeki piyasa payı, 1934 yılı hariç, 1930-1946 arasında sürekli bir azalış göstermiştir. Grubun 1930 yılında yüzde 7.9 olan sektör payı 1946 yılında yüzde 2.56'ya kadar inmiştir.

Yabancı bankaların ödenmiş sermaye bakımından sektördeki piyasa payı, 1934 yılındaki hızlı düşüşün de etkisiyle, 1930-1946 arasında sürekli bir azalış göstermiştir. Grubun 1930 yılında yüzde 39.4 olan sektör payı 1946 yılında yüzde 5.05'e inmiştir. 1934'teki keskin düşüşte kamu bankalarından Sümerbank ve Belediyeler Bankası'nın büyümelerinin yanısıra, Selanik Bankası'nın küçülmesinin de etkisi olmuştur. 1932 yılında % 32.5 payı olan bankanın sektör payı 1934 yılında ciddi bir şekilde düşerek % 1.9'a inmiştir.

2.2.4. Mevduat

Banka bilançoları içinde en önemli kalemlerden biri olan mevduat

büyükliğüne ilişkin grafik ve banka grupları bazında mevduatın yüzde dağılımına ilişkin tablo ve grafikler aşağıdaki sunulmuştur:

Şekil 8. Bankaların Mevduatı (1930-46)

Şekil 8'den görüldüğü gibi, 1930-1946 arasında Türkiye'deki bankaların mevduatları 1940 ile 1946 yılları hariç sürekli artmıştır.

1938-40 Düşüşü: Bu devrede bankaların mevduatları 241 Milyon \$'dan 195.7 Milyon \$'a % (-) 18.8 oranında düşmüştür. Bu düşüşün banka grupları itibarıyla dağılımı şöyledir:

	1938	1940	Fark	Yüzde Pay
Kamu Bankaları	140.4	155.3	14.9 (Artış)	0
Özel Bankalar	106.7	76.2	30.5	48.9
Yerel Bankalar	2.6	2.2	0.4	0.6
Yabancı Bankalar	55.3	23.8	31.5	50.5
Toplam	305	257.5	47.5	100

Tablodan görüldüğü üzere, mevduatlardaki bu düşüş özel banka ve yabancı bankalardaki mevduat azalmasından kaynaklanmıştır. Buna karşılık kamu bankaları mevduatlarını % 10.6 oranında artırmışlardır. Özel bankalardaki durum şöyledir:

	<u>1938</u>	<u>1940</u>	<u>Fark</u>	<u>Yüzde Pay</u>
Adapazarı T.T.B	8.6	5.8	2.8	9.2
İş Bankası	98.1	70.4	27.7	90.8
Toplam	106.7	76.2	30.5	100

Görüldüğü gibi, özel banka mevduatlarında görülen azalma özellikle İş Bankası mevduatlarındaki azalmadan kaynaklanmıştır. Yabancı bankalardaki durum ise şöyledir:

	<u>1938</u>	<u>1940</u>	<u>Fark</u>	<u>Yüzde Pay</u>
Osmanlı B.	17.7	*30.8	13.1(artış)	0
Selanik B.	8.3	9.2	0.9(artış)	0
Diğer Yabancı B.	29.3	14.5	14.8	100
Toplam	55.3	54.5	0.8	100

*Osmanlı Bankası'nın 1940 yılına ait bilanço bilgileri TCMB Bültenlerinde yer almadığı için, bankanın 1940 yılına ait 30.8 Milyon TL mevduat rakamı bilgisi Teoman Akgür'ün "ODTÜ Gelişme Dergisi"nde yayınlanan "Cumhuriyet Dönemi (1924-1986) Mevduat, Kredi ve Para Serilerinin Oluşturulması" başlıklı çalışmasından alınmıştır.

Tabloya göre, yabancı banka mevduatlarındaki azalma Osmanlı Bankası ve Selanik bankası gibi çok şubeli yabancı bankalardan değil, tamamen az şubeli yabancı bankalardan kaynaklanmıştır.

1940-44 Artışı: Türkiye'deki bankaların mevduatları, 1940-44 döneminde artmıştır. Bu artış 1940-42 döneminde % 84.2, 1942-44 döneminde ise % 17.14 şeklinde gerçekleşmiştir. Banka grupları itibarıyla değişim şöyle olmuştur:

	<u>1940</u>	<u>1944</u>	<u>Fark</u>	<u>Yüzde Pay</u>
Kamu Bankaları	155.3	267.8	112.5	37.7
Özel Bankalar	76.2	192.5	116.3	39
Yerel Bankalar	2.2	5.5	3.3	1.1
Yabancı Bankalar	23.8	89.9	66.1	22.2
Toplam	257.5	555.7	298.2	100

Tabloya göre, mevduattaki artış daha ziyade özel ve kamu bankaları ile sağlanmıştır. Özel bankalardaki detaylı bilgi şöyledir:

	<u>1940</u>	<u>1944</u>	<u>Fark</u>	<u>Yüzde Pay</u>
Adapazarı T.T.B	5.8	14.9	9.1	7.8
İş Bankası	70.3	171.3	101	86.8
Yapı Kredi B.	-	6.2	6.2	5.4
Toplam	76.1	192.4	116.3	100

Tablodan görüldüğü üzere, 1940-1944 döneminde banka mevduatlarındaki artış trendi büyük ölçüde İş Bankası mevduatlarının artışından kaynaklanmaktadır. Bu dönemde kamu bankalarındaki mevduat artışının dağılımı ise aşağıda sunulmuştur:

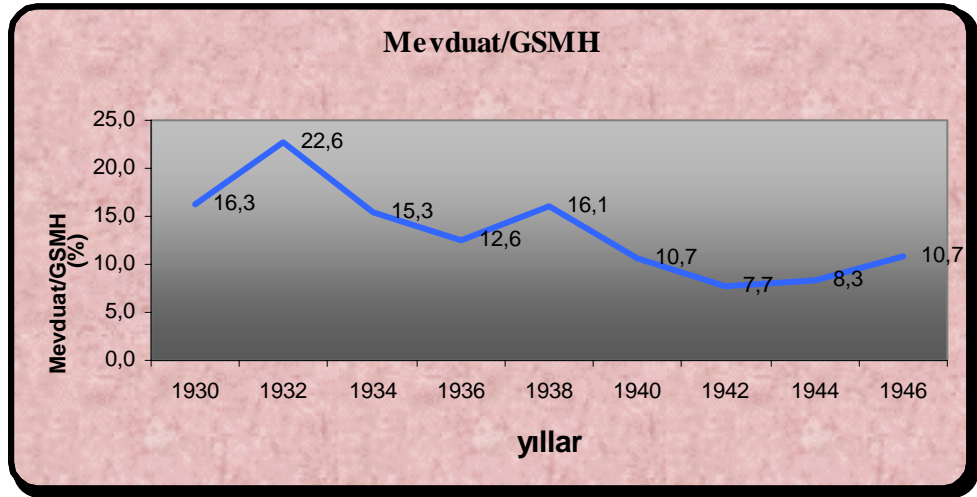
	<u>1940</u>	<u>1944</u>	<u>Fark</u>	<u>Yüzde Pay</u>
Belediyeler B	1.3	7.1	5.8	5.1
Emlak ve Eytam B.	11.8	12.2	0.4	0.3
Etibank	1.5	19.6	18.1	16
İstanbul Em.San.	14.6	17.9	3.3	2.9
Sümerbank	11.1	22.7	11.6	10.3
Ziraat B.	114.7	188	73.3	65.4
Toplam	155	267.5	112.5	100

Tablodan görüldüğü gibi, 1940-1944 devresinde kamu bankaları mevduatındaki artış özellikle Ziraat Bankası'nın mevduat artışından kaynaklanmıştır.

1944-1946 Düşüşü: Bu dönemde Amerikan Doları bazında banka

mevduatlarında % (-) 37.24 oranında bir düşüş gerçekleşmiştir. Bu düşüş, ilgili dönemde % 46 düzeyinde meydana gelen devalüasyon etkisiyle meydana gelmiştir. TL cinsinden banka mevduatları 555.7 Milyon TL'den 736.3 Milyon TL'ne % 115 oranında artmıştır.

1930-1946 döneminde faaliyet gösteren bankaların mevduat toplamalarının gayri safi milli hasılaya oranına ilişkin grafik aşağıda sunulmuştur:

Şekil 9. Banka Mevduatı/GSMH Oranı (1930-46)

Bankaların bu dönemde mevduat toplamalarının gayri safi milli hasılaya oranı dalgalı bir seyir göstermiştir. 1932 yılında tavan yapan bu oran özellikle 1938'den sonra daha küçük değerler almıştır.

Banka grupları bazında mevduatın yüzde dağılımına ilişkin tablo ve grafikler aşağıdaki sunulmuştur:

Tablo 2.10.
Banka Grupları Bazında Mevduatın Dağılımı (%) 1930-1946

Banka Grupları	1930	1932	1934	1936	1938	1940	1942	1944	1946	Ortalama
Kamu Bankaları	32,1	30,9	47,4	43,7	46	60,3	58,8	48,2	49,5	46,3
Ticaret Bankaları	17,7	17,9	29	36	35	29,6	25	34,6	32,8	28,6
Yerel Bankalar	2,4	1,4	1,2	1,1	0,9	0,8	0,8	1	1,9	1,2
Yabancı Bankalar	47,8	49,8	22,4	19,2	18,1	9,3	15,4	16,2	16,8	23,9
Genel Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: T.C.Merkez Bankası'nın 1930-1946 yılları bültenlerinde yer alan bilgilerden yararlanılarak düzenlenmiştir.

Kamu bankalarının mevduat payı 1932, 1944 yılları hariç, 1930-1946 arasında genelde bir artış göstermiştir. Grubun 1930 yılında yüzde 32.1 olan sektör payı 1946 yılında yüzde 49.5'e çıkmıştır. Hatta 1940 ve 1942 yıllarında yüzde 60.3 ve 58.8 gibi oldukça yüksek değerler de görülmüştür.

Ticaret bankalarının mevduat payı 1930-1946 arasında artış göstermiştir. Grubun 1930 yılında yüzde 17.7 olan sektör payı, 1936 yılında yüzde 36 ile tavan yapmış ve 1946 yılında yüzde 32.8'e çıkmıştır.

Yerel bankaların mevduat payı 1930-1946 arasında sürekli olarak azalış göstermiştir. Grubun 1930 yılında yüzde 2.4 olan sektör payı 1946 yılında yüzde 1.9'a inmiştir.

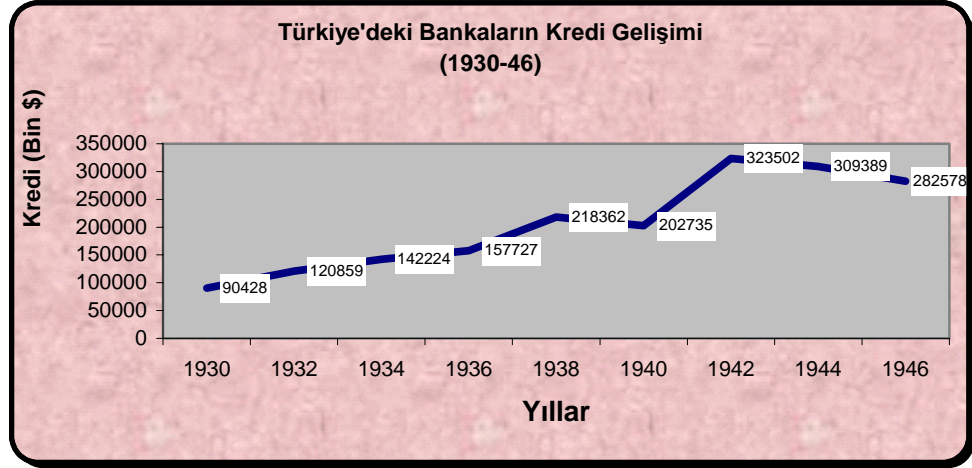
Yabancı bankaların mevduat payı 1930-1946 arasında, 1932 yılı hariç, birtakım dalgalanmaların ardından genelde bir azalış göstermiştir. Grubun 1930 yılında yüzde 47.8 olan sektör payı, 1934 yılında keskin bir iniş yaşamış ve 1940 yılından sonra toparlansa da başlangıca göre azalarak, 1946 yılında yüzde 16.8'e kadar düşmüştür. 1934'teki düşüşte Selanik Bankası'nın küçülmesi etkili olmuş; Bankanın sektör payı 1932'de % 45'ten 1934'te % 4.7'ye düşmüştür.

Şekil 10.Banka Grupları Bazında Mevduatın Dağılımı (%) 1930-1946

2.2.5. Krediler

Banka bilançoları içinde bir başka önemli kalem olan kredilerin tutarı aşağıdaki grafikte sunulmuştur:

Şekil 11. Bankaların Kredileri (1930-46)

Şekil 11'den görüldüğü gibi, 1930-1946 arasında Türkiye'deki bankaların kredileri 1940, 1944 ve son yıl hariç artış trendinde olmuştur.

1930-1938 Artışı: Bankaların açmış olduğu krediler 1930-38 döneminde sürekli bir artış göstererek 192.4 Milyon TL'den 276.4 Milyon TL düzeyine yükselmiştir. Bu devrede %43.6'lık bir artış yaşanmıştır. Söz konusu artışta banka grupları itibarıyla dağılım şöyledir:

	<u>1930</u>	<u>1938</u>	<u>Fark</u>	<u>Yüzde Pay</u>
Kamu Bankaları	83.1	125.4	42.3	46.5
Özel Bankalar	34.8	83.5	48.7	53.5
Yerel Bankalar	10.9	8.2	-2.7(azalış)	0
Yabancı Bankalar	63.6	59.3	-4.3(azalış)	0
Toplam	192.4	276.4	91	100

Tablodan görüldüğü üzere, bu artışta etkili olan özel ve kamu bankalarının

kredilerindeki artıştır. Yabancı ve yerel bankalar kredileri bu zaman diliminde artmamış, aksine azalmışlardır. Özel bankalardaki duruma yakından bakarsak;

	<u>1930</u>	<u>1938</u>	<u>Fark</u>	<u>Yüzde Pay</u>
Adapazarı T.T.B	2.5	9.9	7.4	15.2
İş Bankası	32.3	73.6	41.3	84.8
Toplam	34.8	83.5	48.7	100

Bu kredilerdeki artışın özellikle İş Bankası kredilerindeki artıştan kaynaklandığını görürüz. Kamu bankalarındaki durum ise;

	<u>1930</u>	<u>1938</u>	<u>Fark</u>	<u>Yüzde Pay</u>
Belediyeler B	0	3.7	3.7	7.6
Denizbank	0	0.2	0.2	0.4
Emlak ve Eytam B.	12.6	10.9	-1.7	0
Etibank	0	2.8	2.8	5.8
İstanbul Em.San.	9.2	16.9	7.7	15.8
Sümerbank	0	5.8	5.8	11.9
Sanayi ve Maadin B.	4.5	-	-4.5	0
Ziraat B.	56.8	85.2	28.4	58.5
Toplam	83.1	125.5	48.6	100

Ziraat Bankası'nın kredilerde yaşanan bu artışta en etkin banka olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, 1930-38 döneminde banka kredilerinde yaşanan artış trendinde bir yandan İş Bankası diğer yandan Ziraat Bankası önemli rol oynamışlardır.

1938-40 Düşüşü: Banka kredilerinde 1938-40 döneminde hem \$ hem de TL cinsinden bir düşüş yaşanmıştır. Bu dönemde banka kredilerinde Amerikan Doları bazında % (-) 7.16 oranında bir azalma olmuştur. Banka grupları itibarıyla durum şöyledir:

	<u>1938</u>	<u>1940</u>	<u>Fark</u>	<u>Yüzde Pay</u>
Kamu Bankaları	125.4	173.3	47.9(artış)	0
Özel Bankalar	83.5	61.5	22	38.2
Yerel Bankalar	8.2	6	2.1	3.6
Yabancı Bankalar	59.3	25.9	33.5	58.2
Toplam	276.4	266.7	57.6	100

TCMB Bültenlerinde yer almayan 1940 yılına ilişkin Osmanlı Bankası'na ait kredi rakamı 23.3 Milyon TL'nin²⁴⁸ de yukarıdaki toplama eklenmesiyle yabancı banka mevduat toplamı 25.9 Milyon TL'den 49.2 Milyon TL düzeyine ulaşacak, neticede 1938-40 döneminde ortaya çıkan fark 10.1 TL olacak ve bunun toplam değişim içindeki payı da %58.2 den %29.5'e gerilerken özel bankalarının payı ise % 64.3'e çıkacaktır. Bu hesaplamaların ışığında, 1938-40 döneminde banka kredilerindeki azalmada özel bankaların açtıkları kredilerde yaşanan daralmalar ana faktör olmaktadır. Özel bankaların durumu şöyledir:

	<u>1938</u>	<u>1940</u>	<u>Fark</u>	<u>Yüzde Pay</u>
Adapazarı T.T.B	9.9	5.3	4.6	20.9
İş Bankası	73.6	56.2	17.4	79.1
Toplam	83.5	61.5	22	100

Banka kredilerindeki azalışın özellikle İş Bankası kredilerindeki azalmadan kaynaklandığı görülmektedir.

1940-42 Artışı: Banka kredileri 1940-42 döneminde 202.7 Milyon \$'dan 323.5 Milyon \$'a % 59.5 oranında önemli ölçüde artmıştır. Banka gruplarının bu artıştaki durumu şöyledir:

²⁴⁸ Teoman Akgür, "Cumhuriyet Dönemi (1924-1986) Mevduat, Kredi ve Para Serilerinin Oluşturulması", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Ankara, 1987, s.197

	<u>1940</u>	<u>1942</u>	<u>Fark</u>	<u>Yüzde Pay</u>
Kamu Bankaları	173.3	302.6	129.3	81.2
Özel Bankalar	61.5	67.7	6.2	3.9
Yerel Bankalar	6	5.7	-0.3	0
Yabancı Bankalar	25.9	49.6	23.7	14.9
Toplam	266.7	425.6	159.2	100

1940-42 dönemindeki banka kredilerindeki artışın özellikle kamu banka kredilerindeki artıştan kaynaklandığı görülmektedir. Kamu bankaları içindeki durum ise şöyledir:

	<u>1940</u>	<u>1942</u>	<u>Fark</u>	<u>Yüzde Pay</u>
Belediyeler B	11.1	11.1	0	0
Emlak ve Eytam B.	15.4	21	5.6	4.2
Etibank	15.9	42.7	26.8	20.3
İstanbul Em.San.	7.9	5.4	-2.5(azalış)	-
Sümerbank	11.8	34.5	22.7	17.2
Halkbank	0.5	1.1	0.6	0.5
Ziraat B.	110.7	186.8	76.1	57.8
Toplam	173.3	302.6	131.8	100

Bu dönemdeki artış öncelikle Ziraat Bankası'ndan kaynaklanmış, bu bankayı Etibank ve ardından Sümerbank izlemiştir.

1942-44 Düşüşü: Banka kredileri 1942-44 döneminde \$ bazında % (-) 4.3 ve 1944-46 döneminde ise % (-)8.6 oranında düşmüştür. 1944-46 düşüşü devalüasyondan kaynaklanırken 1942-44 düşüşüne ilişkin durumu anlamak için banka grupları itibarıyla duruma bakmakta yarar vardır:

	<u>1942</u>	<u>1944</u>	<u>Fark</u>	<u>Yüzde Pay</u>
Kamu Bankaları	302.6	293.8	8.8	37.3
Özel Bankalar	67.7	72.8	5.1(artış)	-
Yerel Bankalar	5.7	5.5	0.2	0.8
Yabancı Bankalar	49.6	35	14.6	61.9
Toplam	425.6	407.1	23.6	100

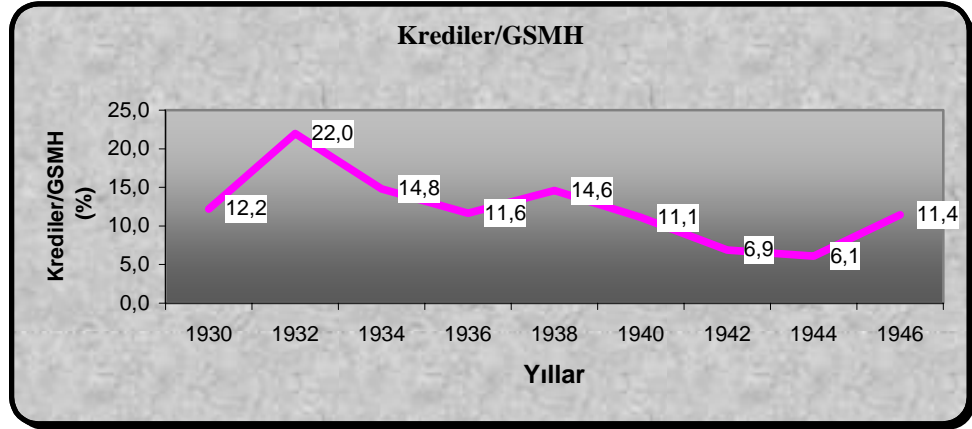
Tabloya göre, kredilerin 1942-44'deki düşüşünün en büyük kaynağı yabancı bankalardır. Yabancı bankalar içindeki dağılım ise şöyledir:

	<u>1942</u>	<u>1944</u>	<u>Fark</u>	<u>Yüzde Pay</u>
Osmanlı B.	22.9	22.7	0.2	1.4
Selanik B.	3.6	3.6	0	0
Diğer Yabancı B.	23.1	8.6	14.5	98.6
Toplam	49.6	34.9	14.7	100

Yabancı bankalar içinde küçük olanların 1942-44 döneminde kredilerini azaltmaları nedeniyle bu grupta genel bir azalmanın olduğu anlaşılmaktadır.

1944-46 Düşüşü: Bu dönemde banka kredileri % (-)8.6 oranında düşmüştür. Banka kredilerinde bu dönemde meydana gelen devalüasyon nedeniyle Amerikan Doları bazında bir düşüş yaşanmıştır.

1930-1946 döneminde faaliyet gösteren bankaların kredi toplamalarının gayri safi milli hasılaya oranına ilişkin grafik ise aşağıda sunulmuştur:

Şekil 12. Banka Kredileri/GSMH Oranı (1930-46)

Bankaların 1930-46 döneminde kredilerinin gayri safi milli hasılaya oranı dalgalı bir seyir göstermiştir. Bu oran, mevduattaki gibi, 1932’de tavan yapmıştır.

Banka grupları bazında kredilerin yüzde dağılımına ilişkin tablo ve grafikler aşağıdaki sunulmuştur:

Tablo 2.11.
Banka Grupları Bazında Kredilerin Dağılımı (%) 1930-1946

Banka Grupları	1930	1932	1934	1936	1938	1940	1942	1944	1946	Ortalama
Kamu Bankaları	43,2	30,3	48,7	49,5	45,4	65	71,1	72,2	69,8	55
Ticaret Bankaları	18,1	13,1	19,7	23,2	30,2	23,1	15,9	17,9	18,8	20
Yerel Bankalar	5,7	3,3	4,0	3,5	2,9	2,2	1,3	1,3	1,0	2,8
Yabancı Bankalar	33	53,3	27,6	23,8	21,5	9,7	11,7	8,6	10,4	22,2
Genel Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: T.C.Merkez Bankası'nın 1930-1946 yılları bültenlerinde yer alan bilgilerden yararlanılarak düzenlenmiştir.

Kamu bankalarının kredi bakımından sektördeki piyasa payı, 1932 ve 1938 yılları hariç, 1930-1946 arasında genelde bir artış göstermiştir. Grubun 1930 yılında yüzde 43.2 olan sektör payı 1946 yılında yüzde 69.8'e çıkmıştır.

Ticaret bankalarının kredi piyasa payı ise, 1932, 1940, 1942 yılları hariç, 1930-1946 arasındaki 1934-38 dilimi ile 1944-46 diliminde bir artış gösterse de dönem sonunda yaklaşık dönem başlarındaki seviyelerine dönmüştür.

Yerel bankaların kredi payı, 1934 yılı hariç, 1930-1946 arasında devamlı olarak azalmıştır. Grubun 1930 yılında yüzde 5.66 olan sektör payı 1946 yılında dip yaparak yüzde 1.03'e kadar gerilemiştir.

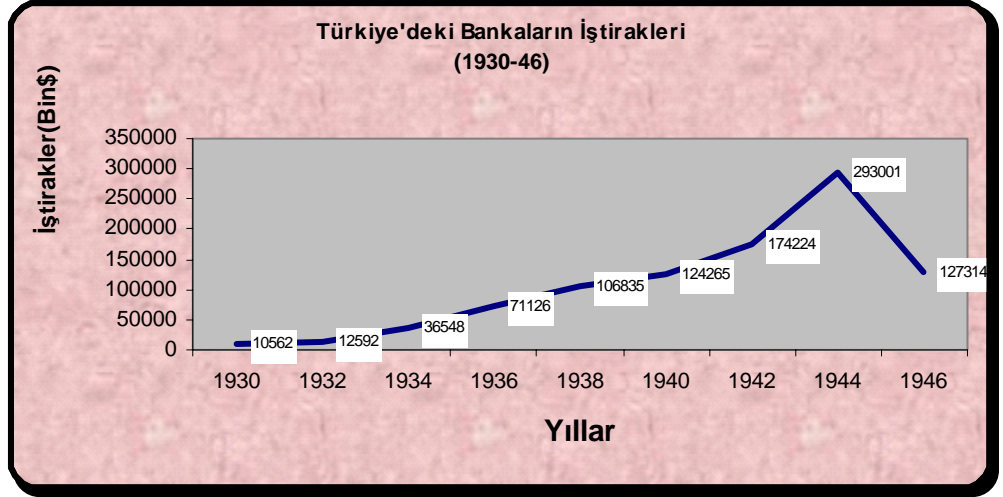
Yabancı bankaların kredi payı ise, 1932 yılı hariç, 1930-1946 arasında genelde azalmıştır. Grubun 1930 yılında yüzde 33 olan sektör payı, 1934 yılındaki keskin bir düşüştü sonra 1944 yılında yüzde 8.59 ile minimum düzeye düşmüş ve 1946 yılında yüzde 10.04 olarak gerçekleşmiştir. 1934 yılındaki ciddi düşüşte, daha önceden bahsettiğimiz üzere, Selanik Bankası'nın küçülmesinin etkisi olmuş; Bankanın kredilerdeki sektör payı 1932'de % 48.1'den 1934'te %6.1'e inmiştir.

Şekil 13.Banka Grupları Bazında Kredilerin Dağılımı (%) 1930-1946

2.2.6. İştirakler

1930-1946 döneminde faaliyet gösteren bankaların iştiraklerine ilişkin grafik aşağıda sunulmuştur:

Şekil 14. Bankaların İştirakleri (1930-46)

Şekil 14'ten görüldüğü gibi, 1930-1946 arasında Türkiye'deki bankaların iştirakleri 1944 yılında tavan yapmış ve son yıl hariç sürekli artış trendinde olmuştur.

1930-1944 Artışı: Bankaların sahip olduğu iştirakler 1930-44 döneminde sürekli bir artış göstermiştir. Banka grupları itibarıyla durum şöyledir:

	<u>1930</u>	<u>1944</u>	<u>Fark</u>	<u>Yüzde Pay</u>
Kamu Bankaları	7.3	242	234.7	64.7
Özel Bankalar	7.5	104.5	97	26.7
Yerel Bankalar	0.2	2.4	2.2	0.6
Yabancı Bankalar	7.5	36.6	29.1	8
Toplam	22.5	385.5	363	100

Tablodan görüldüğü gibi, 1934-44 dönemindeki artış özellikle kamu bankalarından kaynaklanmıştır. Kamu bankalarına ilişkin detaylı tablo ise şöyledir:

	<u>1930</u>	<u>1944</u>	<u>Fark</u>	<u>Yüzde Pay</u>
Belediyeler B	0	6.4	6.4	2.7
Emlak ve Eytam B.	-	6.5	6.5	2.7
Etibank	-	36.7	36.7	15.2
İstanbul Em.San.	-	7.1	7.1	2.9
Sümerbank	-	139.8	139.8	57.9
Halkbank	-	0.4	0.4	0.2
Sanayi ve Maadin B.	6.7	-	-6.7(azalış)	-
Ziraat B.	0.5	45	44.5	18.4
Toplam	7.2	241.9	241.4	100

Tablodan görüldüğü gibi, 1930-44 döneminde kamu bankalarına ait iştirakler kalemi özellikle Sümerbank iştiraklerinde görülen artıştan kaynaklanmıştır. Bu durum, ilgili dönemde izlenen devletçilik politikasının bankacılık sektörüne etkisini gayet somut bir biçimde göstermektedir. Sümerbank iştirakleri aracılığıyla ekonomide ve sanayileşmedeki etkisini artırmıştır.

1944-46 Azalışı: Banka iştirakleri 1944'te 293 Milyon \$'dan 1946 yılında 127.3 Milyon \$'a % (-)56.5 oranında azalmıştır. Bu azalışta 1946 yılında yapılan % 46 oranındaki büyük bir devalüasyon etkili olmuştur.

Banka grupları bazında iştiraklerin yüzde dağılımına ilişkin tablo ve grafikler aşağıdaki sunulmuştur:

Tablo 2.12.
Banka Grupları Bazında İştiraklerin Dağılımı (%)
1930-1946

Banka Grupları	1930	1932	1934	1936	1938	1940	1942	1944	1946	Ortalama
Kamu Bankaları	32,3	48,3	60,4	66,6	81	84,8	75,8	62,8	74,3	65,1
Ticaret Bankaları	33,5	31,2	30,2	28,1	15,8	13,5	15,8	27,1	20,1	23,9
Yerel Bankalar	1,0	0,5	0,9	1,0	0,7	1,1	0,9	0,6	0,8	0,9
Yabancı Bankalar	33,2	20	8,5	4,3	2,5	0,6	7,5	9,5	4,8	10,1
Genel Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: T.C.Merkez Bankası'nın 1930-1946 yılları bültenlerinde yer alan bilgilerden yararlanılarak düzenlenmiştir.

Şekil 15. Banka Grupları Bazında İştiraklerin Dağılımı (%) 1930-1946

Kamu bankalarının iştirakler bakımından piyasa payı, 1942 ve 1944 yılları hariç, 1930-1946 arasında genelde bir artış göstermiştir. Grubun 1930 yılında yüzde 32.3 olan sektör payı, 1940 yılında yüzde 84.8 ile tavan yaparak, 1946 yılında yüzde 74.3'e çıkmıştır.

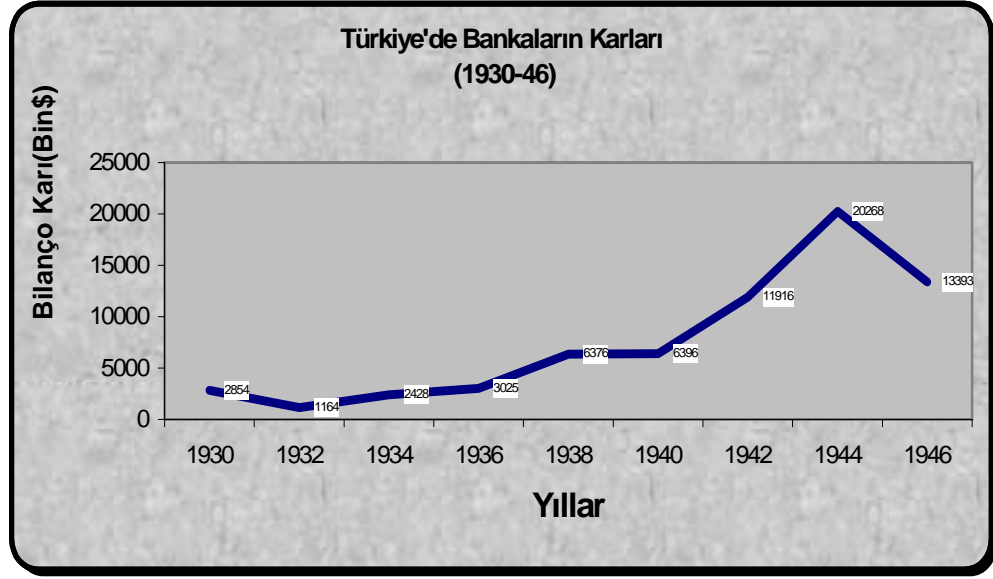
Ticaret bankalarının iştirakler piyasa payı ise, 1942 ve 1944 yılları hariç, 1930-1946 arasında genelde azalış göstermiştir. Grubun 1930 yılında yüzde 33.5 olan sektör payı, 1940 yılında yüzde 13.5 ile dip yaptıktan sonra, 1946 yılında yüzde 20.1'e kadar inmiştir.

Yerel bankaların iştirakler piyasa payı, 1932, 1938, 1944 yıllarında önemli inişler ve 1936, 1940 yıllarında ise çıkışlar yaparak, 1930-1946 arasında dalgalı bir seyir izlemiştir. Grubun 1930 yılında yüzde 0.97 olan sektör payı, 1932 yılında yüzde 0.51 ile dip yaparak, 1946 yılında yüzde 0.82' ye inmiştir.

Yabancı bankaların iştirakler payı ise, 1942 ve 1944 yılları hariç, 1930-1946 arasında genelde düşmüştür. Grubun 1930 yılında yüzde 33.2 olan sektör payı, izleyen 10 yıl keskin bir şekilde azalmış, 1940 yılında yüzde 0.58 ile en alt seviyeye düşerek, 1946 yılında yüzde 4.77'ye inmiştir.

2.2.7. Bilanço Karı

İncelediğimiz dönemde faaliyet gösteren bankaların bilanço karları toplamını gösteren grafik aşağıda sunulmuştur:

Şekil 16. Bankaların Bilanço Karları (1930-46)

Şekil 16'dan görülebileceği gibi, bankaların bilanço karları 1932, 1940 ve 1946 yıllarında düşmüş olsa da, dönem boyunca genellikle artmıştır.

1930-1932 Düşüşü: Bu dönemde Türkiye'de faaliyet gösteren bankaların karları 2.8 Milyon \$'dan 1.1 Milyon \$'a % (-)59.2 oranında önemli bir düşüş kaydetmiştir. Banka gruplarının bu kalemdeki durumu şöyledir:

	1930	1932	Fark	Yüzde Pay
Kamu Bankaları	1.7	1.9	0.2 (artış)	-
Özel Bankalar	0.9	0.7	0.2	5.4
Yerel Bankalar	0.9	0.6	0.3	8.1
Yabancı Bankalar	2.4	-0.8	3.2	86.5
Toplam	5.9	2.4	3.7	100

Bu düşüşte, yabancı bankalardan Selanik Bankası'nın zararı ve Osmanlı Bankası'nın düşen karı en önemli etkenler olmuşlardır.

1940-1944 Artışı: Bankaların karları 1940-44 devresinde sürekli artmıştır. 1940 yılında 6.4 Milyon \$ iken 1944'te 20.3 Milyon \$'a çıkmıştır. 1940-42 döneminde bilanço karları %86.3, 1942-44 döneminde ise %70'lik muazzam artışlar görülmüştür. Banka grupları itibarıyla banka karlarında görülen gelişim şöyledir:

	<u>1940</u>	<u>1944</u>	<u>Fark</u>	<u>Yüzde Pay</u>
Kamu Bankaları	6.6	23.4	16.8	91.8
Özel Bankalar	1	1.9	0.9	5
Yerel Bankalar	0.3	0.7	0.4	2.2
Yabancı Bankalar	0.5	0.7	0.2	1
Toplam	8.4	26.7	18.3	100

Tablodan görüldüğü gibi, bu dönemdeki artış kamu bankalarından kaynaklanmıştır. Kamu bankalarının detayı ise şöyledir:

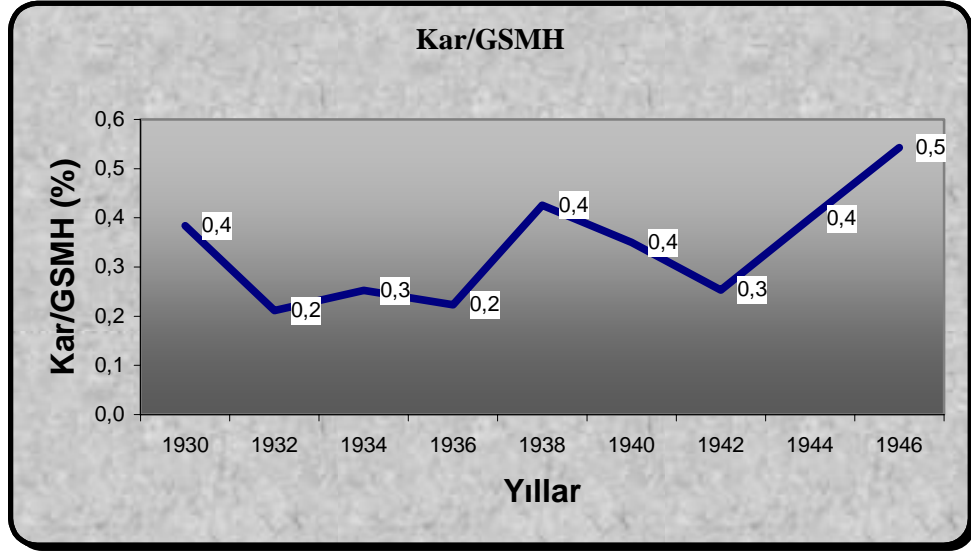
	<u>1940</u>	<u>1944</u>	<u>Fark</u>	<u>Yüzde Pay</u>
Belediyeler B	0.4	0.8	0.4	2.4
Emlak ve Eytam B.	0.7	0.9	0.2	1.2
Etibank	0.9	2.4	1.5	8.9
İstanbul Em.San.	0.2	0.2	-	-
Sümerbank	1.2	7.1	5.9	34.9
Halkbank	-	0.3	0.3	1.8
Ziraat B.	3.1	11.7	8.6	50.8
Toplam	6.5	23.4	16.9	100

1940-44 dönemindeki artışın büyük ölçüde Ziraat Bankası ve Sümerbank'ın karlarında meydana gelen artışlardan kaynaklandığı görülmektedir.

1944-1946 Azalışı: Banka karlarının 1944-46 döneminde 20.3 Milyon \$'dan % (-)33.1'lik bir azalmayla 13.4 Milyon \$'a düştüğü görülmektedir. Amerikan Doları cinsinden görülen bu düşüşün ilgili devrede TL'nin Amerikan Doları karşısında %46 değer kaybetmesi ile ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. TL bazında bu dönemde % 39'luk bir artış olmuş ve banka karları 1944'te 26.7 Milyon TL'den 1946'da 37.2 Milyon TL'ye yükselmiştir.

1930-1946 döneminde faaliyet gösteren bankaların kar toplamlarının gayri safi milli hasılaya oranına ilişkin grafik aşağıda sunulmuştur:

Şekil 17. Banka Karları/GSMH Oranı (1930-46)

Bankaların bu dönemde kar toplamlarının gayri safi milli hasılaya oranı dalgalı bir seyir göstermiştir. 1930, 1938, 1944 yıllarında banka karları yüksek gerçekleşmiştir. 1946 yılında ise banka karlarının GSMH içindeki payı maksimum düzeye ulaşmıştır. Bu sonuçta, 1946 yılında Dolar cinsinden GSMH tutarının azalmasının da etkisi olmuştur.

Banka grupları bazında banka karlarının yüzde dağılımına ilişkin tablo ve grafikler aşağıdaki sunulmuştur:

Tablo 2.13.
Banka Grupları Bazında Banka Karlarının Dağılımı (%)1930-1946

Banka Grupları	1930	1932	1934	1936	1938	1940	1942	1944	1946	Ortalama
Kamu Bankaları	28,1	76,5	72,5	65,7	74,5	77,8	71,2	87,7	76,6	70,1
Ticaret Bankaları	15,8	30	13,5	16,2	10,3	12,3	9,7	7,1	13,1	14,2
Yerel Bankalar	15,8	24,8	14,6	13,6	5,5	4,1	4,3	2,6	2,6	9,8
Yabancı Bankalar	40,3	-31,3	-0,6	4,5	9,7	5,8	14,8	2,6	7,7	5,9
Genel Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: T.C.Merkez Bankası'nın 1930-1946 yılları bültenlerinde yer alan bilgilerden yararlanılarak düzenlenmiştir.

Kamu bankalarının bilanço kârı bakımından sektördeki piyasa payı, 1936, 1942 ve 1946 yılları hariç, 1930-1946 arasında genelde bir artış göstermiştir. Grubun 1930 yılında yüzde 28.1 ile minimum düzeyde olan sektör payı 1944 yılında yüzde 87.7 ile tavan yapmış ve 1946 yılında yüzde 76.6'ya çıkmıştır.

Şekil 18. Banka Grupları Bazında Bilanço Karlarının Dağılımı(%) 1930-1946

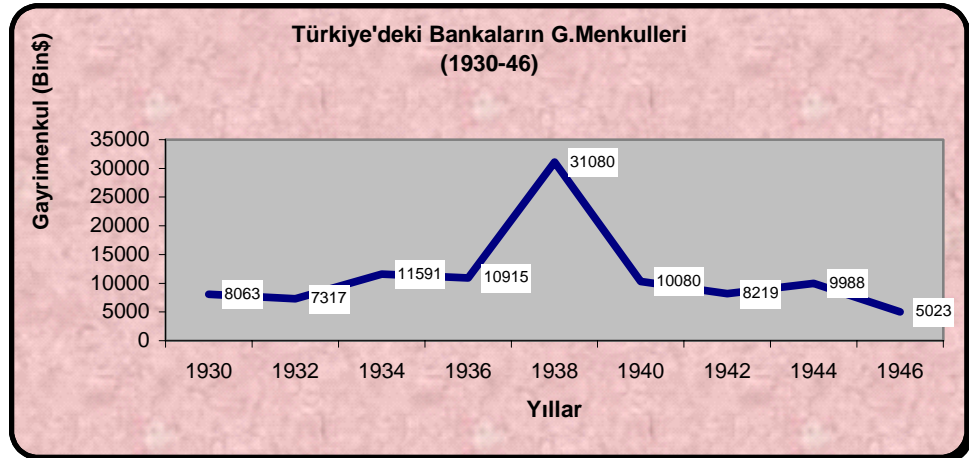
Ticaret bankalarının bilanço kârı payı ise, 1932 yılında yüzde 30 ile maksimum noktaya çıkmasına rağmen, 1930-1946 arasında genelde azalmıştır. Grubun 1930 yılında yüzde 15.8 olan sektör payı, 1944 yılında yüzde 7.14 ile dip yaparak, 1946 yılında yüzde 13.1'e inmiştir.

Yerel bankaların bilanço kârı payı da, 1932 yılı hariç, 1930-1946 arasında devamlı azalmıştır. Grubun 1930 yılında yüzde 15.9 olan sektör payı 1944 ve 1946 yılında yüzde 2.54 ile taban yapmıştır.

Yabancı bankaların bilanço kârı bakımından sektördeki piyasa payı, 1938, 1942, 1946 yılları hariç, 1930-1946 arasında genellikle azalmıştır. Grubun 1930 yılında yüzde 40.3 ile tavan yapan sektör payı 1946 yılında yüzde 7.73'e kadar inmiş; hatta 1932 yılında Grup yüzde 31.3 ile ciddi bir zarar etmiştir. Grubun 1932 ve 1934'de zarar etmesinde Selanik Bankası'nın uğradığı zararlar etkili olmuştur.

2.2.8. Gayri Menkuller

1930-1946 döneminde faaliyet gösteren bankaların gayrimenkul ve demirbaş büyüklüklerine ilişkin grafik aşağıda sunulmuştur:

Şekil 19. Bankaların Gayri Menkulleri (1930-46)

Şekil 19'dan görülebileceği gibi, bankaların gayrimenkul ve demirbaş kalemi 1938 hariç genellikle aynı düzeyde kalmıştır. 1938 yılında ilgili kalemde ciddi bir

artış sözkonusu olmuştur. 1946 yılında ise bir azalış görülmektedir.

1936-1938 Artışı : Bankaların aktifinde bulunan gayrimenkul ve diğer sabit kıymetlerin (demirbaşlar, ofis malzemeleri) 1936-38 döneminde önemli bir oranda artış gösterdikleri saptanmıştır. Bu dönemde bankaların sahip oldukları sabit kıymetlerin 1936'da 10.9 Milyon \$'dan 1938 yılında 31 Milyon \$ düzeyine %184.7 oranında arttığı görülmektedir. Banka grupları itibarıyla bu artışın dağılımı şöyledir:

	<u>1936</u>	<u>1938</u>	<u>Fark</u>	<u>Yüzde Pay</u>
Kamu Bankaları	9.6	35.5	25.9	100
Özel Bankalar	2.6	2.5	-0.1(azalış)	-
Yerel Bankalar	0.6	0.5	-0.1(azalış)	-
Yabancı Bankalar	0.9	0.9	0	0
Toplam	13.7	39.4	25.9	100

Tablodan görüldüğü gibi, 1936-38 dönemindeki artışın kaynağı tamamen kamu bankaları olmuştur. Kamu bankalarındaki durum detaylı olarak incelenirse:

	<u>1936</u>	<u>1938</u>	<u>Fark</u>	<u>Yüzde Pay</u>
Belediyeler B	0.1	0.5	0.4	1.5
Denizbank	0	24.9	24.9	92.9
Emlak ve Eytam B.	2.5	2.5	-	0
Etibank	0.2	0.8	0.6	2.2
İstanbul Em.San.	0.8	0.5	-0.3(azalış)	-
Sümerbank	0.8	1.7	0.9	3.4
Ziraat B.	5	4.5	-0.5(azalış)	-
Toplam	9.4	35.4	26.8	100

1936-38 döneminde bankaların sahip oldukları gayrimenkul ve diğer sabit kıymetlerdeki artışın kamu bankalarından ve özellikle bu bankalar içinde yer alan Denizbank'tan dolayı meydana geldiği anlaşılmaktadır.

1938-1940 Düşüşü : Bankaların sahip olduğu gayrimenkul ve sabit kıymetlerde 1938-40 döneminde önemli bir düşüş yaşandığı görülmektedir. Şöyle ki

1938’de 31 Milyon \$ olan bu kalem 1940 yılında % (-) 66.7’lik bir ciddi düşüşle 10 Milyon \$’a gerilemiştir. Banka grupları itibarıyla bu düşüşün detayı şöyledir:

	<u>1938</u>	<u>1940</u>	<u>Fark</u>	<u>Yüzde Pay</u>
Kamu Bankaları	35.5	10.8	24.7	94.3
Özel Bankalar	2.5	1.7	0.8	3.1
Yerel Bankalar	0.5	0.5	-	-
Yabancı Bankalar	0.9	0.2	0.7	2.6
Toplam	39.4	13.2	26.2	100

Bu devredeki azalmanın bir önceki devredeki artışın kaynağı olan kamu bankalarındaki ters yönde hareketten, yani azalmadan kaynaklandığı tespit edilmiştir. Kamu bankalarının durumuna yakından bakarsak;

	<u>1938</u>	<u>1940</u>	<u>Fark</u>	<u>Yüzde Pay</u>
Belediyeler B	0.5	0.5	0	0
Denizbank	24.9	-	24.9	92.2
Emlak ve Eytam B.	2.5	1.6	0.9	3.3
Etibank	0.8	3.1	2.3(artış)	-
İstanbul Em.San.	0.5	0.3	0.2	0.7
Sümerbank	1.7	1.4	0.3	1.1
Ziraat B.	4.5	3.8	0.7	2.7
Toplam	35.4	10.7	27	100

Tablodan görüldüğü gibi, 1938-40 döneminde gayrimenkullerde meydana gelen azalmanın kaynağı bu dönemde Denizbank’ın kapanması ve böylece bu bankaya ait sabit kıymetlerin sektör dışına çıkması olmuştur. Dolayısıyla, bankaların sahip olduğu sabit kıymetlerdeki istikrarlı gelişme 1936-40 döneminde Denizbank’ın etkisiyle bir ölçüde bozulmuştur diyebiliriz.

Banka grupları bazında gayrimenkullerin yüzde dağılımına ilişkin tablo ve grafikler aşağıda sunulmuştur:

Tablo 2.14.
Banka Grupları Bazında Gayrimenkullerin Dağılımı (%)1930-1946

Banka Grupları	1930	1932	1934	1936	1938	1940	1942	1944	1946	Ortalama
Kamu Bankaları	49,9	64,9	68,9	70	90,1	81,8	71,1	72	78	71,6
Ticaret Bankaları	16,2	20,6	19,8	18,8	6,4	12,8	12,1	13,1	8,4	14,2
Yerel Bankalar	12	2,6	3,9	4,4	1,3	3,9	2,8	4,1	3,7	4,3
Yabancı Bankalar	21,9	11,9	7,4	6,8	2,2	1,5	14	10,8	9,9	9,9
Genel Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: T.C.Merkez Bankası'nın 1930-1946 yılları bültenlerinde yer alan bilgilerden yararlanılarak düzenlenmiştir.

Kamu bankalarının gayrimenkul bakımından sektördeki piyasa payı, 1940 ve 1942 yılları hariç, 1930-1946 arasında genelde bir artış göstermiştir. Grubun 1930 yılında yüzde 49.9 olan sektör payı, 1938 yılında yüzde 90.1 ile tavan yapmış ve 1946 yılında yüzde 78'e çıkmıştır. 1932'de grubun sektör payının ciddi oranda artmasında Emlak ve Eytam Bankası'nın önemli bir etkisi olmuştur. Bankanın 1930'da % 17 olan sektör payı 1932'de %26'ya çıkmıştır. 1938'deki artışta ise yeni kurulan Denizbank'ın % 63.3'lük bir sektör payı elde etmesinin etkisi olmuştur.

Ticaret bankalarının gayrimenkul piyasa payı ise 1932, 1940 ve 1944 yılları hariç, 1930-1946 arasında azalmıştır. Grubun 1930 yılında yüzde 16.2 olan sektör payı, 1938 yılında yüzde 6.35 ile taban yaparak 1946 yılında yüzde 8.41'e inmiştir.

Yerel bankaların gayrimenkul payı da 1930-1946 arasında genellikle azalmıştır. Grubun 1930 yılında yüzde 12 ile tavan yapan sektör payı 1938 yılında yüzde 1.35 ile dip yapmış ve 1946 yılında yüzde 3.71'e inmiştir.

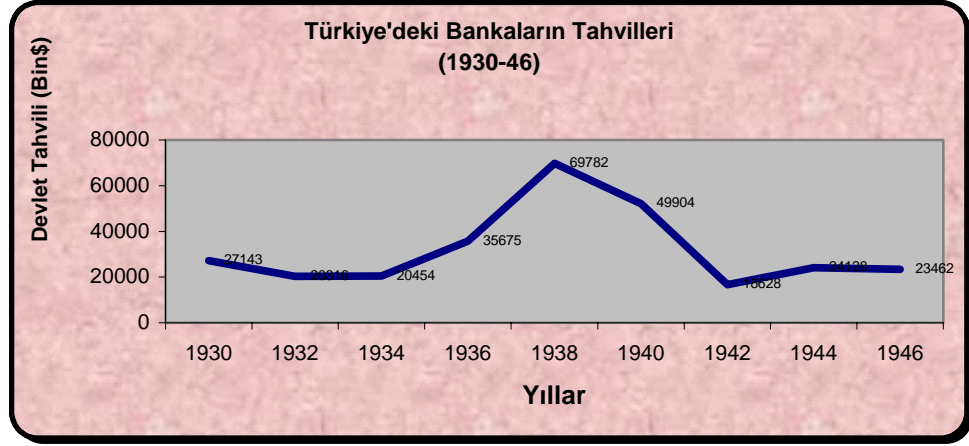
Yabancı bankaların gayrimenkul piyasa payı ise, 1942 yılı hariç, 1930-1946 arasında genelde azalmıştır. Grubun 1930 yılında yüzde 21.9 ile en üst düzeyde olan sektör payı, sürekli azalmış ve 1938 yılında yüzde 2.21 ile dip yaparak, 1946 yılında yüzde 9.92'ye inmiştir.

Şekil 20. Banka Grupları Bazında Gayrimenkullerin Dağılımı (%) 1930-1946

2.2.9. Tahviller

1930-1946 döneminde faaliyet gösteren bankaların sahip olduğu tahvillere ilişkin grafik aşağıda sunulmuştur:

Şekil 21. Bankaların Tahvilleri (1930-46)

Şekil 21'den görülebileceği gibi, bankaların sahip olduğu tahviller 1932-1938 döneminde artmış, 1938-1942 döneminde ciddi bir azalma göstermiştir.

1934-1938 Artışı : Bankaların portföylerinde bulunan devlet tahvilleri 1934-38 devresinde artış göstermiştir. 1934 yılında bankaların ellerindeki tahvillerin değeri 20.4 Milyon \$ iken 1938 yılında 69.7 Milyon \$'a çıkmıştır. 1934-36 döneminde % 74.4 ve 1936-38 döneminde % 95.6'lık önemli artışlar gözlenmiştir. Banka grupları itibarıyla durum şöyledir:

	<u>1934</u>	<u>1938</u>	<u>Fark</u>	<u>Yüzde Pay</u>
Kamu Bankaları	5.3	28	22.7	36.4
Özel Bankalar	6.6	38	31.4	50.3
Yerel Bankalar	2.9	2.9	0	0
Yabancı Bankalar	11.1	19.4	8.3	13.3
Toplam	25.9	88.3	62.4	100

Tablodan bu dönemde meydana gelen artışın öncelikle özel bankalardan ve bir ölçüde de kamu bankalarından kaynaklandığı görülmektedir. Özel bankalara daha yakından bakarsak;

	<u>1934</u>	<u>1938</u>	<u>Fark</u>	<u>Yüzde Pay</u>
Adapazarı T.T.B	0.9	5.8	4.9	15.6
İş Bankası	5.7	32.2	26.5	84.4
Toplam	6.6	38	31.4	100

İş Bankası'nın özel bankalardaki artış hareketinde başat rol oynadığını görüyoruz. Kamu bankalarında ise;

	<u>1934</u>	<u>1938</u>	<u>Fark</u>	<u>Yüzde Pay</u>
Belediyeler B	0	0.4	0.4	1.8
Emlak ve Eytam B.	0.7	0.9	0.2	0.9
İstanbul Em.San.	0	8.5	8.5	37.5
Sümerbank	0.1	0.1	0	0
Ziraat B.	4.5	18.1	13.6	59.8
Toplam	5.3	28	22.7	100

Öncelikle Ziraat Bankası'nın (%59.8 oranında) ve sonra İstanbul Emniyet Sandığı'nın (%37.5 oranında) tahvillerde meydana gelen artışı etkiledikleri ortaya çıkmaktadır.

Dolayısıyla, 1934-38 döneminde bankaların portföylerinde bulundurdukları devlet tahvillerinin özellikle İş Bankası ve Ziraat Bankası tarafından arttırıldığı sonucuna varılmaktadır.

1938-1942 Düşüşü : Bankaların portföylerinde tuttıkları tahviller 1938-42 döneminde önemli ölçüde azalmışlardır. 1938 yılında 69.7 Milyon \$ olan bu kalem, 1942 yılında 16.6 Milyon \$'a kadar gerilemiştir. 1938-40 döneminde % (-)25.3, 1940-42 döneminde ise % (-)68.1'lik önemli düşüşler olmuştur. Banka grupları bazında değişim şöyle olmuştur.

	<u>1938</u>	<u>1942</u>	<u>Fark</u>	<u>Yüzde Pay</u>
Kamu Bankaları	28	6.7	21.3	32.1
Özel Bankalar	38	9.7	28.3	42.6
Yerel Bankalar	2.9	1.8	1.1	1.7
Yabancı Bankalar	19.4	3.7	15.7	23.6
Toplam	88.3	21.9	66.4	100

Bir önceki artış döneminde olduğu gibi, bu dönemdeki düşüşte gene özel bankalar başat rol oynamışlardır. Gerçekleşen düşüşü % 42.6 oranında etkileyen özel bankaların dağılımı şöyledir:

	<u>1938</u>	<u>1942</u>	<u>Fark</u>	<u>Yüzde Pay</u>
Adapazarı T.T.B	5.8	1.3	4.5	15.9
İş Bankası	32.2	8.4	23.8	84.1
Toplam	38	9.7	28.3	100

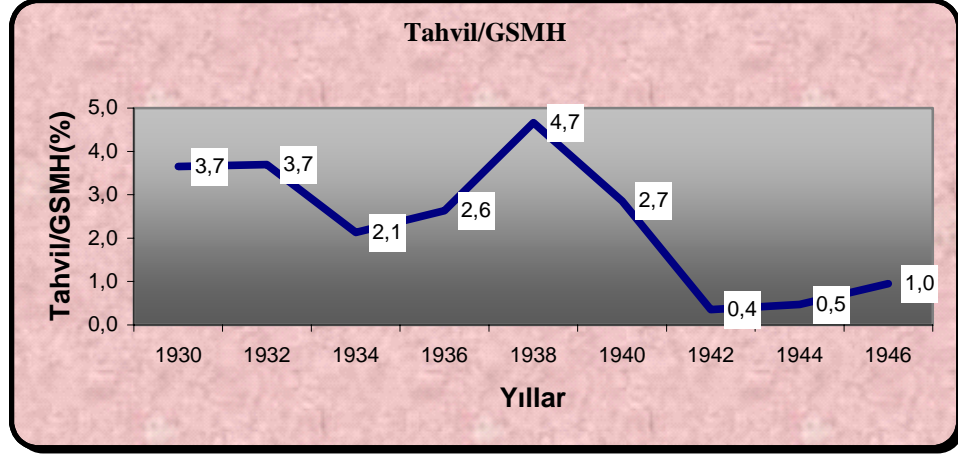
İş Bankası'nın bu azalışta da, artışta olduğu gibi, en önemli rolü oynadığı görülmektedir. Kamu bankalarındaki durum ise şöyledir:

	<u>1938</u>	<u>1942</u>	<u>Fark</u>	<u>Yüzde Pay</u>
Belediyeler B	0.4	0	0.4	1.9
Emlak ve Eytam B.	0.9	0.5	0.4	1.9
İstanbul Em.San.	8.5	0.1	8.4	39.4
Sümerbank	0.1	0	0.1	0.5
Ziraat B.	18.1	6.1	12	56.3
Toplam	28	6.7	21.3	100

Ziraat Bankası ve sonra İstanbul Emniyet Sandığı'nın, bir önceki dönemin artışında olduğu gibi, bu azalışta da başat rol oynadıkları görülmektedir.

Dolayısıyla 1938-42 dönemindeki azalış özel bankalardan İş Bankası, kamu bankalarından ise Ziraat Bankası tarafından belirlenmiştir diyebiliriz.

1930-1946 döneminde faaliyet gösteren bankaların sahip olduğu devlet tahvilleri toplamlarının gayri safi milli hasılaya oranına ilişkin grafik aşağıda sunulmuştur:

Şekil 22. Banka Tahvilleri/GSMH Oranı (1930-46)

Grafik incelendiğinde, bu dönemde bankaların tahvil varlıklarının gayri safi milli hasıla içindeki yüzde payının inişli çıkışlı bir seyir izlediği görülmektedir. 1942, 1944 ve 1946 yıllarından oluşan son üç dilimde, bankalar 1936-1940 dönemine göre portföylerinde daha az tahvil buldurmışlar ve bu nedenle Tahvil/GSMH rasyosu bir hayli azalmış; bu oran binde 4 ile yüzde 1 arasında gerçekleşmiştir. Banka grupları bazında tahvillerin yüzde dağılımına ilişkin tablo ve grafikler aşağıdaki sunulmuştur:

Tablo 2.15.
Banka Grupları Bazında Tahvillerin Dağılımı (%) 1930-1946

Banka Grupları	1930	1932	1934	1936	1938	1940	1942	1944	1946	Ortalama
Kamu Bankaları	5,3	10,4	20,5	33	31,7	47,2	30,6	18,9	23,5	24,3
Ticaret Bankaları	21	26,9	25,6	38,9	43,1	38,9	44,4	51,3	50,9	37,7
Yerel Bankalar	9,1	10	11,2	6,2	3,3	3	8,1	9,3	6,5	7,4
Yabancı Bankalar	65	52,7	42,7	21,9	21,9	10,9	16,9	20,5	19,1	30,6
Genel Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: T.C.Merkez Bankası'nın 1930-1946 yılları bültenlerinde yer alan bilgilerden yararlanılarak düzenlenmiştir.

Kamu bankalarının tahviller bakımından sektördeki piyasa payı, 1938, 1942 ve 1944 yılları hariç, 1930-1946 arasında genelde bir artış göstermiştir. Grubun 1930 yılında yüzde 5.3 ile en düşük seviyesinde olan sektör payı, 1940 yılında yüzde 45.2 ile tavan yaparak, 1946 yılında yüzde 23.5'e çıkmıştır. 1940'daki büyümede Ziraat Bankası'nın olumlu etkisi olmuştur.

Ticaret bankalarının tahvil payı ise, 1934, 1940 ve 1946 yılları hariç, 1930-1946 arasında genellikle bir artış göstermiş ve bu kalemde ticaret bankaları sektörde liderlik koltuğuna oturmuşlardır. Grubun 1930 yılında yüzde 21 ile minimum düzeyde olan sektör payı, 1944 yılında yüzde 51.3 ile tavan yaparak, 1946 yılında yüzde 50.9'a çıkmıştır. Bu çıkışta İş Bankası'nın büyümesi etkili olmuştur.

Yerel bankaların tahvil payı 1930-34 ile 1942-44 dilimlerinde çıkışlar ve 1936-40 diliminde ise inişler kaydederek 1930-1946 arasında dalgalı bir seyir izlemiş olup, başlangıca göre dönem sonunda düşük bir değerle kapanmıştır. Grubun 1930 yılında yüzde 9.1 olan sektör payı, 1934 yılında yüzde 11.2 ile tavan ve 1940 yılında yüzde 3 ile dip yaptıktan sonra, 1946 yılında yüzde 6.5'e inmiştir.

Yabancı bankaların portföyünde bulunan tahvillerin sektördeki payı ise 1930-1946 arasında düşmüştür. Grubun 1930 yılında yüzde 65 ile maksimum olan sektör payı, 1940 yılında yüzde 10.9 ile dip yaptıktan sonra, 1946 yılında yüzde 19.1'e inmiştir. Ancak, bu kalemde grubun payı, diğer bilanço kalemlerine oranla daha yüksek gerçekleşmiştir. Grubun sektör payının 1930-1938 arasında azalmasında Selanik Bankası'nın küçülmesi etkili olmuştur.

Şekil 23. Banka Grupları Bazında Tahvillerin Dağılımı (%) 1930-1946

Özetle, bu bölümde 1930-1946 döneminde Türkiye'deki bankacılık sektörünün makro bir analizi yapılmıştır. Bir önceki dönem olan 1923-1929 döneminden yabancı bankaların sektöre hakim olduğu bir yapıyı miras alan bu dönemde, devletin iktisat politikasındaki temel değişikliğine koşut olarak, sektörün hakimiyeti büyük ölçüde değişmiştir. Artık yabancı bankaların hakim olduğu bir bankacılık sektörü yoktur. Bunun yerine devlet bankalarının hakim olduğu bir bankacılık sektörü vardır. Devlet eliyle sanayileşme politikasına geçiş bankacılık sektörünü de etkilemiş ve devlet tarafından özel amaçlarla kurulan devlet bankaları sektörün en büyük aktörü haline gelmişlerdir. 1923-1929 döneminde % 63 payla (bu pay aktif toplamı olup, bu oran mevduatta % 69 , kredide % 72'dir) sektörü kontrol eden yabancı bankalar 1930-1946 döneminde ciddi bir şekilde güç kaybetmişlerdir. Bu dönemde yabancı bankaların sektör payları % 15.6 (bu pay aktif toplamı olup, bu oran mevduatta % 23.9 , kredide % 22.2'dir) düzeyine kadar gerilemiştir. Yabancı bankalardan boşalan bu yer devlet bankaları tarafından doldurulmuştur. Devlet bankalarının 1923-1929 döneminde % 23 olan sektör payı 1930-1946 döneminde % 66.1 düzeyine adeta sıçramıştır.

3. MİKRO ANALİZ: 1930-1946 DÖNEMİNDE FAALİYET GÖSTEREN BANKALAR

Bu bölümde 1930-1946 döneminde Türkiye’de faaliyet gösteren bankaları inceleyeceğiz. Bu bankalar arasında TCMB, kamu bankaları (Sanayi ve Maadin Bankası, Emlak ve Eytam Bankası, Türk Ticaret Bankası, Ziraat Bankası, Sümerbank, Halk Bankası, Belediyeler Bankası, Etibank, Denizbank), özel bankalar (İş Bankası, Yapı Kredi Bankası, Garanti Bankası, bazı yerel bankalar) ve yabancı bankalardan Osmanlı Bankası ve Selanik Bankası yer almaktadır.

3.1. Kamu Bankaları

3.1.1.T.C. Merkez Bankası

19. Yüzyılın ikinci yansından başlayarak kağıt para çıkarma imtiyazı, İngiliz-Fransız sermayesine dayalı bir yabancı kuruluş olan Osmanlı Bankasına verilmişti. Osmanlı Bankası, 1881 Muharrem Kararnamesi ile kurulan Düyun-u Umumiye İdaresi ile yakın işbirliği içinde çalışarak, Türk ekonomisine hizmet eden bir banka olmaktan çok, adeta sözkonusu dış borç idaresinin bankeri gibi faaliyet göstermişti. Bu durum, Türkiye’de para ve kredi faaliyetlerinden sorumlu ulusal bir bankanın kurulması ihtiyacını ciddi olarak gündeme getirmiştir

Osmanlı Bankası daha çok Batı Avrupa ülkelerinden yapılan borçlanmaları kolaylaştırıcı bir fonksiyon yerine getirmiş, çok sınırlı miktarda emisyon yapmıştır. Emisyon yetkisinin Osmanlı Bankası’nın elinde bulunması, para politikasının etkin kullanıma izin vermemiştir. Emisyon yolu ile piyasanın nakit dengesi sağlanamamış, açık piyasa işlemleri yapılamamış, para politikasının en etkin araçlarından reeskont imkanı işletilememiştir. Fransa Balkan savaşlarında ve Birinci Dünya Savaşı’nda, banka yönetimi üzerinde baskı yaparak, bankanın Osmanlı Devleti’ne mali yardımda bulunmasını engellemiştir.

Türkiye'nin 1923-1930 yılları arasındaki ekonomik koşulları hemen bir merkez bankası kurulmasına uygun olmamıştır. Türkiye'nin dış ekonomik ilişkilerde, özellikle Düyun-u Umumiye İdaresi'ne katılan devletlerle ilişkilerinde dikkatli hareket etme zorunluluğunu duyması, İtibari Milli Bankası deneyiminde olduğu gibi hazırlıksız bir girişimde başarısızlığa uğrama kaygısı, merkez bankasının kurulmasını 1930 yılına kadar uzatmıştır. Türkiye 1923-1930 yılları arasında, merkez bankası kurulmasına uygun iç ve dış kamuoyu oluşturmuştur.²⁴⁹

Özellikle kağıt para sistemine geçildikten sonra fonksiyonu daha da önem kazanan bir Merkez Bankası'nın bulunmayışı ekonomik gelişmeyle birlikte paraya olan ihtiyacın artmasından sonra kuvvetle hissedilmiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren izlenen sıkı para politikasına rağmen özellikle konjonktürel ihtiyaçlara göre para arzını ayarlayan bir Merkez Bankası'nın bulunmayışı liranın Pound karşısında sürekli olarak değer kaybetmesinin önemli nedenlerinden biri olmuştur. Bu durumda emisyonun, devletin bankerliğinin, para ve kredi işlerinin ekonomi politikasının hedeflerine göre ayarlanması görevinin imtiyazlı bir yabancı bankaya bırakılması, milli bir ekonomi yaratmak için yabancı şirketlerin bazılarını devletleştirmeye başlayan Cumhuriyet yönetiminin genel politikasına uygun düşmediğinden ve Osmanlı Bankası'nca yukarıda belirtilen fonksiyonların büyük bir kısmı yerine getirilemediğinden milli bir Merkez Bankası kurulması son derece gerekli olmuştur.²⁵⁰

Banknot çıkarma imtiyazına sahip Osmanlı Bankası ile 1925 yılında imtiyaz anlaşması yenilenirken, Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığı ile bağdaşmayan hükümler imtiyaz anlaşmasından çıkarılmış ve Osmanlı Bankası'nın imtiyaz süresi içinde hükümetin banknot ihracına yetkili bir Türk bankası kurması halinde buna bir itirazı olmayacağı hükmü anlaşmaya konularak, ulusal bir Merkez Bankası'nın yolu açılmıştır.²⁵¹

---

²⁴⁹ Öztin Akgüç, "Atatürk Döneminde Bankacılık", **Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri**, İstanbul, 1981, s.159.

²⁵⁰ Osman Nuri Torun, "Atatürk Döneminde İktisadi Devlet Teşekküllerinin Finansmanı", **Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri**, 8-9.6.1981, Yapı ve Kredi Bankası, İstanbul, s.190.

²⁵¹ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **1929 Dünya Buhuranda Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Ankara, 1983, s.134. ve Akgüç, a.g.e., s.159.

Merkez Bankası kurulana dek, kambiyo alım ve satımını idare etmek ve spekülasyon yapılmasına meydan vermemek üzere milli ve yabancı bankalar ile Maliye Bakanlığı'nın katılımıyla özel bir şirket olarak bir Bankalar Konsorsiyumu kurulmuştur. Konsorsiyumun toplam 1.215.000 Sterlin sermayesinin 500 Binlik (%41) kısmı Maliye Vekaleti'ne, 200 Binlik kısmı İş Bankası ve Ziraat Bankası'ndan oluşan milli bankalara (%17) ve geri kalan 515 Binlik kısmı ise (%42) yabancı bankalara aitti. Böylece milli kuruluşlar (devlet ve özel bankalar) toplam sermayenin daha büyük bir kısmını, dolayısıyla kontrolünü sağlamış oluyorlardı. Konsorsiyum, kambiyo kurunda istikrarı sağlamakla birlikte Merkez Bankası görevlerini tam olarak yapamamıştır. Çünkü, Konsorsiyuma dahil kuruluşlar sattıkları dövizler karşılığında elde ettikleri TL'yi bloke etmeyip, tekrar piyasaya sürme eğiliminde olup, bu durum para arzının kontrolünü güçleştiren ve döviz talebini arttıran bir etken olmuştur.²⁵² Merkez Bankası resmen faaliyete geçinceye kadar görev yapması sağlanan Bankalar Konsorsiyumu, ülkede para istikrarına büyük ölçüde katkı sağlayıp hükümetin merkez bankası kurma girişimlerine zaman kazandırmıştır.²⁵³

Öte yandan Birinci Dünya Savaşı'nda büyük boyutlara ulaşan savaş giderlerini karşılamak için devletlerin çıkarmış oldukları kağıt para tutarı, altın miktarını çok aşmış, banknotların büyük bir bölümü karşılıksız kalmıştır. Bu koşullarda kağıt paranın nihai ödeme aracı oluşu, kağıt para sisteminin doğuşu, dolaşımdaki para miktarının daha hassas dengeler üzerine kurulması gereği ve devletin ekonomik hayatta düzenleyici rol oynaması görüşünün ağırlık kazanması, merkez bankalarının mülkiyet yapılarında da önemli değişmelere neden olmuştur. Dolayısıyla, aktif bir para politikası yürütecek, devletin ekonomi politikası ile bütünleşecek, devletin kontrolünde emisyon tekeline sahip bir merkez bankacılığı görüşü Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan müttefik ülkeleri Brüksel ve Cenova'da Uluslararası Maliye Konferansları düzenlemişlerdir. 1920 ve 1922 yıllarında yapılan bu

---

²⁵² Tekeli ve İlkin, a.g.e., s.119.

²⁵³ Nahit Töre, "Atatürk Döneminin (1923-1938) Dış Ekonomik İlişkiler Politikası", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, Ankara, 1982, s.58.

konferanslarda, her ülkenin iktisadi kalkınmasını sağlamak için parasının değerini belirlemede başarılı olması, merkez bankalarının siyasi baskılardan korunması, çeşitli ülkelerin merkez bankaları arasında sürekli işbirliği sağlanması, merkez bankası bulunmayan ülkelerde böyle bankalar kurulması gibi ilke kararları alınmıştır. Bu konferanslara Türkiye katılmamış, ancak merkez bankasının kurulması ve para politikasına ilişkin ilke kararları Türkiye'de Merkez Bankası'nın kuruluş çalışmalarında etkili olmuştur.²⁵⁴

Uluslararası alanda merkez bankacılığına ilişkin bu gelişmeler olurken, Türkiye'de merkez bankası kurulması ile ilgili istekler ilk kez 1923'te toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde gündeme gelmiştir. Kongrede ele alınacak konuları belirlemek için hazırlanan raporda, milli bir devlet bankasının kurulmasının zorunlu olduğu, bu bankanın devletin bankacılık politikasını belirleme, banknot ihraç etme ve kredi dağılımının düzenlenmesi için gerekli olduğu belirtilmiştir.²⁵⁵

Yönetim ulusal bir merkez bankası kurulmasına karar vermesine rağmen, bu konuda dış destek de sağlamak amacıyla konu hakkında birtakım yabancı uzmanlardan da görüş istemiştir. Bu amaçla görüşüne başvurulmuş Dr. Schacht ve Müller'in Ocak 1930'daki olumsuz raporları Atatürk'ün Merkez Bankası kurulması konusundaki kararını değiştirmemiştir.²⁵⁶

Her ülkede ulusal bir merkez bankasının kurulması yönünde Brüksel ve Cenova konferanslarında alınan kararlar ve bu kararların dünya çapında yaygınlaşması, Batılı devletlerin Dünya Buhranı'nın etkisiyle ciddi ekonomik sorunlar içinde bulunmaları, Osmanlı Bankası'nın hükümete karşı takındığı olumsuz tutumlar, İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar, Türkiye'de para ve döviz piyasasındaki istikrarsızlığı önlemek üzere kurulan Bankalar Konsorsiyumu'nun başarılı olması ve yöneticilerin ulusal bir merkez bankası kurulması yönünde gösterdikleri kararlılık, bankanın kurulmasına uygun bir ortam hazırlamıştır.

---

²⁵⁴ Akgüç, a.g.e., s.159.

²⁵⁵ Tekeli ve İlkin, a.g.e., s.164.

²⁵⁶ Tekeli ve İlkin, a.g.e., s.114 ve Akgüç, a.g.e., s.164.

Merkez Bankası 11 Haziran 1930 tarih ve 1715 sayılı kanunla kurulmuş, devletin yanısıra milli ve yabancı bankalar ile gerçek ve tüzel kişiler de sermayesine iştirak ettirmek suretiyle bankaya belli bir özerklik verilmeye çalışılmıştır.²⁵⁷ Banka Eylül ayının ortalarında çalışması beklenmesine rağmen 3 Ekim 1931 tarihinde faaliyete başlamıştır.²⁵⁸

Bankanın tamamen devlete ait bir kamu bankası olması yerine, hükümete karşı belli bir özerkliğinin bulunması kabul edilmiş ve bu amaçla kuruluş yasasında devletin sermaye payının yüzde 15'i geçmemesi, banknot ihracının sıkı kayıtlara bağlanması, kamunun mevduatlarını milli bankalarda on yıl daha tutulabilmeleri ve anonim şirket olarak kurulmasına ilişkin hükümler yer almıştır. Ayrıca, Başkanlığına emekli bir Danıştay Başkanının tayin edilerek bir yasa hükmü ile Başbakanın aldığı maaştan daha yüksek bir maaş bağlanması da bu amaca hizmet etmiştir.

Banka, 15 milyon lira sermayeli bir anonim şirket şeklinde kurulmuştur. Sermayeyi temsil eden hisse senetleri A, B, C, D olmak üzere dört sınıfa ayrılmıştır (md.25).²⁵⁹ A sınıfı hisse senetleri devlete, B sınıfı hisse senetleri milli bankalara (md.27), banka sermayesinin yüzde 10'unu ile sınırlanan C sınıfı hisse senetleri milli banka dışında kalan yabancı banka ve imtiyazlı şirketlere (md.29), D sınıfı hisse senetleri ise Türk ticaret müesseselerine ve Türk uyruklu gerçek ve tüzel kişilere tahsis edilmiştir (md.30). Devletin banka üzerindeki etkisini sınırlamak amacıyla devlete ait A sınıfı hisse senetlerinin banka sermayesinin yüzde 15'ini geçemeyeceği öngörülmüştür (md.26). Bununla beraber, B sınıfı hisse senetlerini ellerinde bulunan milli bankaların bir bölümü devlet sermayesi ile kurulmuş olduklarından devlet genel kurulda oy çokluğuna sahip olmuştur. Bu yüzden bankanın gerçek anlamda özerk bir

---

²⁵⁷ Avni Zarakoğlu, **Cumhuriyetin 50.Yılında Memleketimizde Bankacılık**, Ankara, 1974, s.16-17; Selim İlkin, "Türkiye'de Merkez Bankası Fikrinin Gelişimi", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri**, 8-10 Haziran 1973, Ankara, 1975, s.6.

²⁵⁸ "Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu mucibince banka, nizamnamenin Heyeti Vekil'erce tasdikinden bir ay sonra bankanın faaliyete geçmiş olması lazımdır."

"Merkez Bankası Bu Ayın Ortalarında Faaliyete Geçecek", **Milliyet**, 3 Eylül 1931, Perşembe, s. 1.

²⁵⁹ **Kanunlar**, "1715 Sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu", 11 Haziran 1930, s.683.

yöntemi olamamış, Hazinesinin banka üzerindeki etkisi devamlı olarak hissedilmiştir.

Bankanın kurulması için gerekli kamu kaynağı, kibrit üretim ve satış tekeli işletmesi devrine karşılık "The American Turkish Investment Corporation" ile yapılan 14.6.1930 tarihli anlaşma ile edinilen 25 yıl vadeli ve % 6.5 faizli, 10 milyon dolar tutarındaki bir borçlanmayla sağlanmıştır. Bu borcun ana para ve faizlerinin bir yılda ödenecek bölümü 816.000 Dolar olup, o günkü kurlardan TL karşılığı 1.6 Milyon lira idi. Oysa verilen kibrit tekeli karşılığı şirketin Türkiye'ye ödemeyi yüklediği tutar 1.8 Milyon lira idi. Dolayısıyla, gerçekte Türkiye herhangi bir ödeme yapmayacak; aksine her yıl 200 Bin lira gelir elde edecekti.²⁶⁰ Bu Amerikan şirketi, dünya kibrit piyasasının o dönemdeki en önemli firmalarından biri olan Swedish Match Company (SMC) adlı İsveç şirketinin alt kuruluşlarından biriydi. SMC ise girişimci Ivar Kreuger'in kibrit alanındaki ana şirketi idi.²⁶¹ Bu anlaşmanın 15 Haziran 1930 tarihinde Mecliste müzakeresi sırasında, Maliye Vekili bu istikrazın Merkez Bankası'nın kurulması için kullanılacağını söylemiştir.²⁶²

Devlet memurlarının hisse satın almalarını kolaylaştırıcı ve özendirici bir düzenleme yapılmıştır. Maliye Vekaleti Ekim 1930'da devlet memurlarının "yüz lira kıymetli ve azami bir maaş nispetinde" hisse senedi almayı taahhüt etmeleri halinde, Hazine'den onların adına bankaya ödeme yapılacağına ve ödemenin karşılığının memur maaşlarından 12 ila 18 ayda kesilerek geri alınacağına ilişkin bir talimatname yayınlamıştır. Bu düzenleme memurların hisse alımında etkili olmuştur.²⁶³ Ancak, bankanın faaliyete geçtiği sırada dünya buhranı Türkiye'yi de olumsuz etkilemiş ve bu yüzden vatandaşlar başlangıçta bankanın D sınıfı hisse senetlerine pek ilgi göstermemişlerdir. Hatta bir kısım hisse senetlerinin bedelleri memurların maaşlarından icra yoluyla tahsil edilmiştir. Hisse senet bedellerinin bakiye 30'unu tahsil edilmesinde güçlük yaşanmış, bunun üzerine devlet payı 3 temmuz 1932 tarih

---

²⁶⁰ Tekeli ve İlkin, a.g.e., s.139.

²⁶¹ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası**, TCMB, Ankara, 1997, s.306.

²⁶² **TBMM Zabıt Ceridesi**, Celse 20, 15.6.1930, s.244-250.

²⁶³ Haydar Kazgan, Murat Öztürk ve Murat Koraltürk, **Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası**, İstanbul, 2000, s.116.

ve 2062 sayılı yasayla yüzde 15'ten 25'e çıkarılmıştır.²⁶⁴ Böylece D sınıfı hisse senetlerinin bir kısmı devlete bir kısmı da B sınıfına geçmiştir.

Oysa yabancı bankalara ve imtiyazlı şirketlere ayrılmış C sınıfı hisse senetlerine ise yoğun bir talep gelmiştir. C sınıfı hisse senetleri için ilk aşamada 23.397 adetlik bir teklif gelmesine rağmen, yasadan kaynaklanan yüzde 10'luk sınır nedeniyle bu tekliflerden bir bölümü kabul edilmeyerek toplam satış 15.000 adet ile sınırlandırılmıştır.²⁶⁵

Bu arada bir kısım D sınıfı hisse senedi sahipleri hükümete vekalet vermişlerdir. Örneğin D sınıfı büyük hissedarlardan Avnizade Hüseyin Bey İdare Meclisi üye seçimi konusunda hisse senetlerini temsilen Başbakan İnönü'ye vekalet vermiştir.²⁶⁶

Aşağıdaki tabloda bankanın 1932-1938 döneminde fiili hisse dağılımı gösterilmektedir:

Tablo.3.1
TCMB'nin Hisse Senetleri Dağılımı (1932-1938)

Yıllar	A Grubu	B Grubu	C Grubu	D Grubu	Toplam (adet)
1932	27.275	51.853	15.000	55.872	150 000
1933	34.465	55 949	15.000	44.586	150.000
1934	35.797	56.088	14.488	43.627	150.000
1935	35. 97	56.421	14.169	43.513	150.000
1936	35.933	57.351	14.118	42.598	150.000
1937	35.936	57.320	14 118	42.626	150.000
1938	35.975	57.317	13.948	42.760	150.000

Kaynak: TCMB İstatistik Yıllığı, Ankara, 1941, s.1.

²⁶⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 4, İçtima 1, Celse 9, 1932, s.1.

²⁶⁵ T.C.Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.10/138.985.4 nolu ve 2.5.1931 tarihli belge.

²⁶⁶ T.C.Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.10/138.985.5 nolu ve 1.6.1931 tarihli belge.

Merkez Bankası'nın amacı, "ülkenin ekonomik kalkınmasına yardım" etmek olarak yasada tanımlanmıştır. Bu amacı gerçekleştirmek üzere yerine getireceği işlevler şunlardır; banknot ihraç etmek (md.1), iskonto oranını belirlemek ve para piyasasını ve tedavülünü düzenlemek, hazine işlemlerini yapmak, hükümet ile birlikte Türk parasının istikrarının sağlanmasına yönelik tüm önlemleri almak (md.2).²⁶⁷

Bankanın, para ve kredi hacmini ayarlamak için kullandığı araç, uzun süre yalnız reeskont politikasından ibaret kalmıştır. Banka, daha sonraları, açık piyasa işlemleri yapmak, mevduat munzam karşılık oranlarını saptamak, bankaların taahhütlerine karşı bulunduracakları umumi dispoñibilite oranını tayin etmek, banka plasmanları üzerinde düzenleyici önlemler almak, genel kredi hacmini ve genel kredi hacmi içinde muhtelif kredi türlerinin sektörler itibariyle dağılımını ayarlamak gibi para politikasına ilişkin araçlarla donatılmıştır.

Bankanın yapabileceği işlemler şunlardır :²⁶⁸

- Hazine tediyelerini ifa, memleket dahil ve haricinde para nakli işlerini temin etmek, (md.34)
- Sikke veya külçe halinde altın alıp satmak ve altın mukabilinde avans veya altın sertifikası vermek, (md.35)
- Fiilen altına tahvili kabil olan ecnebi dövizlerini alıp satmak, (md.36)
- Asgari üç imzayı ihtiva eden ve vadeleri 90 günü tecavüz etmeyen diğer bankalar tarafından iskonto edilmiş ticari senetleri mükerrer iskonto etmek, (md.38) ²⁶⁹

---

²⁶⁷ **Kanunlar**, "1715 Sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu", Bankanın Teşekkülü ve Gayesi, 11 Haziran 1930, Md.1-2. s.683.

²⁶⁸ **Kanunlar**, "1715 Sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu", Banka Muameleleri, 11 Haziran 1930, Md.34-51. s.683-697.

²⁶⁹ "9 aya kadar vadeli zirai senetler de ticari senetler gibi iskontoya kabul edilebilir. Ancak, bunların tutarı ödenmiş sermayesinin % 15'e kadar olacak ve ticari iskonto cüzdanının % 15'inden fazla olamayacaktır."

Kanunlar, 3 Temmuz 1932, s.696.

- Devlet, Vilayet ve Belediyelerin kote edilmiş tahvilatlarına mukabil azami yüzde 80 ve diğer kote edilmiş sağlam tahvilata mukabil azami yüzde 70 nispetinde üç ay vade ile bankalara avans vermek, (md.40)²⁷⁰
- Ücret mukabilinde esham ve tahvilat, kıymetli eşya ve evrak muhafaza etmek, (md.41)
- Hazine ve İnhisar idarelerine ait nakitleri kabul ve muhafaza eylemek. (md.51)

Merkez Bankası'nın yapmaması gereken işlemler ise şunlardır:²⁷¹

- Karşılıksız kredi açamaz ve avans veremez. (md.42)
- Hiç bir surette senet ve vesaik ciro edemez ve kefil olamaz. (md.43)
- Hisse senetleri üzerine avans veremez; arazi, maden, emlak, mobilya, makine, otomobil mubayaası gibi sermayeyi bağlayan işlere ait senet ve vesikaları mükerrer iskontoya kabul edemez ve bunlara mukabil avans dahi veremez. (md.44)
- Ticaret yapamaz ve sınai teşebbüslere iştirak edemez. (md.45)
- Kendi işleri için zorunlu gayri menkul mallardan başka gayri menkullere

---

Ayrıca, 1.6.1936 tarih ve 2998 sayılı yasayla hazine bonolarının da iskontoya kabul edilebilmesi kabul edilmiştir. 1938 yılında çıkarılan 3492 sayılı kanunla "Hazine kefaletine haiz devlet bonoları da iskontoya kabul edilmiştir.

Gürhan Çelebican, "Atatürk Döneminde Para Kredi Siyaseti ve Kurumsallaşma Hareketi", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, Ankara, 1982, s.26.

²⁷⁰ "Ancak, banka muameleleri, 5.maddenin son fıkrasında mezkur Hazine borcuna (yaklaşık 158 Milyon lira) mahsup edilecek mebalığın 5 milyon liraya baliğ olduğu tarihten itibaren ifa edilebilecektir. Banka bu avanslar mukabilinde emisyon yapabilir ise de bu emisyon miktarı yukarıda zikri geçen Hazine borcuna mahsup edilmiş mebalığın yüzde ellisini tecavüz edemez."

Kanunlar, "11.6.1930 tarihli TCMB Kanunu'nun 14 ve 40.maddelerini Muaddal 2315 sayılı Kanun", 12 Haziran 1933, s.503.

"Banka kanununun 38.maddesinde mevzubahis üç imzalı hazine bonoları 48.maddedeki kayda (bir senedin banka sermayesinin % 10'nu geçmemesi) tabi olmaksızın mükerrer iskontoya arz edebilir."

Kanunlar, 3133 sayılı Kanun, 12 Şubat 1937, s.120.

30. 5. 1935 tarih ve 2748 sayılı kanun ile Maliye hazinesine de avans verilmesi kabul edilmiştir. Ayrıca "1715 sayılı yasa devlet kesimindeki teşebbüs ve müesseselerinin Hazine kefaletini haiz bonolarını reeskont etmek veya avansa kabul etmek yetkisini Bankaya tanımamıştır. Bu yetki, çok sonraları; 1938 yılında, 3492 sayılı yasayla TCMB'ne verilmiştir."

Çelebican, a.g.e., s.26.

²⁷¹ **Kanunlar**, "1715 Sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu", Banka Muameleleri, 11 Haziran 1930, Md.42-51. s.683-697.

tasarruf edemez ve kendi alacağından dolayı kanuni şekilde temellük etmek zorunda kaldığı gayri menkul malları 3 yıldan fazla tasarrufu altında bulunduramaz; Bu malları elden çıkarmak zorundadır. (md.46)

- Kendi hisse senetlerini satın alamaz. (md.45)
- Cüzdanında mevcut senetleri vadeleri hitamında tecdit edemez. (md.47)
- Sermayesinin yüzde 10'nu tecavüz eden meblağı ihtiva eden bir poliçeyi mükerrer iskonto edemez ve bu miktardaki bir senedi veya ticari vesikayı teminat olarak kabul edemez. (md.48)
- Devlet müesseseleri mevduatına faiz veremez. (md.51)
- Hususi mevduata yüzde 2'den fazla faiz veremez. (md.51).

Osmanlı döneminde çıkarılmış ve artık karşılığı kalmamış devlet kaimeleri (158.748.563 lira) Merkez Bankası'na devredilmiş ve bunların yerini Merkez Bankası'nın karşılığı ayrılmış banknotları almıştır.²⁷² Hükümet bu tutar üzerinden bankaya borçlanmış ve bu borcuna karşılık bankaya yıllık yüzde 1 faizli devlet tahvili vermiştir. Bankanın altın mevcudu 1932'de 20.5 milyon liradan, 1945'de 301 milyon liraya ulaşmıştır. 1932 yılında banknotlar ve mevduatlardan oluşan emisyonun altın karşılığı oranı % 12.7 iken 1945 yılında % 29.7'ye çıkmıştır.²⁷³

Merkez Bankası 1933-1946 arasında banknot hacmini yaklaşık % 11 oranında artırmıştır. Bu dönemde Merkez Bankası, bir taraftan özel bankaların reeskont hadlerini kontrol etmeye çalışmış, diğer taraftan devlete kredi açmış ve özel amaçlı milli bankaların hazine garantisini haiz bono portföylerini reeskonta kabul etmiştir.²⁷⁴ 1932-1939 döneminde Merkez Bankası kredilerinde devlet ve kamu

---

²⁷² Kuruluş yasası, TCMB'nin Osmanlı Devleti zamanında çıkarılmış banknot miktarını artırmasını da son derece sınırlamıştır. Yasanın 14.maddesi, Türk parasının hangi koşullar altında altın ile ödeneceğini belirleyecek "istikrar yasası" çıkarılınca dek, Bankaca devralınan banknotların miktarının artırılmasını yasaklamıştır. Bununla beraber Banka, altın ve döviz satın alma, ticari senetleri reeskonta kabul etme karşılığında tedavüle para çıkarma yetkisiyle donatılmıştır. Ancak, bu yolla çıkarılacak paranın üst sınırının, ödenmiş sermayeleri 4 milyon liradan aşağı olmayan bankaların temsilcilerinden oluşan bir kurulca belirleneceği hükme bağlanmıştır. Çelebican, a.g.e., s. 31.

²⁷³ Aziz Köklü, **Türkiye'de Para Meseleleri**, Ankara, 1947, s.56.

²⁷⁴ Dönem boyunca ulusal bankaların Hazine'ye verdikleri kredilerin oransal önemi giderek artmış olmakla birlikte, özel kesime açılan krediler toplam içinde en büyük yeri tutmuştur. Aynı gözlem TCMB kredileri için de yapılabilir.

kesiminin ağırlığı fazla olmuştur. Bu dönemde mevduat hacmi çok düşük olduğu için para arzındaki bu artış enflasyon yaratmayacak kadar az olmuştur. Bu nedenle, devletin önemli miktardaki borçlanmaları ile Merkez Bankası'ndan çekip piyasaya sürdüğü para miktarları, fiyatları dönem boyunca pek fazla etkilememiştir. 1930-1946 dönemi, Türkiye'de, tarım alanında kendine yeterlilik ve kapalı ekonomik yapı dolayısıyla kredi ihtiyacının fazla duyulmadığı, para arzının kamu borçlanmaları ve bütçe ile belirlendiği bir dönem olarak değerlendirilebilir. Merkez Bankası'nın kuruluşundan 1946'ya kadar tedavül eden para miktarı aşağıda gösterilmiştir:

Tablo.3.2
Tedavüldeki Banknot Miktarı (1931-1946)

Yıllar	Banknot Miktarı (TL)
1931	165.587.000
1932	148.582.000
1933	146.286.000
1934	158.157.000
1935	162.754.000
1936	180.759 .000
1937	168.630.000
1938	193.979.000
1939	256.000.000
1940	365.000.000
1941	506.000.000
1942	636.000.000
1943	764.000.000
1944	939.000.000
1945	980.000.000
1946	915.000.000

Kaynak: Yener Kur, **Atatürk Dönemi İktisat Politikası**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1988, s.71.

Bankanın bilançosu şeffaf bir biçimde kamuoyunun bilgisine sunulmuştur. Bankanın mali durumu hakkında özellikle basın yoluyla vatandaşlara sık sık bilgi verilmiştir.²⁷⁵ Örneğin gazetelere verilen ilanlardan birinde Bankanın 1935 Haziran sonu bilançosu şöyledir:²⁷⁶

Çelebican, a.g.e., s. 33.

²⁷⁵ "TCMB Vaziyeti", **Haber**, 9 ve 14 Nisan 1936, s.11.

²⁷⁶ "Cumhuriyet Merkez Bankası'nın 29 Haziran 1935 Vaziyeti " **Ulus**, 3 Temmuz 1935, Çarşamba, s.6.

Tablo.3.3
TCMB Bilançosu (Haziran 1935)

<u>AKTİF</u>	<u>(Bin TL)</u>	<u>PASİF</u>	<u>(Bin TL)</u>
Kasa	37.178	Sermaye	15.000
Dahildeki Muhabirler	549	İhtiyatlar	1.027
Hariçteki Muhabirler	7.421	Tedavül.Banknot.	158.108
Hazine Tahvilleri	148.108	TL Mevduat(V.siz)	16.254
Senedat Cüzdanı	14.303	YP Mevduat	12.470
Esham ve Tahvilat Cüzdanı	35.151	<u>Muhtelif</u>	<u>56.433</u>
Avanslar	3.085		
Hissedarlar	4.500		
<u>Muhtelif</u>	<u>8.997</u>		
<i>Aktif toplamı</i>	<i>259.293</i>	<i>Pasif toplamı</i>	<i>259.293</i>

T.C. Merkez Bankası, reeskont oranı ile altın üzerine avans haddini zaman zaman değiştirerek bankaların uyguladıkları faiz oranlarını etkilemeye çalışmıştır. 1932 ile 1933-1938 yıllarında bankanın uyguladığı iskonto oranı sırasıyla asgari % 8, % 6 ; azami % 15 ile % 12 olmuştur.²⁷⁷

Bankaya 1715 sayılı yasa ile banknot ihracı imtiyazı verilmekle beraber Osmanlı Bankası'nın banknot çıkarma imtiyazı devam etmiştir. Ancak Osmanlı Bankası, Merkez Bankası kurulduktan sonra banknot çıkarmamış ve 1947 yılında banknot çıkarma yetkisinin tamamen kaldırılması üzerine Merkez Bankası, gerek yasal olarak gerek fiilen ülkenin tek emisyon bankası olmuştur. Banka 1931'de İstanbul, 1932'de İzmir, 1933'de Mersin ve Samsun'da birer şube açmıştır.

Bankaya 1934 yılında sermayesinin yüzde 40 ile sınırlı olmak üzere hazine bonolarını iskonto etme veya bunların karşılığında sermaye ve ihtiyat toplamının üç

²⁷⁷ Çelebican, a.g.e., s.33.

katına kadar avans verme yetkisi verilmiştir.²⁷⁸ Ayrıca 1935 yılında “Devlet, vilayet ve belediyelerin borsada kote edilmiş tahvilleriyle hazine bonoları mukabilinde, vadesi ve faiz nispeti hazine ile banka idare meclisi arasında tekerrür ettirilmek ve 1934 senesi nihayetine kadar itfa edilen hazine bonolarının yüzde 80’ni nispetinde olmak üzere, Banka 3 ay vadeyle Maliye Hazinesine avans verebilir.” cümlesi ilave edilmiş ve Bakanlar Kurulu bu değişikliği onaylamıştır.²⁷⁹

3 Temmuz 1938 ve 3494 sayılı kanunla yapılan değişiklikle Bankaya, ticari usullerle idare olunan ve hükmi şahsiyeti haiz bulunan Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT) hazine kefaletini haiz bonolarını iskonto ederek karşılığında bu kurumlara avans verme yetkisi de verilmiştir.²⁸⁰ Ayrıca 30 Mayıs 1940 tarih ve 3850 sayılı kanunla Bankaya, Maliye Bakanlığı lehine, bankaya tevdi edilen altınlarla mukabil, avans verme yetkisi verilmiştir. Bu iki tür avansın toplamı 1938 yılına 30 Milyon lira iken 1945 yılında 614 Milyon liraya adeta fırlamıştır. Bu durum İkinci Dünya Savaşı sırasında emisyonun devlete yapılan avanslar nedeniyle arttığını göstermektedir.²⁸¹

²⁷⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Sıra no.226, “22.6.1934 tarihli TCMB Kanunu’nun 8.maddesine bir fıkra eklenmesine dair Layiha”, s.7.

“Vadesine azami 3 ay kalmış olan ve bir banka tarafından ibraz edilen üç imzayı muhtevi Hazine bonoları da ticari senetler hükmünde iskontoya kabul edilebilir. Yalnız bu nevi senedatın yekunu Merkez Bankası’nın tediye edilmiş sermayesiyle ihtiyat akçesi toplamını geçemez. Maliye Vekaleti’nin talebi üzerine İdare Meclisi bu miktar ve vadeyi azami üç misline iblağ edebilir.”

Kanunlar, “3 Temmuz 1932 tarihli muadil 38.maddesinin 2.fıkrasının muadili 2062 sayılı Kanunun 7.maddesinin 2.fıkrasının muadili 2998 sayılı Kanun”, 1 Haziran 1936, s.362.

“tediye edilmiş sermayesinin % 40’ını geçemez. İdare Meclisi bu miktarı ve vadeyi azami iki misline iblağ edebilir.” **Kanunlar**, 3 Temmuz 1932, s.697.

²⁷⁹ “Merkez Bankası Tüzüğünde Değişen Maddeler”, **Ulus**, 21 Eylül 1935, C.tesi, s.5.

“Banka, Devlet, vilayet ve belediyelerin kote edilmiş tahvilatlarına mukabil azami yüzde seksen nispetinde avans verir. Ancak, Banka bu muameleleri istikrar kanununun mer’iyete girdiği tarihten sonra ifa edebilecektir.”

Kanunlar, “1715 Sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu”, Banka Muameleleri, 11 Haziran 1930, Md.40. s.688.

“Banka bu tahvillerle Hazine Bonoları mukabilinde vadesi ve faiz nispeti Hazine ile Banka İdare Meclisi arasında takarrür ettirilmek ve 1934 senesi nihayetine kadar evrakı nakdiye karşılığı Hazine Bonolarından itfa edilen miktarın yüzde sekseni nispetinde olmak üzere Maliye Hazinesine de avans verebilir. Banka bu muameleler mukabilinde emisyon yapabilirse de bu emisyon miktarı 5.maddenin son fıkrasında mezkur Hazine borcuna mahsup edilmiş mebalığın mecmuunu tecavüz etmez.” **Kanunlar**, “TCMB Kanunu’nun 12.6.1933 tarih ve 2315 sayılı Muaddel 40.maddesini Muaddal 2748 sayılı Kanun”, 30 Mayıs 1938, s.29.

²⁸⁰ Gürkan Çelebicin, a.g.e., s.26. ve Köklü, a.g.e., s.51.

²⁸¹ Köklü, a.g.e., s.51.

Banka İkinci Dünya Savaşı sırasında ihracatın teşviki amacıyla ihracatçılara bankalar kanalıyla ihracat kredisi vermiştir. Bu kaynak zaman zaman aracı bankaların muhtelif spekülasyonları ile ihracatçılara akmakta güçlüklerle karşılaşmıştır.²⁸²

3.1.2. Sümerbank

Sümerbank'ın nüvesi diyebileceğimiz ilk banka **Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası**'dır. Bu banka 19 Nisan 1925 tarihli 633 sayılı yasa ile askeri fabrikalar hariç olmak üzere devlete ait fabrikaları işletmek, finanse etmek, yönetmek ve bunlara ilişkin her türlü ticari ve mali işlemleri yapmak ve ayrıca özel sanayi teşvik amacı ile kurulmuştur.²⁸³ Kuruluş kanununa göre bankanın başlıca görevleri şunlardır:²⁸⁴

- Kendisine devredilmiş olan kamusal sanayi kuruluşlarını yeni şirketlere (özel sektöre) devredilinceye kadar yönetmek,
- Kendi fabrikalarının ürünlerine pazar sağlamak amacı ile ticari teşebbüslere girmek, iştirak yoluyla sanayi işletmeleri kurmak ve işletmek,
- Maden imtiyazı almak ve maden işletmek,
- Sanayici ve madencilere kredi vermek,
- Kuruluş amacını gerçekleştirmek üzere her türlü bankacılık işlemleri yapmak.

---

²⁸² “Siyasi vaziyetin aldığı şekil ihracat tacirlerini müşkülata düşürdü. Akdeniz’de siyasi havanın birdenbire değişmesi harici ticaretimizde şiddetle tesirini göstermiştir. Harbin başlangıcına nazaran bir hayli müsait bir safhaya girmiş olan bankalardan kredi işlerinde tekrar ihtiyatlı harekete başlayıp krediyi kaldırmaları piyasada endişe uyandırmıştır. Merkez Bankası’nın İtalya’ya yumurta ve taze balık ihraç eden tacirlere verilmek üzere bankalara verdiği malın yüzde 8 bedeli avansı dün bankalar tüccara vermekten istinkâf etmişlerdir.”, “Piyasada Endişe, Bankalar Tüccara Kredi Vermiyor”. **Cumhuriyet**, 5 Mayıs 1940, Pazar, s. 2.

²⁸³ Hamza Eroğlu, “Atatürk ve Devletçilik”, **Türk Tarih Kurumu Belleten**, Cilt XLIX, Ağustos 1985, Sayı 194, s.363; Korkut Boratav, **Türkiye’de Devletçilik**, Ankara, 1982, s.115.

²⁸⁴ İsmail Türk, “Atatürk ve Türk Mali Sistemi” , **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, Ankara, 1982, s. 13; Haldun Derin, **Türkiye’de Devletçilik**, İstanbul, 1940, s.83.

Banka Osmanlı'dan kalan dört fabrikayı; Feshane, Bakırköy, Hereke ve Beykoz fabrikalarını devralmıştır.²⁸⁵ Ancak bankanın kendi eliyle sanayi tesisi kurmasına imkan verilmemiştir. Devraldığı tesisleri de uygun şartlarla özel sektöre aktarması amaçlanmıştır. Temelde özel sanayi ve maden işletmelerini kredi veya iştiraklerle desteklemesi öngörülmüştür.

Devlet bankaya 1.214.000 TL nakdi sermaye koymuş ve ayrıca aynı sermaye katkısı sağlamıştır. Bu kapsamda aşağıdaki aktif ve gelirler bankaya verilmiştir:

- Feshane mensucat fabrikası, Bakırköy bez fabrikası, Hereke mensucat ve halı fabrikası, Beykoz deri ve kundura fabrikasının tüm aktifleri,
- Bursa, Maraş ve Tosya çeltik fabrikaları ile Kayseri, Bünyan, Kırşehir ve Isparta halı ipliği fabrikalarındaki devlet hisseleri,
- Ticaret Vekaleti'nin bütçesine konacak teşviki sanayi tahsisatı

Banka 1927 yılında Alpulu, Uşak şeker fabrikalarını açarak şeker sanayinin temelini atmıştır. Özel sektöre sanayi ve madencilik için bedelsiz arazi tahsis etmiş ve Bina, Arazi, Gümrük, Kazanç, İthalat Vergilerinden indirim ve Belediye resimlerinden muafiyet sağlamak gibi teşvik tedbirleri uygulamıştır. Ulaşımında ucuz tarifeler uygulamasına aracılık etmiştir. 1932 yılına kadar 1473 teşebbüs kurulmuş olup, bu kuruluşlarda 55.321 işçi çalıştırılmıştır.²⁸⁶

1925 yılında kurulan Sanayi ve Maadin Bankası'nın kuruluş yasasında bankaya intikal etmiş Osmanlı'dan kalan işletmelerin özel teşebbüslere devredilmesi

---

²⁸⁵ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Ankara, 1983, s.40.

²⁸⁶ Selahaddin Babükoğlu, "Atatürk Dönemi ve Sonrası Kamu İktisadi Teşebbüsleri", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, Ankara, 1982, s. 135.

hedeflenmiş, sanayi ve madencilik alanlarında kurulacak yeni bir teşebbüsün özel sermaye ile ortak olarak kurulmasına dikkat edilmiştir. Dolayısıyla, Sanayi ve Maadin Bankası'nda bizzat devlet işletmeleri kurma fikri yoktur. Özel sektör ile birlikte karma anonim şirket kurma görüşü vardır.²⁸⁷

Bankanın 19 Nisan 1925 tarih ve 633 sayılı kuruluş kanununda şu konular üzerinde durulmuştur : “a-Devletin özel sektöre gerek kanunlarla ve gerekse bütçesinden yaptığı yardım ve teşvikler yeterli olmaktan uzaktır, b-Sermaye sahipleri, ihtisas, teknik bilgi ve tecrübe noksanlığı dolayısıyla giriştikleri teşebbüsleri yaşatamamaktadırlar, c-Sanayiinin kurulması için gerekli olan ilk unsur sermayedir. Memlekette sermaye birikmemiş olduğu gibi, fertlerde de sermayelerin birleştirilmesi eğilimi mevcut değildir, d-İlerlemiş ülkelerde müteşebbislere yol gösterecek, bilgi ve sermaye sağlayacak teşkilatlar bulunmaktadır.”²⁸⁸

Osmanlı imparatorluğu döneminden kalan dört fabrika dışında banka ayrıca 17 işletmeye iştirak etmiştir. Bankanın söz konusu işletmelerdeki sermaye payı yüzde 10 ile 30 arasında değişmiştir.²⁸⁹

Banka tecrübe eksikliği, özkaynaklarının sınırlı oluşu ve ayrıca Osmanlı'dan devralınan fabrikaların işletilmesi ile ilgili sorumlulukların artışı nedenleriyle özel sanayi işletmelerine kredi sağlama ve sermaye katılımı konularında kendisinden beklenen işlevleri yeterince gerçekleştirememiştir.²⁹⁰ Kuruluşunda devraldığı işletmeler ve sermayesine katıldığı iştirakler dışında kalan özel sanayi ve madencilik işletmelerine yeterince kaynak (yatırım ve işletme kredisi) sağlayamamıştır. Ayrıca devredilen devlet fabrikalarını kuruluş amaçları arasında açıkça belirtildiği halde, halka açık anonim ortaklıklar haline getirememiştir.²⁹¹ Böylece bir yatırım bankası

---

²⁸⁷ Emre Kongar, “Devletçilik ve Günümüzdeki Sonuçları”, **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihi ile İlgili Sorunlar Sempozyumu**, 14 -16 Ocak 1977, İstanbul, s.150.

²⁸⁸ M. Akif Tural, **Atatürk Devrinde İktisadi Yapılaşma ve Celâl Bayar (1920-1938)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, No.848, Ankara, 1987, s.63.

²⁸⁹ Çelebican, a.g.e., s.111.

²⁹⁰ Yahya S.Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, Ankara, 1982, s.209; C.Ferman, **Türkiye’de Sanayi Kredisi**, İstanbul, 1951, s.66.

²⁹¹ İsmail Türk, a.g.e., s.13.

özelliğini kazanamamış ve bir tür sanayi holding şirketi olarak faaliyet göstermek zorunda kalmıştır. Atatürk'ün 1 Kasım 1928'de Meclisi açış konuşmasında “*Sanayi ve Maadin Bankası'nın kudretini arttırdığımız halde sanayi erbabı daha ziyade himaye görecektir.*” demesine rağmen, özsermayesinin yetersiz kalması ve yeterli ölçüde yabancı kaynak sağlayamaması nedeniyle banka kaynakları güçlendirilememiştir. Dünya buhranının da olumsuz etkisi sonucunda bankanın başarılı olmaması üzerine, işletmecilik fonksiyonu, 1932 yılında kurulan Devlet Sanayi Ofisine, bankacılık fonksiyonu da 7 Temmuz 1932 tarih ve 2064 sayılı kanunla, bankanın statüsünde gerekli değişiklikler yapılmak suretiyle kurulan Sanayi Kredi Bankası'na devredilmiştir.²⁹² Bankanın hem işletmeci hem de kreditor olma görevlerinin birbiri ile çeliştiği Sanayi Kredi Bankası'nın kuruluş kanunu gerekçesinde şöyle ifade edilmiştir:

*“Sanayi ve Maadin Bankası'nın bir taraftan fabrika işleterek bu fabrikaların hüsnü idaresiyle mesul tutulmasının ve diğer taraftan bu fabrikalarla rekabet sahasında karşılaşan hususi teşebbüs erbabına muhtaç oldukları krediyi temin etmesinin gayrikabili telif iki vaziyet ihdas etmekte olduğu geçen altı senelik müddet zarfında tecrübelerle tezahür etmiştir. Bankanın kredi vazifesi yalnız fabrikalar işletmesinden müteessir olmakla kalmayıp, yeni fabrikalar tesisine sermayesiyle iştirak etmesi dahi, kredi faaliyetini fevkalade takyit etmiştir.”*²⁹³

Sanayi ve Maadin Bankası'nın 1930-1932 dönemine ilişkin ödenmiş sermayesi, mevduat ve kredileri, iştirakleri ile bilanço karına ilişkin büyüklükleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

---

²⁹² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 4, İçtima 1, Celse 9, 1932, s.1-5.

²⁹³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 4, İçtima 1, Celse 9, 1932, s.1.

Tablo 3.4
Sanayi ve Maadin Bankası 1930-1932 Bilanço Rakamları
(Bin\$)

	1930	1932
Şube Sayısı	yok	yok
Ödenmiş Sermayesi	3.149	4.216
Mevduatı	922	830
Kredileri	2.121	1.575
İştirakleri	3.145	4.369
Kar	313	733
Bilanço	11.147	10.519
Gmenkul	75	212
Tahvil	48	71

Kaynak : 1933-1934 yıllarına ait **TCMB Bültenleri**.

Tablodan, bankanın mevduat, kredi, iştirak, bilanço karı, tahvil ve gayrimenkul rakamlarında 1930-1932 arasında istikrar bulunmadığı ve bazı bilanço kalemlerinde azalma, bazı bilanço kaleminde ise artış olduğu dikkat çekmektedir.

Tablo 3.5
Sanayi ve Maadin Bankası'nın Sistem İçindeki Payı (%)

	1930		1932	
	Sektör Payı	Grup Payı	Sektör Payı	Grup Payı
Şube Sayısı	0	0	0	0
Ödenmiş Sermayesi	8	16	10	20
Mevduatı	1	2	1	2
Kredileri	2	5	1	4
İştirakleri	30	92	35	72
Kar	11	39	63	82
Bilanço	4	7	4	8
Gmenkul	1	2	0	4
Tahvil	0	3	0	3

Kaynak: 1933-1934 yıllarına ait **TCMB Bültenleri**.

Banka gerek 1930 ve gerekse 1932 yılında sahip olduğu iştirakler bazında sektörde önemli bir paya sahip olmuştur. Hatta faaliyetine son verildiği yıl olan 1932

yılında iştirakler kaleminde sahip olduğu sektör payı % 35 ile oldukça yüksek düzeyde gerçekleşmiştir.

Sanayi ve Maadin Bankası 1932 yılında *Sanayi ve Kredi Bankası*'na dönüştürülüp sanayi kredisi verme işlevi bu yeni bankaya verilmiş, işlettiği devlet fabrikaları da *Devlet Sanayi Ofisi*'ne bağlanmıştır.²⁹⁴ Bu iki yeni kuruluş daha sonra 3 Haziran 1933 tarih ve 2262 sayılı kanunla²⁹⁵ birleştirilmiş ve her türlü sanayi ve bankacılık işleriyle uğraşmak üzere 20 milyon sermayeli Sümerbank kurulmuştur.²⁹⁶ Bankanın 20 Milyon TL kuruluş sermayesi Devlet Sanayi Ofisi ile Türkiye Sanayi Kredi Bankası'nın sermayelerinin devriyle ödenmiştir.²⁹⁷ Bankanın sermayesi kanunla İktisat Vekaleti'ne konan bütçe ödenekleri ile yıllar içinde karşılanmıştır.²⁹⁸

Sanayi ve Kredi Bankası ile Devlet Sanayi Ofisi ayrımının dayanağı “fabrika kurmak ve işletmek” ile “fabrikalara kredi vermek” fonksiyonlarının birbirinden ayrı tutulması gereken süreçler olduğuna dair dönemin İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey'in görüşü olmuştur: “*Bankalar fabrika işlerini idare ettikleri zaman, bankacılığı ihmal ediyorlar. Fabrikalar, bankaların elinden çıkararak, banka yalnız krediyle iştigal eden bir hale konacaktır... Bankacılıkla fabrika işletmek adeta birbirine ters düşer. Sanayi ve Maadin Bankasını ikiye ayırmak zamanı gelmiştir: Amacımız birisini banka işleriyle iştigal eden bir müessese yapmak, diğerini de fabrikalarla iştigal edecek müstakil bir müessese yapmaktır.*”²⁹⁹ Sanayi ve Kredi Bankası'nın asıl kaynağı ise gümrük gelirleri olarak planlanmış; Ayrıca o güne kadar

²⁹⁴ Selçuk Abaç, “Türkiye'nin Sanayileşmesinde Bankaların Rolü”, **Cumhuriyetin 50.Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları Semineri**, A.Ü.SBF Yayınları, Ankara, 1975, s.532.

²⁹⁵ Sümerbank Kanunu gerekçesinde “Devlet Sanayi Ofisi'nin milli sanayinin inkişafına amil olmaktan ziyade sanayi erbabımızı endişeye düşüren bir müessese tesiri yaptığı ve bu yüzden kaldırıldığı” belirtilmektedir. Sümerbank'ın asıl görevi ise “BBSYP'ında yer alan devlet teşebbüslerini kurmak” olarak belirtilmiştir ve krediye çevrilebilir sermayesinin yarısından az olmamak üzere özel sektöre sanayi kredisi açacaktır. Nitekim kurulduğu 1933 yılında özel teşebbüslere 1.3 Milyon lira sınıai kredi vermiştir.

Kemal Zeki Gençosman, **Atatürk Ansiklopedisi, T.C.Siyasi Tarihi**, T.C.Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cilt IX, İstanbul, s.206.

²⁹⁶ Erdinç Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişimi Tarihi (1914-1999)**, Ankara, 1999, s.62.

²⁹⁷ **Kanunlar**, 2262 sayılı Kanun, 3 Haziran 1933, Madde 4, s.354.

²⁹⁸ Deniz Karatekelioğlu ve M.Kemal Mısırlıoğlu, “1929 Buhranı ve Harcama Politikalarımız”, **Maliye Dergisi, Atatürk Özel Sayısı**, Ekim 1981, s.190.

²⁹⁹ Bilsay Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, Ankara, 1987, s.92.

özel kesime aktarılan bazı teşvik fonları bankaya tahsis edilecek idi. Ancak, İktisat Vekili'nin değişmesi ve Sümerbank'ın kurulması ile bir ölçüde eski sisteme dönülmüştür.

Sümerbank'ın kuruluş kanunu gerekçesinde, 1923-1930 dönemi deneyi ile sanayileşme hareketinin milli ihtiyaç ve çıkarların gerektirdiği oranda gerçekleştirilemediğinin anlaşıldığı belirtilmiş, tüm milli kaynaklardan yararlanarak sanayileşmenin daha verimli ve ahenkli olarak başarılabilmesi için güçlü bir kuruluşa gereksinme duyulduğu, devlet sanayi programında öncelikle kurulması istenen sanayi kollarının, ancak bir devlet teşekkülü tarafından gerçekleştirilebileceği ifade edilmiştir. Sümerbank yalnızca bir finansman kurumu değil, aynı zamanda devlet sermayesi ile kurulacak sınai müesseselerin etüd ve projelerini hazırlamak, sanayinin ihtiyaç duyduğu uzman kişileri, mühendis, usta ve işçiyi yetiştirmekle görevlendirilmiştir.³⁰⁰

Milli sanayinin finansman ihtiyacının karşılanmasını hedefleyen bankanın kuruluş kanununa göre başlıca görevleri şunlardır:³⁰¹

- Devlet Sanayi Ofisi'nden devralacağı fabrikaları işletmek ve özel sanayi kuruluşlarındaki devlet iştiraklerini yönetmek,
- Özel yasalara göre kurulacak fabrikalar dışındaki devlete ait bütün sınai kurumlarının etüd ve projelerini hazırlamak, bunları kurmak ve yönetmek,
- Kurulması ya da genişletilmesi yurt için iktisaden yararlı sınai işlere sermayesinin yettiği oranda iştirak ve yardım etmek,
- Memlekete ve kendi fabrikalarına işçi, usta ve sanayi mühendisi yetiştirmek üzere mektepler açmak, yurtiçi ve yurtdışındaki mekteplere talebe ve stajyer göndermek,
- Sınai kurumlara kredi vermek ve her türlü bankacılık işlemlerini yapmak.
- Ulusal sanayi gelişmesi tedbirlerini araştırıp, istendiğinde İktisat Vekaleti'ne görüş bildirmek.

---

³⁰⁰ Zarakoğlu, a.g.e., s.97.

³⁰¹ **Kanunlar**, 2262 sayılı Kanun, 3.6.1933, Madde 2, s.353-354; İhsan Feyzibeyoğlu, a.g.e., s.335.

Encümen, kanun hazırlanırken mevcut fabrikaları Sümerbank'a bağlı şirketler haline getirerek, devletin sermaye varlığını yasalastırmıştır. Bu sermayeye güvence sağlamak üzere de, hisse senetlerinin yüzde yüzünün Sümerbank adına yazılı olma koşulunu getirmiştir.³⁰² Hükümet tasarısında, Sümerbank'ın devralacağı ve yeniden kuracağı fabrikaların, devir ve tesis tarihinden başlayarak anonim şirket haline getirilmesi ve hisse senetlerinin yüzde 25'inin Türk olan özel kişilere ait olması yükümlülüğü getirilmiş; hatta daha ileri gidilerek, Sümerbank'ın kendisine ait fabrikaların hisselerinin yüzde 50'den fazlasını Türklere ve Türk teşekküllerine satılması öngörülmüştür. Meclis'te yapılan değişiklikle, sadece devralınan teşebbüslerin hisse senetlerinin satılması, yeni tesis ve iştiraklerin bu hükmün dışında kalması kabul edilmiştir (md.11). Sümerbank, her ne kadar devir aldığı fabrikaları şirket haline getirmişse de, hisse senetleri satılamamıştır. 17.6.1938 tarih ve 3460 sayılı İktisadi Devlet Teşebbüslerinin yönetim ve denetimini düzenleyen kanunda da devlet kuruluşlarının şirketleşmesi gereği yer almış; Sümerbank, Eti Bank, Ziraat Bankası gibi kamu bankaları bu kanuna tabi tutulmuşlardır.³⁰³ Bu fabrikaların Türklere satılabilmesi için hükümetin teklifini şart koşmuştur. Böylece, sermayenin devlette kalması esas, özel kesime devredilmesi ise siyasal karara bağlanmış bir istisna haline getirilmiştir.

İktidardaki CHP parti programına 1931 yılında devletçiliği almış, bir taraftan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nı (BBYSP) hazırlamış, diğer taraftan Sümerbank'ı kurmuştur. Sümerbank'ın kuruluşu ile mutedil devletçilikten, devletçiliğe geçilmiş ve 1934 yılından itibaren uygulamaya konulan BBYSP ile devlet müteşebbis olarak ekonomiye müdahale etmiştir.³⁰⁴ Celal Bayar bankanın kuruluşu hakkında “Sümerbank'ın kurulması, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın gereği idi. Onun tatbiki

---

³⁰² Gençosman, a.g.e., s.460.

³⁰³ Harold Seidman, “Public Enterprise in Turkey”, **Enterprise in the Emerging Socialist Societies of the Near East**, Princeton, 1975, s.17; İur.Ernst Hirsch, **İktisadi Devlet Teşekküllerinin Hukuki Mahiyeti**, Ankara, 1939, s.5.

³⁰⁴ Hamza Eroğlu, “Atatürk ve Devletçilik”, **Türk Tarih Kurumu Belleten**, Cilt XLIX, Ağustos 1985, Sayı 194, s.365.

*için kurduk. Ona vazife verdik.” demiştir.*³⁰⁵ Türkiye’de üretilen veya üretilebilecek ham maddeler kullanılarak, dışarıdan o zamana kadar ithal edilmiş bulunan malların ikamesine dayanan bir sanayileşme modeli benimsenmiştir. Böylece, Sümerbank’ın katkılarıyla demir çelik, dokuma, şeker, kağıt ve çimento sanayileri kurulmuştur.³⁰⁶ Banka, BBYSP kapsamında bulunan 20 fabrikadan 13’ünün kurulmasını sağlamıştır.³⁰⁷ Banka ile kendisine bağlı veya iştiraki olan fabrika, müessese ve şirketler, inşaat ve esaslı tamirat işlerinde ihale kanununa bağlı kılınmamıştır.³⁰⁸ Banka böylece kendisine ait fabrikaların inşaaı işini özel yüklenici firmalara kolayca ihale edebilmiştir.³⁰⁹

Sümerbank, sanayileşme hareketi içinde etkin bir rol oynamıştır. Banka bir süre kendisine devredilen fabrikaları idare etmiştir. Bunlardan Feshane Mensucat Fabrikası’nı devretmiş ve bu fabrika üzerinde yalnızca denetim hakkı kalmıştır. Yeni kurulan bir çok sanayi şirketine iştirak ederek sanayinin gelişmesine yardım etmiştir. Hem kendi fabrikalarının ve hem de komisyon karşılığında yerli malı imal eden diğer fabrikaların ürünlerini satan “Yerli Mallar Pazarı” isimli satış mağazalarını açmıştır.

Sümerbank’ın ilgili olduğu sanayi kuruluşları iki alt başlık altında toplanabilir:

---

³⁰⁵ Dündar Sağlam, “Celal Bayar ile Söyleşi”, **Banka ve Ekonomik Yorumlar**, Sayı 12, 1986, s.41.

³⁰⁶ Beşir Hamitoğulları, “Atatürk Devletçiliği ve Ekonomik Bağımsızlık”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, A.Ü.SBF Yayınları:51, Ankara, 1982, s.130.

Deniz Karatekelioğlu ve Kemal Mısırlıoğlu ise sözkonusu sanayileşmeyi “Türkiye’de yetişen ve gündelik kullanıma esas olan tüketim malları üreten, ihraç malları işleyen sanayileşme” olarak tanımlamışlardır.

Karatekelioğlu, a.g.e., s.165.

³⁰⁷ “5 yıllık programa uygun olarak Sümer Bank’ın kuracağı dokuma fabrikalarından kamgran ve yapma ipek fabrikalarının kurulması üstlenilmiştir. Kamgran fabrikası Bursa’da, yapma ipek fabrikası da Gemlik’te kurulacaktır. Fabrikaların yapısına eylül ayında başlanmış olacaktır.”

“Sümerbank’ın Kamgran ve Yapma İpek Fabrikaları”, **Ulus**, 4 Temmuz 1935, Perşembe, s.5. ve “Nazilli Fabrikasında 1000 kişi çalışacak yılda 20 milyon metre basma yapacak. Fabrika Kayseri’deki bez fabrikasının dörtte üçü büyüklüğünde olacak ve makine kısımları da Kayseri fabrikasındaki makinelerden eksik olmayacağı gibi boyacılık ve büyük tablo makineleri atölyeleri daha zengin bir şekildedir. Yeni Nazilli basma fabrikasının pamuk ihtiyacı Nazilli pamuk ürünü ile karşılanacaktır.”

“Yeni Bir Fabrikanın Üstermeleri Başladı”, **Ulus**, 9 Ağustos 1935, Cuma, s.1.

³⁰⁸ **Kanunlar-Nizamnameler-Talimatnameler**, 3 Şubat 1937, no.3111.3112, s.70.

³⁰⁹ “Kapalı Zarf Usulü Eksiltme İlanı”, **Ulus**, 2 İkteşrin 1935, Çarşamba, s.6.

- Doğrudan doğruya sahibi bulunduğu kuruluşlar: Hereke mensucat ve halı fabrikası, Bakırköy bez fabrikası, Beykoz deri ve kundura fabrikası, Yıldız çini fabrikası, Malatya ve Kayseri mensucat(dokuma) fabrikası³¹⁰, İzmit kağıt fabrikası, Bursa kamgran fabrikası, Gemlik Suni ipek fabrikası.³¹¹
- İştirak hissesi bulunan kuruluşlar: Bünyan, Kırşehir, Isparta halı ipliği fabrikaları, Tosya, Maraş, Bursa çeltik fabrikaları, Yalvaç debağët fabrikası, Aksaray, Trabzon elektrik santralleri,³¹² Keçiborlu kükürt fabrikası, Isparta gülyağı fabrikası³¹³, Türkiye şeker fabrikaları.³¹⁴

Banka bu fabrikaların ürettiği malları Yerli Mallar Pazarında vatandaşlara satarak ticaret sektörüne de girmiştir.³¹⁵ Buradaki peşin satışlarda vatandaşlara önemli

³¹⁰ “Kayseri kombinası 5 senelik endüstri programının ilk işlemeye başlayan fabrikasıdır. Bu tesis Sümerbank tarafından Bakırköy bez fabrikasının tevsiinden sonra işletmeye açılan ikinci pamuklu fabrikasıdır. Tesisatın en mühim kısmı Sovyetlerden alınmış olan fabrika en ileri ve en yeni teknikle donatılmıştır.”

“Kayseri Kombinasyonu Hakkında Bir Konferans”, **Ulus**, 14 Eylül 1935, C.tesi, s.5. ve Celal Bayar, “Kayseri Kombinasyonu Bugün Törenle Açılacak”, **Ulus**, 16 Eylül 1935, P.tesi, s.5. ile Celal Bayar, “Kayseri Kombinasyonu Dün Büyük Törenle Açıldı”, **Ulus**, 17 Eylül 1935, Salı, s.5. ve Atilla Öner, “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası Reformları ve Maliye Uygulamaları”, **Maliye Dergisi Atatürk Özel Sayısı**, Ekim 1981, s.106.

³¹¹ “İzmit Kağıt Fabrikası: Fabrika binasının bütün inşaatı ve makinelerin montajı yapılmıştır. Temeli 14 Ağustos 1934’te atılmıştır. Türbin dairesi inşaatı yapılmaktadır. Memur evleri için ihale açılmıştır. Yıllık üretim yılda 11 bin ton kağıttır. İmalat ithalatın % 69’unu karşılayacaktır. Kamgran Fabrikası: Bursa’da yapılacak fabrikanın bütün projeleri hazırlanmıştır. 1.100.000 kilo yün ipliği yapacaktır. Suni İpek Fabrikası: Gemlik’te kurulacak fabrikanın makineleri harice sipariş edilmiştir. İnşaatı bu ay ihale edilecektir. Hammaddesi sellüloz olan suni ipeğin yıllık üretimi 300 bin kilodur.”

“Endüstrileşmede Sümerbank”, **Ulus**, 29 İlkteşrin 1935, Salı, s.5.

³¹² Mehmet Recai, **Türk Milli Bankacılığı**, İstanbul, s.33.

³¹³ “Keçiborlu Kükürt Fabrikası: 1935 nisanında işlemeye açılmıştır. Ürünleri Ege bölgesi bağcılar tarafından tüketilmektedir. İş Bankası ile Sümerbank tarafından müştereken kurulmuş bir müessesedir. Gülyağı Fabrikası: Sümerbank ve İş Bankası birlikte kurmuştur. 1935 yılı mayısında işlemeye başlamıştır.”

“Endüstrileşmede Sümerbank”, **Ulus**, 29 İlkteşrin 1935, Salı, s.5.

³¹⁴ “Şeker endüstrisinin maliyetini düşürmek için A.Ş. olarak işleyen şeker fabrikalarımızın Sümer Bank, Ziraat ve İş Bankasının birlikte kurdukları 22.5 Milyon TL’si sermayeli Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. elinde bu yıl bir araya toplanması önemlidir.”

“İş Bankası ve Türk Ekonomisi”, **Ulus**, 28 İlkteşrin 1935, Salı, s.6.

³¹⁵ “Sermayesi 62 Milyon lira. Fabrikaları Hereke Yünlü Fabrikası, Kayseri Bez, Feshane Yünlü, Bakırköy Bez, Beykoz Deri, İzmit Kağıt, Bünyan Yünlü Fabrikası. Fabrikalarımızın mamulâtı Yerli Mallar Pazarları’nda satılır.”

“Sümerbank”, **Ulus**, 28 İlkanun 1935, C.tesi, s.6.

oranlarda iskonto yapılmıştır.³¹⁶

Bankanın bilanço, kar zarar cetvelleri, İdare Meclisi ve Denetçi raporları Bakanlar Kurulu tarafından incelendikten sonra bankanın Genel Kurulu'na sunulmuştur.³¹⁷ Tüzük değişiklikleri de Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmıştır.³¹⁸

Banka ihtiyaç duyduğunda yurt içi ve yurt dışından kredi almıştır. Bu kapsamda, yeni kurduğu tesislerin para ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yurt içi istikraz şeklinde 15 yıl vadeli, yüzde 7 faizli ve 15 taksitte geri ödemeli tahviller çıkarmıştır. Çıkarılan bu tahvillere Maliye Vekaleti kefil olmuştur.³¹⁹ Yurt içi borçlanma yanında yurt dışı borçlanma da yapan banka, Londra'da yerleşik John Weit Reid kuruluşundan kredi almıştır.³²⁰ Yurtiçi borçlanmada Merkez Bankası'ndan da kredi kullanılmıştır.³²¹ Devlet ihalelerine giren firmaların ihtiyacını karşılamak amacıyla bankanın vereceği teminat mektubu kredi limiti, toplam ödenmiş sermayesinin yüzde 75'ine çıkarılmıştır.³²²

Sümerbank'ın girişimleri kapalı köy ekonomisini çözmüş, kent-kır bütünselliğini sağlamış, köylünün pazarla bütünleşmesinde önemli bir rol oynamıştır.³²³ Hukuki açıdan bir İktisadi Devlet Teşekkülü(IDT)³²⁴ olan

---

³¹⁶ “Arttırma ve Yerli Mallar Haftasında size her ne lazımsa yerli mallar pazarından alınız. Bütün peşin satışlarda yüzde 10 tenzilat. Dikkat, ayrıca ikramiyeli satışlarda da yüzde 100 istifade edersiniz.”

“Sümerbank Ankara Yerli Mallar Pazarı”, **Ulus**, 16 İlkkanun 1935, P.tesi, s. 8.

³¹⁷ **T.C.Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/44.25.20 nolu, 28.4.1934 tarihli ve 030.18.01.02/62.70.8 nolu, 18.8.1936 tarihli belgeler.

³¹⁸ **T.C.Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/57.63.5 nolu, 25.7.1935 tarihli ve 030.18.01.02/44.28.5 nolu, 8.5.1934 tarihli belgeler.

³¹⁹ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/52.14.11 nolu ve 2.3.1935 tarihli belge.

³²⁰ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/64.37.16 nolu ve 12.5.1936 tarihli belge.

³²¹ “Sümerbank'ın 1939-1944 yıllarında TCMB'den aldığı krediler şöyledir: 1939 yılı 29.471 TL, 1940 yılı 43.616 TL, 1941 yılı 47.369 TL, 1942 yılı 51.669 TL, 1943 yılı 57.369 TL, 1944 yılı 59.769 TL”,

“Sümerbank Kanunu Tasarısı-I”, **Tasvir**, 29 Mayıs 1946, s.3.

³²² **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/50.89.13 nolu ve 23.12.1934 tarihli belge.

³²³ Zafer Toprak, **Sümerbank**, İstanbul, 1988, s.1.

³²⁴ 26.6.1938 tarih ve 3460 sayılı kanuna göre yönetilen, sermayesinin tamamı devlete ait olan ve denetimi kendi özel kanununda belirtilen teşekküle IDT denir. IDT'ler tüzel kişiliğe ve mali, yönetsel özerkliğe sahip, sorumluluğu sermayesiyle sınırlı, özel hukuk hükümlerine göre yönetilen kuruluşlardır. Müessesese, özel hukuk hükümlerine göre idare edilen, tüzel kişiliğe sahip, sorumluluğu sınırlı ve bir teşekküle bağlı bir işletmedir. Teşebbüs, tüzel kişiliğe sahip olmadan bir

Sümerbank'ın 1944 yılı itibarıyla müesseseleri ve bunların ödenmiş sermayeleri şöyle olmuştur:

Tablo.3.6
Sümerbank'ın Müesseseleri (1944)

Müessese	Sermayesi (TL)
Türkiye Demir ve Çelik Fabrikaları Müessesesi	42.000
İplik ve Dokuma Fabrikaları	37.000
Sellüloz Sanayi	20.000
Çimento Sanayi	8.000
Deri ve Kundura Sanayi	5.000
Yerli Mallar Pazarı	5.000

Türkiye Demir ve Çelik Fabrikaları Karabük'te kurulmuş olup, yüksek fırın, kok fabrikası, çelikhane ve haddahane, boru, sülfirik asid ve süper fosfat fabrikalarından oluşmuştur. İplik ve Dokuma Fabrikaları üç kısma ayrılmıştır: a) Pamuklu Fabrikaları (Kayseri, Bakırköy, Ereğli, Nazilli Fabrikaları) b) Yünlü Fabrikaları (Defterdar, Hereke, Bünyan, Isparta, Bursa Merinos Fabrikaları c) Gemlik suni ipek fabrikası. Sellüloz Sanayi, İzmit'te iki kağıt fabrikasından ve Odun Sellüloz Fabrikası'ndan oluşmuştur. Çimento Sanayi, Sivas ve Ankara Çimento Fabrikaları idi. Deri ve Kundura Sanayi, Beykoz deri ve kundura fabrikası ve tutkal tesisatı idi. Yerli Mallar Pazarı müessesesi, malların satışı ve tevzii ile uğraşmıştır. Pazarları Adana, Ankara, Antakya, Antalya, Balıkesir, Diyarbakır, Edirne, Erzurum, Eskişehir, Gaziantep, İstanbul, İzmir, Kayseri, Konya, Malatya, Mersin, Nazilli, Samsun, Sivas, Trabzon, Zonguldak şehirlerinde yer almıştır.³²⁵ Sümerbank'ın iştirakleri, biri kısmı mali ve sınai, bir kısmı da diğer başka sektörlerde yer almıştır:

---

teşekküle veya müesseseye bağlı olarak çalışan bir fabrika veya işletmedir. İştirak, teşekküllerin sahip olduğu hisselerdir.

³²⁵ "Sümerbank", **Ulus**, 13 Ekim 1942, Salı, s. 3.

Tablo.3.7
Sümerbank’ın İştirakleri (1944)

İştirakler	İştirak miktarı (TL)	Ödenmiş sermayesi (TL)
Güven Sigorta A.Ş.	137.000	275.000
Türk Ticaret Bankası AŞ	100.000	2.200.000
Halk Bankası	50.000	1.400.000
Şeker Fabrikaları	7.333.000	22.000.000
Malatya Bez Fabrikası	1.668.000	5.000.000
Gül Yağcılık Ltd. Şirketi	67.000	100.000
Aksaray Azmi Milli A.Ş.	15.000	150.000
Ankara Çimento Ltd.Şti.	200.000	400.000
Umumi Mağazalar T.A.Ş. ³²⁶	150.000	2.000.000
Süngercilik A.Ş.	49.000	100.000
Kireçlik Kömür A.Ş.	16.000	450.000
Türk-İngiliz Tic. ve Fins.Ltd.Şti.	1.000	12.000
Kum Taş Ltd.Şti.	5.000	50.000

Sümerbank’ın teşebbüsü, Kütahya Keramik; yani tuğla ve kiremit üreten bir fabrikadır.³²⁷ Sümerbank’ın 1934-1946 yılları arasındaki bilançoları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

³²⁶ “Umumi Mağazalar T.A.Ş., T.C.Ziraat ve T.İş Bankası, Sümerbank, Osmanlı Bankası, Emlak ve Eytam Bankası, Türk Ticaret Bankası tarafından kurulmuştur. Merkezi: Ankara, Şubeleri: İstanbul, İzmir, Mersin, Samsun’da yer alır. Faaliyeti: 1.Genel Antrepo işlemleri 2.Eşya için emre yazılı makbuz ve rehin–varant senetleri itası 3.Tevdi olunan eşyanın müşterek ve müteferrik sigortaları 4.Eşyanın işlenmesi ve manipülasyonu 5.Eşyanın tahliye, tahmil ve sevk işlemleri 6.Eşyanın ekspertizi ve satışa tavassut 7.Eski numunelerin alınıp musaddak numune şahadetnamesi itası 8.Yalnız Mersin’de ithal eşyanın gümrüklenmesi veya transit olarak sevk edilmesi.”

“Umumi Mağazalar Türk A.Ş.”, **Ulus**, 14 Ekim 1942, Perşembe, s. 4.

³²⁷ “Sümerbank Kanunu Tasarısı-I”, **Tasvir**, 29 Mayıs 1946, s.3.

Tablo 3.8
Sümerbank 1934-1946 Bilanço Rakamları (Bin\$)

	1934	1936	1938	1940	1942	1944	1946
Şube Sayısı	1	1	1	1	1	1	2
Ödenmiş Sermayesi	14.343	20.223	32.506	31.621	40.757	53.812	33.534
Mevduatı	1.860	3.234	11.222	8.482	14.953	17.317	8.902
Kredileri	3.749	3.145	4.545	8.978	26.252	31.249	12.691
İştirakleri	13.739	32.086	56.141	790.047	83.903	106.231	55.842
Kar	1.277	580	531	941	1.435	5.385	2.379
Bilanço	65.222	99.522	155.644	149.778	252.341	264.235	144.124
Gmenkul	610	670	1.326	1.089	809	823	291
Tahvil	107	50	89	1.398	1	4	116

Kaynak: 1933-1946 yıllarına ait **TCMB Bültenleri**.

Tablodan, bankanın şube sayısının yıllar içinde hemen hemen sabit kaldığı, buna karşılık zaman zaman iniş ve çıkışlar yaşamakla beraber, mevduat, kredi, iştirak, bilanço karı, tahvil ve gayrimenkul rakamlarında da önemli artışlar olduğu görülmektedir.

Tablo 3.9
Sümerbank'ın Sistem İçindeki Payı (%)

	1934		1946	
	Sektör Payı	Grup Payı	Sektör Payı	Grup Payı
Şube Sayısı	0	0	0	0
Ödenmiş Sermayesi	21	31	31	35
Mevduatı	1	3	3	7
Kredileri	3	5	4	6
İştirakleri	38	62	44	59
Kar	53	73	18	23
Bilanço	16	23	13	18
Gmenkul	5	8	6	7
Tahvil	1	3	0	2

Kaynak: 1933-1946 yıllarına ait **TCMB Bültenleri**.

Bankanın sektör payı iştirakler, sermaye ve kar kalemlerinde oldukça yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. Özellikle bankanın iştirakler kaleminde tüm sektör içindeki payı 1946'da % 44 ile dikkatleri çekmektedir. Aynı yıldaki sektör payı 1934 yılına göre yüzde 3 azalsa da, yüzde 13 ile oldukça önemli bir düzeyde gerçekleşmiştir.

3.1.3. Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası

Mithat Paşa, Niş ve Tuna Valiliklerinde bulunduğu sırada çiftçilerin tefecilerden çok büyük faizlerle borç para aldıklarını görmüş ve uygun faizle borç verebilecek bir örgüt kurmayı düşünmüştür. İlk kez deneme niteliğinde, 1863 yılında Yugoslavya'nın Pirot kasabasında kurulan bu örgütü çevre illerde kurulanlar izlemiştir. 1867 yılında bir tüzükle "Memleket Sandığı" adı verilen bu örgüt ülkenin her yanına yayılmıştır.³²⁸ Memleket sandıkları sermayesi imece usulüyle oluşmuştur. Oysa daha sonra kurulan Menafi Sandıkları ise aşar vergisine ilave edilen onda birlik menafi hissesi geliri ile sermayesini oluşturmuştur.³²⁹

Ziraat Bankası, Mithat Paşa tarafından 1863 yılında kurulan memleket sandıklarının 1883'te yerini alan menafi sandıklarının 15.8 1888 tarihinde yeterince verimli olmadıkları için kapatılmasıyla kurulmuştur.³³⁰ Menafi Sandıkları idare ve sermayelerinde yapılan iyileştirmelere rağmen istenen derecede gelişmemiş ve hatta bazı sandıklar alacaklarını tahsil edemediği için kapanmışlardır. Menafi Sandıkları zirai kredileri verirken iktisadi ilkelere uymamışlar; adeta hayır kurumları gibi çalışmışlardır.³³¹ Ayrıca bu sandıklarda toplanan fonlar gerçekten sermaye eksikliği duyan küçük üreticilerden çok, zengin ve nüfuzlu kişilerin eline geçiyordu. Üstelik,

³²⁸ Cihan Duru ve diğerleri, **Atatürk Dönemi Maliye Politikası I**, Ankara, 1982, s.74.

³²⁹ Nurettin Hazar, **1863-1963 T.C. Ziraat Bankası**, Ankara, 1986, s.40; Yusuf Saim Atasağun, **Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888-1939**, İstanbul, 1939, s.43.

³³⁰ Mustafa Atalay, **Türk Milli Bankacılığı (Bankacılık ve Tarihçesi)**, Ankara, 1953, s.101; Feridun Ergin, "Atatürk Döneminde Emisyon Hareketleri ve Politikası", **Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri**, 8-9 Haziran 1981, YKB Yayınları, İstanbul, s.50.

³³¹ Mehmet Recai, a.g.e., s.20.

mali güçlükler karşısında bu sermayeler sık sık hazineye aktarılıyordu.³³² Bu yüzden sandıkların merkezileştirilmesi gereği ortaya çıkmış ve Menafi Sandıkları kapatılarak yerlerine Ziraat Bankası kurulmuştur.

Kurtuluş Savaşı'ndan hemen sonra Atatürk bankacılık konusuyla yakından ilgilenmeye başlamış ve öncelikle Türkiye için çok önem taşıyan zirai kredi konusu ve Ziraat Bankası üzerinde durmuştur. 1923 yılında Meclisi açış konuşmasında, Ziraat Bankası'nın şube sayısındaki artışı ve sağlanan sermayeyi belirttikten sonra kredilerin üretime tahsisi ve banka yönetiminin düzeltilmesi için hazırlanan teklif kanunlaştığı takdirde bankanın ekonomik hayattaki etkisinin genişleyeceğini açıklamıştır.³³³ Bunun üzerine 19 Mart 1924 tarihli Bütçe Kanunu'na Ziraat Bankası ile ilgili hükümler konulmuş ve banka yalnız zirai kredi dağıtan bir kurum olmaktan çıkarılarak çok yönlü bir kredi kurumu haline dönüştürülmüştür. Bu kanunla bankanın statüsü değiştirilerek anonim şirket haline getirilmiş, sermayesi 15 milyondan 30 milyon TL'ye yükseltilmiştir.³³⁴ Ödenmiş sermayesi 30 milyon TL'ye varıncaya kadar bankaya menafi hissesinden yararlanma hakkı verilmiş ve net karın yüzde 75'nin sermayeye ilavesine devam edilmiştir.³³⁵ Banka anonim şirket haline dönüşmekle beraber hükümetin kontrolü devam etmiş; Hükümete İdare Meclisi kararlarını inceleme yetkisi verilmiştir. Banka, posta, telgraf ve telefon ücretlerinden muaf tutulmuştur. Bu kanuna göre, bankanın görevleri ve yapacağı işlemler şunlardır:

- Çiftçilere tek tek veya toplu kefaletle veya diğer teminatlarla kredi vermek,
- Tarımsal ürünler ve mevadı kendi veya diğer şahıslar hesabına alıp satmak,
- Aynı suretle arazi kiralanması, imarı ve devri yapmak,

³³² Tefik Güran, **19.Yüzyıl Osmanlı Tarımı**, İstanbul, 1998, s.152.

³³³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 1, İçtima 4, Celse 28, 1923, s.8; Nimet Arsan, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I**, T.İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1961, s.431.

³³⁴ Akgüç, a.g.e, s.159.

³³⁵ "Aşar kaldırıldıktan sonra onun yerine 17.2.1925 tarih ve 552 sayılı kanunla getirilen Arazi Vergisi menafi hissesine konu edilmiştir. Öşre tabi arazinin kıymeti üzerinden Binde 6 oranında alınan Arazi Vergisi sekiz katına artırılmış, işbu verginin 3/8'i menafi ve iane hisseleri olup, bunun ¼'ü (rub'u) Ziraat Bankası'na tevdi olunmuştur. (md.5). 18.5.1929 tarih ve 1454 sayılı yasayla bankaya Arazi Vergisi üzerinden yüzde 6 iane hissesi verilmesi kabul edilmiştir. 1931 yılında bu tahsis şekli kaldırılmıştır." Torun, a.g.e., s.194.

- Tarımsal sanayi veya sair zirai amaçlarla kurulmuş şirketlere iştirak etmek, kredi vermek vesair suretlerle yardım etmek,
- İdare meclisi kararı ile çıkarlarına ve kuruluş amacına uygun her türlü bankacılık işlemi yapmak,
- On beş milyon liraya kadar tahvil çıkarabilmek.

Bankanın esas nizamnamesi bu kanuna dayanarak düzenlenmiş ve Bakanlar Kurulu tarafından 28 Temmuz 1926 tarihinde onaylanmıştır.

1920'ler boyunca çiftçilerin tarım kredisinden yararlanmasına olanak sağlayan yasal alt yapının yetersizliği ciddi bir engel olmuştur. Bu yüzden piyasa için üretim yapan çiftçiler gelirlerini krediye yüksek faiz uygulayan tefecilere kaptırmışlar ve hatta bazıları üretimden çekilmişlerdir. Çünkü köylü tapusuz toprağını rehnedip bankadan kredi alamamıştır. Bu sebeple 1930'lardan itibaren tapulama işlerine hız verilmiş ve bankanın çiftçiye kredi vermesinin yolu açılmıştır. Banka ayrıca topraksız köylüye toprak verme konusunda da sınırlı da olsa bazı çalışmalarda bulunmuştur.³³⁶ Ayrıca bankanın vereceği teminat mektubunun limiti ödenmiş sermayesinin yüzde 75'ine kadar çıkarılmıştır.³³⁷

Banka tarımsal rekoltenin yüksek olduğu dönemde fiyatların düşmesini engellemek amacıyla destekleme alımları yapmıştır.³³⁸ Bu çerçevede, rekoltenin yüksek olduğu 1931'de köylüden kredi borcuna mahsuben buğday satın almış ve bu alımda daha önce uyguladığı yüzde 25'lik limiti da kaldırarak, çiftçilere önemli bir destek vermiştir.³³⁹ Toprak mahsullerinin ve bilhassa buğdayların kıymetlendirilmesi

³³⁶ "Topraksız Köylüye Toprak: Ziraat Bankası hükümetin topraksız olan köylüyü toprak sahibi etmek ve hükümete veya şahsa ait geniş araziye devletin direktifi altında köylüye dağıtmak hususunda faaliyete geçmiştir. Aydın'da 8 köyü sınırları içinde bulunduran Fotiyadis çiftliğinin çevredeki binlerce topraksız köylüye dağıtılması işine başlanmıştır. Geniş toprak tamamen Ziraat Bankası'na geçtiğinden taksime imkan hasıl olmuştur. Banka, toprağı köylüye temlik ettikten sonra ipotek almakta ve uzun taksitlerle bedeli itfa etmektedir."

"Ziraat Bankası'nda Çalışmalar", *Ulus*, 27 Sontesrin 1935, Çarşamba, s.5.

³³⁷ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/50.83.4 nolu ve 6.12.1934 tarihli belge.

³³⁸ "Ziraat Bankası Trakya'dan Buğday Alıyor", *Ulus*, 24 Temmuz 1935, Çarşamba, s.1.

³³⁹ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 490.01/2.7.1935 nolu ve 10.10.1931 tarihli belge ve "Köylüyü ve Çiftçiyi Korumak için Hükümet Tarafından ilk Tedbir Alınmıştır", *Milliyet*, 23 Temmuz 1931, Perşembe, s. 1. ve

için 1932 yılından itibaren iç piyasalarda buğday alım satımını düzenlemek üzere Ziraat Bankası'na ülkenin değişik yerlerinde buğday satın almak ve bunları uygun zamanlarda satmak ve muhafaza edecek silolar inşa etmek görevi verilmiştir.³⁴⁰ Ziraat Bankası'na mübayaa ettirilecek buğday konusunda 3.7.1932 tarih ve 2056 sayılı kanuna dayanarak Bakanlar Kurulu tarafından bir çok teskere ve talimatname yürürlüğe konulmuştur.³⁴¹ Ayrıca, banka ürünün az olduğu yıllarda bankanın silolarında bulunan tohumluk buğdayların gene hükümet kararıyla çiftçilere dağıtılması ile görevlendirilmiştir.³⁴² Banka şehirlerde ekmek fiyatlarının aşırı yükselmesini önlemek amacıyla sık sık piyasaya müdahale ederek daha önce köylüden satın aldığı buğdayı tekrar piyasaya sürmüştür. Bu girişimlerine rağmen zaman zaman ekmek fiyatlarının yükselişinin devam ettiği de görülmüştür.³⁴³ Banka buğday dışındaki tarım ürünlerine, özellikle üzüm ve incir piyasasına da müdahale ederek fiyatların istikrarlı olması için piyasa düzenleyicisi olarak çalışmıştır. Hatta bu amaçla İzmir'de İş Bankası ile ortak olarak Üzüm Kurumu adı altında bir teşkilat kurmuştur.³⁴⁴ Bu kurum satış kooperatiflerinin kuruluşuna kadar görevine devam etmiş ve gerektiğinde piyasadan üzüm satın almış, gerektiğinde ise satmıştır.³⁴⁵ Bu suretle çok önemli ihraç mallarında fiyat istikrarı sağlanmaya çalışılmıştır.

Ziraat Bankası devlet desteği ile kurulduğu için bazı fabrikaların yatırımlarına katkıda bulunarak Birinci Sanayi Planının gerçekleşmesinde önemli bir rol oynamıştır.

“Ziraat Bankası Bugün Köylüden Buğday Kabulüne Başlıyor”, **Milliyet**, 5 Ağustos 1931, Çarşamba, s. 3.

³⁴⁰ Kuruç, a.g.e., s.165.

³⁴¹ **T.C.Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/56.54.16 nolu, 26.6.1935 tarihli ve 030.18.01.02/46.50.2 nolu, 12.7.1934 tarihli belgeler.

³⁴² **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/59.87.18 nolu ve 18.11.1935 tarihli belge ve “Ziraat Bankası'nda Çalışmalar”, **Ulus**, 27 Senteşrin 1935, Çarşamba, s.5.

³⁴³ “İstanbul'da Buğday Ucuzladı, Ekmek Yükseldi”, **Ulus**, 19 Senteşrin 1935, Salı, s.3.

³⁴⁴ Celal Bayar, “Üzüm ve İncir Piyasasının Duruluğu İçin ”, **Ulus**, 6 Eylül 1935, Cuma, s.5.

³⁴⁵ “Üzüm Kurumu İşe Başlıyor ”, **Ulus**, 12 Eylül 1935, Perşembe, s.3.

Bankanın sermayesi 8 Haziran 1930 tarih ve 1697 sayılı kanunla 100 milyon liraya çıkarılmıştır.³⁴⁶ Bu miktara ulaşıncaya kadar menafi hissesinin tahsiline izin verilmiştir. Ayrıca, çiftçilerin bankadan kredi alırken karşılaştıkları zorlukları önlemek üzere ipotek işlemi kolaylaştırılmıştır. Bankadan yazılı talep halinde hiçbir harç, vergi vs. tahsil edilmeksizin ipoteğin tapuya tescil edilmesi kabul edilmiştir. Ayrıca, zirai kredi kooperatiflerine sağlanan kolaylıklardan (kredi işlemlerinden doğan vergi, resim, harç muafiyet ve istisnaları) banka ve bankadan kredi alanların da yararlanmasını sağlamak için Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu'nun bazı hükümleri Ziraat Bankası'na da uygulanmıştır. 1932'de eğilim tersine dönmüş, bankanın muafiyetlerini ortadan kaldıran 27 Haziran 1932 tarihli kanun yayımlanmıştır. Bu kanunun gerekçesinde, Ziraat Bankası muafiyetlerinin iptalinin gerekçeleri şöyle açıklanmıştır: *“Bu muafiyetlerin sureti umumiye ve mutlakada Ziraat Bankası'na teşmili ve bhusus bu muafiyet ve müsaadelerin Ziraat Bankası'nın çiftçilerden maada tüccar ve saireye yapacağı ikraz muamelelerine kadar tevsii ve bu bankanın diğer milli bankalardan farklı bir muafiyete mazhar edilmesi muvafık görülmemiştir.”*³⁴⁷ Ayrıca bankanın sermaye artırımında da diğer bankalara karşı haksız rekabet yapıldığı gerekçesiyle Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu'nda yer alan vergi kolaylıklarından faydalanmaması gerektiği yönünde Maliye Bakanlığı'nın bir kararı olmuştur.³⁴⁸

Buhran sırasında sıkıntıya düşerek bankadan aldığı krediyi ödeme konusunda sıkıntıya düşmüş çiftçilere destek olmak üzere 1935 yılında bir dizi yasal ve idari tedbir alınmıştır. Köylünün Ziraat Bankası'na olan borcunu uzun yıllara bölen 2814 sayılı Kanun, Ziraat Bankası'nın çalışmasına yeni bir hız vermiştir. Ziraat Bankası'na 15 yılda ödenecek olan bu borçlar ipotekli ve müteselsil kefilli olan ve 1931 yılı sonu itibarıyla banka aktifinde yer alan tarımsal borçlar idi.³⁴⁹ Borçları taksite bağlanacak olanlar hakkında yapılmakta olan kanuni takibin durdurulması ve borçluların hayvanlarının ve ürünlerinin haczedilmemesi için banka bir dizi kararlar

---

³⁴⁶ Akgüç, a.g.e., s.159.

³⁴⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 4, İçtima 1, Celse 9, 1932, s.19.

³⁴⁸ “Maliye Bakanlığı ile Ziraat Bankası Arasında”, **Ulus**, 6 Ağustos 1935, Salı, s.3.

³⁴⁹ “Ziraat Bankası'nda Çalışmalar”, **Ulus**, 27 Senteşrin 1935, Çarşamba, s.5. ve “Çiftçinin Tarımsal Borçları”, **Ulus**, 21 Temmuz 1935, Pazar, s.1.

almıştır. Banka yönetimi, köylünün alım satım işlerini kolaylaştırmak ve mülkiyet haklarını muhafaza etmek amacıyla şubelerine verdiği bir emirde Ziraat Bankası'na borçlu olanların işlemlerinin hemen birer liste halinde Tapu Dairesi'ne verilmesini bildirmiştir.³⁵⁰ Banka çiftçilere destek olmak amacıyla Tarım Kredi Kooperatifleri'nin de kredi borçlarının vadesini uzatmıştır.³⁵¹

Atatürk'ün 1936'da Meclisi açış konuşmasında *“Bu sene, Ziraat Bankasının yeni kanun tasarısı, çalışma mevzularımız arasında olacaktır...Bankaları ve kredi dağıtımını bir düzen içine alan, kooperatifleri kuran ve genişleten kanunlarınızdan sonra, bu yeni eseriniz memleketin kredi hayatında verimli olacaktır.”* şeklinde bir ifadesi olmuştur.³⁵²

4 Haziran 1937 tarih ve 3202 sayılı kanunla bankaya İktisadi Devlet Teşekkülü Statüsü verilmiştir.³⁵³ Kanun bankanın yapısında köklü değişiklikler yapmıştır. Bankanın anonim şirketten özerk bir devlet kuruluşu haline dönüşmesinin başlıca sebebi, kanun gerekçesinde söylendiği gibi, *“Zirai kredi meselesinin bir devlet faaliyet mevzuu olarak ele alınmış”* bulunmasıdır.³⁵⁴ Bu kanunla *Türkiye Ziraat Bankası*'nın bütün hak ve menfaatleri, aktif ve pasifleri, her türlü taahhüt ve borçlarıyla birlikte *Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası*'na devredilmiştir.³⁵⁵ Maliye Vekili, İktisat Vekili tarafından hazırlanan bu kanunun birinci maddesine *“Ziraat Bankası'nın mevcudiyetine nihayet verilerek diğer bir banka tesis manzarası vermektense banka kanununda ihtiyaca göre tadilat yapılması şayanı tercih olacağı mütalaa edilmektedir.”* diyerek muhalefet etmişse de, bu görüşü kabul görmemiştir.³⁵⁶ Bankanın nominal sermayesi 100 Milyon TL olmak üzere tespit edilmiş ve bu sermayenin bir an evvel ödenmesini sağlamak için de bankaya yeni sermaye kaynakları verilmiştir.

³⁵⁰ “Çiftçi Borcunu Nasıl Ödeyecek?”, **Ulus**, 6 Temmuz 1935, C.tesi, s.1.

³⁵¹ “Ziraat Bankası, Bunları da Geri Bırakıyor ve Vadeye Bağlıyor”, **Ulus**, 11 Temmuz 1935, Perşembe, s.1.

³⁵² **TBMM Zabıt Ceridesi**, İçtima 1, Celse 1, 1.11.1936, s.5.

³⁵³ **Kanunlar-Nizamnameler-Tüzükler**, 4 Haziran 1937, no.3202, s.432; **Resmi Gazete**, 12 Haziran 1937, no.3629.

³⁵⁴ Hazim Atıf Kuyucak, **Para ve Banka-Cilt II Bankacılık**, İstanbul Üniversitesi Yayını, No.344, İstanbul, 1948, s.195-196; Atasagun, a.g.e., s.78.

³⁵⁵ **Kanunlar-Nizamnameler-Tüzükler**, 4 Haziran 1937, no.3202, Geçici Md.1., s.453.

³⁵⁶ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.10./211.434.5 nolu ve 9.6.1934 tarihli belge.

Bankanın yapacağı işler şöyledir:³⁵⁷

- Zirai krediler vermek
- Zirai teşekküller kurmak, yönetmek, denetlemek veya iştirak etmek
- Her türlü diğer banka işlemleri yapmak
- Devlet işleri için ilave görevler yapmak
- Diğer kanunlarla doğrudan veya dolaylı bir şekilde bankaya verilen görevler.

Bu kapsamda halktan vergi tahsiline aracılık işlevi de devlet tarafından Ziraat Bankası'na yaptırılan bir iş olmuştur. Örneğin, Şose ve Köprüler Kanunu gereğince Nakdi Yol Vergisi mükellefleri vergilerini Ziraat Bankası şubelerine ödemişlerdir.³⁵⁸

Halkın tasarruf bilincinin artırılması yönünde³⁵⁹ İş Bankası ve Türk Ticaret Bankası yanında aktif görev alan banka, ihracatın gelişiminde de önemli bir rol oynamış ve tarımsal ürün ihracı (özellikle İzmir'den yaş meyve ve sebze ihracatı) yapan tüccarlara ihracat kredisi vererek destek olmuştur.³⁶⁰

Banka demiryollarının finansmanı için hazine tarafından çıkarılan tahvillerin bir kısmının yurtdışı muhabir banka kanalıyla yurtdışı piyasalara (özellikle Avrupa ve ABD'de) satış işlemlerine de aracılık etmiştir.³⁶¹ Ayrıca başta Almanya olmak üzere Kara Avrupası ülkelerine buğday ihracatının demiryolu ile yapılmasını sağlayarak demiryollarının yük taşıma hacminin artırılmasına da destek olmuştur.³⁶²

1936 yılında verilen toplam krediler içinde tarımsal kredinin payının yüzde

---

³⁵⁷ **Kanunlar-Nizamnameler-Tüzükler**, 4 Haziran 1937, no.3202, Md.1, s.432 .

³⁵⁸ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/15.72.20 nolu, 9.11.1930 tarihli ve 030.18.01.02/13.56.20 nolu, 30.9.1930 tarihli belgeler.

³⁵⁹ “Biriktirerseniz 5 kuruş milyonca kuruş olur; Ziraat Bankası”, **Ulus**, 30.7.1935, Salı, s.3. ve “Biriktiren Kazanır”, **Ulus**, 22 İlkteşrin 1935, Salı, s.7. ve “T.C.Ziraat Bankası”, **Ulus**, 2 Birinciteşrin 1942, Cuma, s.6.

³⁶⁰ “Türkofisin Bir Başarısı”, **Ulus**, 30 Temmuz 1935, Salı, s.3.

³⁶¹ “Türkiye Ziraat Bankası Nasıl Çalıştı?”, **Ulus**, 28 İlkteşrin 1935, Salı, s.6.

³⁶² “Buğday Satışı İçin Hazırlık”, **Akşam**, 2 Kanunisani 1935, Çarşamba, s.5.

15 civarında olduğu görülmektedir. Banka tarafından Başbakanlığa gönderilen “Ziraat Bankası’nın Umumi Faaliyeti ve Kar Zarar Durumu Hakkında Bazı Maruzat” başlıklı raporda, Bankanın 1936 yılında verdiği toplam kredi tutarının 54.7 Milyon TL, buna karşılık zirai kredinin ise 8.4 Milyon TL olduğu belirtilmiştir. Rapora göre, zirai kredilerin yıllık faiz oranı yüzde 8.5 olup, bu oran diğer kredi faizlerinin çok üstündedir³⁶³

Banka İkinci Dünya Savaşı sırasında çiftçilere kredi yoluyla verdiği desteği sürdürmeye çalışmıştır. Çiftçilerin üretim maliyetlerini hafifletmek amacıyla kredi faizlerini önemli ölçüde düşürmüştür.³⁶⁴

Bilançosu basında sıkça yayınlanan³⁶⁵ bankanın bilanço büyüklüklerine ilişkin olarak ele aldığımız alt kalemler sırasıyla şube sayısı, ödenmiş sermayesi, mevduat ve kredi hacmi, tahvili, gayrimenkulü, iştirakleri ve kar rakamlarıdır.

Tablo 3.10

Ziraat Bankası 1930-1946 Bilanço Rakamları (Bin\$)

	1930	1932	1934	1936	1938	1940	1942	1944	1946
Şube Sayısı	257	259	259	260	261	264	264	264	290
Ödenmiş Sermayesi	12.330	12.831	22.402	24.000	26.011	29.714	34.715	41.596	24.924
Mevduatı	23.945	23.148	44.204	63.069	66.036	87.182	170.873	142.891	93.554
Kredileri	26.696	25.034	47.637	55.516	67.271	84.102	141.939	120.505	132.110
İştirakleri	249	1239	5.291	10.697	11.968	12.635	26.964	34.240	12.776
Kar	0	0	349	721	1.438	2.373	4.730	8.905	4.816
Bilanço	112.790	806.55	126.295	159.322	240.560	278.638	447.792	541.923	343.431
Gmenkul	2.505	2.413	4.208	4.026	3.554	2.855	2.644	2.611	1.410
Tahvil	618	1.366	3.528	8.339	14.295	16.785	4.602	4.185	4.860

Kaynak: 1933-1946 yıllarına ait **TCMB Bültenleri**.

³⁶³ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.10/211.434.9 nolu ve 29.3.1937 tarihli belge.

³⁶⁴ “Çevirme ve donatma kredisi iki misline çıkarıldı. Faiz yüzde 6’ya indirildi. Ziraat Bankası zirai istihsalı artırmak için müstahsile banka şubeleri tarafından dekar başına verilen çevirme ve donatma kredisini bu sene bir misli daha artırmıştır. Buna mukabil gerek büyük gerek küçük çiftçiden alınan faiz miktarı ise yüzde 6’ya indirilmiştir. Bu suretle istihsal maliyetleri artan çiftçiler kendilerine lazım olan krediyi ipotek veya müteselsil kefalet suretiyle Ziraat Bankası şubelerinden kolaylıkla temin edebileceklerdir.”

“Çiftçiye Bol Kredi”, **Ulus**, 3 Eylül 1942, Perşembe, s.1.

³⁶⁵ “Türkiye Ziraat Bankası’nın 30.6.1935 tarihindeki Vaziyeti”, **Ulus**, 29 Eylül 1935, Pazar, s.6. ve “Ziraat Bankası 46.Çalışma Yılı Hesabını Verdi”, **Ulus**, 27 Şonşerin 1935, Çarşamba, s.1.ve s.6.

Tablodan, bankanın şube sayısının yıllar içinde küçük de olsa artış gösterdiği, mevduat, kredi, iştirak, bilanço karı, tahvil ve gayrimenkul rakamlarında da genellikle istikrarlı bir büyüme olduğu görülmektedir.

Tablo 3.11
Ziraat Bankası'nın Sistem İçindeki Payı (%)

	1930		1946	
	Sektör Payı	Grup Payı	Sektör Payı	Grup Payı
Şube Sayısı	61	99	70	95
Ödenmiş Sermayesi	29	63	23	26
Mevduatı	20	61	35	71
Kredileri	30	69	47	67
İştirakleri	2	7	10	14
Kar	0	0	36	47
Bilanço	36	72	30	44
Gmenkul	31	62	28	36
Tahvil	2	43	21	88

Kaynak: 1933-1946 yıllarına ait **TCMB Bültenleri**.

Banka ödenmiş sermaye, bilanço toplamı ve gayrimenkul hariç diğer büyüklüklerde sektör payını artırmıştır. Bankanın Türk bankacılık sisteminde sektörün % 30'una ve kamu bankaları grubunun da % 44'üne sahip bir dev olduğu ortaya çıkmaktadır.

3.1.4.Emlak ve Eytam Bankası

Emlak ve Eytam Bankası 22 Mayıs 1926³⁶⁶ tarih ve 844 numaralı kanunla Kurtuluş Savaşı'ndan sonra ülkenin süratle imarı, inşaat sektörüne kredi sağlanması ve taşınmaz mallardan oluşan servete verimli bir akıcılık vermek amacıyla 20 milyon

³⁶⁶ Bazı yazarlar bankanın kuruluş yılını 1927 olarak almışlardır: Muharrem Bakal, **Türkiye'de Atatürk Dönemi İktisat Politikaları**, T.C.İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu ve Yerel Yönetim İdaresi İle Girişimcilik Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi. İstanbul, 1991, s.95.; Zarakoğlu, a.g.e., s.16; Akgüç, a.g.e., s.158. Tezel ise bu yılı 1928 olarak almıştır. (Tezel, a.g.e., s.209.)

TL sermaye ile kurulmuştur.³⁶⁷

Kuruluş kanununa göre bankanın başlıca görevleri şunlardır :³⁶⁸

- Belediye sınırları içindeki binaların ve üzerine bina inşa edilecek arsaların ipotek edilmesi karşılığında müşterilerine kredi vermek,
- Eytam paralarını mevduat olarak alıp bunlara açacağı cari hesaplara belli bir oranda faiz vermek,
- Belli bir tutara kadar (10 Milyon TL) tahvil çıkarabilmek,
- Her türlü bankacılık işlemlerini yapmak.

Kanun bankanın vereceği kredilerine ilişkin banka lehine birtakım avantajlar sağlayarak, kredilerin geri ödenmeme riskini azaltmıştır:³⁶⁹

- Teminat olarak gösterilen gayri menkulden bankanın alacağı tamamen karşılanmazsa, hiç bir hüküm istihsaline gerek kalmadan borçlunun diğer menkul ve gayri menkul mallarına müracaat edebilmek,
- Bankaya ait icra işlemlerinin herhangi bir kısmı aleyhine meydana gelebilecek itirazlar ve açılan davaların icra işlemini durdurulmaması,
- Bankanın alacağından dolayı icra daireleri tarafından yapılan takibatın zamanaşımını durdurması.

Eskiden beri Şer'iyeye Mahkemeleri'nin yönetiminde bulunan ve yetimler için Eytam Sandıkları'nda biriken tasarruflar devlet garantisi altına alınarak uzun vadeli mevduat olarak bankaya devredilmiş ve bu kaynaktan ülkenin imarı konusunda yararlanılmıştır.³⁷⁰ Bankaya devredilen eytam paraları temelde mevduat niteliğinde

---

³⁶⁷ Akgüç, a.g.e., s.158.

³⁶⁸ Mustafa Atalay, a.g.e. s.91 ve "Emlak ve Eytam Bankası, merkezi Ankara, Şubeleri İstanbul, İzmir, Bursa. Ajanları İzmit, Adana, Eskişehir, Zonguldak. Mevcut ve yapısına başlanmış binalarla arsalar mukabilinde % 8.5 faizle ikrazda bulunur. İpotek ve esham ve tahvilat rehni karşılığında her nevi banka muameleleri yapar, vadeli ve vadesiz mevduat alır. 4058 nolu kanunla ihraç olunan tasarruf bonoları satar, tediyatını ifa ve iskontooya kabul eder."

"Emlak ve Eytam Bankası", **Ulus**, 13 Ekim 1942, Salı, s. 5.

³⁶⁹ Atalay, a.g.e., s.35.

³⁷⁰ Akgüç, a.g.e., s.158 ; Atalay, a.g.e., s.34.

olan ancak sermayeye de benzeyen özellikler taşıyan bir kaynak idi. Çünkü, eytam paraları Devletin garantisi altında asgari %7,5 faize tabi tutulmuş ve hissedarlara ödenen kar payı dışında kalan net karın yüzde on beşlik kısmı bu mevduata eklenmiştir.³⁷¹

Banka bir inşaat sektörü bankası olarak konut ihtiyacının karşılanmasını sağlamıştır. Banka, büyük ölçüde murabahacıların elinde olan, % 20-%30 faizle kredi sağlanan ve genellikle ipotekli gayri menkullerin haraç mezat satışıyla sonuçlanan bir piyasada kurulmuştur. Sanayi ve Maadin Bankası'ndaki durumun aksine, büyük ölçüde verdiği kredilerin niteliğine bağlı olarak, mevduat toplamada da başarılı olmuştur.³⁷² Cumhuriyet yönetiminin merkezi ve çağdaş bir şehir olan Ankara'nın imarında büyük bir rol oynamıştır.³⁷³ Banka konut bedelinin yüzde 35-50'si oranında vatandaşlara kredi açmıştır.³⁷⁴ Ayrıca banka tamamlanmış konut satışı işlemlerine de aracılık etmiştir.³⁷⁵ Bankanın hisse senetleri kamu ihalelerinde devlet tarafından müteahhitlerden teminat olarak alınabilme değerine sahip aralarında İş Bankası'nın da bulunduğu altı ulusal şirketin hisse senedi arasında yer almıştır.³⁷⁶

---

³⁷¹ Hazim Atif Kuyucak, **Para ve Banka-Cilt II Bankacılık**, İstanbul Üniversitesi Yayını, No.344, İstanbul, 1948, s.278.

³⁷² H.Tahsin ve R.Saka, **Sermaye Hareketi**, İstanbul, 1930, s.93.

³⁷³ "Bankanın bugünkü çalışması şu iki esasa dayanmaktadır: A-Ev yapacaklara tüzüğüne verdiği imkan nispetinde yardım etmek ve her kolaylığı göstermek B-Elinde gayrimenkul malı olanların, bu mallarına karşılık para vermek. Bankadan para alacak kimse aldığı parayı nereye harcayacağını bildirmekte ve bu para ile gelir getirecek ve kiraya verilecek ikinci bir yapıya başlamayacağı, ödünç verme sözleşmesindeki bir maddeyi imzalayarak yüklenmektedir. Oturmak üzere ev yapacaklara banka, durumu ve isteği normal bulursa, yüzde 50'ye kadar yardım yapmaktadır. Oturacak ev yapacak olanlara ellerinde planlar bankaya başvurduklarında, plan incelenmekte ve isteğin gerçekten ikamet için olduğuna kanaat getirilince hemen para verilmektedir...Banka yapı ihtiyacı çok olan Samsun, Kayseri ve Adana'yı iş programına sokmuştur. Elinde bir arsası ve temel atacak kadar parası olan her yurttaş Ankara'da bankanın yardımına güvenerek bir yapıya başlamaktadır.", "Emlak Bankası Ankara'da ve Yurdun Bir Çok Yerlerinde Bayındırlık Hareketlerini Hızlandıracak Tedbirler Alıyor"

Ulus, 18 Temmuz 1935, Perşembe, s.1. ve 5.

³⁷⁴ "Yapı mevsiminde ikraz nispetini yüzde 50'ye kadar çıkararak Emlak Bankası kışın gelmesi ve inşaat mevsiminin bitmesi dolayısıyla bu nispeti yüzde otuz beşe indirmiştir.", "Emlak Bankası'nın Borç Verme Nispeti"

Ulus, 15 İlkteşrin 1935, Salı, s.5.

³⁷⁵ "Emlak ve Eytam Bankasından Faizsiz, Sekiz Yıllık Taksitle Satılık Emlak",

Ulus, 4 Ağustos 1935, Pazar, s.7.

³⁷⁶ "Hangi Kurumların Esham ve Tahvilatı Teminat Olarak Kabul Edilecek?",

Ulus, 24 Temmuz 1935, Çarşamba, s.5.

Banka 14.6.1946 tarih ve 4947 sayılı yasayla tüm aktif ve pasifiyle bir iktisadi devlet teşekkülü olan Türkiye Emlak Kredi Bankası'na devredilmiştir.³⁷⁷ Yeni bankanın sermayesi 100 milyon liraya çıkarılmış ve tahvil çıkarma limiti de 10 milyon TL'den 500 milyon liraya artırılmıştır. Emlak Kredi Bankası'nın çıkaracağı tahvil Hazine tarafından TCMB'ye verilip karşılığında sermaye temin edilmiş ve dolayısıyla bankanın sermayesi Merkez Bankası'ndan emisyon yolu ile finanse edilmiştir. Yasayla hazineden sağlanan sermayenin en az yüzde 70'inin evi olmayan yurttaşlara kredi olarak kullanılarak; Mesken yapmak ve yaptırmak üzere ipotek mukabilinde verilen bu tür kredilerden alınan faiz ve masrafların yıllık tutarının yüzde 5'i geçmemesi koşulu getirilmiştir.³⁷⁸ Bankanın 1930-1946 dönemine ilişkin şube sayısı, ödenmiş sermayesi, mevduat ve kredileri, iştirakleri, tahvil ve gayrimenkulleri ile bilanço karına ilişkin büyüklükleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3.12

Emlak ve Eytam Bankası 1930-1946 Bilanço Rakamları (Bin\$)

	1930	1932	1934	1936	1938	1940	1942	1944	1946
Şube Sayısı	2	2	3	3	2	2	2	3	6
Ödenmiş Sermayesi	3.485	3.948	7.033	6.573	6.708	6.242	8.434	8.430	7.868
Mevduatı	5.244	4.597	7.287	6.696	8.834	9.036	10.017	9.275	4.942
Kredileri	5.943	5.830	9.699	9.594	8.623	11.728	15.985	21.611	14.652
İştirakleri	17	377	1.463	2.162	2.233	2.963	3.542	4.954	3.047
Kar	315	158	55	407	395	496	501	678	251

³⁷⁷ Akgüç, a.g.e., s.158.

³⁷⁸ "4947 sayılı ve 14 haziran 1946 tarihli kanun Emlak ve Eytam Bankası'nı ilga ederek yerine Türkiye Emlak Kredi Bankası'nı kurmuştur. Emlak ve Eytam Bankası neden ortadaki ihtiyacı tatmin edememiştir? Gerekçe ve raporlar gösteriyor ki, bir taraftan bankanın elindeki sermaye sınırlı diğer taraftan da bankanın kredilerine uyguladığı faiz (en aşağı %5) yüksek bulunmuştur. Bankanın elindeki menbaalar neden mahdut kalmıştır? Çünkü 20 yıllık ömründe kendi sermayesi ve alelaide mevduatı ile yetinmiş ama kanunda kendisine verilmiş olan tahvil ihraç yetkisini kullanmamış veya hükümet tahvilat piyasasını kendi tekeli altında tutmak istediği için kullanamamıştır. Faiz haddi neden yüksektir? Banka 12.8 milyonluk mevduatından üçte bir seviyedeki Eytam mevduatına %7.5 faiz vermektedir. Diğer mevduat (Vadeli) ancak % 4 faizlidir."

Namık Zeki Aral, "T.Emlak Kredi Bankası", **Tasvir**, 21 Temmuz 1946, s.3.

Bilanço	23.135	26.158	54.724	64.697	101.513	102.183	139.490	135.750	92.099
Gmenkul	1.408	1.914	2.704	2.018	1.956	1.246	1.653	399	569
Tahvil	774	683	564	2.138	673	2.329	404	361	508

Kaynak : 1933-1946 yıllarına ait **TCMB Bültenleri**.

Tablodan, bankanın mevduat, kredi, iştirak, tahvil, gayrimenkul ve bilanço karı rakamlarında istikrar bulunmadığı ve yıllar içinde bu kalemlerde iniş ve çıkışlar olduğu dikkat çekmektedir. Buna karşılık 1930-1946 döneminde şube sayısının pek fazla değişmediği görülmektedir.

Tablo 3.13
Emlak ve Eytam Bankası'nın Sistem İçindeki Payı (%)

	1930		1946	
	Sektör Payı	Grup Payı	Sektör Payı	Grup Payı
Şube Sayısı	0	1	1	2
Ödenmiş Sermayesi	8	18	7	8
Mevduatı	4	13	2	4
Kredileri	7	15	5	7
İştirakleri	0	0	2	3
Kar	11	39	2	2
Bilanço	7	15	8	12
Gmenkul	17	35	11	15
Tahvil	3	54	2	9

Kaynak: 1933-1946 yıllarına ait **TCMB Bültenleri**.

Bankanın sektör payı genellikle bütün kalemlerde bir azalma göstermiştir. Bilanço karı ile gayrimenkullerdeki azalma diğerlerine göre daha dikkat çekici olmuştur. Diğer kamu bankalarının daha fazla gelişmesi nedeniyle, şube sayısı ve iştirakler kalemleri hariç, bankanın kamu bankaları içindeki ağırlığında da önemli bir azalma görülmüştür.

3.1.5. Halk Bankası

Küçük esnaf ve sanatkarların kredi bulmakta karşılaştıkları güçlükleri ortadan kaldırmak için³⁷⁹ Halk Bankası ve Halk Sandıklarını kurmak üzere hükümete yetki veren 2284 sayılı yasa 8.6.1933 tarihinde yayınlanmıştır.³⁸⁰ Yasada kurulacak Halk

³⁷⁹ Arsan, a.g.e., s.408. ve Atalay, a.g.e., s.113.

³⁸⁰ **Kanunlar**, 2284 Sayılı Halk Bankası ve Halk Sandıkları Kanunu, 8 Haziran 1933, Cilt 9, s.413.

Sandıklarını finanse ederek memleketteki küçük kredi üzerinde nazım rolünü üstlenmek üzere Halk Bankası'nın kurulması öngörülmüştür. Ancak yeterli sermayenin sağlanamaması nedeniyle banka 1938 yılına kadar faaliyete başlayamamıştır.³⁸¹ Anonim şirket statüsüne sahip ve 3 milyon lira sermayeli bankanın başlangıçta ödenmiş sermayesi 1.2 milyon TL. olup, bunun 1 milyon TL'si Hazine'nin katkısıyla sağlanmıştır.³⁸²

Kuruluş kanunu uyarınca bankanın görevleri şunlardır.³⁸³

- Gerekli yerlerde Halk Sandıkları adı ile ve anonim şirket halinde küçük kredi kurumları kurmak ve bunlara yardımda bulunmak,
- Halk Sandıkları'nın gelişip ilerlemesi için gerekli işlemleri yapmak ve uygun tedbirleri almak,
- Mevduat kabul etmek.

Kanun, bankanın şube açmasını ve Halk Sandıkları'ndan başkalarına kredi vermesini yasaklamıştır (md.4 ve 5). Bu yüzden banka ilk yıllarında mevduat toplama yetkisine de sahip (md.11) Halk Sandıkları unvanlı kredi kurumları (md.10) kurup bunlara kaynak sağlamış, dolayısıyla küçük kredi işleri alanında adeta bir Merkez Bankası rolü oynamış ve sandıkların kendisine verdiği senetleri reeskont etmiştir.³⁸⁴ Hemen halka kredi açmamıştır. 1938 yılında Ankara ve İstanbul Halk Sandıklarını kurmuş ve bu sandıklara 50'şer bin lira kaynak sağlamıştır.³⁸⁵

Bankanın 1938 yılında faaliyete geçmesini sağlayan kişilerden biri olan Celal

---

³⁸¹ Gülşüm Gürkan Yay, "Atatürk Döneminde Para Politikası (1923-1938)", **Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Cilt 11, Sayı 31, Mayıs 1999, Ankara, s.308.

³⁸² Afet İnan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933**, TTK Yayını, Ankara, 1972, s.60. ve Akgüç, a.g.e., s.169. ve **Kanunlar**, 2284 Sayılı Halk Bankası ve Halk Sandıkları Kanunu, 8 Haziran 1933, Madde 1 ve 2, Cilt 9, s.413.

³⁸³ **Kanunlar**, 2284 Sayılı Halk Bankası ve Halk Sandıkları Kanunu, 8 Haziran 1933, Madde 3, Cilt 9, s.413.

³⁸⁴ Akgüç, a.g.e., s.169 ve Kuyucak, a.g.e., s.268.

³⁸⁵ Atalay, a.g.e., s.122 ve Kuyucak, a.g.e., s.296.

Bayar'ın banka hakkında “*Küçük sanatkar ve esnafın kredi ihtiyacı üzerinde de durmak halk için çalışan hükümetlerin en esaslı vazifesidir. Bu mevzuun da iktisadi ehemmiyeti kadar içtimai ehemmiyeti olduğu şüphesizdir. Memleketin geniş bir tabakasını teşkil eden bu çalışkan ve hayırlı vatandaşlarımıza süratle el uzatmaya mecburuz. Halk Bankası ile Halk Sandıklarına bu vazife verilmiştir.*” şeklinde bir ifadesi olmuştur.³⁸⁶

Esnaf ve küçük sanatkarın kredi sorunları TBMM'de sık sık dile getirilmiş, 1 Kasım 1937 tarihinde Atatürk meclisi açış konuşmasında, kredi maliyetinin düşürülmesi, küçük esnafa kolay ve ucuz kredi açacak bir kurumun kurulması gereğini “*Küçük esnafa...muhtaç olduğu kredileri kolayca ve ucuza verecek bir teşekkül vücuda getirmek ve kredinin, normal şartlar altında ucuzlatılmasına çalışmak da çok lazımdır.*” şekilde ifade etmiştir.³⁸⁷ Hükümetin 8 Kasım 1937 tarihinde Meclis'e sunduğu programda ise “*Memleketimizde diğer alanlarda çalışan kredi kuruluşlarının çoğalmakta bulunmasına rağmen bu çeşit küçük kredi ihtiyaçlarını karşılama yolu çok dardır. Birkaç kredi kuruluşu dışında bunlar için, hemen hemen gizli tefeciden başka başvurulacak kapı yoktur. Halk Bankası ve Halk Sandıkları bu boşluğu dolduracaktır.*” ifadesi yer almıştır.³⁸⁸

Banka anonim şirket halinde kurulmuş olmasına rağmen, Genel Müdürü İktisat Bakanı ve Banka İdare Meclisi'nin ortak önerisi üzerine Bakanlar Kurulu kararıyla tayin edilmiştir (md.8).³⁸⁹

Esnaf ve sanatkara küçük krediyi veren Halk Sandıkları³⁹⁰ banka tarafından

---

³⁸⁶ Atalay, a.g.e., s.113.

³⁸⁷ Nimet Arsan, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt 1, s.397 ve Fethi Naci, **100 Soruda Atatürk'ün Temel Görüşleri**, İstanbul, 1980, s.72.

³⁸⁸ İnan, a.g.e., s.153 ve Akgüç, a.g.e., s.168.

³⁸⁹ Kuyucak, a.g.e., s.268.

³⁹⁰ “Halk Bankası, Halk Sandıkları ve Ajansları, küçük ticaret ve sanatkar ile ev sanatlarının yürütmesine ve kalkınmasına çalışmak için devletin kurduğu “mesleki küçük kredi” müessesesidir. Küçük ticaret ve sanat adamlarına bunların kurdukları kooperatiflere, ev sanatlarıyla uğraşanlara kredi verir ve bunların mesleki faaliyetlerini finanse eder. Merkezi Ankara, Sandıklar Ankara ve İstanbul, Ajanslar Denizli, Bursa, Kastamonu, Gaziantep, Maraş.”
“Halk Bankası, Halk Sandıkları ve Ajansları”, **Ulus**, 13 Ekim 1942, Salı, s. 3.

İktisat Bakanlığı'nın izni ile anonim şirket olarak kurulmuşlardır (md.12). Esnaf teşekkülleri tarafından vücuda getirilen kredi müesseseleri de Halk Bankası teşkilatından istifade etmek isterlerse Halk Sandıkları hakkındaki hükümlere tabi tutulmuşlardır. (md.17) Sandık müdürleri banka İdare Meclisi tarafından tayin olunmuştur (md.16). Sandıkların hisse senetleri nama yazılı olup gerçek veya tüzel kişiler hissedar olabilirlerdi (md.14). Mevduat kabul edebilen bu sandıklar küçük tüccar ve esnafa ve halka kredi vermişlerdir. Kendisi veya müşterileri hesabına borsa işlemleri yapamazlardı (md.12).

Banka bir taraftan esnafı kredi kooperatifleri kurmaya teşvik etmiş, diğer taraftan bunların makine, ham madde gibi sabit ve işletme sermayesi ihtiyaçlarını kredi vermenin dışında doğrudan malzeme temini yoluyla da kolaylaştırmıştır.

Bankanın 1934-1946 arasındaki ödenmiş sermayesi, mevduatı, kredileri iştirakleri, tahvil, gayrimenkul ve bilanço kar rakamları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 3.14
Halkbank 1938-1946 Bilanço Rakamları (Bin\$)

	1938	1940	1942	1944	1946
Şube Sayısı	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok
Ödenmiş Sermayesi	948	912	1.064	1.064	504
Mevduatı	0	54	21	34	478
Kredileri	0	420	822	2.551	1.312
İştirakleri	201	509	356	321	153
Kar	0	14	9	219	36
Bilanço	964	1.161	1.511	5.685	2.415
G.menkul	4	3	5	10	49
Tahvil	0	256	0	0	0

Kaynak : 1935-1946 yıllarına ait **TCMB Bültenleri**.

Faaliyetlerini şube niteliğinde olan sandıklar şeklinde sürdürdüğü için ayrıca şube organizasyonuna gitmeyen bankanın bilanço kalemlerinde 1938-1946 döneminde iniş ve çıkışlar görülmektedir.

Tablo 3.15
Halkbank'ın Sistem İçindeki Payı (%)

	1938		1946	
	Sektör Payı	Grup Payı	Sektör Payı	Grup Payı
Şube Sayısı	0	0	0	0
Ödenmiş Sermayesi	1	1	0	1
Mevduatı	0	0	0	0
Kredileri	0	0	0	1
İştirakleri	0	0	0	0
Kar	0	0	0	0
Bilanço	0	0	0	0
Gmenkul	0	0	1	1
Tahvil	0	1	0	0

Kaynak: 1935-1946 yıllarına ait **TCMB Bültenleri**.

Tablodan da görüldüğü gibi bankanın 1946 yılına kadar neredeyse tüm kalemlerde sektör içindeki ağırlığı % 0-1 aralığında oldukça düşük bir düzeyde gerçekleşmiştir.

3.1.6.Belediyeler Bankası

Şehirlerin kalkınmasına hizmet etmek, imar planlarını hazırlamak, şehir ve kasabaların su, elektrik, havagazı, kanalizasyon gibi kamu hizmetleriyle ilgili tesislerinin, yapılarının ve diğer işlerinin vücuda getirilmesini kolaylaştırmak için belediyelere gerekli orta ve uzun vadeli kredi ve teknik yardım sağlamak amacıyla sonradan adı İller Bankası olarak değiştirilen Belediyeler Bankası 11.6.1933 tarih, 2301 sayılı yasa ve 1.5 Milyon lira ödenmiş sermaye ile kurulmuştur.³⁹¹ Böyle bir

³⁹¹ “Belediyelere, şehirlerin tanzim ve tesisi işlerinde yapacakları esaslı amme hizmetleri için muhtaç olacakları parayı, yapılacak işlerin ehemmiyetine ve belediyelerin ödeme kabiliyetlerine göre ikraz etmek, kısa veya uzun vadeli avans ve cari hesaplar açmak veya bunlara tavassut ve kefalet etmek ve nizamname-i esasisiyle müsaade edilecek başka işlerini yapmak” amacıyla kurulmuştur. **Kanunlar**, 2301 Sayılı Kanun, 11 Haziran 1933, Cilt 9, Madde 3, s.482. ve Bankanın kuruluş amacı Yay tarafından ise şöyle tanımlanmıştır: “Şehirlerin çeşitli alt yapı ve imar gereksinimlerini

bankanın kuruluş fikri aslında 1931 yılına kadar geriye gider: “İlerde bir Belediye Bankası tesis edilmek üzere belediye her sene varidatının yüzde 5’ini ihtiyat akçesi olarak bir bankaya yatıracaktır. Bu sene, ilk yatıracağı para 350 bin lira tutmaktadır. Belediye bu parayı hazırlamıştır. Bütçe vekaletten gelir gelmez para bankaya yatırılacaktır. Belediye ihtimal bu parayı Devlet Bankasına yatıracaktır. Her sene verilecek bu paralarla belediye bir banka yapacak, sermaye ile büyük şehir işleri başarabilecektir.”³⁹²

1935 yılında yapılan bir tüzük değişikliğiyle, bütün şehir işlerini belediyeleştirmek için belediyeler kanununa ek olarak bir kanun projesi hazırlanmış ve bu proje gereğince yapılacak işlerin karşılığı ilgili belediyelerin her yıl bütçesine konularak bankaya gönderilmesine karar verilmiştir. Eğer bu yapılmaz ise belediyelerin yüzde 10’luk gümrük geliri payı ve Maliye Bakanlığı’nca toplanan munzam kesirler doğrudan doğruya bankaya yatırılacaktı.³⁹³

Bankaya borçlu kuruluşlar aynı zamanda hissedarlardı yani belediyelerdi;³⁹⁴ Belediyeler bu borçla aldıkları parayı ülkenin bayındırlığı için sarf etmişlerdir.³⁹⁵ Belediyelere verilen kredilerin yıllık faizi yüzde 8 olmuştur. Zaman zaman bazı

---

karşılama, belediyelere kredi yardımıyla bulunmak üzere”. Yay, a.g.e., s.308. Bu konuda ayrıca şu eserlere de bakılabilir: Mustafa Özateşler, “Türkiye’de Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası”, **9 Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt 10, Sayı 1, İzmir, 1995, s.229; Ayrıca Akgüç, a.g.e., s.168; İlhan Fevzibeyoğlu, “Atatürk ve Bankacılık”, **Maliye Dergisi**, Atatürk Özel Sayısı, Ekim, 1981, s.328.

³⁹² “Belediyede Banka”, **Milliyet**, 12 Temmuz 1931, Pazar, s. 3.

³⁹³ Akgüç, a.g.e., s.168.

³⁹⁴ Bankanın sermayesi; a) Türkiye’de mevcut bütün belediyelerin senelik varidatlarından tahsil edilen miktarının yüzde beşinden b) mecburi iştirak hissesinden başka bankaya muhayyer olarak koyacakları hisselerden c) icabında umumi ve mahalli bütçelerden ayrılacak iştirak veya yardım hisselerinden d) kanunu mahsusa ile gösterilecek menfaatlerden ibarettir (md.5) Banka, Ziraat ve Emlak bankalarıyla Sümerbank’a verilen ve verilecek olan vergi ve resim muafiyetinden istifade eder. (md.7)

Kanunlar, 2301 Sayılı Kanun, 11 Haziran 1933, Cilt 9, s.483. ve

“Birkaç yıldır belediye bütçelerinden azar azar alınarak toplanan bir kapital ile Belediyeler Bankası kurulmuştur. Belediyelerin bir yıllık bütçeleriyle başaramayacakları büyük işleri; gelecek yılların gelirlerini karşılık tutarak Belediyeler Bankası’nın iyi kredisıyla yapmaları, cumhuriyetin şehir bayındırlığını artıran en iyi tedbirlerden biri olmuştur.”

“Belediyeler Kurultaya”, **Ulus**, 4 Ağustos 1935, Pazar, s.1.

³⁹⁵ “İstanbul Belediyesi şehir imar planı için Belediyeler Bankası’ndan 154 Bin lira ödünç aldı. Para yakında geliyor.”

“Belediyenin Aldığı Ödünç Para”, **Ulus**, 12 İlkanun 1935, Perşembe, s.3.

belediyeler bu faizin kendileri için çok yüksek olduğunu ifade etmişlerdir.³⁹⁶ Ankara Belediyesi'nin bankaya vermeye yükümlü olduğu hissese karşı, belediyenin Opera Meydanı yanındaki arsası alınmış ve buraya bankanın genel merkez binası yapılmıştır.

Bankanın işlemlerinin gelişimini göstermek üzere, 1935 yılından başlayarak "Belediyeler Dergisi" adıyla bir dergi çıkarılmıştır. Bankanın 1934'teki ilk tam faaliyet yılı sonu itibarıyla, 113 belediye bankadan kredi istemiştir. Bunlardan 72'sinin kredi talebi, teminat veya geri ödeme kapasitesi yetersizliği, kredi başvuru evrakları eksikliği ve kredi almaktan vazgeçme gibi nedenlerle kabul edilmemiştir.³⁹⁷ Unvanı 1945'te 4759 sayılı yasa ile İller Bankası olarak değiştirilen bankanın faaliyet alanı genişletilmiş; Faaliyet alanı içine il özel idareleri ve köylerin imar ve kalkınmaları, kamu hizmeti tesislerinin yapımının desteklenmesi işleri de girmiştir. Ayrıca mali olanakları artırılarak, daha etkili rol oynaması sağlanmıştır.³⁹⁸ Banka alt yapı ve imar çalışmaları konusunda yurt çapında belediyelere gerekli desteği vermiş, bu kapsamda şehir, kasaba ve köylerde Türkiye'nin çehresini değiştirmeye çaba göstermiştir. Bankanın teknik ekipleri, yurdun dört bir köşesinde çalışmış ve modern Türkiye'nin temelini atmışlardır.³⁹⁹

Belediyeler Bankası'nın 1934-1946 dönemine ilişkin şube sayısı, ödenmiş sermayesi, mevduat ve kredileri, iştirakleri, tahvilleri, gayrimenkulleri ile bilanço karına ilişkin büyüklükleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

---

³⁹⁶ "Belediyeler Bankası'nın Genel Kurulu Toplandı", **Ulus**, 6 Eylül 1935, Cuma, s.5.

³⁹⁷ "Belediyeler Bankasının Yeni Çalışma Planlarının Esasları", **Ulus**, 19 Ağustos 1935, P.tesi, s.1.

³⁹⁸ Akgüç, a.g.e., s.168.

³⁹⁹ Atalay, a.g.e., s.192.

Tablo 3.16
Belediyeler Bankası 1934-1946 Bilanço Rakamları (Bin\$)

	1934	1936	1938	1940	1942	1944	1946
Şube Sayısı	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok
Ödenmiş Sermayesi	2.673	4.286	6.320	7.982	10.202	13.574	9.576
Mevduatı	113	1.458	2.049	1.050	2.981	5.406	4.231
Kredileri	470	1.318	2.898	8.409	8.397	8.770	8.100
İştirakleri	14	61	27	26	787	4.855	3.181
Kar	67	224	314	331	300	610	396
Bilanço	13.390	15.386	17.535	16.984	18.067	33.903	44.537
Gmenkul	84	87	426	353	329	310	150
Tahvil	0	39	326	434	0	0	0

Kaynak : 1933-1946 yıllarına ait **TCMB Bültenleri**.

Herhangi bir şube organizasyonuna gitmeyen bankanın bilanço kalemlerinde 1934-1946 döneminde iniş ve çıkışlar görülmektedir.

Tablo 3.17
Belediyeler Bankası'nın Sistem İçindeki Payı (%)

	1934		1946	
	Sektör Payı	Grup Payı	Sektör Payı	Grup Payı
Şube Sayısı	0	0	0	0
Ödenmiş Sermayesi	4	6	9	10
Mevduatı	0	0	2	3
Kredileri	0	1	3	4
İştirakleri	0	0	2	3
Kar	3	4	3	4
Bilanço	2	3	4	6
Gmenkul	1	1	3	4
Tahvil	0	0	0	0

Kaynak: 1933-1946 yıllarına ait **TCMB Bültenleri**.

Bankanın ödenmiş sermayesi dışında sektördeki payı diğer kalemlerde % 0-4 aralığında düşük düzeyde gerçekleşmiştir.

3.1.7.Etibank

Devletin, madencilik ve enerji sektörleri ile ilgisi özellikle 1935 yılından

sonra başlamış, maden ve elektrik işletmelerini kurmak, işletmek ve bunları finanse etmek amacıyla 14.6.1935 tarih ve 2805 sayılı yasayla 20 Milyon TL sermayeli Etibank kurulmuştur. (md.2)⁴⁰⁰

Kuruluş yasası ile bankaya verilen görevler şunlardır: (md. 4)

- Türkiye'de maden cevherleri, taşocağı maddeleri, madeni ham maddeler ve malzemeleri, petrol ve türev ürünleri biçimindeki toprakaltı servetlerini rasyonel bir şekilde değerlendirmek (bunların alım-satımı, alım satıma aracılık, ruhsatname ve imtiyaz haklarını almak veya devretmek)
- Türkiye'de elektrik üretimi ve dağıtımını imtiyazları almak ve işletmek, elektrik santralleri kurmak, enerji dağıtım hatları yapmak, elektrik enerjisi dağıtmak, her türlü elektrik malzemesi, araçları ve makinesi imal edecek fabrikalar kurmak ve elektrik malzemesi araçları veya makineleri alım-satımını yapmak veya buna aracı olmak,
- Bu işler için gereken ticari teşebbüs ve işletmeleri kurmak, bu tür teşebbüslere iştirak etmek,
- Her türlü bankacılık hizmetleri yapmak.

Banka, Bakanlar Kurulu kararıyla faizli veya faizsiz, ikramiyeli ya da ikramiyesiz, temettü hisselerine iştirakli veya iştiraksiz tahvil çıkarma ve 15 yıla kadar vadeli borçlanma yetkisine de sahip olmuştur. (md.3)⁴⁰¹

Başlangıçta bankanın özel sektöre kredi vermesi öngörülmemiş, kredi işlemleri, kendi kurduğu ve iştirak ettiği sanayi ve ticari teşebbüslerle sınırlandırılmıştır. Kuruluş kanununda bankanın her türlü bankacılık işlemleri yapabileceği ifade edilmekte ise de kanunun onuncu maddesinde “banka avans vermek, ikraz etmek gibi kredi muamelelerini ancak kendi kurduğu veya iştirak ettiği sanayi ve ticaret müesseselerine yapabilir.” ifadesiyle bu konuda sınırlama

---

⁴⁰⁰ **Kanunlar**, 2805 sayılı Kanun, 14 Haziran 1935, s.441 ve Eroğlu, a.g.e., s.365.

⁴⁰¹ Kuyucak, a.g.e., s.242-243.

getirilmiştir.(md.10)⁴⁰² Bu muamelelerin şekil ve miktarı her sene sonunda İktisat Vekaleti'nce tasdik edilmek zorunda idi.

Banka, kuruluş kanununa göre, kamu bankalarının (Sümerbank, Emlak ve Eytam Bankası v.s.) yararlandığı daimi nitelikteki bazı özel hak ve imtiyazlardan istifade etmiştir. (md.11) Banka Genel Kurul ve Yönetim Kurullarına devletin tayin ettiği bürokratlar görev almışlardır.⁴⁰³

Madencilik sektöründe önemli üretim kapasitesine sahip birçok yeni yatırım banka tarafından gerçekleştirilmiştir.⁴⁰⁴ Bankanın kendi kurduğu veya iştirak ettiği sanayi ve ticaret kuruluşları arasında Ergani Bakır İşletmesi, Şark Kromları İşletmesi, Murgul Bakır İşletmesi,⁴⁰⁵Ereğli Kömür İşletmesi, Garp Linyitleri İşletmesi, Keçiborlu Kükürt İşletmesi, Divriği Demir Madenleri İşletmesi, Türkiye Kömür Tevzi Müessesesi⁴⁰⁶ yer almıştır.⁴⁰⁷

Hukuki açıdan bir İktisadi Devlet Teşekkülü (IDT) olan Etibank'ın 1944 yılı itibarıyla müesseseleri ve bunların sermayeleri ile iştirakleri şöyle olmuştur.⁴⁰⁸

---

⁴⁰² İnan, a.g.e., s.240.

⁴⁰³ “Başbakanlık Meclis’e bir teskere ile müracaatta bulunarak Etibank ile Elektrik İşleri Etüd İdaresi ve Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü’nün genel heyetlerini toplanmaya davet etmiştir. Genel heyetlerin bu toplantılarında Etibank İdare Meclisi’nin bir üyesi seçilecek ve denetçilerinin ücretleri belirlenecektir. Etibank genel heyetine iştirak edecek Başbakanlık murahhasları Muamelat Genel Direktörü, Evkaf Genel Direktörü, İstatistik Genel Direktör Vekili’dir.”

“Etibank Genel Heyetleri Toplanıyor”, **Ulus**, 16 Senteşrin 1935, C.tesi, s.5.ve s.6.

⁴⁰⁴ Engin Okyay, “Atatürkçülükte Devlet Anlayışının Ekonomiye Etkisi”, **İÜ İşletme Fakültesi Dergisi**, Cilt18, Sayı 2, Kasım 1989, s.8.

⁴⁰⁵ “Etibank piyasaya çubuk ve levha halinde yerli bakırı doğrudan doğruya, asgari fiyatla ve mutavassıta lüzum kalmadan vermek kararını almıştır. Muğrul ve Kuvayir’in yerli bakırlarından imal olunan bu çubuk ve levhalar en saf ve mükemmel haldedir.”

“Etibank Piyasaya Bakır Çıkıyor”, **Cumhuriyet**, 14 Mayıs 1940, Salı, s. 2.

⁴⁰⁶ “Etibank satış fiyatlarını tespit etti. Şehrimizde kok kömürü imal eden Kadıköy ve Dolmabahçe havagazı fabrikalarıyla Hasköy’deki Çituri ve Pirus fabrikalarında Etibank’ın memurları kokkömürü satışlarını idare etmektedirler. Eti bank İstanbul, Ankara ve İzmir’de satılacak kömürler için tek fiyat esasını kabul etmiştir.”

“Kömür İşİ”, **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1940, Çarşamba, s. 2.

⁴⁰⁷ “Etibank, memleketimizin yeraltındaki zenginliklerini nemalandırır. Demir cevheri, krom cevheri, taş kömürü, linyit kömürü, bakır, kükürt çıkarır; her türlü maden sanayii kurar.”

“Etibank”, **Ulus**, 13 Ekim 1942, Salı, s. 5.

⁴⁰⁸ “Sümerbank Kanunu Tasarısı-II”, **Tasvir**, 29 Mayıs 1946, s.3.

Tablo.3.18
Etibank'ın Müesseseleri ve İştirakleri (1944)

Müessese	Ödenmiş Sermaye (TL)	İştirakler	İştirak miktarı (TL)
Ereğli Kömürleri Müessesesi	21.100	Ergani Bakır A.Ş.	5.494.000
Garp Linyitleri	5.700	Ankara Sigorta AŞ	50.000
Divriği Demir	1.700	Halk Bankası	10.000
Kömür Satış ve Tevzii	1.230	Takas Ltd.Şti.	150.000
Keçiborlu Kükürtlere	550		
Şark Kromları	5.000		
Kuvarshan Bakır	200		

Garp Linyitleri, Soma, Tavşanlı ve Değirmisaz linyit madenlerinden; Şark Kromları, Guleman bakır madeninden; Kuvarshan Bakır, Artvin kazasının Kuvarshan'daki bakır madeni işletmelerinden oluşmuştur.

Etibank'ın 1944 yılı sonu itibarıyla Maliye Bakanlığı ile müştereken imzaladıkları senetler karşılığında Merkez Bankasından almış olduğu kredi 30 Milyon lira olmuştur. 1946 yılında bankanın sermayesi 6 Şubat 1946 tarih ve 4852 sayılı kanun ile 100 milyon liradan 150 milyon liraya çıkarılmıştır.

Bankanın 1936-1946 dönemine ilişkin şube sayısı, ödenmiş sermayesi, mevduat ve kredileri, iştirakleri, tahvilleri, gayrimenkulleri ile bilanço karına ilişkin büyüklükleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3.19
Etibank 1936-1946 Bilanço Rakamları (Bin\$)

	1936	1938	1940	1942	1944	1946
Şube Sayısı	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	2
Ödenmiş Sermayesi	2.240	3.587	5.360	11.625	30.847	18.844
Mevduatı	23	1.879	1.178	1.551	14.955	10.238
Kredileri	247	2.240	12.079	32.469	32.910	21.882
İştirakleri	2.331	8.101	8.264	11.551	27.899	17.716
Kar	12	493	673	1.364	1.826	2.192
Bilanço	23.062	33.422	46.148	157.335	222.052	139.114
Gmenkul	169	630	2.379	220	2.855	1.372
Tahvil	0	0	119	0	0	0

Kaynak : 1936-1946 yıllarına ait TCMB'nin Bültenleri.

Tablodan görüldüğü üzere, banka 1936 ile 1946 dönemi arasında hemen hemen tüm kalemlerde sürekli bir büyüme trendi yakalamıştır.

Tablo 3.20
Etibank'ın Sistem İçindeki Payı (%)

	1936		1946	
	Sektör Payı	Grup Payı	Sektör Payı	Grup Payı
Şube Sayısı	0	0	0	1
Ödenmiş Sermayesi	3	4	18	20
Mevduatı	0	0	4	8
Kredileri	0	0	8	11
İştirakleri	3	5	14	19
Kar	0	1	16	21
Bilanço	4	6	12	18
Gmenkul	2	2	27	35
Tahvil	0	0	0	0

Kaynak: 1936-1946 yıllarına ait TCMB Bültenleri.

Aynı şekilde bankanın sektör payı da 1936-1946 döneminde dikkate değer bir biçimde artmıştır. Özellikle gayrimenkul, sermaye, kar, iştirakler, bilanço kalemlerinde sektördeki ağırlığı % 27-12 aralığında oldukça yüksek düzeylerde

gerçekleşmiştir.

3.1.8.Denizbank

Denizyolları işletmelerini kurmak, işletmek ve finanse etmek amacıyla 30.11.1937 tarih ve 3295 sayılı yasayla 50 milyon TL. itibari sermayeli Denizbank kurulmuştur.⁴⁰⁹

Denizbank'ın kuruluşuna ait kanun lahiyasında, Etibank ve Sümerbank gibi bankaların başarılı faaliyetlerinin yarattığı güvene dayanılarak kurulduğu, iç ve dış ticaretimizle beslenmeyip kendisi de bunlara vasıta olamayan bir denizciliğin gelişemeyeceği belirtilmiştir. Hükümetin denizcilik işlerinde takip edeceği yolun, mevcut deniz müesseselerini bir elde toplamak ve bir plan dahilinde çalışmaya sevk etmek olması gerektiği belirtilmiştir.⁴¹⁰

Banka aşağıdaki kurumları işletmiştir:⁴¹¹

- Denizyolları ve Akay İşletmeleri ile Fabrika ve Havuzlar İdaresi,
- İstanbul, İzmir, Trabzon Liman İşletme İdareleri,

⁴⁰⁹ “Deniz işlerimiz dünden itibaren Deniz Bank tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Denizyolları İdaresi, Akay, İzmir ve Trabzon, İstanbul Liman İdareleri, Van Gölü İşletmesi, Tahsiliye Umum Müdürlüğü teşkilatı doğrudan doğruya Deniz Bank teşkilatı içine almıştır. Fabrika ve Havuzlar İdaresi ise bir müdürlük altında idare edilecek ve doğruca banka müdüriyeti umumisine bağlı olacaktır. Fenerler İdaresi devri ikmal olununca bankaya bağlanacaktır. Deniz Bank'ın merkezi Ankara'dadır. Bir de İstanbul'da şubesi bulunacaktır. Sermayesi 50 milyon TL'dir. Banka 50 milyonluk bir istikraz yapacak, 25 milyonluk da hisse senedi çıkaracaktır. Bu suretle sermaye 125 milyon liraya kadar yükselecektir.”

“Deniz bank Teşkilatı”, **Cumhuriyet**, 2 Ocak 1938, Pazar, s.2. ve ayrıca Öner, a.g.e., s.106., Çelebican, a.g.e., s.26

⁴¹⁰ Tural, , a.g.e., s.183.

⁴¹¹ “Şirket-i Hayriye, Haliç İdaresi ve özel armatörler tarafından imal edilen şilepler hariç, denize ait her ne kadar iş varsa, Denizbank'a bağlanmıştır. Ayrıca bankaya tahvil çıkarma yetkisi de verilmiştir.”

“Deniz bank” **Cumhuriyet**, 16 Ocak 1938, Pazar, s.2. ve ayrıca

Akgüç, a.g.e., s.244. ve Y.S.Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, Ankara, 1982, s.282.

- Kılavuzluk ve Romorkörcülük İdaresi,
- Tahlisiye Umum Müdürlüğü ve Van Gölü İşletmesi.

Atatürk'ün 1 Kasım 1937 tarihli Meclisi açış konuşmasında “*Yüksek Meclise Denizbank hakkında bir tasarı gelecektir. Bu konunun yüksek ilginizi çekeceğinden şüphe etmiyorum*” şeklinde görüşünü açıklaması Denizbank tasarısının yasallaşmasını hızlandırmıştır.⁴¹² 1 Kasım 1938 tarihinde Celal Bayar tarafından yapılan TBMM'nin açış konuşmasında ise “*Büyük Millet Meclisi Denizbank'ı kurmakla çok isabetli bir harekette bulunmuştur.*” demiştir.⁴¹³ İş Bankası İstanbul Şubesi Müdürü Yusuf Ziya Öniş bankanın ilk Genel Müdürü olarak tayin edilmiştir.⁴¹⁴

Her türlü bankacılık işlemi yapmak yetkisi ile de donatılmış olan banka, 1938 yılında faaliyete geçmiş, ama iki yıl sonra 1940 yılında faaliyeti sona ermiştir. Daha sonra Denizcilik Bankası Türk Anonim Ortaklığı 1952 yılında faaliyete geçmiş ve devletin denizcilik alanındaki teşebbüslerinin kurulması, işletilmesi ve finanse edilmesi görevlerini devralmıştır.⁴¹⁵

Denizbank'ın 1938 yılındaki şube sayısı, ödenmiş sermayesi, mevduatı, kredileri, iştirakleri, tahvilleri, gayrimenkulleri ve bilanço kar rakamları ile sektördeki ağırlığı aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 3.21
Denizbank Bilanço Rakamları ve Sistem İçindeki Payı-1938

	Adet/Tutar (Bin \$)	Sektör Payı(%)	Grup Payı(%)
Şube Sayısı	1	0	0
Ödenmiş Sermayesi	15.351	14	17
Mevduatı	2.498	1	2
Kredileri	138	0	0
İştirakleri	6.233	6	7
Kar	1.578	25	33
Bilanço	66.021	8	10

⁴¹² Arsan, a.g.e., s.358 ve Akgüç, a.g.e., s.244.

⁴¹³ İnan, a.g.e., s.163.

⁴¹⁴ “Deniz Bank Umum Müdürlüğü”, **Cumhuriyet**, 9 Ocak 1938, Pazar, s.1.

⁴¹⁵ Serhan Oksay, “Türk Bankacılık Sisteminin Gelişiminin Dünya Bankacılık Sistemindeki Gelişmeler Işığında Değerlendirilmesi ve Günümüze Yansıyan Sorunların Tespiti : 1908-1980 Dönemi”, **Banka-Mali ve Ekonomik Yorumlar**, Ocak 2003, s.57.

Gmenkul	19.676	63	70
Tahvil	47	0	0

Kaynak : 1939 yılına ait 31 nolu **TCMB Bülteni**.

Bankanın 1938 yılı itibarıyla sektördeki ağırlığı, özellikle gayrimenkul, kar ve sermaye kalemlerinde oldukça belirgin bir yükseklikte gerçekleşmiştir.

3.2. Özel Bankalar

3.2.1. Türkiye İş Bankası

İş Bankası Atatürk'ün isteğiyle 26.08.1924 tarihinde Celal Bayar tarafından kurulmuştur.⁴¹⁶ İş Bankası'nın kurulması görevini üstlenen Celal Bayar, cumhuriyet sonrası ulusal bankacılığın temelini atmış ve yönetimi altında İş Bankası her geçen gün büyümüştür.⁴¹⁷ Banka Cumhuriyet devrinde kurulan ilk ulusal banka özelliğine sahiptir.⁴¹⁸ Para ve kredi politikasının ulusallaştırılmasında en önemli girişimlerden biridir.

İş Bankası'nın görevi girişimcileri desteklemek ve sanayi yatırımlarına kaynak oluşturmaktır. Bankanın kuruluş sözleşmesine göre aşağıdaki işlemleri yapabilmesi mümkün idi:

- Her türlü banka işlemleri yapmak,
- Tarım, sanayi, madencilik, enerji üretimi ve dağıtımı, bayındırlık işleri, nakliyecilik, sigortacılık, turizm, ihracat alanlarında her türlü teşebbüsü kurmak ve iştirak etmek,
- Malların üretim ve tedariki için ortaklık kurmak veya bu maksatla kurulan ortaklıklara katılmak,
- Sınai ve ticari işlemleri gerek kendi nam ve hesabına, gerekse yerli ve

⁴¹⁶ **T.C.Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Bakanlar Kurulu Kararları, no.820, 20.8.1924.

⁴¹⁷ Atalay, a.g.e., s.78.

⁴¹⁸ Haydar Kazgan, **Osmanlıdan Günümüze Türk Finans Tarihi**, IMKB, İstanbul, 1999, s.40.

yabancı kuruluşlarla birlikte veya bu kuruluşlar nam ve hesabına üstlenerek yapmak.

Bu kadar geniş bir görev alanı başlıca iki amaca hizmet etmekteydi. Biri, ülkede krediyi genişletmek yani milli sanayi ve ticarete gerekli krediyi uygun koşullarda sağlamak, diğeri de bizzat teşebbüslere girişerek milli iktisadi kalkınmada öncülük etmek idi. Banka, bir yandan sanayi ve ticaret sektörlerinin kredi gereksinimlerini karşılamak, öte yandan sınai ve ticari girişimlerde bulanarak ülkenin ekonomik kalkınmasında önyak olmak işlevlerini yerine getirebilmesi için, devlet tarafından geniş ölçüde desteklenmiştir. Banka ticari firmaları, piyasadaki kredi yetersizliğinden yararlanarak çok yüksek faizle kredi veren tefecilerden kurtarmaya çalışmış, halkın tasarrufa teşviki, tasarrufların bankalara yatırılması yolunda çaba göstermiştir⁴¹⁹

Bankanın 1 milyon lira olan sermayesinin 250 bin lirası Atatürk tarafından ödenmiştir. Bu paranın kaynağını Hindistan'dan Atatürk'ün şahsına gönderilen yardım oluşturmuştur.⁴²⁰ Kurtuluş Savaşı'nı desteklemek amacıyla merkezi Bombay'da bulunan Hindistan Hilafet Komitesi'nin yardım kampanyası açarak topladığı ve Ankara'ya gönderdiği 125.000 İngiliz lirası Maliye Bakanlığı'nın kayıtlarına ve Hazine'ye girmemiş; Atatürk'ün emrinde Osmanlı Bankası'nda durmuştur. Savaş sırasında bazı zorunlu harcamalar için paranın bir kısmı kullanılmış, zaferden sonra harcanan kısım Maliye Bakanlığı tarafından iade edilerek paranın tümü bir hesapta toplanmıştır.⁴²¹ Cumhuriyet'in kurulmasından sonra Atatürk bu parayı değerlendirmek istemiştir. Atatürk önce Osmanlı Bankası ile ortaklık kurarak, bu bankayı az çok kontrol altına almak istemiştir. Osmanlı Bankası'nın olumsuz tutumu üzerinedir ki bir milli banka kurmanın zorunluluğuna karar vermiştir. Atatürk sermayenin ödenmeyen kısmıyla ilgili olarak, iki hisse senedi karşılığında maaşlarından 10 TL. kesinti yapılması konusunda talimat vererek çok sayıda devlet memurunu banka sermayesine katılmaya yöneltmiştir. Dolayısıyla

---

⁴¹⁹ Zarakoğlu, a.g.e., s.21.

⁴²⁰ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)**, I.Kitap, İstanbul, 1970, s.374. ve Naci, a.g.e., s.80.

⁴²¹ Fevzibeyoğlu, a.g.e., s.332.

banka halka arz konusunda cumhuriyetin ilk örnek kurumlarından biri olmuştur. Atatürk'ün bankadaki hisse senetleri CHP'ye geçmiş ve bunların gelirleri ise, 5 Eylül 1938 tarihli vasiyetinin beşinci maddesi gereğince, yarı yarıya Türk Dil Kurumu ve Tarih Kurumlarına bırakılmıştır.⁴²²

Banka bir özel sektör bankası olmakla beraber, başta Atatürk olmak üzere, kurucularının genellikle devletin üst düzey yetkililerinden oluşması, baştan itibaren bankanın devletten geniş ilgi ve yardım görmesine ve halkın güvenini çabucak kazanmasına neden olmuştur. Atatürk 26.8.1936'de bankanın on ikinci kuruluş yıldönümünde *"İş Bankası Kurumu, Türk Cumhuriyet tarihinde ekonomi bakımından başlı başına yer alacaktır. Bu kurum naçiz bir servetin bile ekonomik hayatta fert menfaatlerine hasrolunmayıp ulus menfaatine hasredilmesinden çıkabilecek olan büyük neticeleri az bir zamanda ve bahusus yepyeni bir devlet kuruluşunun türlü inkılap güçlükleri içinde alemşümul bir surette fiilen göstermiştir."*⁴²³ Görüldüğü üzere Atatürk kendisi tarafından yatırılan para ile kurulan bankayı, özel hukuk hükümlerine tabi bir anonim şirket olmasına rağmen, gerek o sıradaki teamül icabı Bakanlar Kurulu kararıyla kurulmasından ve gerekse ekonomik alanda hükümet politikalarına paralel faaliyet göstermesinden dolayı "devlet kuruluşu" olarak nitelendirmiştir.⁴²⁴

İş Bankası hem doğrudan birçok ticari ve sanayi şirketleri kurmak ve hem de bunlardan birçoğuna iştirak etmek suretiyle ülke ekonomisine önemli katkılarda bulunmuş; Cam, şeker, kömür, bakır, tekstil, sigortacılık sektörlerine iştirak etmiştir. Bu kapsamda, Anadolu Sigorta Şirketi, İş Ltd., Mısır İş Ltd. gibi ticari şirketler, İpekiş ipekli mensucat fabrikası, Yüniş yünlü mensucat fabrikası gibi sanayi kuruluşları kurmuştur. Bu son iki fabrikanın ürünlerini satmak için satış mağazaları açmıştır. Turhal, Alpullu ve Eskişehir şeker fabrikaları, Paşabahçe'de de bir cam ve şişe fabrikası kurmuştur.⁴²⁵ İş Bankası'nın kurduğu şeker fabrikaları 1935'te

⁴²² Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, İş Bankası Atatürk ve Devrim Serisi: 10, Ankara, 1951, s.201.

⁴²³ M.Öğüt Yazman, **Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, Ankara, 1973, s.55-56.

⁴²⁴ Fevzibeyoğlu, a.g.e. s.334.

⁴²⁵ "Başbakanımız İsmet İnönü Paşabahçe Cam Fabrikasını Açtı"

diğerleriyle birleştirilerek 22.5 milyon TL sermayeli Türkiye şeker Fabrikaları Türk Anonim şirketi kurulmuştur. Bu şirkette Ziraat Bankası, Sümerbank ve İş Bankası eşit paylarla hissedar olmuşlardır.⁴²⁶ Ayrıca Ereğli kömür havzasında Zonguldak Antrasit Fabrikası⁴²⁷ ile Ergani Bakır T.A.ř.’deki iştirak hisseleri önemlidir. İş Bankası’nın iştirakçiliği konusunda Celal Bayar şöyle demiştir:

“Devletçiliğin geçici bir uygulama olduğunu, halkın gelir düzeyi yükselip özel kesim girişimcileri yeteneklerini ispat ettiklerinde, devlet fabrikalarının onlara hisse senetlerini satmak suretiyle yavaş yavaş devredileceği düşüncesini İş Bankası’nın kuruluşunda da, holding yoluyla, tatbik etmek istedim. Bu konuda İş Bankası’nın partisipasyon uygulamasını ben başlattım. Bugün bile, bankalar arasında İş Bankası iştirakler bakımından en önde bir yer işgal etmektedir. Bankaların kredi açabilmesi ve iştirakte bulunabilmesi için gene halka müracaat etmesi, bende esaslı bir prensip olmuştur... Size İş Bankası’ndan bahsedeceğim. İş Bankası’nı kurdum. Bankayı bir “holding” şeklinde kurmak istiyordum. Yatırım vasfını genişletmek istiyordum. Bankada istihdam edeceğimiz teknisyenler vasıtasıyla iştiraklerimizi rahatça kontrol ederiz, diye düşünüyordum. Bu suretle banka, yatırımlar sayesinde gelirlerini daha istikrarlı bir hale getirmiş olur. Memleketin de buna ihtiyacı var.”⁴²⁸

İş Bankası’nın tarihi gelişimi içinde İtibari Milli Bankası ile birleşmesi önemli bir aşama sayılır. İttihat ve Terakki döneminde 1917 yılında kurulan İtibari Milli Bankası I.Dünya Savaşı’nın ardından kapatılma veya İngiliz/Fransız bankalarıyla birleşme konusunda zorlamalarla karşılaşmıştır. Kapitülasyonlardan faydalanarak piyasada etkin olan yabancı bankalara karşı birtakım imtiyazlar ile donatılarak kurulan banka, ilk yıllarda başarılı olmuş, ancak savaş sonrasında siyasi desteğini kaybetmiştir.⁴²⁹ İtibari Milli Bankası’nın Kurtuluş Savaşı sonrasında mali durumu güçlenmiş ve 1927 yılında Türkiye İş Bankası ile birleştirilmiştir. Birleşmeden sonra, İş Bankası bu bankanın 8 şubat 1916 tarihli kanun gereğince sahip olduğu ayrıcalıklardan 1932 yılına kadar yararlanmış ve “ana ticaret bankası”

Ulus, 30 Sonteşrin 1935, C.tesi, s.1.ve 6. ve

“Paşabahçe Fabrikasını Korumak İçin”, **Ulus**, 2 Ağustos 1935, Cuma, s.3.

⁴²⁶ “Alpullu şeker Fabrikası”, **Ulus**, 9 Temmuz 1935, Salı, s.3. ve

“İş Bankası ve Türk Ekonomisi”, **Ulus**, 28 İlkteşrin 1935, Salı, s.6.

⁴²⁷ “Celal Bayar Antrasit Fabrikasını Bugün Açıyor”

Ulus, 10 İlkkanun 1935, Salı, s.1. ve 3.

⁴²⁸ Sağlam, a.g.e., s.29.

⁴²⁹ Turgut Akpınar, **Bankalar ve Devlet, Bankalar Kanunu Üzerinde Sistemik ve Karşılaştırılmalık Açıklamalar**, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Yayın No.55, Ankara, 1966, s.393.

fonksiyonunu kazanmıştır.⁴³⁰ Bu birleşme, İş Bankası için önemli bir gelişme fırsatı olmuş ve banka yöneticileri arasında bankanın Merkez Bankası'na dönüştürülmesi beklentisini oluşturmuştur. Birleşme, bir yandan sabit giderleri azaltarak daha çok şube açabilmesini sağlamak suretiyle İş Bankası'nı güçlendirmek, diğer yandan iki ulusal bankanın gereksiz rekabetinin önüne geçmek için yapılmıştır.⁴³¹

Siyasiler ile sermayedarların bir araya gelmesinde İş Bankası özel bir önem taşımıştır. Bu özel statülü, resmi görünüşlü bankanın Genel Müdürlüğü'ne İmar Vekilliği'nden istifa eden Celal Bayar, Yönetim Kurulu Başkanlığı'na da Siirt mebusu Mahmut Bey getirilmiştir. İş Bankası dönem boyunca, yerli ve yabancı sermaye ile siyasi iktidar arasındaki bütünleşme sürecinde olağanüstü aktif bir rol oynamış ve çeşitli iktisat politikası kararlarını sermaye çevrelerinin istekleri doğrultusunda yönlendirmede çok etkili bir baskı grubu oluşturmuştur. Bu baskı grubunda bankayı temsil eden politikacılara ve nüfuzlu kişilere, İş Bankası'nın Fransızca karşılığı olan "Banques d'affaires"den esinlenerek, fakat aynı zamanda "çıkarıcı" anlamında kullanılan "affairiste" sözcüğünün karşılığı olarak "aferistler" denmiştir. Falih Rıfki Atay, *Çankaya* adlı kitabında "*İş Bankası'nun bir nevi politikacılar bankası olarak kurulmuş olması, Cumhuriyet tarihi için pek acı bir aferizm salgınının başlangıcı olmuştur. İş Bankasını kuranlar ve bilhassa onun Umum Müdürü, dürüst kimselerdi. Fakat bankayı yürütebilmek, tutabilmek ve işletebilmek, uzun müddet devlet otoritesini kullanmağa bağlı kalmıştır. Kolay kazanç elde etmeye çalışanlar, yerli yabancı, Ankara'da nüfuz tüccarlarını bulmakta ve onlar vasıtasıyla bankayı kendi teşebbüsleri içine sürüklemekte idi.*"⁴³² derken, Şevket Süreyya Aydemir ise *İkinci Adam* adlı kitabında "*İş Bankası'nın kuruluşu sırasında devlete arkasını vererek, devlet nüfuz ve imkanlarından faydalanan aferist temayüllerin belirlediği bir gerçektir. Hemen hepsi milli mücadele günlerinin asker, idareci, yahut siyasetçi elemanları arasında türeyen bazı insanların yeni devrin iktisadi imkanlarını, az çok maskeli şekillerde, fakat daima devletin nüfuzuna*

⁴³⁰ M.Âkif Tural, *Atatürk Devrinde İktisadi Yapılaşma ve Celâl Bayar (1920-1938)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, No.848, Ankara, 1987; W.Hines ve diğerleri, *Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki*, Ankara, 1934, s.39.

⁴³¹ Uğur Kocabaşoğlu, *Türkiye İş Bankası Tarihi*, İstanbul, 2001, s.113.

⁴³² Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, İstanbul, 1980, s.455-456.

dayanarak kendi menfaatlerine kullanmak çabaları olmuştur.”⁴³³ ifadesini kullanmıştır.

Banka, kurucularının da içinden geldiği Türk Silahlı Kuvvetleri mensupları ile iyi ilişkiler kurmuş ve bu çerçevede ordu mensuplarının alacakları ve verecekleri havaleler için hiçbir masraf almamıştır. Ordu mensuplarının bankaya sempati ile bakmasına yol açan bu uygulama ile bankanın şube sayısı ve işlem hacmi daha fazla artmıştır.⁴³⁴

Birinci Sanayi Planı'nın uygulamasında önemli bir rol üstlenen banka, bu planda yer alan bir çok fabrikanın kuruluşunu gerçekleştirmiştir.⁴³⁵ Birinci Sanayi Planı'nın gerçekleştirilmesi için gerekli finansmanın 41.553.000 TL'si bizzat devlet ve yabancı sermaye tarafından, geri kalan 2.400.000 TL ise İş Bankası tarafından sağlanmıştır. Banka planda yer alan Paşabahçe şişe ve cam fabrikasının kurulmasının yanısıra Sümerbank ile birlikte Isparta Gülyağı fabrikasını, Keçiborlu Kükürt fabrikasını ve Malatya Bez fabrikasını da kurmuştur.⁴³⁶ Banka şişe ve cam işine girmeden önce konu hakkında yurtdışında birtakım araştırmalar yapmıştır.⁴³⁷ Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ait Paşabahçe'deki fabrika arazisinin bankaya satışı ise Bakanlar Kurulu kararı ile gerçekleştirilmiştir.⁴³⁸ Bankanın vereceği teminat mektubu kredisi limitinin ödenmiş sermayesinin %75'ine kadar çıkarılması hükümet tarafından kabul edilmiş ve böylece bankanın kamu yatırımlarını finansman hacmi arttırılmıştır.⁴³⁹ Ayrıca bankanın hisse senetleri kamu ihalelerinde üstlenilen işin yapımını garanti etmeyi sağlamak için devlet tarafından müteahhitlerden teminat olarak alınabilme değerine sahip altı ulusal şirketin hisse senedi arasında yer almıştır.⁴⁴⁰ Bankanın sanayi planlarının gerçekleştirilmesinde üstlendiği rolüne ilişkin

⁴³³ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1988, s.30.

⁴³⁴ “İş Bankası ve Ordu”, **Milliyet**, 16 Temmuz 1931, Perşembe, s. 1.

⁴³⁵ “T.İş Bankası Bugün 12 Yaşına Girdi”, **Ulus**, 26 Ağustos 1935, P.tesi, s.1. ve “Kayseri Kombinasyonu Hakkında Bir Konferans”, **Ulus**, 14 Eylül 1935, C.tesi, s.5.

⁴³⁶ “Endüstrileşmede Sümerbank”, **Ulus**, 29 İlkteşrin 1935, Salı, s.5.

⁴³⁷ **T.C.Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/43.17.16 nolu ve 2.4.1934 tarihli belge.

⁴³⁸ **T.C.Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/52.13.6 nolu ve 25.2.1935 tarihli belge.

⁴³⁹ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/50.85.3 nolu ve 10.12.1934 tarihli belge.

⁴⁴⁰ “Hangi Kurumların Esham ve Tahvilatı Teminat Olarak Kabul Edilecek?” **Ulus**, 24 Temmuz 1935, Çarşamba, s.5.

olarak Banka Yönetim Kurulu Başkanı ve aynı zamanda Siirt milletvekili Mahmut Soydan “*Memleketimizi hammaddecilikten, müstemleke iktisadından kurtarmak istiyoruz...Bu gayeye varmak için, milletçe bir nevi iktisadi kalkınma savaşına girişmiş bulunuyoruz...Memleket işlerinde daima ön safta çalışmayı kendine şiar edinen müessesemize de devletin sanayi programında vazifeler verilmiştir.*” demiştir.⁴⁴¹

İş Bankası halkın küçük tasarrufların büyük yatırımlara dönüştürülmesinde çok etkin ve öncü bir rol üstlenmiş, kumbara kampanyası⁴⁴², küçük cari hesaplar⁴⁴³ ile kumbara ikramiyeleri⁴⁴⁴ ile tasarruf mevduatı hacmini rakip yabancı bankalara rağmen artırmıştır. Milli Tasarruf ve İktisat Cemiyeti üyesi de olan Bayar bu konuda “*Mevduatın toplanması için kumbara tatbikatını ben başlattım...Kumbara tatbikatı İş Bankası'nın tasarruf haddini büyük ölçüde genişletti. O sırada küçük büyük birçok banka vardı...Fakat, buna rağmen, İş Bankası'nın kumbara tatbikatı büyük ölçüde başarıya ulaştı.*” ifadesini kullanmıştır.⁴⁴⁵

Türkiye’de bankacılık İş Bankası kurulana kadar genellikle yabancıların yaptıkları bir iş olarak görülmüş ve hatta ilk önemli milli banka olan İtibari Milli Bankası’na bile yabancı bir müdür atanmış, yabancı uyruklu bir çok kişi bankaya memur olarak alınmıştır. Türk bankacılık sektörüne İş Bankası’nın önemli katkılarından biri de yurtdışına stajyer olarak gönderme olanağı da dahil olmak üzere şubelerinde bankacılık tekniğini çok iyi bilen Türk gençlerini yetiştirmek olmuştur.

Banka kurulduktan sonra hızlı bir biçimde yurt içinde şube sayısını artırmaya

---

⁴⁴¹ Kuruç, a.g.e., s.109.

⁴⁴² “Türkiye İş Bankası, 10 kazanırsan 8 harca 2 biriktir.”

Ulus, 4 Temmuz 1935, Perşembe, s.7.

⁴⁴³ “T. İş Bankası küçük cari hesaplar 27 Ağustos 1946 ikramiye çekilişine hazırlanın. Hesaplarında en az 50 lirası olanlar çekilişe katılacaklardır. Bu çekilişte büyük ikramiye İstanbul’da Göztepe’de Fulya sokağı’nda 727, 50 m2 lik arsa.”

Tasvir, 5 Haziran 1946, s.6. ve

“T.İş Bankası Küçük Tasarruf Hesabı. 2. İkinciteşrin keşidecisine ayrılan ikramiyeler : 1 adet 1000 lira, 1 adet 500 lira, 2 adet 250 lira, 14 adet 100 lira...”

“Para Parayı Çeker”, **Ulus**, 2 Birinciteşrin (Ekim) 1942, Cuma, s.5.

⁴⁴⁴ “İş Bankası Kumbara İkramiyeleri”, **Ulus**, 11 Ağustos 1935, Pazar, s.8. ve

“İş Kumbarası Sahiplerine Senede 20.000 lira mükafat”,

Ulus, 27 Ağustos 1935, Salı, s.8.

⁴⁴⁵ Sağlam, a.g.e., s.29.

başlamıştır. Şubelerin açılmasına iktisat ve maliye bakanlıklarının teklifiyle Bakanlar Kurulu karar vermiştir.⁴⁴⁶ Bankanın yurtdışı şubeleri de belli bir süre sonra hizmete girmeye başlamışlardır. Bankanın yurtdışı şubelerinin denetimi ve bu şubelere tahsis edilecek sermaye konularında Bakanlar Kurulu kararları mevcuttur.⁴⁴⁷

İş Bankası'nın 1930-1946 dönemine ilişkin şube sayısı, ödenmiş sermayesi, mevduat ve kredileri, iştirakleri ile bilanço karına, tahvil ve gayrimenkullerine ilişkin büyüklükleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3.22

Türkiye İş Bankası 1930-1946 Bilanço Rakamları (Bin\$)

	1930	1932	1934	1936	1938	1940	1942	1944	1946
Şube Sayısı	28	45	45	41	41	48	48	48	50
Ödenmiş Sermayesi	1.880	2.350	3.950	4.000	3.950	3.800	3.800	3.800	1.800
Mevduatı	20.306	20.642	40.996	58.007	77.556	53.476	83.934	130.219	72.154
Kredileri	15.198	14.149	26.317	34.246	58.172	42.714	47.843	49.429	42.975
İştirakleri	3.422	3.791	10.799	19.173	16.390	16.209	26.843	74.606	23.027
Kar	384	285	534	589	656	784	882	1.205	1.264
Bilanço	36.704	36.221	72.103	101.020	129.171	101.266	165.514	239.571	140.786
Gmenkul	1.248	1.426	1.824	1.755	1.680	1.147	880	1.129	216
Tahvil	4.884	4.290	4.467	12.923	25.433	17.709	6.374	9.309	9.954

Kaynak: 1933-1946 yıllarına ait **TCMB Bültenleri**.

Tablodan, bankanın özellikle mevduat, kredi ve iştirak rakamlarının sürekli olarak ve önemli ölçüde artırdığını görmekteyiz. Şube sayısında genellikle artış eğilimi hakim olmuştur. Buna karşılık ödenmiş sermayesinde yatay bir seyir söz konusudur. Bankanın aktifinde kayıtlı tahvil ve gayrimenkuller ile bilanço karında ise iniş ve çıkışlar dikkat çekmektedir.

⁴⁴⁶ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.18.01.02/66.55.5 nolu ve 25.6.1936 tarihli belge.

⁴⁴⁷ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.18.01.02/58.73.19 nolu ve 19.9.1935 tarihli belge.
ve T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.18.01.02/85.97.6 nolu ve 15.11.1938 tarihli belge.

Tablo 3.23
İş Bankası'nın Sistem İçindeki Payı (%)

	1930		1946	
	Sektör Payı	Grup Payı	Sektör Payı	Grup Payı
Şube Sayısı	7	65	12	77
Ödenmiş Sermayesi	4	80	2	49
Mevduatı	17	94	27	83
Kredileri	17	71	15	81
İştirakleri	32	97	18	90
Kar	13	85	9	72
Bilanço	12	93	12	75
Gmenkul	15	95	4	51
Tahvil	18	86	42	83

Kaynak: 1933-1946 yıllarına ait **TCMB Bültenleri**.

Tablodan görüldüğü üzere, bankanın şube adedine ilişkin sektör payı 1930 yılında % 7'den 1946 yılında % 12'ye önemli bir oranda artmıştır. Mevduat payı da önemli ölçüde artmıştır. Bankanın ticaret (özel) bankaları içindeki grup payı ise yaklaşık her büyüklükte oldukça yüksek düzeyde olmuş ve banka bir anlamda özel bankalar içinde lider banka konumuna ulaşmıştır.

3.2.2. Türk Ticaret Bankası

1914⁴⁴⁸ yılında bir komandit şirket olarak kurulan Adapazarı İslam Ticaret Bankası 1919⁴⁴⁹ yılında yüz bin lira sermaye ile anonim şirket haline gelmiştir.⁴⁵⁰ Banka 1928'de Adapazarı Türk Ticaret Bankası AŞ unvanını almıştır.⁴⁵¹

⁴⁴⁸ Bu tarih 1913 olarak verilmektedir: Akgüç, s.173.

⁴⁴⁹ Bu tarih 1920 olarak verilmiştir: Karakaş, s.124.

⁴⁵⁰ Akpınar, a.g.e., s.393; Mete Tunçay, "Teracim-i Ahval Ansiklopedisi'ne Göre Atatürk Türkiye'sinde Yabancılar", **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu**, İstanbul, 1977, s.90.

⁴⁵¹ Recai, a.g.e., s.39.

Bankanın 1922 yılı idare meclisi raporunda, bankanın kuruluş amacı “*tefecilerden temin edilen kredi şartlarının ağırlığı, Adapazarı’nda ileri görüşlü bir kısım tüccar ve esnafın biraraya gelerek ecanip sermayesinin ve vatansız muhtekirlerin murabaha ve ihtikarından kurtarmak ve az faizle islam tüccara ikrazat yaparak milli ticaretin inkişafına yardım etmek*” şeklinde ifade edilmiştir.⁴⁵²

Banka kredi vermenin yanısıra birtakım sanayi kuruluşlarına iştirak etmiştir. Bu kapsamda Adapazarı Ahşap ve Demir İnşaat Malzemeleri Fabrikası, İtimadı Milli Sigorta Şirketi’ni bünyesine katmıştır. Bolu Orman İşletme Şirketi’nin sermayesine iştirak etmiştir. Sapanca, Kütahya, Bozöyük ve Derbent kereste fabrikaları ile Adapazarı Elektrik ve Sanayi Türk Ltd. Şirketi’ni de kurmuştur.

Banka 1934’de⁴⁵³ 1929’dan beri faaliyette bulunan Üsküdar Bankası’ni bünyesine katmış,⁴⁵⁴ ancak mudilerinin sürekli mevduat çekmesi (mevduat sahiplerine iki ayda tam 2.5 milyon lira ödeme yapılmıştır.) sonucu mali durumu hızla bozulmaya başlayınca, hükümet müdahale etmiş ve Ziraat Bankası, İş Bankası, Sümerbank, Emlak ve Eytam Bankası ve Maliye Bakanlığı bankaya 1 Milyon TL sermaye koyup toplam sermayeyi 2.2 Milyon TL’ne çıkararak bankanın mali durumunu güçlendirmişlerdir.⁴⁵⁵ Bankaya sağlanan sermaye desteğine ilişkin yasaya ait gerekçe şöyledir:

*“Mevduat sahiplerinin birden bire ve toplu bir surette paralarını çekmeleri üzerine sıkıntıya düşen Adapazarı Türk Ticaret Bankası’nın vaziyeti ve bu suretle memleket iktisadiyatında yer tutmuş olan bir kredi müessesesinin yıkılması neticesinde milli tasarruf hareketinin düşen olacağı sarsıntı ve aynı zamanda diğer milli bankalarımıza yapacağı fena tesir nazarı itibara alınarak, milli bankaların ve Hazinenin iştirakiyle banka sermayesinin bir milyon Lira tezyidi takarrur etmiştir.”*⁴⁵⁶

⁴⁵² E.Erdener, **Türk Ticaret Bankası**, Ankara, 1969, s.9.; **Kuruluşundan Bugüne Türkbank**, Türkbank Türk Ticaret Bankası, İstanbul, 1996, s.5.

⁴⁵³ Bankanın Üsküdar Bankası ile birleşmesi 1933 olarak verilmiştir: Akgüç, s.176.

⁴⁵⁴ Recai, a.g.e, s. 69.

⁴⁵⁵ Avni Zarakoğlu, “1929-30 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, A.Ü.SBF Fakültesi Yayınları no:51, Ankara, 1952, s.102. ve Fevzibeyoğlu, a.g.e., s.328. ve

“Para sahipleri” , **Ulus**, 1 Temmuz 1935, Pazartesi, s.8. ve

“Artık Herkes”, **Ulus**, 5 Temmuz 1935, Perşembe, s.8.

⁴⁵⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, İçtima 19, Celse 1, 1934, s.3.

Sermaye desteği veren bankaların ve Merkez Bankası ile Maliye Bakanlığı'nın temsilcilerinden oluşan yeni bir yönetim kurulu oluşturulmuştur. Bankadan kredi alıp sıkıntıya düşen iyi niyetli kişilerin borçları protokole bağlanmıştır. Banka ticari işlerin yoğun olduğu yerlerde daha fazla şube açmak üzere verimsiz şubelerini kapatmış ve yurtdışı muhabirlik ilişkilerini geliştirerek iş hacmini artırmıştır. Banka iştiraklerine sermaye desteği sağlanmıştır.⁴⁵⁷

Banka, Türkiye'de ilk kez vadeli mevduatlara aylık faiz ödemesi yapmaya başlamıştır.⁴⁵⁸ "Faizleri Aydan Aya Kuponla Ödenen Hesap" adıyla bilinen bu uygulama ile tasarruf sahipleri uzun vadeli birikimlerinin gelirlerini her ay düzenli (bu hesaplarda yıllık faiz % 6' idi.⁴⁵⁹) alma imkanına kavuşarak nakit bütçelerini denkleştirmişlerdir. Müşterilerin ilgisini çeken bu uygulama bankanın mevduat rakamlarını artırmıştır. Banka ayrıca vatandaşların tasarrufa yönlendirilmesi çalışmalarında da aktif rol oynamıştır.⁴⁶⁰

Bankanın unvanı 1937'de Türk Ticaret Bankası olarak değişmiş ve merkezi Ankara'ya taşınmıştır. Türk Ticaret Bankası'nın 1930 -1946 dönemine ilişkin şube sayısı, ödenmiş sermayesi, mevduat ve kredileri, iştirakleri, tahvil, gayrimenkul ile bilanço karına ilişkin büyüklükleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

---

⁴⁵⁷ "Adapazarı Bankası Çalışmasından İyi Sonuç Alıyor", **Ulus**, 5 Temmuz 1935, Cuma, s.3.

⁴⁵⁸ "Faizleri Aydan Aya Kuponla Ödenen Hesap", **Ulus**, 7 Haziran 1935, Pazar, s.3. ve

"Ekonomi Bakanımız ve Adapazarı Bankası", **Ulus**, 7 Eylül 1935, C.tesi, s.3.

⁴⁵⁹ "Bankanın diğer hesaplara uyguladığı yıllık faiz oranları ise şöyledir. 1 aylık % 5, 3 aylık % 6, 6 aylık % 7, 1 yıllık % 8."

"Adapazarı Türk Ticaret Bankası", **Milliyet**, 14 Temmuz 1931, Salı, s. 7.

⁴⁶⁰ "Tuttuğumuz yol apaydın. Tasarruf ve yerli malları haftasının daha altıncı dönümünde uçurumları geçtik, düzlükte koşuyoruz. T.Ticaret Bankası bu yarışmada her yurttışa elinden gelen kolaylıkları göstermeye hazırdır."

Ulus, 15 İlkanun 1935, P.tesi, s.8.

Tablo 3.24

Türk Ticaret Bankası 1930-1946 Bilanço Rakamları (Bin\$)

	1930	1932	1934	1936	1938	1940	1942	1944	1946
Şube Sayısı	15	23	23	13	13	9	9	9	8
Ödenmiş Sermayesi	470	564	1.616	1.760	1.738	1.672	1.672	1.672	792
Mevduatı	1.196	1.606	1.714	3.286	6.793	4.436	6.231	11.383	5.554
Kredileri	1.185	1.672	1.685	2.354	7.827	4.039	3.623	4.917	4.440
İştirakleri	116	138	239	821	442	572	640	3156	470
Kar	67	64	-205	-100	0	0	270	249	233
Bilanço	2.851	3.122	5.087	10.019	24.895	21.161	17.225	26.376	21.331
Gmenkul	62	80	472	300	295	180	114	128	56
Tahvil	803	1.174	761	938	4.627	1.721	1.013	2.756	1.316

Kaynak : 1933-1946 yıllarına ait **TCMB Bültenleri**.

Tablodan, bankanın şube sayısı, mevduat, kredi, iştirak, bilanço karı rakamlarında istikrar bulunmadığı ve yıllar içinde bu kalemlerde iniş ve çıkışlar olduğu dikkat çekmektedir. Hatta bazı yıllarda bilanço zararı da gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 3.25

Türk Ticaret Bankası'nın Sistem İçindeki Payı (%)

	1930		1946	
	Sektör Payı	Grup Payı	Sektör Payı	Grup Payı
Şube Sayısı	4	35	2	12
Ödenmiş Sermayesi	1	20	1	21
Mevduatı	1	6	2	6
Kredileri	1	6	2	8
İştirakleri	1	3	0	2
Kar	2	15	2	13
Bilanço	1	7	2	1
Gmenkul	1	5	1	13
Tahvil	3	14	6	11

Kaynak: 1933-1946 yıllarına ait **TCMB Bültenleri**.

Bankanın sektör payı 1946 yılında 1930 yılına göre yüzde 1'lik küçük bir artışla % 2 olarak gerçekleşmişse de, bu ağırlığın sektör içinde önemli olmadığı

rahatlıkla söylenebilir. Aynı durum diğer bilanço kalemleri için de geçerlidir.

3.2.3. Yapı Kredi Bankası

Sermayesinde herhangi bir şekilde devlet katkısı bulunmayan, ulusal çaptaki ilk özel Türk bankası olan Yapı Kredi, Türkiye’de "özel bankacılık dönemi"ne girilmeden 9 Eylül 1944'de kurulmuş ve bu yoldaki girişimlere öncülük etmiştir.

Bankanın kurucusu Kâzım Taşkent olup, kuruluş sermayesi 1 milyon TL. idi.⁴⁶¹ İlk şubesi Bahçekapı’da olan bankanın kurulduğunda personel sayısı 14 kişiydi. Banka 1945 yılında açtığı yeni şubelerle Türkiye’de Semt Şubeciliği dönemini başlatmıştır.

Kazım Taşkent Türkiye’de şeker sanayini kuran ve geliştiren kişidir. 1930 yılında şeker fabrikalarında çalışan arkadaşları için bir emekli sandığı kuran Taşkent, üyelerin maaşlarından her ay kesinti yaptırmış ve şeker şirketinin de sandığa mali katkısını sağlamıştır. Taşkent, bu emekli sandığını sonradan Doğan Sigorta’ya dönüştürmüştür. Bu şirket Yapı Kredi Bankası’nın kurulmasına vesile olmuştur. 2 Şubat 1942 tarihinde kurulan Doğan Sigorta’nın ilk Yönetim Kurulu Başkanı Taşkent olmuştur. Şubenin ilk yılında şirket tarafından sigorta edilen krom yüklü bir ticaret gemisi Boğaz dışında torpillenerek batırılmıştır. Şirketin sermayesi 200 bin lira, hasar ödemesi ise 800 bin liradır. Kazım Taşkent kişisel ilişkileriyle İş Bankası ve Ziraat Bankası’ndan kredi alarak Doğan Sigorta’nın itibarını korumuş ve hasarı ödemiştir. Bu olaydan çok etkilenen Kazım Taşkent, bir sigorta şirketinin bir bankanın desteği olmadan başarılı olamayacağını görerek bir banka kurmaya karar vermiştir.⁴⁶²

---

⁴⁶¹ Yavuz Donat, “Yapı Kredi”, **Sabah**, 2.8.2005, s.5.; Güngör Uras, “Taşkent, Şahenk, Karamehmet ve Şimdi de Koç’lar”, **Milliyet**, 10.5.2005, s.5.

⁴⁶² Kazım Taşkent, **Yaşadığım Günler**, İstanbul, 1980, s.30.

Yapı Kredi Bankası'nın 1944 ve 1946 yıllarına ait şube sayısı, ödenmiş sermayesi, mevduatı, kredileri, iştirakleri, tahvilleri, gayrimenkulleri ve bilanço kar rakamları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 3.26

Yapı Kredi Bankası 1944-1946 Bilanço Rakamları (Bin \$)

	1944	1946
Şube Sayısı	0	7
Ödenmiş Sermayesi	950	713
Mevduatı	4.707	8.511
Kredileri	1.007	4.962
İştirakleri	1.694	2.014
Kar	-8	263
Bilanço	8.126	24.108
Gmenkul	52	144
Tahvil	3.906	3.842

Kaynak : 1944-1946 yıllarına ait **TCMB Bültenleri**.

Bankanın 1944 yılında henüz yeni kurulduğu için düşük olan bilanço değerleri ve şube sayısı 1946 yılında ciddi bir şekilde artış göstermiştir. Özellikle şube sayısı bakımından gösterdiği performans dikkat çekicidir.

Tablo 3.27

Yapı Kredi Bankası'nın Sistem İçindeki Payı (%)

	1944		1946	
	Sektör Payı	Grup Payı	Sektör Payı	Grup Payı
Şube Sayısı	0	0	2	11
Ödenmiş Sermayesi	1	15	1	19
Mevduatı	1	3	3	10
Kredileri	0	2	2	9
İştirakleri	1	2	2	8
Kar	0	-1	2	15
Bilanço	0	3	2	13
Gmenkul	1	4	3	34
Tahvil	1	3	2	4

Kaynak: 1944-1946 yıllarına ait **TCMB Bültenleri**.

Banka 1946 yılında sektörde henüz yeni olduğu için ağırlığını hissettiremese de, içinde bulunduğu özel bankalar grubunda özellikle gayrimenkul, sermaye, kar ve bilanço toplamında % 34-13 aralığında önemli paylara ulaşmıştır.

3.2.4. Türkiye Garanti Bankası

Türkiye Garanti Bankası her türlü bankacılık işlemleri yapmak üzere 1946 yılında kurulmuştur.

Bankanın ilk Genel Müdürü halkın tasarruf etme alışkanlığını geliştirmek ve dış ülkelerle ticari ilişkileri geliştirmek amacıyla kambiyo işlemlerine aracılık etmeyi hedeflediklerini ifade etmiştir.⁴⁶³

Garanti Bankası'nın 1946 yılındaki şube sayısı, ödenmiş sermayesi, mevduatı, kredileri, iştirakleri, tahvilleri, gayrimenkulleri, bilanço, kar rakamları ile sektördeki ağırlığı aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 3.28
Garanti Bankası Bilanço Rakamları ve Sistem İçindeki Payı-1946

	Adet/ Tutar(Bin\$)	Sektör Payı(%)	Grup Payı(%)
Şube Sayısı	0	0	0
Ödenmiş Sermayesi	1.101	0	11
Mevduatı	1.717	0	1
Kredileri	2.184	0	1
İştirakleri	298	0	0
Kar	0	0	0
Bilanço	6.124	0	1
G.menkul	17	0	1
Tahvil	507	1	2

Kaynak : 1939 yılı 31 nolu TCMB Bülteni.

⁴⁶³ “Muammer Eriş, bankanın kuruluşu ve hedefleri hakkında beyanatta bulundu. Bankamız her çeşit banka muameleleri ile uğraşmaktadır. Sayın halkımızın alıştığı tasarruf hareketlerini hızlandırmaya uğraşacağız. Statümüzde memleketimizin İngiltere ve Amerika ile olan ticari münasebetlerinin inkişafına hizmet etmek gayesi de vardır.”

“Türkiye Garanti Bankası Açıldı”, **Tasvir**, 22 Haziran 1946, s.6.

Bankanın 1946 yılı itibarıyla sektördeki ağırlığı, sözkonusu yılda kurulduğu için, yok denecek kadar az olmuştur.

3.3.Yerel Bankalar

Türkiye’de bankacılığı 1923-1929 yılları arasında, İttihat ve Terakki döneminde başlamış bir gelişmenin devamı niteliğinde olan küçük sermayeli, yerel tüccar bankaları biçimlendirmişti. Atatürk bir yerel banka olan Akhisar Tütüncüler Bankası’nın kuruluş çalışmaları sırasında, bankanın kurucusuna “*Anadolu’nun kalkınması, iktisadi bakımdan güçlenmesi için mahalli bankalar kurulması gerektiği görüşündeyim. Anadolu müteşebbisleri böyle bankalar sayesinde ortaya çıkacak.*” demiştir.⁴⁶⁴ Bu yıllarda, İstanbul ve Ankara dışında 24 yerel banka kurulmuştur. Büyük toprak sahipleriyle yerel tüccarlar bu bankaların bünyesinde bir araya geliyor ve gerek ihracata yönelik tarımsal faaliyetlerin kredi ihtiyaçlarını, gerekse dış ticaretin yerel ölçekte finansmanını sağlamaya çalışıyorlardı. Yerel milli bankalar, Cumhuriyetten önce yabancı tacirlerle, Rum azınlıkların kredi piyasasındaki tekelleriyle rekabet etmek istemişlerdi. Savaşlar ve nüfus mübadelesi sonrasında para piyasalarında doğan boşluk, yerel Türk sermayesine önemli bir imkan sağladı. Yerel milli bankalar, eskiden tefeciliğin yaygın ve hakim olduğu yerlere örgütlü kredi piyasası getirdiler; bu çabalarında yetersiz kalsalar da, önemli bir gelişme gerçekleştirmiş oldular.⁴⁶⁵ 1923-1929 döneminde, yabancı ya da milli bankaların faaliyetlerinin ticarete yönelik olduğunu görüyoruz. Nitekim 1924 yılında Amerikan Ticaret Ateşesi, bankaların faaliyetlerinin ve yerelliklerinin nedenini şöyle açıklıyordu: “*İmalatçıların olmadığı bir ülkenin bütün hayatını oluşturan ithalat ve ithalat ticareti, kamu hizmetleri ve girişimlerine yönelmemiş bankaların bütün sermayesini meşgul eder; ayrıca gelişmiş devletlerde olduğu gibi bankacıların faaliyetlerini bütün ülke çapına yaymalarını sağlayacak nedenler de yoktur.*”

Sanayileşmesini ve kalkınmasını gerçekleştiremeyen Türkiye’de, 1923-1929

---

⁴⁶⁴ Erdal Şafak, **70 Yıllık Tütünbank**, Türk Tütüncüler Bankası A.Ş., İzmir, 1994, s.23.

⁴⁶⁵ Çağlar Keyder, “1923-1929 Dönemi Bankalar”, **75 yılda Para’nın Serüveni** (Ed.Mustafa Sönmez), İstanbul, 1998, s.126.

döneminde milli bankacılığın iç ve dış ticaretin finansmanına yöneldiği, bu alanda ön plana çıkmış yabancı bankalardan pay kapma mücadelesine giriştiği gözlenmektedir. Bu yüzden Türkiye’de milli bankacılık hareketi için, “ticaret sektöründeki rekabetin bir uzantısıdır” biçiminde bir değerlendirme yapmak mümkündür. Ön plana çıkmak isteyen yerli tacirler, ticarete gerçekleşen kardan daha büyük bir pay alabilme mücadelesinde, kendilerine borç verecek kredi kurumlarına gereksinim duyuyorlardı. İşte milli yerel bankacılığın gelişimi bu gereksinime büyük ölçüde cevap vermiştir.⁴⁶⁶

1926 yılında yabancı kuruluşların çoğunluğu, uygulanan politikalar çerçevesinde çalışamayacaklarını belirterek Türkiye’yi terk ettiler ve giderken de sermayelerinin hepsini ya da bir kısmını beraberlerinde götürdüler. 1927 yılına büyük bir para darlığı ile girildi; iç ve dış kaynaklar özellikle ihracat mevsiminde artan para talebini karşılamakta çok yetersiz kaldılar. Piyasalardaki darlık insanları arayışa sevk etti; bu yüzden 1926-1929 arasında Anadolu’da küçük sermayeli birçok yerel banka kuruldu.⁴⁶⁷

Yerel bankalar, genellikle yöresel tacirlerin banka hizmetlerini ve özellikle kredi gereksinimlerini karşılamak amacıyla kurulmuşlardır. Bölgesel kredi ihtiyaçlarının karşılanmasında olumlu rolleri olan bu bankaların büyük bir bölümü, Dünya Buhranının bankacılık üzerindeki olumsuz etkisi ve ülkemizde şube bankacılığının gelişip yaygınlaşması üzerine faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmışlardır. 1930’lu yılların başları ülkemizde tek şubeli banka kuruluşlarının sonu olmuştur. 1930-1946 döneminde yalnızca 5 yeni yerel banka kurulmuştur. Bunlar, 1933 yılında kurulan Zonguldak Yardım Bankası ile Kayseri Milli İktisat Bankası, 1930 yılında kurulan Kastamonu Bankası, 1931 yılında kurulan Diyarbakır Bankası ve Kırşehir Bankası’dır.

1930-1946 döneminde faaliyet gösteren çoğu tek şubeli yerel bankalar

---

⁴⁶⁶ Sabri Yetkin ve Erkan Serçe, **İzmir Esnaf ve Ahali Bankası’ndan Egebank’a (1928-2000)**, İzmir, 2000, s.30.

⁴⁶⁷ Oya Silier, “1920’lerde Türkiye’de Milli Bankacılığın Genel Görünümü”, **Türkiye İktisat Tarihi Semineri**, 1973 (Ed.O.Okuyar), Ankara, 1975, s.505-506.

hakkında aşağıdaki bilgiler verilmiştir:

3.3.1.Akhisar Tütüncüler Bankası

Banka, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın da onay imzasını taşıyan İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu) kararıyla 17 Eylül 1924 tarihinde kurulmuştur.⁴⁶⁸

Akhisar tütün üreticilerinin kredi ihtiyacını karşılamak üzere 250 Bin lirası ödenmiş, 1 Milyon lira kayıtlı sermaye ile bir anonim şirket olarak kurulan bankanın esas mukavelesinin birinci maddesinde şirketin maksat ve mevzuu şu şekilde saptanmıştır:

“a)Tütünlere ve tütüncülere, bağlara ve bağcılığa ve diğer sunufu zürraa müktazi eşyayı getirmek ve satmak. b)Tütüncülerin cüzi ve külli getirecekleri tütünleri ve sair mahsulatı ziraiyeyi derambar edip mukabilinde ve talep vukuunda avans akçesi vermek ve bunları gerek Türkiye’de ve gerek memaliki ecnebiyede satmağa tavassut etmek ve ledelhace yine bunları Meclisi İdarenin kararıyla mübayaa eylemek, işletmek ve satmak. c) Tütün ve tütün mahsulatı ile sair hasılat ve mamulatı ziraiye hakkında komisyonculuk muamelesi icra etmek. d) Tütün ziraatinin terakki ve ıslahına ait her türlü teşebbüsât ve muamelatı ifa eylemek. e) Teminat mukabilinde ikrazat yapmak. f) Tevdiat ve mali kefalet akçesi mukabilinde şahadetname vermek. g) Poliçe, çek ve bilumum senedatı ticariye iskonto etmek. h) Kefalet ve rehin mukabilinde veya Meclisi İdare kararıyla hesabı cari veya kredi küşat ve keza Meclisi İdare kararıyla teminatsız kefalet senedi ve kredi mektupları vermek, ı) Alelumum zirai ve sinai teşebbüsât hususunda şirketler teşkiline delalet ve teşekkül etmiş şirketlere muavenet veya iştirak etmek vesair her nevi banka muamelatı icra eylemek.”⁴⁶⁹

Mahmut Celal Bey, Saruhan Mebusu Reşat Kayalı'ya şöyle demiştir: *“Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin, bölgelerde faaliyet gösterecek ve o havalinin çiftçisini, ticaret erbabını, tüccarını destekleyecek bankaların kurulmasına önem vermesi gerekir. Bu mahalli bankalar, benim kurmak istediğim milli ticaret bankasının ücra köşelerdeki halkaları olacak. Sana her türlü yardımı yaparım, ama kuracağın bankanın sermayesini Akhisar ve çevresindeki eşraftan, köylüden toplayacaksın.”⁴⁷⁰*

Bankanın kurucusu ve Akhisar'dan Saruhan Mebusu Mehmet Reşat Kayalı Bankanın kuruluşu hakkında günlüğüne şu notları düşmüştür: *“Mustafa Kemal Paşa ve Mahmut Celal Bey'in teşvikleri, hırsımı kamçılardı...Bir yandan yasama*

⁴⁶⁸ Şafak, a.g.e., s.7.

⁴⁶⁹ Kuyucak, a.g.e., s.295.

⁴⁷⁰ Şafak, a.g.e., s.51.

görevimi aksatmamaya çalıştım, bir yandan da büyük hayalim Akhisar Tütüncüler Bankası'nı kurmak için Büyük Millet Meclisi'ndeki çalışmalarımın arta kalan zamanlarda Akhisar'da ve köylerinde yüzlerce, hatta binlerce kişiyle görüştim...Bu çalışmalarında tütün eksperleri de yardımlarını esirgemediler. Aynı şekilde tütün tüccarları da. Gerek eksperler, gerekse tüccarlardan imkanları olanlar kurulacak bankaya ortak olmayı seve seve kabul ettiler, bir yandan da bankaya sermaye koyabilecek varlıklı tütün üreticilerinin isimlerini verdiler. Aylarca süren ve ayaklarına giderek yüz yüze görüşüp ikna ederek bankaya ortak olmaya razı ettiğim Akhisar ve havalisinden 200'ü aşkın kişiye, çeşitli vilayetlere dağılmış Akhisar asıllı eşraftan bazı zevat eklendi. Sağolsunlar, Heyet-i Vekile'den ve Büyük Millet Meclisi'nden bazı arkadaşlarım da sırf bana destek vermiş olmak için Akhisar Tütüncüler Bankası'nın ortakları arasına katıldılar.”⁴⁷¹

3.3.2.Akseki Ticaret Bankası

1927 yılında kurulmuş olup, merkezi İzmir'dir. Şubesi olmayan banka anonim şirket olarak kurulmuştur. Daha önceden İzmir'de kurulmuş olan Türk Gençleri Ticaret Teshilat Sandığı Kooperatif Şirketi tüm varlık ve işlemleri bu bankaya devredilerek 250.000 lira sermaye ilavesiyle toplam sermaye 500.000 liraya çıkarılmıştır. Nizamnamesine göre, faaliyet konuları şunlardır:

“a) Akçe ikraz, poliçe, çek ve bilumum senedatı ticariyenin iskontosu. b) Kefalet ve rehin mukabilinde veya Meclisi İdare kararıyla açıktan hesabı cari veya kredi küşadı ve keza Meclisi İdare kararıyla teminatsız kefalet senedi ve kredi mektubu itası. c) Bilumum emtia ticariye komisyonculuğu, Meclisi İdare kararıyla her nevi emtiai ticariyeyi alıp satma ve keza Meclisi İdare kararıyla müessese ve ticarethane ve şahsiyeti ticariyelerin alım ve satım için vukubulacak iştirak ve tekliflerin kabulü d) Her nevi banka muameleti.”⁴⁷²

3.3.3.İzmir Esnaf ve Ahali Bankası

Ege bölgesindeki iktisadi gelişmenin doğurduğu mali ihtiyaçları karşılamak üzere kurulan bu banka Bakanlar Kurulu'nun 8 Ocak 1928 tarihli kararıyla 19 Ocak 1928'de ve elli yıl süreyle kurulmuş bir anonim şirkettir. Kuruluş amacı nizamnamesinde şu şekilde ifade edilmiştir: “*Ahalinin iktisadi seviyesini yükseltmek,*

---

⁴⁷¹ Şafak, a.g.e., s.31.

⁴⁷² Kuyucak, a.g.e., s.296.

*zirai istihsal kudretini arttırmak, ayrı ayrı her meslek erbabının, tacirin, rençberin, sanatkarın, küçük esnafın, işçinin mali itibarlarını takviye ve temin eylemek ve inkişaflarına mani olan esbap ve avamili hükümsüz bırakmak, halkın mali kudretini yine halkın temini saadetine tevcih eylemek.”*⁴⁷³

Banka, bu amaçları gerçekleştirmek için aşağıdaki işlerle uğraşmaktadır: “(a) Her türlü banka muameleleri ifa etmek, (b) Sanat, ziraat, ticaret, nafya ve maden işlerine ait teşebbüslerde bulunmak ve bunları ilgilendiren bütün muameleleri yapmak (c) Teşebbüsleri kolaylaştırmak itibariyle her türlü eşya ve levazımı istihsal ve imal veya sair suretlerle bunları tedarik ve alelumum inşaat deruhte eylemek ve bu hususlar için şirketler tesis eylemek.” Bu işlerin sınırlayıcı olmayıp örnek niteliğinde olduğu, yani bankanın diğer her türlü mali, sınai, ticari işlemlerle meşgul olabileceği nizamnamede ayrıca belirtilmiştir.⁴⁷⁴

3.3.4. Türkiye İmar Bankası

Banka her türlü bankacılık işlemlerini yapmak amacıyla 1928 yılında bir milyon TL sermaye ile kurulmuştur.

Kuruluş tüzüğü uyarınca banka aşağıdaki işleri yapmakla görevlendirilmiştir:

- inşaat ve taahhüt işleri üstlenmek,
- inşaat malzemesi imalatı ve tedariki ile uğraşmak,
- tarım, sanayi, madencilik, bayındırlık ve ticaret işleri yapmak,
- her türlü bankacılık işlemleri yapmak.

Banka, bankacılık işlemlerinin yanında, mühendis veya müteahhit olan ortaklarına ait taahhütlerle ilgili işlemlerle de uğraşmıştır. Bu ortaklar banka adına da

---

⁴⁷³ Kuyucak, a.g.e., s.293.

⁴⁷⁴ Kuyucak, a.g.e., s.293.

bazı taahhütlere katılmışlardır. Banka, ortak vasfı olmayan diğer mühendis ve müteahhitlerle de ortaklaşa özel bazı şirketler kurmuş ve bunları finanse etmiştir.

3.3.5.Diğer Yerel Bankalar

Adapazarı Emniyet Bankası 1919 yılında Adapazarı'nda kurulmuştur. Afyon Terakki Servet Bankası 1926 yılında Afyon'da kurulmuştur. Bor Zürra Ve Tüccar Bankası Merkezi Bor'da olup, 1922 de kurulmuştur. Denizli İktisat Bankası Denizli'de 1927 yılında kurulmuştur. Efes Bank 1933 yılında Zonguldak'ta kurulmuştur. Eskişehir Bankası Anonim Şirket olarak kurulan banka 1927 yılında faaliyete geçmiştir. Merkezi Eskişehir'dir. Elazığ İktisat Bankası 1929 yılında kurulmuştur. Kocaeli Halk Bankası 1927 yılında İzmit'te kurulmuştur. Konya İktisadi Milli Bankası Konya'da 1912 yılında kurulmuştur. Lüleburgaz Birlik Ticaret Bankası 1929 yılında kurulmuş olup, merkezi Lüleburgaz'dır. Manisa Bağcılar Bankası 1917 yılında kurulmuştur. Merkezi Manisa'dadır. 13 şubesi vardır. Milli Aydın Bankası 1914 yılında kurulmuştur. Şarki Karaağaç Bankası 1928 yılında kurulmuştur. Merkezi Şarki Karaağaç'tır. 1,5 milyon liradan az sermaye ile kurulan bazı mahalli bankalarımızın isimleri ve sermayeleri ve sistem içindeki payları aşağıda sunulmuştur:

Tablo.3.29**1930-1946 Döneminde Türkiye’de Faaliyet Gösteren Yerel Bankalar**

Banka Adı	Sermayesi	Banka Adı	Sermayesi
Adapazarı Emniyet Bankası	400.000	Karaman Çiftçi Bankası	150.000
Adapazarı Türk Ticaret Bankası	1.200.000	Karaman Milli Bankası	100.000
Afyonkarahisar Terakki Servet Bankası	20.000	Konya Türk Ticaret Bankası	500.000
Akhisar Tütüncüler Bankası	1.000.000	Kastamonu Bankası	50.000
Aksaray Halk İktisat Bankası	100.000	Kayseri Milli İktisat Bankası	80.000
Akseki Ticaret Bankası	500.000	Kırşehir Ticaret Bankası	50.000
Akşehir Bankası	1.000.000	Kocaeli Halk Bankası	100.000
Bor Esnaf Bankası	50.000	Konya Ahali Bankası	200.000
Bor Zürra Bankası	100.000	Konya İktisadi Milli Bankası	150.000
Denizli İktisat Bankası	250.000	Lüleburgaz Birlik T. Bankası	40.000
Diyarbakır Bankası	75.000	Manisa Bağcılar Bankası	300.000
Elaziz İktisat Bankası	100.000	Mersin Ticaret Bankası	100.000
Emvali Gayri Menkule İkrizat Bankası	60.000	Milli Aydın Bankası	100.000
Ermenek Ahali Bankası	100.000	Nevşehir Bankası	100.000
Eskişehir Bankası	500.000	Niğde Çiftçi Bankası	100.000
İstanbul Bankası	44.000	Şarki Karaağaç Bankası	100.000
İstanbul Esnaf Bankası	100.000	Trabzon Bankası Limitet Ş.	50.000
İzmir Esnaf ve Ahali Bankası	100.000	Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası	30.000
Karadeniz Bankası	50.000	Üsküdar Bankası	100.000

Kaynak: M.Âkif Tural, **Atatürk Devrinde İktisadi Yapılaşma ve Celâl Bayar (1920-1938)**, Ankara, 1987, s.68.

Tablo 3.30
Yerel Bankaların Sistem İçindeki Payları (%)
1930 Yılı

Yerel Bankalar	Kuruluş Yılı	Merkezi	Şube		Sermaye		Mevduat		Kredi		İştirak		Kar		Bilanço		G.menkul		Tahvil	
			SP*	GP**	SP	GP	SP	GP	SP	GP	SP	GP	SP	GP	SP	GP	SP	GP	SP	GP
Adapazarı Emniyet Bankası	1919	Adapazarı	0	12	0	5	0	3	0	5	0	0	1	6	0	3	0	1	0	4
Afyonkarahisar Terakki Servet Bankası	1926	Afyon	0	0	0	2	0	0	0	2	0	0	1	3	0	1	0	0	0	4
Akhisar Tütüncüler Bankası	1924	Akhisar	0	6	0	10	0	3	0	7	0	1	1	9	0	5	0	1	1	8
Aksaray Halk İktisat Bankası	1926	Aksaray	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1
Akseki Ticaret Bankası	1927	İzmir	1	18	0	6	0	3	0	4	0	0	1	6	0	4	0	2	1	8
Akşehir Bankası	1916	Akşehir	1	24	0	8	0	4	1	10	0	1	2	14	0	5	0	4	1	8
Bor Esnaf Bankası	1928	Bor	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0
Bor Zürra ve Tüccar Bankası	1922	Bor	0	0	0	1	0	1	0	1	0	2	0	2	0	6	0	0	0	0
Denizli İktisat Bankası	1927	Denizli	0	0	0	4	0	1	0	2	0	0	0	3	0	2	0	1	0	2
Diyarbakır Bankası	1931	Diyarbakır	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Efes Bank Ltd.(Zonguldak Yardım B.)	1933	Zonguldak	0	0	0	7	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Eskişehir Bankası	1927	Eskişehir	0	0	0	4	0	2	0	3	0	0	0	3	0	4	0	0	0	5
Elazığ İktisat Bankası	1929	Elazığ	0	0	0	1	0	1	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1
Emvali Gayrimenkule ve İkrizat B.	1914	İstanbul	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0
Ermenek Ahali Bankası	1927	Ermenek	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0
İktisat Türk A.Ş	1920	İstanbul	0	0	0	0	0	7	0	5	0	0	0	2	0	4	0	0	0	3
İstanbul Bankası	1911	İstanbul	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
İstanbul Esnaf Bankası	1925	İstanbul	0	0	0	0	0	4	0	2	0	6	0	0	0	5	0	1	0	2
İstanbul Küçük İstikrazat Snd.	1923	İstanbul	0	0	0	0	0	6	0	3	0	5	0	1	0	2	0	0	0	5
İzmir Esnaf ve Ahali Bankası	1928	İzmir	1	29	0	13	0	15	0	8	0	4	1	8	0	11	0	3	1	12
Karadeniz (Ltd.Şti.)Bankası	1928	Trabzon	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	2	0	1	0	0	0	2
Karaman Çiftçi Bankası	1925	Karaman	0	6	0	0	0	0	0	1	0	9	0	0	0	1	0	1	0	1
Karaman Milli Bankası	1913	Karaman	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0
Kastamonu Bankası	1930	Kastamonu	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kayseri Milli İktisad Bankası	1933	Kayseri	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kırşehir Ticaret Bankası	1931	Kırşehir	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kocaeli Halk Bankası	1927	İzmit	0	0	0	1	0	1	0	1	0	0	0	2	0	1	0	0	0	0
Konya Ahali Bankası	1917	Konya	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	3	0	2	0	0	0	0
Konya İktisadi Milli Bankası	1912	Konya	0	0	0	2	0	4	0	4	0	17	0	2	0	2	0	1	0	1
Konya Türk Ticaret Bankası	1920	Konya	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	2	0	2	0	0	0	0
Lüleburgaz Birlik Ticaret Bankası	1929	Lüleburgaz	0	0	0	1	0	0	0	0	0	9	0	1	0	0	0	0	0	0
Manisa Bağcılar Bankası	1917	Manisa	0	6	0	4	0	2	0	3	0	0	0	3	0	2	0	0	0	1
Mersin Ticaret Bankası	1929	Mersin	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	2	0	1	0	0	0	1
Milli Aydın Bankası	1914	Aydın	0	0	0	13	0	3	0	2	0	0	0	2	0	1	0	0	0	2
Nevşehir Bankası	1927	Nevşehir	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	2	0	1	0	0	0	2
Niğde Çiftçi ve Tüccar Bankası	1926	Niğde	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	2	0	1	0	0	0	1
Şarki Karaağaç Bankası	1928	Ş.karaağaç	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0
T.İmar Bankası	1928	İstanbul	0	0	0	13	0	4	0	4	0	0	1	4	0	8	0	1	0	3
Trabzon (Tasarruf Ltd.)Bankası	1928	Trabzon	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	2	0	0	0	0	0	2
Türk Ticaret Sanayi Bankası	1925	İstanbul	0	0	0	0	1	31	1	19	0	46	2	10	1	23	10	84	1	15
Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası	1928	Ürgüp	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0
Üsküdar Bankası	1929	İstanbul	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1

Kaynak: TCMB Bültenleri.

*SP: Sektör Payı,**GP: Grup Payı.

Ulusal bankaların tarihsel gelişimlerini ve önemli özelliklerini inceledikten sonra, bu bankalarla İstanbul'da olduğu kadar Türkiye'nin pek çok yerinde de rekabet eden yabancı bankalar klasmanında yer alan Osmanlı Bankası ile Selanik Bankası'nı da gözden geçirmekte yarar vardır.

3.4.Yabancı Bankalar

3.4.1. Osmanlı Bankası

Devletin mali ve parasal gereksinimlerini karşılamak üzere, 1856 yılında, Kırım Savaşı sırasında, bir İngiliz sermaye grubu tarafından Osmanlı Bankası kurulmuştur. Banka önce 500 bin sterlinlik sermaye ile Londra'da kurulmuş, ancak faaliyet merkezi olarak İstanbul seçilmiştir. Kısa bir süre içinde Osmanlı hükümeti bankaya İmparatorluğun Mısır dışında kalan kentlerinde de şube açma imtiyazını vermiştir. Devletin süregelen mali güçlükleri, kısa bir süre sonra daha güçlü bir Avrupa kurumunun aranmasına yol açmış; 1863'te Osmanlı Bankası'nın İngiliz sahiplerine bir Fransız grubu yüzde 50 payla katılınca, 250 Milyon Fransız Frank sermaye ile *Bank-i Osmani-i Şahane* imtiyazlı bir anonim şirket olarak kurulmuştur.⁴⁷⁵

Osmanlı Bankası 1875 yılındaki sözleşme ile İmparatorluk içinde parasal ve mali konularda güçlü bir konuma getirilmiş ve İmparatorluğun merkez bankası rolünü oynamaya başlamıştır. Para emisyonunda tekel hakkına sahip olan banka, iç ve dış borçların alınmasında ve ödenmesinde Osmanlı Devleti'nin tek resmi aracı olmuş, hazine görevini de yerine getirmiştir.⁴⁷⁶ 1881 yılındaki Muharrem Kararnamesi ile devletin bazı gelirlerini devletten alacaklı olanların çıkarlarına uygun biçimde yürütmek üzere kurulan Düyun-u Umumiye'nin bankerlik görevini de

---

⁴⁷⁵ Şevket Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s.230.

⁴⁷⁶ Abdüllatif Şener, "İttihat ve Terakki Cemiyetinin İktisadi ve Mali Politikaları (1908-1918)", **Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt 8, Sayı I, Yıl 1990, s.215.

üstlenerek, İmparatorlukta Batı ülkelerinin kurduğu, giderek siyasi güce de sahip olmaya başlayan, dış denetim mekanizmasının önemli bir unsuru durumuna gelmiştir. Osmanlı Bankası Duyun-u Umumiye İdaresiyle birlikte son dönem Osmanlı ekonomisinin temel kurumlarından biri olmuştur.⁴⁷⁷ Başlangıçta bir Fransız-İngiliz kuruluşu olmasına rağmen, Osmanlı Bankası'nın yüzde 80'inden fazlası 1880'lerde Fransız sermayesinin eline geçmiştir.⁴⁷⁸ Banka Tütün Rejisi'nin kurucuları arasında da yer almış, yabancı sermaye yatırımlarına ortak olarak katılmış, ilerleyen yıllarda özellikle Fransız sermayesinin çıkarlarının etkili bir savunucusu olmuştur.⁴⁷⁹ 1908 Devriminden sonra Batı'da Osmanlı İmparatorluğu'nun durumunun düzeleceği umudu yeniden doğmuştu. Sanayilerine pazar ve kendilerine nüfuz alanları arayan Avrupalı büyük güçler arasındaki rekabet, sanayi ve finans gruplarının ulusal hükümetlerinin resmi desteğinden faydalanmasına olanak veriyordu. Osmanlı Devleti'nin en büyük sermaye müteahhidi hala Fransa piyasasıydı, ama Almanya'da bu alana girmek için çabalarını sürdürüyordu. Osmanlı Bankası da bu genel hareketin dışında kalamazdı. Banka bu dönemde imparatorluk sathında büyük alt yapı projeleriyle (Samsun-Sivas Demiryolu, Tuna-Adriyatik Demiryolu projeleri v.b) veya çeşitli firmalar kurulmasıyla ilgilenmiştir. Bu çabalardan ancak vasat sonuçlar elde edilmiş, savaş da hepsine son vermiştir.⁴⁸⁰

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından hemen önce 5 milyon altın karşılığında 15 milyon liralık kağıt para çıkarılması talebi, Osmanlı Bankası'nın direnci sonucu gerçekleşmemiş, böylece ulusal bir merkezi ihraç bankasının kurulması ihtiyacı acil bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Hatta 1914 yılında Maliye Nazırı Talat Paşa bankanın müdürüne hitaben yazdığı bir mektupta *“Osmanlı İmparatorluğu'nun kendisini bir savaş hali içinde bulunduğu bir zamanda, devlet kaynaklarının hareketinin emanet edildiği ve bu sıfatla da devlet bankası*

---

⁴⁷⁷ Ahmet Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul, 2000, s.279.

⁴⁷⁸ Jacques Thobie, “European Banks in the Middle East”, **International Banking 1870-1914**, Oxford, 1991, s.421.

⁴⁷⁹ Parvus Efendi, **Türkiye'nin Mali Tutsaklığı**, İstanbul, 1977, s.63.

⁴⁸⁰ Andre Autheman, **Bank-i Osmani-i Şahane Tanzimattan Cumhuriyete Osmanlı Bankası**, Çev.Ali Bertay, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2002, s.210.

*sayılan Kurumun, yani Bank-i Osmani-i Şahane'nin hükümete karşı görevlerini yerine getirmediğini ve getiremeyeceğini tespit etmekteyiz.” demiştir.*⁴⁸¹

Cumhuriyet kurulduktan sonra, 1929 Buhranı'nda, azınlık tüccarlar ekonomiyi zarara uğratmak için bazı girişimlerde bulunmuş ve Osmanlı Bankası ile karşılıklı çıkar ilişkileri içerisinde ithalatı arttırmışlar, dış ticaret açığının alınan bütün tedbirlere rağmen artmasına sebep olmuşlardır.⁴⁸² Osmanlı Bankası, milli bir merkez bankasının kurulmasına engel olmak için hükümete baskı yapmak üzere TL'yi desteklemekten kaçınmıştır.⁴⁸³

10 Mart 1924 tarihinde hükümet ile Osmanlı Bankası arasında imzalanan sözleşme ile bankanın imtiyaz süresi 1 Mart 1935 tarihine kadar uzatılmıştır. 10 Mart 1924 tarihli sözleşmeyi 21 Mart 1925 tarihli ek sözleşme izlemiş olup ilgili sözleşmeye göre, bankanın imtiyaz süresi boyunca banknot ihracına mezun olmak üzere bir Türk Hükümet Bankası tesis edilecek olursa bankanın buna itiraz hakkı olmayacaktı.⁴⁸⁴

Görüşmeler sonucunda imzalanan 5 Haziran 1933 tarihli sözleşme 10 Haziran 1933 tarihli ve 2292 sayılı kanunla onaylanmıştır.⁴⁸⁵ Bu yeni sözleşmeye göre,

---

⁴⁸¹ Edhem Eldem, **Osmanlı Bankası Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s.301.

⁴⁸² Leyla Kaplan, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Hükümetin Milli Ekonomi Oluşturma Girişimlerine Bir Örnek”, **Atatürk Yolu**, Cilt 6, Sayı 22, Kasım 1998, s.164.

⁴⁸³ Yay, s.300. Bu dönemde banka yetkili kurulları para krizi konusunda farklı görüş bildirmişlerdir: “Osmanlı Bankası meclisi idare reisi, mali müşkülâtın başlıca sebebi paramızın kıymetinde istikrarın temin edilememesi olduğunu söyledikten sonra, bir seneden beri husule gelen fiili istikrarın amillerini tahlil ediyor. Meclisi idare reisine göre, fiili istikrarın amilleri, ithalatımızın azalması, kibrit inhisarına mukabil, 10 milyon dolar kadar bir avans alınması ve Düyunu Umumiye kuponlarının tediye edilmemesidir. İstikrara yardım edecek bu amiller ortadan kalkacak olursa, paramızın kıymeti tekrar düşebileceği ilave edilmektedir.”

Ahmet Şükrü, “Hoover Teklifi ve Osmanlı Borçları”, **Milliyet**, 5 Temmuz 1931, Pazar, s. 1.

⁴⁸⁴ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Ankara, 1983, s.134.

⁴⁸⁵ Banka ile yapılan sözleşme dolayısıyla bankanın esas sözleşmesinde yapılması gerekli olan değişiklikler konusunda hükümetle banka arasında imzalanan itilafname bir kararnameyle hükümet tarafından kabul edilmiştir.

T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.18.01.02/37.45.12 nolu ve 13.6.1933 tarihli belge.

bankanın imtiyaz süresi 1 Mart 1952 tarihine kadar uzatılmıştır.⁴⁸⁶ Bankanın dolaşımda bulunan banknotların kanuni rayiçleri korunacak ve zorunlu dolaşıma tabi olacak idi. Banka, imtiyazının devamı boyunca, Türkiye’deki işlemlerine 1.000.000 Sterlin ayıracak ve bu sermayenin en az yarısını Türk lirasına çevirecekti. Banka Türkiye’de en az 30 şube bulunduracak; imtiyazın bitiminde hükümet isterse İstanbul’daki idare merkezinin inşa masraflarını ödeyerek bu binaları satın alabilecek fakat bu hakkını kullanmadığı takdirde binalar ve arsalar bankaya kalacaktı. Banka, imtiyazın devamı boyunca, Hazine emrine, Hazinesinin bütçe yılı içindeki geçici gereksinimleri için 1.200.000 Sterlin tutarında bir “karşılıksız nizami hesabı cari kredi” açacaktı. Bankanın İstanbul’daki İdare Meclisi’nde bulunan 3 Türk üye, Banka Komitesi’nce, hükümet tarafından verilecek bir listedeki 6 isim arasından seçilecektir. Bankanın İstanbul’daki İdare Meclisi’ne başkanlık eden Müdür “Osmanlı Bankası Türkiye Umum Müdürü” unvanını alacak ve tayin edilmeden önce Maliye Bakanı’nın olumlu görüşü istenecekti.

Osmanlı Bankası’nın banka muameleleri ile ilgili evrak ve senetlerine bankanın sözleşmesi gereğince damga pulu yapıştırılmaması Maliye Bakanlığı’na ilgililere bildirilmiştir.⁴⁸⁷ Bankanın vereceği teminat mektubu kredisi Türkiye’ye ayrılmış ve fiilen ödenmiş sermayesinin yüzde 75’ine çıkarılmıştır.⁴⁸⁸

Bankanın 1930-1946 dönemine ilişkin şube sayısı, ödenmiş sermayesi, mevduat ve kredileri, iştirakleri, tahvilleri, gayrimenkulleri ile bilanço karına ilişkin büyüklükleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

---

⁴⁸⁶ Kanunlar, 2262 sayılı Kanun, 10 Haziran 1933, Madde 1, s.466.

⁴⁸⁷ “Osmanlı Bankası’nın Muameleleri”, **Ulus**, 10 İlkkanun 1935, Salı, s.1. ve 3.

⁴⁸⁸ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/53.24.11 nolu ve 6.4.1935 tarihli belge.

Tablo 3.31**Osmanlı Bankası 1930-1946 Bilanço Rakamları (Bin\$)**

	1930	1932	1934	1936	1938	1942*	1944	1946
Şube Sayısı	75	75	62	61	61	61	31	30
Ödenmiş Sermayesi	2.350	2.350	3.950	4.000	3.950	4.827	4.820	3.304
Mevduatı	6.260	6.084	10.987	12.638	13.992	36.531	51.456	31.382
Kredileri	7.156	6.236	11.454	11.725	12.713	17.417	17.260	18.848
İştirakleri	2.038	992	1.559	1.936	1.848	10.160	18.917	4.325
Kar	65	47	82	86	90	1.059	708	947
Bilanço	10.313	9.852	17.017	22.254	24.304	102.266	127.742	91.499
Gmenkul	317	300	496	477	464	1.016	945	435
Tahvil	1.910	2.633	4.482	4.323	3.637	2.033	3.906	3.842

Kaynak : 1933-1946 yıllarına ait **TCMB Bültenleri**.

*Bankanın 1940 yılı bilanço rakamları temin edilememiştir.

Tablodan görüldüğü üzere, bankanın şube sayısında yıllar içinde ciddi bir azalma olmuştur. Öyle ki, dönem başında 75 adet olan banka şubeleri 1946 yılında 30'a kadar inmiştir. Buna karşılık sermaye, iştirakler, kar, gayrimenkul, tahvil gibi diğer kalemlerde yıllar içinde inişli çıkışlı hareketler gözlenirken, mevduat ve kredilerde genellikle artış eğilimi hakim olmuştur.

Tablo 3.32**Osmanlı Bankası'nın Sistem İçindeki Payı (%)**

	1930		1946	
	Sektör Payı	Grup Payı	Sektör Payı	Grup Payı
Şube Sayısı	18	74	7	75
Ödenmiş Sermayesi	6	14	3	61
Mevduatı	5	11	12	71
Kredileri	8	24	7	64
İştirakleri	19	58	3	71
Kar	2	6	7	91
Bilanço	3	10	8	57
Gmenkul	4	18	9	87
Tahvil	7	11	16	86

Kaynak: 1933-1946 yıllarına ait **TCMB Bültenleri**.

Bankanın dahil olduğu “yabancı bankalar grubu”ndaki ağırlığının 1946 yılında, dönem başına göre her kalemde oldukça arttığı, buna karşılık tüm banka gruplarının yer aldığı sektör ağırlığının ise pek çok büyüklükte azaldığı görülmüştür. Şube sayısı kategorisindeki sektör payındaki azalma özellikle dikkat çekici düzeyde olmuştur. Buna karşılık toplam bilanço büyüklüğü bakımından sahip olduğu sektör payı 1946 yılında dönem başına göre yüzde 5 artarak yüzde 8 olarak gerçekleşmiştir.

3.4.2. Selanik Bankası

Selanik Bankası 1888 yılında dönemin imparatorluk toprakları içindeki ticaret ve sanayinin en hareketli olduğu liman şehri Selanik’te yabancı sermayedarlar ile mahalli bankerlerin katılımıyla 2 Milyon Frank sermaye ile bir anonim şirket olarak kurulmuştur. Bankanın yabancı hissedarları Avusturyalı Österreicher Leanderbank, Macaristanlı Hungars Hendes, Fransız Comptoir d’Escompte de Paris; yerli ortakları ise, Selanik’in önde gelen büyük tüccar ve bankeri Yahudi asıllı Allatini kardeşler idi.⁴⁸⁹

1929 yılında Merkez Bankası’nın kurulması yolundaki gelişmelerden biri de, döviz kurlarındaki dalgalanmalardan bankaları korumak üzere döviz alım-satımına müdahale ederek istikrarı temin edecek bir bankalar konsorsiyumu kurulması oldu. Selanik Bankası da bu konsorsiyuma 50.000 Sterlinlik bir katkıyla, % 4 sermaye payıyla katıldı; dahası banka, konsorsiyumun beş kişilik yönetim kurulunda Müdür M.Logren ile temsil edildi.⁴⁹⁰

5 Haziran 1933 tarihli Mevduatı Koruma Kanunu uyarınca, Selanik Bankası, sermayesini Türk Lirası’na çevirmek durumunda kaldı. Bunun üzerine banka

---

⁴⁸⁹ Metin Berke, **Selanik Bankası’ndan Interbank’a 110 Yıllık Mazi**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Şubat 2000, s. 21.

⁴⁹⁰ **Cumhuriyet**, 11.11.1930, s.5.

yönetimi sermayesini 1934 yılında yarı yarıya azaltarak küçülme yoluna girmiştir.

Banka II.Dünya Savaşı yıllarında hükümetin uygulamaya koyduğu Varlık Vergisi nedeniyle büyük bir darbe almıştır. Banka 1942 yılının son üç ayında, yurtdışında bulunan özel ve tüzel kişilere ait bloke edilmiş fonları Merkez Bankası'na aktarmak zorunda kalmıştır. Bankanın mevduatı Varlık Vergisi uygulaması sonucu %42 oranında erimiştir.⁴⁹¹

Bankanın 1930-1946 dönemine ilişkin şube sayısı, ödenmiş sermayesi, mevduat ve kredileri, iştirakleri, tahvilleri, gayrimenkulleri ile bilanço karına ilişkin büyüklükleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3.33

Selanik Bankası 1930-1946 Bilanço Rakamları (Bin\$)

	1930	1932	1934	1936	1938	1940	1942	1944	1946
Şube Sayısı	9	9	5	5	4	4	4	4	5
Ödenmiş Sermayesi	14.100	14.100	1.310	1.326	1.310	1.260	1.260	1.260	597
Mevduatı	51.665	55.913	6.949	5.312	6.518	7.019	3.301	7.680	10.135
Kredileri	22.711	58.156	8.759	6.537	7.911	7.015	2.720	2.765	3.403
İştirakleri	1.474	1.523	234	494	123	100	1.050	5.230	1.150
Kar	1.084	-411	-161	-150	-66	68	207	66	46
Bilanço	95.659	81.595	23.835	21.314	21.293	23.166	19.525	23.037	36.597
Gmenkul	1.446	570	66	55	43	30	11	8	5
Tahvil	15.643	8.076	1.350	1.062	6.481	3.048	239	816	383

Kaynak : 1933-1946 yıllarına ait **TCMB Bültenleri**.

Tablodan görüldüğü üzere, bankanın şube sayısında yıllar içinde azalma olmuştur. Ödenmiş sermayedeki azalış daha fazla dikkat çekmektedir. Kredi ve mevduat büyüklüklerinde de ciddi azalmalar görülmektedir. İştirakler, kar kalemlerinde yıllar içinde inişli çıkışlı hareketler gözlenirken, bilanço toplamı,

⁴⁹¹ Berke, a.g.e., s.68.

gayrimenkul ve tahvil büyüklüklerinde de genelde bir azalma sözkonusu olmuştur.

Tablo 3.34
Selanik Bankası'nın Sistem İçindeki Payı (%)

	1930		1946	
	Sektör Payı	Grup Payı	Sektör Payı	Grup Payı
Şube Sayısı	2	9	1	13
Ödenmiş Sermayesi	34	86	1	11
Mevduatı	43	89	2	10
Kredileri	25	76	1	12
İştirakleri	14	42	1	19
Kar	38	94	0	4
Bilanço	30	90	3	23
Gmenkul	18	82	0	1
Tahvil	58	89	2	9

Kaynak: 1933-1946 yıllarına ait **TCMB Bültenleri**.

Bankanın gerek sektördeki payının ve gerekse içinde bulunduğu “yabancı bankalar grubu”ndaki payının 1946 yılında, dönem başına göre her kalemde ciddi oranlarda azaldığı ortaya çıkmaktadır. Bunun tek istisnasını şube sayısı bakımından grup payının dönem sonunda artması teşkil etmiştir.

Özetle, bu bölümde, 1930-1946 döneminde Türkiye'deki bankacılık sektörü ile ilgili olarak tekil banka bazında, bir mikro analiz yapılmıştır. Bu dönemde faaliyet gösteren devlet bankaları başta olmak üzere sektörde etkileri değişik düzeyde olan özel bankalar, önemli yerel ve yabancı bankalarla ilgili pek çok bilgi sunulmuştur. Bu bilgiler sözkonusu bankaların gerek kuruluş yasalarını ve gerekse bilanço büyüklüklerine ilişkin sayısal verileri içermiştir.

Banka bazında yaptığımız inceleme sonucunda, dönem sonu olan 1946 yılı itibarıyla sektörün ve devlet bankalarının en büyüğünün Ziraat Bankası olduğunu görmekteyiz. Ziraat Bankası'nın 1946 yılında genel sektör payı % 30 ve devlet bankalarının yer aldığı grup içindeki payı ise % 44 olarak diğer bankalara göre oldukça yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. Onu dönem içinde sanayileşme hamlesine en büyük katkıyı sağlayan devlet bankası Sümerbank takip etmiştir. Sümerbank'ın sektör payı % 13 ve grup payı % 18 olarak gerçekleşmiştir. Üçüncü sırada Etibank gelmektedir. Bankanın sektör payı % 12 ve gruptaki payı ise % 18'dir. Özel sektör bankası hüviyetinde olan İş Bankası % 12 sektör payı ve % 75 grup payı ile özel bankalar arasında lider banka olmuştur. Devlet bankaları olan Emlak ve Eytam Bankası % 8 sektör payına, Belediyeler Bankası % 4 sektör payına sahip olmuşlardır. En büyük yabancı banka olan Osmanlı Bankası ise % 8 sektör payına sahip olmuştur.

4. TÜRK BANKACILIK SİSTEMİNİN YASAL ÇERÇEVESİ (1930-1946 DÖNEMİ)

Sebebi ne olursa olsun, ekonomiye karışmak zorunluluğunu duyan devletin, faaliyetleriyle ekonomiyi geniş ölçüde etkileyen bankalara karşı kayıtsız kalması düşünülemez. Kamu yararı bulunan her alanda devlet denetimine ihtiyaç vardır. Devlet lüzumlu müdahaleleriyle vatandaşlarının haklarını ve menfaatlerini korur, hukuk devleti yanında sosyal adaleti sağlamaya çalışır. Bankalar kendi öz kaynaklarından ziyade yabancı kaynakları kullanan, halktan topladıkları paraları iş adamlarına kredi olarak veren mali kurumlardır. Mevduat sahiplerinin paralarının istedikleri anda geri verilmesini sağlamak için, bu paraların emniyetli, teminatlı ve kazançlı sahalara yatırılması gerekir. Aksi halde, bankalar istem anında mevduatı iade edemez duruma düşerler. Mevduat sahiplerinin hukukunun korunması devletin bankaları kontrol etmesini gerekli kılan nedenlerin başında gelir. Ayrıca, devletin banknot ihracını kontrol altında tutmasını gerektiren nedenlerle bankalara müdahale etmesini zorunlu kılan nedenler arasında paralellik vardır. Modern devletin kendisini ekonomik kalkınmadan ve kalkınmanın istikrar içinde başarılmasından sorumlu hissetmesi bankacılık alanına müdahale etmesinin bir başka önemli nedenidir. Kredilerin dağılımı üzerinde durulmakta, toplam kredi hacmi içerisinde sanayiye, tarıma, ticarete, küçük esnaf ve sanatkarlara açılan kredilerin payı tartışma konusu yapılmakta, kredi kaynağından yalnızca belli kesimlerin faydalanmaması için devletin gerekli tedbirleri alması fikri savunulmaktadır.⁴⁹²

1930-1946 Dönemi, Türkiye’de bankacılık sisteminde ilk kez sektörle ilgili yasal çalışmaların yapılarak hukuki altyapının ve ilgili mevzuatın oluşturulduğu bir dönem olmuştur. Öncelikle “*Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu*” ile bankacılık sektöründe yasal düzenlemelere başlanmıştır. Merkez Bankası 11 Haziran 1930 tarih ve 1715 sayılı kanunla kurulmuş, devletin yanısıra milli ve yabancı bankalar ile gerçek ve tüzel kişiler de sermayesine iştirak ettirilmek suretiyle bankaya belli bir özerklik verilmeye çalışılmıştır. 1930 Buhranı Türkiye’de

---

⁴⁹² Mesut Erez, **Bankalar Sistemi ve Devlet Kontrolü**, Ankara, 1975, s.2.

bankacılık sistemini olumsuz etkilemiş ve para biriktirmeye henüz yeni alışan Türk insanının küçük tasarrufları için ciddi bir tehlike oluşturmuştur. Halkın bankalara güveninin sarsılmasının gelecekte de zararlı etkileri olacağı ihtimali nedeniyle hükümet duruma müdahale etmiştir. Ekonomik alanda büyük rol oynayan bankaların bir düzene sokulması ve faaliyetlerinin disiplinli bir hale getirilmesi zorunlu görüldüğünden hem mevduatı korumak hem de bankaların faaliyetine çeki düzen vermek için bir kanun tasarısı hazırlanmıştır. Bu kanun, "*Mevduatı Koruma Kanunu*" adıyla 30.5.1933 tarihinde yayımlanmıştır. Onu 8.8.1933 tarihli "*Ödünç Para Verme İşleri Hakkında Kanun*" izlemiştir. Bu kanun özellikle krediler için alınacak azami faizin oranlarını belirlemiştir. Nihayet 1.6.1936 tarihli ilk "*Türk Bankalar Kanunu*" kabul edilmiştir. Devlet, böylece sözkonusu kanunlarla bankacılık alanına el atmış, onu denetim altına almıştır. Tasarrufları toplanır, kullanılabilir hale getirmeyi, bunlar üzerindeki ekonomik kontrolü kurumlaştırmayı amaçlayan *Mevduatı Koruma Kanunu*, *Ödünç Para Verme İşleri Hakkında Kanun*, *Türk Bankalar Kanunu* da İktisat Vekaleti'nce hazırlanmıştır.⁴⁹³

4.1. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu

Üçüncü Bölümde kısmen bahsettiğimiz Merkez Bankası Kanunu, bu bölümde daha detaylı olarak ele alınmıştır. Kanunda bankanın kağıt para basımı imtiyazıyla kurulduğu ve kuruluş amaçları yer almıştır. Türkiye'de banknot ihracı imtiyazını münhasıran haiz olmak üzere "Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası" unvanı altında anonim şirket olarak bir banka tesis edilmiştir. Bankanın ve banknot ihracı imtiyazının müddeti otuz senedir. Bu imtiyazın müddeti, bitmesine beş sene kalıncıya kadar temdit edilebilir. Memleketin iktisadi inkişafına yardım gayesi ile tesis olunan Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın vazifesi aşağıda gösterilmiştir:

- 1 - Iskonto fiyatını tespit ve para piyasasını ve tedavülünü tanzim etmek;
- 2 -

---

⁴⁹³ Bu üç yasal düzenlemeden önce, "Rehin Üzerine İkrasatta Bulunan Müesseselerin Teftişi ve Murakabesi" başlığı taşıyan ve İktisat Vekaleti tarafından hazırlanıp, hükümetçe kabul edilen bir tüzük çıkarılmıştır. **T.C.Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/20.38.19 nolu ve 7.6.1931 tarihli belge.

Hazine muamelelerini ifa etmek; 3 - Hükümetle müştereken Türk evrakı nakdiyesinin müstakbel istikrarına matuf bütün tedbirleri ittihaz eylemek.⁴⁹⁴

Bankanın merkezi başkent Ankara olarak saptanmış, diğer şehirlerde de şube açması kanunla olanaklı hale getirilmiştir. Bankanın merkezi Ankara'dır. Umumi Heyet ve İdare Meclisi içtimaları Ankara'da yapılır. Banka, İdare Meclîsi'nin kararı ve Maliye Vekaleti'nin muvafakati ile Türkiye Cumhuriyeti'nin diğer şehirlerinde şube açıp kapayabilir. Aynı surette memleket dahilinde ve ecnebi memleketlerinde muhabirler temin edebilir.⁴⁹⁵

Banka daha önce ihraç edilmiş olan yaklaşık 158 Milyon Liralık parayı uhdesine almış olup, buna mukabil Devlet bankaya aynı tutarda devlet tahvili vermeyi taahhüt etmiştir. Banka, 30 Kanunuevvel 1341 tarih ve 701 numaralı kanun mucibince Devlet tarafından ihraç edilmiş bulunan 158.748.563 liralık evrakı naktiyeyi uhdesine alacaktır. Bu evrakı nakdiye mukabilinin hangi şartlar dahilinde altın para ile tediye olunacağını tespit edecek istikrar kanununun yürürlüğe gireceği tarihine kadar tediye mecburi olarak kabul edilecektir. Hükümet bu taahhütten mütevellit borcuna mukabil, Bankaya yüzde bir faizli 158. 748. 563 liralık hazine tahvili verecektir.⁴⁹⁶ Hükümet, evrakı naktiyeye karşılık teşkili maksadı ile Bankaya aşağıda yazılı nakit ve kıymetleri şimdiden yatıracaktır: 1 - Elyevm Hazine yedinde meşuk veya külçe halinde bulunan altından 5.000.000 altın liralık miktar; 2 - Merbut listede gösterilen ve nominal kıymeti 116.497.925 frank olun beynelmilel kıymetler. Bu kıymetlerin altın veya altına tahvili mümkün döviz olarak tahakkuk eden geliri dahi mevcuda ilave edilecektir.⁴⁹⁷ Bu meblağlardan Bankaya mal edilen miktar nispetinde beşinci maddede gösterilen hazine tahvilleri itfa olunacaktır.⁴⁹⁸ Yukarıdaki maddede gösterilen itfadan başka Devletin bankaya olan borcu aşağıdaki suretlerle tedricen itfa edilecektir. 1 - 1931 mali senesinden itibaren her sene

---

⁴⁹⁴ **Kanunlar**, "1715 Sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu", Bankanın Teşekkülü ve Gayesi, 11 Haziran 1930, Madde 1-2., s.683.

⁴⁹⁵ A.g.k., Madde 3-4.

⁴⁹⁶ A.g.k. Madde 5.

⁴⁹⁷ A.g.k. Madde 6.

⁴⁹⁸ A.g.k. Madde 7.

umumi mülhak ve hususi bütçelere mevzu tahsisatlar yekununun % 1' ine muadil bir meblağın tediyesi ile (bütçeleri 10,001 liradan dun belediye ve hususi idareler müstesna); 2 - Varidat fazlalarından tefrik edilebilecek her hangi bir meblağın ilaveten tediyesi ile; 3 - Hükümetin elde edebileceği ve bu hususa tahsisini kararlaştıracağı altınların veya altına tahvili kabil dövizlerin itası ile.⁴⁹⁹ Paranın istikrarını temin için banka tarafından alınacak tedbirlerin icrasını kolaylaştırmak maksadı ile bankanın teessüsünü takip eden üç ay zarfında Devlet, vilayetlere ve belediyelere, kezalik Devlet teşkilat ve hizmetlerine dahil veya merbut olan bilcümle şirketlerle, müesseselere ait meşukuk veya külçe altınlar Bankaya satılacaktır. Devlete ait ve tarihi kıymeti haiz olan veya kolleksiyon teşkil eden altın meskukat ile altın eşya bu madde hükmüne dahil değildir.⁵⁰⁰ Bir liralık Türk evrakı naktiyesi yerine Hükümet hesabına madeni ufaklık para darbı şartları ve bu paraların tediyeye, hat ve kabiliyetleri istikrar kanunu ile tesbit edilecektir.⁵⁰¹ İşbu kanunun neşri tarihinden itibaren Hükümet, tedavüle bu meskukattan başka nakit veya nakit yerini tutan hiç bir vasıta çıkarmayacaktır.⁵⁰²

Kanunla banknotların altın karşılık değerleri ile emisyon koşulları detaylı olarak düzenlenmiştir. Türk lirasının altın tutarını istikrar kanunu tayin edecektir.⁵⁰³ Bankanın çıkaracağı banknotların karşılık şartları dahi istikrar kanunu ile tespit olunacaktır.⁵⁰⁴ İstikrar kanununun yürürlüğe girmesine kadar banka beşinci madde mucibince uhdesine aldığı evrakı nakdiye miktarını arttırmayacaktır. Ancak altın ve döviz ihtirasına, ticari senetlerin mükerrer iskonto yapılmasına dair 35, 36, 37, 38 ve 39 uncu maddelerde gösterilen şart ve haller dahilindeki emisyon bu hükümden müstesnadır.⁵⁰⁵ Bu suretle çıkarılan evrakı naktiyenin beşinci maddede

---

⁴⁹⁹ A.g.k. Madde 8.

⁵⁰⁰ A.g.k. Madde 9.

⁵⁰¹ A.g.k. Madde 10.

⁵⁰² A.g.k. Madde 11.

⁵⁰³ A.g.k. Madde 12.

⁵⁰⁴ A.g.k. Madde 13.

⁵⁰⁵ A.g.k. Madde 14.

zikredilenler gibi tedavülü mecburidir.⁵⁰⁶ İstikrar kanununa, Devletle bankanın yeni para rejiminden mütevellit müteakabil taahhütlerini tespit ve tayin eden bir mukavelename raptolunacaktır.⁵⁰⁷ Banka, tedavülde bulunan banknotlar muvafık gördüğü zaman yeni bir emisyon ile tebdil edebilecektir.⁵⁰⁸ Bankanın tedavülde bulunan banknotları, yeni banknotlarla tebdil edildiği takdirde tebdil muamelesine bağlandığı tarihten itibaren on sene sonra müruruzamana uğrar.⁵⁰⁹ Müruruzamana uğrayan banknotların yüzde ellisi hükümete ve yüzde ellisi de doğrudan doğruya hususi bir ihtiyat akçesi teşkil etmek üzere bankaya ait olacaktır.⁵¹⁰ Ticari senetler üzerine mükerrer iskonto mukabili emisyon, ancak banka sermayesinin 23 üncü madde mucibince tamamen istihsal edilmesinden itibaren beş ay sonra yapılabilecektir.⁵¹¹

Kanunla bankanın sermayesi ve hisse senetleri ile ilgili ayrıntılı düzenlemeler yapılmıştır. Bankanın hisseli sermayesi 15.000.000 lira olup beheri yüz liralık 150.000 hisseye ayrılmıştır, işbu miktar Hükümetin tasvibi ile iki misline çıkarılabilir. Hisse senetlerinin kıymetleri 100,200,500, 1.000, 5.000 ve 10.000 liralıktır.⁵¹² Bankanın hisse senetleri nama muharrerdir.⁵¹³ Hisse senetlerinin nominal kıymetlerinin yüzde kırkı Banka nizamnameyi esasının Hükümetçe tasdikinden itibaren nihayet bir ay sonra tediye edilmiş bulunacak ve bu andan itibaren Banka kanunen teşekkül etmiş addolunarak faaliyete başlayacaktır. Sermayenin yüzde otuzu nizamnamesi esasının tasdiki tarihinden itibaren altı ay sonra ve mütebaki yüzde otuzu da ikinci tediye takip eden altı ay zaafında bankaya tediye olunur. Banka idare meclisi lüzum gördüğü takdirde, Hükümetin muvafakati ile bu müddetleri ikişer misline iblağ edebilir.⁵¹⁴ Tayin edilen müddetler zarfında taahhüt ettikleri hisse bedellerinin ilk yüzde kırkını tediye etmeyen hissedarlar senevi yüzde 10 hesabı ile geçmiş günler faizi

---

⁵⁰⁶ A.g.k. Madde 15.

⁵⁰⁷ A.g.k. Madde 16.

⁵⁰⁸ A.g.k. Madde 17.

⁵⁰⁹ A.g.k. Madde 18.

⁵¹⁰ A.g.k. Madde 19.

⁵¹¹ A.g.k. Madde 20.

⁵¹² A.g.k. Madde 21.

⁵¹³ A.g.k. Madde 22.

⁵¹⁴ A.g.k. Madde 23.

verirler. İş bu yüzde kırk ile geçmiş günler faizlerini tesviye etmeleri için kendilerine iki defa tahriri tebligat yapıldığı halde tesviye etmeyen hissedarların hukuku ıskat edilir. Bu kabil hissedarların yerine, geçmiş taksitleri derhal tesviye eden hissedarlara kaim olurlar. Bu suretle hakları ıskat edilen hissedarların hisselerinden tevellüt eden meblağdan bu hususta icra edilen masraflar tenzil edildikten sonra bakiyesi, besinci maddede zikredilen hazine tahvillerimin itfasına tahsis edilir. İlk yüzde kırkı tediye etmiş olupta bilahare talep vukuunda mütebakisini tediye etmeyen hissedarlar senevi yüzde on hesabı ile geçmiş günler faizi verirler ve bunlar hakkında Ticaret Kanunu'nun anonim şirketlere dair olan hükümleri tatbik olunur.⁵¹⁵ Hisseler “A”, “B”, “C” ve “D” sınıflarına ayrılmıştır, gerek temettü hissesi, gerek bankanın tasfiyesi halinde haiz olacakları kıymet itibarı ile işbu dört sınıf arasında hiç bir fark yoktur. Banka nizamnameyi esasine muhalif bir şekilde elde edilen hisseler temettü ve rey haklarından mahrumdurlar.⁵¹⁶ “A” sınıfına ait hisse senetlerinin her biri asgari yüz hisseliktir. Bu nevi hisse senetleri münhasıran Hükümet müesseselerine mahsus olup sermayenin yüzde on beşini geçemez. Bu hisse senetlerinin mukabili, Hükümet tarafından, halis altın olarak ve tevdi tarihindeki fiyatlarla Merkez Bankası'na tediye edilir.⁵¹⁷ “B” sınıfındaki hisse senetleri Türkiye'de faaliyette bulunan “milli bankalara” tahsis edilmiştir.⁵¹⁸ Bu kanunda zikri geçen milli bankalardan maksat, milli kanunlara tevfikana teşekkül etmiş ve Türk parası olarak konulan sermayelerinin ekseriyeti Türk tabiiyetindeki şahıslar elinde bulunan bankalardır.⁵¹⁹ “C” sınıfındaki hisse senetlerinden azami 15,000 adedi 26 inci maddede zikrolunan bankalar haricinde kalan diğer bankalarla imtiyazlı şirketlere tahsis edilmiştir.⁵²⁰ “D” sınıfındaki hisse senetleri Türk ticaret müesseselerine ve Türk tabiiyetini haiz hükmi ve hakiki şahıslara tahsis edilmiştir.⁵²¹ Bu kanunun muvakkat maddeleri mucibince teşkil edilecek olan

---

⁵¹⁵ A.g.k. Madde 24.

⁵¹⁶ A.g.k. Madde 25.

⁵¹⁷ A.g.k. Madde 26.

⁵¹⁸ A.g.k. Madde 27.

⁵¹⁹ A.g.k. Madde 28.

⁵²⁰ A.g.k. Madde 29.

⁵²¹ A.g.k. Madde 30.

tesis heyeti, “C” sınıfından satılmamış olan hisse haklarını gazetelerle ilan ederek kayıt muamelesi ile işğal eden bankalara müracaatla hissedar kaydedilmeye alakadarları davetle mükelleftir. Hissedar kaydeden bankalar talipleri hisse bedelinin yüzde onunu tediye davet edebilirler. Tesis Heyeti Hükümet ile mutabık kalarak evvelki maddelerde zikrolunan hisselerin kayıt varakasını tebdil edebilir.⁵²² Kayıt muamelesi yapan bankalar bütün talepleri tarih sırası ile ve talep edilen hisse miktarları da gösterilmek sureti ile özel defterlerine kaydetmekle yükümlüdürler. Talep miktarı henüz kaydedilmemiş hisse senetlerinden fazla olursa, kayıt için tayin edilmiş olan zamanda müracaat etmiş taliplere talep sırası itibara alınmak sureti ile birer hisse senedinden başlayarak 10 hisse senedine kadar verilebilir, 10 hisse senedinden fazlasına talip olanların arzuları tatmin edilebilmek için öncelikle 10 hisseye kadar talip olanların arzularının karşılanması lazımdır. Bundan sonra kalacak olan hisseler, talep sırası ile 10 hissedenden fazla isteyenlerin istedikleri fazla hisse adedi nispetinde aralarında taksim edilir. Kusura itibara alınmayabilir.⁵²³ Merkez Bankası bu kanunla derpiş edilen hisse senetlerinin bir sınıftan diğer sınıfa nakli hususunda vuku bulacak talepleri derhal intaç eder. Banka, hisse senetlerinin bir sınıftan diğer bir sınıfa nakli için hiç bir komisyon almaz. “A”, “C” sınıflarında bulunan hisse senetleri miktarları -sermayenin tezyidinden mütevellit hal müstesna- hiç bir şekilde başlangıçta kabul edilen miktarları geçemez.⁵²⁴

Bankanın görev, yetki ve yapabileceği muamelelere ilişkin düzenlemeler de bu kanunda yer almıştır. Banka, hazine tediyelelerini ifa, memleket dahili ve haricinde para nakli işlerini temin eder.⁵²⁵ Sikke veya külçe halinde altın alıp satmak ve altın mukabilinde avans veya altın sertifikası vermek salahiyetini haizdir.⁵²⁶ Fiilen altına tahvili kabil ecnebi dövizleri alıp satmak hakkını haizdir.

---

⁵²² A.g.k. Madde 31.

⁵²³ A.g.k. Madde 32.

⁵²⁴ A.g.k. Madde 33.

⁵²⁵ A.g.k. Madde 34.

⁵²⁶ A.g.k. Madde 35.

Ancak bu dövizlerin vade müddeti 90 günü tecavüz edemez.⁵²⁷ İstikrar kanunu yürürlüğe girinceye kadar 35 ve 36 ıncı maddelerde mezkur altın ve döviz fiyatları zaman zaman banka tarafından tespit edilir.⁵²⁸ Banka, ücret mukabilinde, esham ve tahvilat ve kıymetli eşya ve evrakı muhafaza ve idare eder.⁵²⁹ Banka altın ithal ve ihraç etmek yetkisini haizdir. Bu yetki Hükümet tarafından ancak bir harp ihtimali karşısında sınırlandırılabilir veya iptal edilebilir.⁵³⁰ Hükümet Merkez Bankası hesabına tenzilli tarife ile altın para darbeder.⁵³¹

Kanunla diğer bankalar tarafından tevdi edilecek ticari senet ve vesika karşılığı mükerrer iskonto yoluyla bankaya emisyon yapma olanağı sağlanmıştır. Banka, asgari üç imzayı ihtiva eylemek ve vadeleri 90 günü tecavüz etmemek şartı ile bankalar tarafından tevdi edilecek ticari senet ve vesikaları mükerrer iskonto yapabilir, imzalardan biri yerine sigorta poliçeleri ile beraber olmak üzere emtiya veya mahsule müteallik depo makbuzu veya varant gibi teminat dahi kabul edilebilir. Bu takdirde emtia ve mahsulün kolaylıkla satılabilir neviden olmaları ve kıymetlerinin verilen avandan (% 10 - 20) nispetinde fazla bulunması şarttır.⁵³² İstikrar kanunu mer'iyete girinceye kadar yukarıdaki maddede mezkur muameleler mukabili olarak bankanın ihraç edebileceği evrakı nakdiye yekunu, tediyeye edilmiş sermayeleri dört milyon Türk lirasından az olmayan bankaların mümessillerinden mürekkep bir komitenin mutabık kalacağı azami miktar ile tahdit edilecektir. Banka, tespit edilen azami miktarın altında kalmak üzere mükerrer iskonto muamelelerini yapmakta serbesttir.⁵³³

Bankaya ayrıca kamu kurumlarının tahvillerine karşılık avans verme ve böylece önemli bir emisyon yaratma imkanı daha sunulmuştur. Banka, Devlet, vilayet ve belediyelerin kote edilmiş tahvilatlarına mukabil azami yüzde seksen

---

⁵²⁷ A.g.k. Madde 36.

⁵²⁸ A.g.k. Madde 37.

⁵²⁹ A.g.k. Madde 41.

⁵³⁰ A.g.k. Madde 52.

⁵³¹ A.g.k. Madde 53.

⁵³² A.g.k. Madde 38.

⁵³³ A.g.k. Madde 39.

nispetinde ve diğerk kote edilmiş sağlam tahvilata mukabil yüzde 70 nispetinde avans verir. Ancak banka bu muameleleri istikrar kanununun mer'iyete girdiği tarihten sonra ifa edebilecektir.⁵³⁴

Bankanın yapamayacağı muamelelere de kanunda yer verilmiştir. Banka, karşılıksız kredi açamaz ve avans dahi veremez.⁵³⁵ Banka, hiç bir suretle senet ve vesaik ciro edemez ve kefil olamaz.⁵³⁶ Banka, hisse senetleri üzerine avans veremez. Arazi, maden, emlak, mobilya, makine, otomobil mubayaası gibi sermayeyi bağlıyan işlere ait senet ve vesikaları mükerrer iskontoya kabul etmez ve bu vesikalar üzerine avans dahi vermez.⁵³⁷ Bu kanun ile tasrih edilen hususlar haricinde Merkez Bankası, kendi nam ve hesabına hiç bir iş ve ticaret yapmayacağı gibi bu nevi teşebbüsata da iştirak edemez. Kendi işleri için zaruri olan gayri menkul mallardan başka gayri menkullere tasarruf ve kendi hisse senetlerini mubayaa edemez.⁵³⁸ Banka, kendi alacağından dolayı kanuni şekilde temellük etmek zaruretinde kalabileceği gayri menkul mallan azami üç sene zarfında elinden çıkarmağa mecburdur.⁵³⁹ Banka, cüzdanında mevcut senetleri vadeleri hitamında tecdit edemez.⁵⁴⁰ Banka, kendi sermayesinin yüzde onunu tecavüz eden miktarda bir meblağı ihtiva eden bir poliçeyi mükerrer iskonto edemeyeceği gibi bu miktarda çıkan senet ve ticari vesikayı teminat olarak da kabul edemez.⁵⁴¹ Iskonto haddi ve senetler mukabili avansların faiz miktarı, Banka İdare Meclisi tarafından zaman zaman tespit edilir. Bu hat ve miktarlar Türkiye Cumhuriyeti'nin her tarafında aynı olup Bankanın merkez ve şubelerine nazaran değişmez.⁵⁴² Banka İdare Meclisi, Bankanın kabul edebileceği senetler ve ticari vesikalar için münasip mükerrer iskonto haddini ve Devlet tahvilleri mukabilinde vereceği avanslar için faiz miktarını tespit eder. İdare Meclisi lüzum gördükçe, bu

---

⁵³⁴ A.g.k. Madde 40.

⁵³⁵ A.g.k. Madde 42.

⁵³⁶ A.g.k. Madde 43.

⁵³⁷ A.g.k. Madde 44.

⁵³⁸ A.g.k. Madde 45.

⁵³⁹ A.g.k. Madde 46.

⁵⁴⁰ A.g.k. Madde 47.

⁵⁴¹ A.g.k. Madde 48.

⁵⁴² A.g.k. Madde 49.

halleri değiştirebilir. Tespit edilen işbu hadler, Türkiye Cumhuriyetinin her tarafında aynı olup bankanın merkez ve şubelerine nazaran değişmez.⁵⁴³ Hazineye ve inhisar idarelerine ait nakitler Cumhuriyet Merkez Bankası'na tevdi olunur. Merkez Bankası Devlet müesseseleri mevduatına faiz vermez. Hususi mevduata Merkezi Bankası'nın vereceği faiz yüzde ikiyi geçemez.⁵⁴⁴

Bankanın teşkilatı ve organlarına ilişkin düzenlemeler de kanunla düzenlenmiştir. Bankanın teşkilatı şu şekildedir: A - Hissedarlar Umumi Heyeti; B - İdare Meclisi; C - Murakıplar; D - İskonto ve Kredi Encümeni; E - İdare Heyeti; F - Umum Müdürlük ve şube müdürlükleri.⁵⁴⁵ İdare Meclisi'nin ve İskonto ve Kredi Encümeni ile İdare Heyeti'nin kararları hususi defterlerine yazılır ve azaları tarafından imza edilir.⁵⁴⁶ İdare Meclisi'nin ve İskonto ve Kredi Encümeni ile İdare Heyeti'nin bu kanunda zikredilmeyen salahiyetleri banka nizamnameyi esasisi ile tayin edilir.⁵⁴⁷ Bankanın ne şekilde taahhüt altına sokulabileceği ve Bankanın kaç imza ile ve ne dereceye kadar ilzam edilebileceği nizamnameyi esaside tasrih olunur.⁵⁴⁸

Umumi Heyet: Bankanın hissedarlar defterlerinde yazılı bulunan hissedarlar, Bankanın Umumi Heyeti'ni teşkil ederler. Umumi Heyet her sene nizamnameyi esasi ile tespit edilecek vakitte toplanır. Her on hisseye sahip olan veya bu miktar hisseyi temsil eden kimse bir reye maliktir. Hiç bir hissedar elli reyden fazlasına malik olamaz.⁵⁴⁹ Umumi Heyet şu vazife ve salahiyetleri haizdir. 1 - Senelik raporun tetkiki ve idare meclisinin ibrası 2 - Murakıpların raporu üzerine senelik bilançonun tasdiki 3 - Sermayenin tezyidi 4 - Nizamnameyi esaside tadil yapılması 5 - Bankanın tasfiyesi hakkında karar ittihazı.⁵⁵⁰ Bankanın tespit edilen müddetin hitamından evvel tasfiyesi hakkında ittihaz edilecek olan

---

⁵⁴³ A.g.k. Madde 50.

⁵⁴⁴ A.g.k. Madde 51.

⁵⁴⁵ A.g.k. Madde 54.

⁵⁴⁶ A.g.k. Madde 55.

⁵⁴⁷ A.g.k. Madde 56.

⁵⁴⁸ A.g.k. Madde 57.

⁵⁴⁹ A.g.k. Madde 58.

⁵⁵⁰ A.g.k. Madde 59.

kararlar, ancak İcra Vekilleri Heyeti'nin tasvibine iktiranı ve Banka tarafından yapılan taahhütlerin kanun dahilinde tamamen ifa edilmesi şartları ile muteberdir. Nizamnameyi esaside tadil yapılması ve tasfiye hakkında karar ittihaz olunabilmesi için Umumi Heyet'te üçte iki ekseriyet şarttır.⁵⁵¹ Umumi Heyete İdare Meclisi reisi riyaset eder.⁵⁵² Hissedar olmayanlar Umumi Heyette niyabetten birden ziyade rey temsil edemezler.⁵⁵³

İdare Meclisi: Bankanın İdare Meclisi şu şekilde seçilmiş sekiz kişiden oluşur: 1-“A” sınıfı hisselerine malik bulunan hükümet tarafından Maliye Vekaleti'nin inhası ve İcra Vekilleri Heyeti'nin tasdiki ile intihap ederken, biri aynı zamanda reis olmak üzere iki aza; (Bu iki aza memur veya her hangi bir banka veya şirkette idare meclisi azası olmayacakları gibi her hangi bir müesseseden hiç bir suretle maaş da alamazlar. Reis riyaset müddetince hiç bir bankada hissedar olamaz.) 2- “B” ve “C” hisselerine malik milli bankalar ve şirketler tarafından intihap edilen iki aza; 3-“D” sınıfı hisselerine malik bulunan hissedarlar tarafından intihap edilen bir aza; İşbu son iki intihapta her hisse senedi bir reye maliktir ve aynı şahsın malik olabileceği rey adedi tahdide tabi değildir, 4- İktisat Vekaleti'nce intihap edilen ticaret ve sanayi odaları murahhaslarından müteşekkil bir heyet tarafından intihap olunacak bir aza; 5-Ziraat kooperatifleri tarafından intihap edilecek ziraat erbabından iki aza.⁵⁵⁴ Ziraat kooperatifleri tarafından intihap edilecek iki aza muhtelif istihsal mıntıklarını temsil edecek surette intihap edilirler.⁵⁵⁵ İdare Meclisi azalarının müddeti üç senedir. Altmış üçüncü maddenin “D” ve “E” fıkralarında zikrolunan azalar müstesna olmak şartı ile diğer azaların üç senelik devre nihayetinde yeniden intihapları caizdir.⁵⁵⁶ Ziraat kooperatifleri memlekette tamamen teşekkül ve taazzuv edinceye kadar 63 üncü maddenin “D” fıkrasındaki azaların intihap suretleri

---

⁵⁵¹ A.g.k. Madde 60.

⁵⁵² A.g.k. Madde 61.

⁵⁵³ A.g.k. Madde 62.

⁵⁵⁴ A.g.k. Madde 63.

⁵⁵⁵ A.g.k. Madde 64.

⁵⁵⁶ A.g.k. Madde 65.

büyük ve küçük arazi sahiplerinin ve muhtelif mntıkların temsil edilmelerini temin edecek şekilde bir kararname ile İcra Vekilleri Heyeti'nce tespit olunur.⁵⁵⁷

İdare Meclisi azaları intihaplarını müteakip hangi banka ve şirketlerde alakadar olduklarını ve alakalarının derecesini bir beyanname ile bankaya bildirirler. Bu kabil azalar alakadar oldukları banka veya şirketlere temas eden hususatin müzakeresine iştirak edemedikleri gibi rey dahi veremezler.⁵⁵⁸ Bankanın İdare Meclisi banka üzerinde tam salahiyet ve murakabe hakkını haizdir. Bankayı alakadar eden bütün işlerle iştigal eder.⁵⁵⁹ İdare Meclisi azalarına maktu olarak her ay azami 500 lira verilir. Ancak nizamname ile idare meclisine verilen vazifeler haricinde yine bankaya ait başka vazifelerle meşgul edilenlere idare Meclisi'nin teklifi ve İcra Vekilleri Heyeti'nin kararı ile ayrıca bir tazminat verilir. Şu kadar ki bu iki suretle alınacak meblağ mecmuu 800 lirayı tecavüz edemez. İdare Meclisi reisine maktu olarak her ay azami 1500 lira verilir.⁵⁶⁰ İdare Meclisi azaları kendileri ile karabet veya ticari münasebeti bulunan zatlara taalluk eden iskonto meselelerine ait müzakerelere iştirak edemeyecekleri gibi bu hususlar hakkında rey dahi veremezler.⁵⁶¹

Murakıplar: Dört kişiden mürekkep bir Murakabe Komisyonu Bankanın bütün muamele ve hesaplarını tetkik eder. Umum Müdürlük, Murakabe Komisyonu'nun talep edeceği bilumum malumat vesikaları vermekle mükelleftir. Murakabe Komisyonu'nun icrai hiç bir salahiyeti olmayıp bütün itiraz ve görüşlerini tahriren İdare Meclisi'ne bildirir ve bir suretini de Maliye Vekaleti'ne verir. Komisyon sene nihayetinde muamele ve hesaplar hakkındaki görüşlerini Umumi Heyete arzeder.⁵⁶² Murakabe Komisyonu azaları şu suretle intihap edilir: 1- "B" ve "C" sınıfı hissedarlarından iki aza; 2-"D" sınıfı hissedarlarından iki aza; Sınıflara ait her hisse bir rey sahibidir. Rey adedi tahdit edilmemiştir. Murakabe

---

⁵⁵⁷ A.g.k. Madde 66.

⁵⁵⁸ A.g.k. Madde 67.

⁵⁵⁹ A.g.k. Madde 68.

⁵⁶⁰ A.g.k. Madde 69.

⁵⁶¹ A.g.k. Madde 70.

⁵⁶² A.g.k. Madde 71.

Komisyonu azalarının müddeti bir senedir. Tekrar intihap edilemezler.⁵⁶³ Murakabe Komisyonu azaları Bankanın temettüsüne iştirak edemezler. Kendilerine vaziyetleri itibara alınarak intihapları bidayetinde İdare Meclisi tarafından tesbit edilecek ve memuriyetleri müddetince değişmeyecek bir tazminat verilir.⁵⁶⁴

İskonto ve Kredi Encümeni: İskonto ve Kredi Encümeni, İdare Meclisi reisinin riyaseti altında ve İdare Meclisi tarafından intihap edilecek iki aza ile Umum Müdür ve Umum Müdür Muavini'nden müteşekkil olmak üzere beş azadan mürekkeptir. İskonto ve Kredi Encümeni daimi surette Bankanın iskonto, mükerrer iskonto ve faiz hallerini ve kredi işlerini nizamnameyi esasi ve İdare Meclisi tarafından tespit edilecek salahiyetler dahilinde tayin ve tanzim eder.⁵⁶⁵ Umum Müdür ile İskonto ve Kredi Encümeni arasında zuhur edecek ihtilaflarda, İdare Meclisi ve İdare Meclisi ile Umum Müdür arasındaki ihtilaflarda da Maliye Vekili hakem olur.⁵⁶⁶

İdare Heyeti: İdare Heyeti Umum Müdür'ün riyaseti altında Umum Müdür Muavini ile Muhasebe Müdürü'nden oluşur. İdare Heyeti nizamnameyi esasi veya İdare Meclisi kararı ile tayin edilen salahiyetler dahilinde memurların tayini ve kredi ve iskonto muameleleri ile iştigal eder.⁵⁶⁷

Umum Müdürlük: Umum Müdür, İdare Meclisi'nin teklifi ve İcra Vekilleri Heyeti'nin kararı ile Reiscumhur tarafından beş sene müddetle tayin edilir. Bu müddetin hitamından evvel aynı suretle tebdili caizdir. Umum Müdür mebus veya memur olmayacağı gibi hiç bir banka veya şirkette idare meclisi azası ve vazifesi devam ettiği müddetçe hiç bir banka veya şirkette hissedar dahi olamaz. Bankanın temettüsüne iştirak etmez. Bankayı hariçte ve mahkeme huzurunda Umum Müdür

---

⁵⁶³ A.g.k. Madde 72.

⁵⁶⁴ A.g.k. Madde 73.

⁵⁶⁵ A.g.k. Madde 74.

⁵⁶⁶ A.g.k. Madde 75.

⁵⁶⁷ A.g.k. Madde 76.

temsil eder.⁵⁶⁸ Umum Müdür Muavini de Umum Müdür gibi tayin olunur. Temettüye iştirak etmez. Memur veya bir banka veya şirkette idare meclisi azası olmayacağı gibi vazifesi devam ettiği müddetçe bir banka veya şirkette hissedar dahi olamaz.⁵⁶⁹ Muhasebe Müdürü, İdare Meclisi'nin teklifi üzerine Maliye Vekili tarafından tayin olunur, Temettüe iştirak edemez. Hiç bir banka veya şirkette alakadar olamaz.⁵⁷⁰ Banka şube müdürleri, Umum Müdürün teklifi ile İdare Meclisi tarafından tayin olunur. Şube müdürleri dahi vazifeleri devam ettiği müddetçe hiç bir banka veya şirkette hiç bir suretle alakadar olamazlar.⁵⁷¹ Her şubede şube müdürünün riyaseti altında İdare Meclisi'nce intihap edilecek üç kişilik bir İstişari Heyet bulunur. Bu heyetin azalarından ikisinin ziraat ile ve birinin ticaret veya sanatla iştigal eylemesi meşruttur. Her azaya her içtima için İdare Meclisi'nce tespit edilecek bir hakkı huzur verilir. İdare Meclisi muamelatın kesret ve icabına göre adedi beşi geçmemek üzere işbu miktar ve tertibi değiştirebilir.⁵⁷²

Bankanın kuruluş nizamnamesi, bilançosu, bültenlerinin içeriklerine ait esasları da kanunla düzenlenmiştir. 63 üncü madde mucibince intihap edilecek ilk İdare Meclisi azaları intihabı müteakip iki ay zarfında Bankanın nizamnameyi esasını bu kanuna tevfikân ihzar ve tasdik edilmek üzere Hükümete arz eyleyeceklerdir.⁵⁷³ Bankanın her sene gayet sarîh olarak tanzim olunacak bilançosu Maliye Vekaleti'ne tevdi ve Umumi Heyet'in içtimasından bir buçuk ay evvel Resmi Gazete'de neşredilir.⁵⁷⁴ Banka her hafta vaziyetini muhtasaran gösterir bir bülten neşrederek resmi ve diğer gazetelere, ecnebi memleketlerdeki ihraç bankalarına, borsalara, ticaret odalarına ve sair mahallere gönderir. Bu bültende bir taraftan kasa mevcudunu, altın mevcudunun, altın karşılıklı döviz vaziyetini, dahilde tediye edilecek senetler yekununu, ecnebi memleketlerdeki mevduatım, matlubu olan diğer kıymetleri, diğer taraftan sermayesini, ihtiyat akçelerini, tedavülde bulunan banknotların

---

⁵⁶⁸ A.g.k. Madde 77.

⁵⁶⁹ A.g.k. Madde 78.

⁵⁷⁰ A.g.k. Madde 79.

⁵⁷¹ A.g.k. Madde 80.

⁵⁷² A.g.k. Madde 81.

⁵⁷³ A.g.k. Madde 82.

⁵⁷⁴ A.g.k. Madde 83.

miktarını, düyünatını ve borçlu olduğu diğer kıymetleri gösterir.⁵⁷⁵ Neşredilecek olan bültende tedavülde bulunan banknotların karşılığını teşkil eden altın miktarının yüzde nispeti ve iskonto ve faiz hadleri de vazıhan gösterilecektir.⁵⁷⁶ Banka iskonto, mükerrer iskonto ve faiz hadlerini değiştirdikçe Maliye Vekaleti'ni haberdar edecek ve keyfiyeti Resmi Gazete ile ilan ve borsalara talik eyleyecektir.⁵⁷⁷ Maliye Vekaleti istediği anda bankanın her nevi muamele ve hesaplarını teftiş ve murakabe etmek hakkını, haizdir. Bu hususta her nevi malumat bankadan talep edilebilir.⁵⁷⁸

Bankanın sonuç hesapları, kar dağıtım ve ihtiyatlarına ait kurallar kanunda yer almıştır. Bankanın temettüleri şu suretle tevzi edilir: Yüzde 20'si, ihtiyat akçesine; Yüzde 6'sı, hisse senetlerinin nominal kıymetleri üzerinden ilk temettü hissesi olarak hissedarlara; Yukarıdaki yüzdelerin tenzilinden sonra kalan miktardan azami yüzde 5'i aylıklarının (% 10 - % 100)' ü nispetinde memurlara ve yüzde 10'u da fevkalade ihtiyat akçesine; Bu teveziden sonra kalacak olan temettü bakiyesinin nısfı Hazineye, diğer nısfı da hissedarlara verilir.⁵⁷⁹ İhtiyat akçesi sermayenin yüzde yetmiş beşine baliğ oluncaya kadar temettüden ayrılan yüzde 20'ler ihtiyat akçesi hesabına alınır. Yüzde yetmiş beş baliğ olduktan sonra her sene bu hesaba alınacak olan miktar yüzde ona tenzil edilir. Bununla beraber ihtiyat akçesi sermayenin yüzde yetmiş beşine baliğ olduktan sonra tekrar bu miktarın dununa tenezzül ederse yeniden yüzde yatmış beş baliğ oluncaya kadar temettünün yüzde 20 si ihtiyata alınır.⁵⁸⁰ Temettünün yüzde yirmisi ihtiyat akçesine alındıktan sonra kalan miktar hisselerin nominal kıymetlerine yüzde altı nispetinde tevziat icrasına kifayet etmediği senelerde, fevkalade ihtiyat akçesinden ikmal edilir.⁵⁸¹ 88 inci maddede Hazine'ye intikal edeceği

---

⁵⁷⁵ A.g.k. Madde 84.

⁵⁷⁶ A.g.k. Madde 85.

⁵⁷⁷ A.g.k. Madde 86.

⁵⁷⁸ A.g.k. Madde 87.

⁵⁷⁹ A.g.k. Madde 88.

⁵⁸⁰ A.g.k. Madde 89.

⁵⁸¹ A.g.k. Madde 90.

zikredilen yüzde elli nispetindeki temettü, Türk evrakı naktiyesinin kanuni istikrarı yapıncaya kadar 5 inci maddede yazılı Hazine tahvillerinin itfasına tahsis edilir.⁵⁸²

Kanunla bankaya tanınan muafiyetler ise şöyledir: Bankanın teşekkülüne ve muamelelerine müteallik bilumum muhaberata ve akitler, hisse senetleri ve ilanlar, damga resmi ile diğer her türlü resim ve harçlardan muafıdır.⁵⁸³ Bankanın bilumum dahili posta irsalat ve muhabereleri ile telgrafları ücretten muafıdır.⁵⁸⁴ Bankanın tesisatı için ecnebi memleketlerden getireceği kasalar, levazım ve teferruat gümrük resminden muafıdır.⁵⁸⁵ Banka ile muamele icrası esnasında medyun veya kefilin gösterdiği ikametgah, kanuni ikametgah addolunur ve bilahare vuku bulacak tebeddüller mahkeme ve icra salahiyetini değiştirmez.⁵⁸⁶ Bankanın sermayesi, ihtiyat akçesi ve “A” sınıfı hisselerine isabet eden temettü, her türlü vergi, resim ve harçlardan muafıdır.⁵⁸⁷

Bankanın tasfiye edilmesi ile ilgili husus da kanunla düzenlenmiştir. Tasfiye vukuunda Banka evvela alelade borçlarını, ondan sonra da ihraç eylediği banknotları ödeyecektir. Bedeli alınmak üzere Bankaya ibraz edilmeyen banknotların son ibraz gününün kuru üzerinden karşılığı, bir veya bir kaç bankaya veya Hazine'ye tevdi edilir. Bu bankalar veya Hazine, banknotlar ibraz edildikçe alelusul tetkik olunduktan sonra mukabilini öderler. Tasfiyeden on sene sonra şayet bedeli alınmak üzere ibraz edilmemiş banknot kalırsa bu banknotların kıymetten düşükleri ilan edilir ve bedelleri Hükümete tediye olunur. Hisse senetlerinin bedelleri başa baş ödendikten sonra tasfiye neticesinde temettü kalırsa bu temettünün yüzde sekseni Hükümete, yüzde yirmisi de hissedarlara tevzi olunur.⁵⁸⁸

---

⁵⁸² A.g.k. Madde 91.

⁵⁸³ A.g.k. Madde 92.

⁵⁸⁴ A.g.k. Madde 93.

⁵⁸⁵ A.g.k. Madde 94.

⁵⁸⁶ A.g.k. Madde 95.

⁵⁸⁷ A.g.k. Madde 96.

⁵⁸⁸ A.g.k. Madde 97.

T.C.Merkez Bankası Kanunu'nun geçici maddeleri de şöyledir: Bu kanuna tevfikan Bankanın tesisi için ikisi milli bankalar, biri ecnebi bankalar, biri de imtiyazlı şirketler mümessilleri arasından ve dördü dahi ihtisas erbabından olmak üzere İcra Vekilleri Heyeti tarafından intihap edilen 8 azadan mürekkep ve Maliye Vekili'nin riyaseti altında bir Tesis Heyeti teşkil olunur.⁵⁸⁹ Tesis Heyeti, teşekkül eder etmez alakadar idare ve müesseselerle halkı ve milli ve ecnebi imtiyazlı şirketleri bu bapta kanun mucibince taleplerini tevdi etmeğe davet eyler, Tesis heyeti hisse senetlerinin tamamen kaydedilmesini ve kanuna tevfikan birinci İdare Meclisi'nin teşekkülünü temin için icap eden tedbirleri ittihaz ve tatbik eder.⁵⁹⁰ Tesis heyeti azaları masarifi zaruriyelerinden maada hiç bir tazminat almazlar. Tesis Heyeti'nin emrine, Umumi Katip idaresinde bir kalem (büro) verilir. Umumi Katibe, Maliye Vekaleti'nin muvafakatı ile ve vazifesinin devamı müddetime 600 liraya kadar aylık verilir. Kalemdeki diğer muvakkat memurların aylıklarını Tesis Heyeti tespit eder.⁵⁹¹ Tesis Heyeti'nin bilcümle masrafları Bankaya aittir. Bankanın İdare Meclisi ilk içtimanda yapılan masrafları tasdik ve Bankaya tesviye ettirecektir.⁵⁹² V - Tesis Heyeti'nin masrafları Banka tarafından yukarıdaki madde mucibince ödeninceye kadar Maliye Vekaleti heyet emrine 25,000 lira avans verir.⁵⁹³ Hükümet bankanın teşekkülünün ilk üç senesi hisselerin nominal kıymetleri üzerinden hissedarlara verilecek olan senevi yüzde altı temettüün itasını taahhüt eder. Bu hususu teminen Bankaya verilecek mebalığ, Bankanın faaliyetinin 4, 5 ve 6 inci senelerinde itfa edilir.⁵⁹⁴ Türk evrakı naktiyesinin altın olarak kıymeti Hükümetle Osmanlı Düyunu Umumiye Hamilleri arasında kat'i mutabakat husulünden sonra tesbit edilecektir. Bu kıymet ayrı bir kanunla tayin edilir. Türk evrakı naktiyesinin karşılıymı temin ve bu evrakı naktiyeye mukabil verilen bonoları ödemek üzere Hükümet tarafından Bankaya bu kanun hükümlerine tevfikan vaki

---

⁵⁸⁹ A.g.k. Geçici Madde 1.

⁵⁹⁰ A.g.k. Geçici Madde 2.

⁵⁹¹ A.g.k. Geçici Madde 3.

⁵⁹² A.g.k. Geçici Madde 4.

⁵⁹³ A.g.k. Geçici Madde 5.

⁵⁹⁴ A.g.k. Geçici Madde 6.

olacak muhtelit tevdiatın altın olarak takdir ve mahsubu,Türk evrakı nakliyesinin altın üzerine kıymetini tespit eden kanunun kabulünden sonra icra edilecektir.⁵⁹⁵ İşbu kanunun neşrinden itibaren on sene müruuna kadar mülhak bütçe ile idare olunan Devlet müesseseleri ile hususi idareler, belediyeler, amme menfaatlerine hadim cemiyetler ve ekseriyet hissesi Hükümete ait şirketler gerek Merkez Bankası'na, gerekse bu kanunun 28 inci maddesinde tarif olunan milli bankalara tevdiat yapabilirler.⁵⁹⁶

4.2. Mevduatı Koruma Kanunu

30.5.1933 tarih ve 2243 sayılı Mevduatı Koruma Kanunu (MKK) mevduatın yanısıra kredi konusunu da düzenlenmiş olduğundan, o günün koşullarında bir çeşit bankalar kanunu niteliğinde olmuştur.⁵⁹⁷ Böylece bankalara çeki düzen verilerek ilk kez bankaların devletçe denetlenmesi ve dolayısıyla devlet müdahalesini etraflica düzenlenmesi sağlanmış ve tasarrufların güvenliği için gerekli yapının zaman yitirilmeksizin kurulması amaçlanmıştır.⁵⁹⁸

Bu kanuna göre bankaların,

1. Bir kişiye verebilecekleri maksimum kredi tutarı,
2. Kuruluş biçimleri ve portföylerinde tutabilecekleri sermaye ve ihtiyat tutarı,
3. Kabul edebilecekleri azami tasarruf mevduatı tutarı belirlenmiş,
4. Denetimlerini yapmak üzere Bankalar Yeminli Murakıplığı kurulmuştur.

---

⁵⁹⁵ A.g.k. Geçici Madde 7.

⁵⁹⁶ A.g.k. Geçici Madde 8.

⁵⁹⁷ Öztin Akgüç, "Atatürk Döneminde Bankacılık", **Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri**, İstanbul, 1981, s.172.

⁵⁹⁸ Turgut Akpınar, **Bankalar ve Devlet, Bankalar Kanunu Üzerinde Sistemik ve Karşılaştırmalı Açıklamalar**, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Yayın No.55, Ankara, 1966, s.14.

Bankaların bir kişiye açabileceği maksimum kredi tutarı, bankanın ödenmiş sermaye ve ihtiyatları toplamının yüzde onu ile sınırlanmıştır. Ayrıca mevduat kabulü için Maliye Vekaleti'nden izin alınması zorunluluğu getirilmiştir. Mevduat kabul etmek için her bankanın, ilin nüfus esasına göre kanunda gösterilen miktarlarda minimum ödenmiş sermaye ve ihtiyata sahip olması koşulu getirilmiştir.⁵⁹⁹ Bankaca kabul edilebilecek azami tasarruf mevduatı, bankanın sermaye ve ihtiyatları toplamı üzerinden artan oranlı olarak hesaplanmıştır. Bankalar, kanuni karşılık niteliğinde bir kasa ihtiyatı bulundurmamakla sorumlu tutulmuşlardır.⁶⁰⁰

Mevduatı Koruma Kanunu'na ilişkin yasa gerekçesinde devletin bankaları denetleyeceği yolunda tasarruf sahiplerine güvence verilmiştir:⁶⁰¹ *“Nakdi ve seyyal tasarrufları her türlü tehlikeden mümkün olduğu kadar uzak bulundurmak, devletin mühim vazifeleri sırasına geçmiştir.Bankaların tabi tutulması icap eden murakabe... tasarrufatı teşvik ve himaye noktasından zaruridir. Bugün bankaları hususi bir murakabeye tabi tutmamak, dışten tırnaktan artırdığı parasını bankalarda saklayan halkın hukukunu ihmal sayılabilir.”*⁶⁰² Maliye Encümeni, tasarrufların korunmasına ilişkin kanun tasarısında şu görüşe yer vermiştir: *“Bir kısım memleketlerde..hususi kanunlarla tasarruf mevduatı sıkı bir devlet murakabesine tabi tutulmuş ve bilhassa halkın tasarrufunu alacak müesseselerin birçok kanuni ehliyetleri haiz olması esası kabul edilmiştir. Memleketimizde de son cihetin tatbik edilerek mevduatın kanun yoluyla korunması kararlaştırılmıştır.”*⁶⁰³

Tasarruf mevduatının tanımı yapılarak, bu mevduat türünün bir kısmının banka kasasında tutulması ve bir kısmının da Merkez Bankası'na karşılık olarak yatırılması ilkesi kanunla getirilmiştir. Ayrıca, banka kurulması Maliye Bakanlığı'nın iznine bağlanmış, kuruluş için asgari sermaye koşulu getirilmiştir. Tüm bu düzenlemeler tasarruf sahiplerine güvence vermek amacıyla yapılmıştır.

---

⁵⁹⁹ Oya Silier, **“1920’lerde Türkiye’de Milli Bankacılığın Genel Görünümü”**, Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Ankara, 1975, s.525.

⁶⁰⁰ Akgüç, a.g.e., s.171.

⁶⁰¹ Ali Süreyya, “Mevduatı Koruma İşi”, **Cumhuriyet**, 25 Mart 1933, Salı, s.3.

⁶⁰² Abdullah Taşçıoğlu, **Cumhuriyet Dönemi Bankalar Kanunları ve İlgili Yasal Düzenlemeler**, TBB Yayını, İstanbul, 1998, s.14.

⁶⁰³ Taşçıoğlu, a.g.e., s.15.

Kanunda "*Murakabe vazifesini ifa, aynı zamanda memleketteki nakit hareketını yakından tetkik ve buna emin bir cereyan vermek imkanını temin edecektir.*" ifadesiyle bir devlet denetiminin gerekliliğine işaret edilmiş ve Maliye ile İktisat Vekaletlerince ortaklaşa atanacak Yeminli Bankalar Murakıpları örgütü kurularak bu örgüte bankaların denetimi işi verilmiştir. Ancak, murakıpların bankalardan "mevduat sahiplerinin isimlerini havi cetvel" isteyemeyecekleri hükmü konulmuştur.

Kanuna göre, bankalar anonim şirket, hisse senetli komandit şirket veya limited şirket şeklinde kurulabilirdi.

Bankaların Batılı ülkelerde sanki birer kamu kuruluşu gibi düşünülüp, ticaret kanunlarının şirketlere yönelik klasik denetim yöntemlerinden daha farklı ve daha sıkı bir denetim altında buldukları, devlet ve halkın güvenini kazanacak şekilde dürüst çalışmaları için Türkiye’de de bankaların özel bir denetime tabi tutulmalarının gerekli görüldüğü gerekçede belirtilmiştir. Bu özel denetimin aynı zamanda ülkedeki nakit akışını yakından izleme fırsatını da sağladığı dile getirilmiştir.⁶⁰⁴

Halkın nakdi sermayesinin toplumsal kalkınmada sahip olduğu önem vurgulanmış ve bunların teşvik edilmesinde ekonomik, toplumsal ve mali açıdan fayda bulunduğu, bu sermayenin korunmasının devletin önemli görevlerinden biri olduğu belirtilmiştir. Bankaların tabi tutulması gereken denetimin de tasarrufları teşvik ve koruma açısından önemli olduğu vurgulanmıştır. Kanunda bankaların ticaret serbestisine karışılmamış ve hükümetin müdahalesi bazı konularla sınırlandırılmış, denetim görevi Maliye Vekaleti’ne bırakılmıştır.⁶⁰⁵

Bankaların mevduat kabul edebilmesi için Maliye Vekaleti’nden izin alması ve bu iznin alınma şekli kanunda saptanmıştır. Diğer bazı ülkelerde bankaların

---

⁶⁰⁴ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu**, Ankara, 1982, s.298.

⁶⁰⁵ Tekeli ve İlkin, a.g.e., s.298.

faaliyete başlayabilmesi için bile Maliye'nin izni gerekse de, kanun mevduatı koruma amacıyla düzenlendiği için, Ticaret Kanunları'na göre kurulan bankaların yalnız mevduat kabulü konusunda Maliye Vekaleti'nden izin almaları yeterli bulunmuştur. Türk kanunlarına tevfikan teşekkül etmiş olup faaliyette bulunmakta olan bankalar bu kanunun neşri tarihinden ve bundan sonra teşekkül edip faaliyete geçecek olan bankalar teşekküllerinden itibaren iki ay zarfında Maliye vekaletine birer beyanname vermeğe mecburdurlar. Bu beyannamelerde: a) Bankanın unvan ve tesis tarihi, b) Türkiye'de ve ecnebi memleketlerdeki merkez ve şubelerinin buldukları mahallerin isimleri, c) Sermayeleri miktarı ile bunun ne kadarının tediye edilmiş ve ne kadarının henüz tediye edilmemiş bulunduğu, ç) Muhtelif nevi ihtiyat akçelerinin miktarları, d) İştigal ettikleri muamele neveleri gösterilir. Ayrıca beyannamelere bankanın teşekkülüne ait vesaik suretleri ile son bilançoları eklenir. Verilecek beyannameler üzerine Maliye vekaleti bu kanun hükümlerine tevfikan her bankanın mevduat kabulüne salahiyyettar olup olmadığını tayin ve beyannamelerin tevdi tarihinden itibaren bir ay zarfında keyfiyeti kendilerine tebliğ eder.⁶⁰⁶

Mevduat kabul edebilecek bankaların asgari sermaye tutarları faaliyette bulunacakları şehirlerin nüfusuna göre saptanmıştır. Mevduat kabul edebilmek için Türk kanunlarına tevfikan teşekkül eden bankaların tediye edilmiş sermayeleri ile bilumum ihtiyat akçeleri baliğinin ve ecnebi memleketlerde teşekkül edip Türkiye'de şube açmak sureti ile faaliyette bulunan bankaların Türkiye'deki şubelerine tahsis edilmiş sermaye miktarlarının ilk tesis masarifi hariç olmak üzere: Nüfusu iki yüz elli binden fazla olan şehirlerde en az 1.000.000 lira; Nüfusu yüz binden fazla ve iki yüz elli binden aşağı olan yerlerde en az (500.000) lira; Nüfusu elli binden fazla ve yüz binden aşağı olan yerlerde en az (125.000) lira; Nüfusu elli binden aşağı olan yerlerde en az (50.000) lira olması şarttır. Bir şehirde mevcut müteaddit şubeler bu hadlerin hesabında bir şube itibar olunur. Muhtelif şehirlerde şubeleri mevcut bankalar için bu madde mucibince aranacak sermaye haddi merkez ve şubelerinin buldukları şehirlere ait hadler ayrı ayrı hesap ve cemedilmek sureti ile tespit olunur.⁶⁰⁷ Büyük şehirlerde büyük bankaların varlığı ve özellikleri vatandaşlar tarafından kolaylıkla bilinemeyecek olan küçük sermayeli bankaların yüksek faizler

⁶⁰⁶ **Resmi Gazete**, "Mevduatı Koruma Kanunu", 5 Haziran 1933, No. 2419, madde 1,2,3,4.

⁶⁰⁷ A.g.k., Madde 5.

vererek kendilerine yapılacak mevduatı teşvik etmesi ve bunu kötüye kullanması olasılığı dikkate alınarak, asgari sermaye tutarı şehir nüfuslarına göre belirlenmiştir.

Yurtdışında kurulmuş ve Türkiye'de şube açmış yabancı bankaların Türkiye'ye asgari bir sermaye getirmesi kanunla şart kılınmıştır.⁶⁰⁸ Yabancı bankaların Türkiye'ye sermaye getirmeden Türklerin mevduatını kabule devam etmeleri uygun görülmemiştir. Yabancı bankaların Türkiye'ye tahsis ettikleri sermayeyi nakit olarak Türk parasına tahvil etmeleri zorunluluğu getirilmiştir.⁶⁰⁹

Devletçi iktisadi politikanın önemli bir aracı, bankalar tarafından toplanan mevduatın bir kısmının kamu sektörüne kanalize edilmesidir. Bankaların tasarruf mevduatına karşılık kasalarında likid olarak tutmaları gereken karşılıkların asgari oranları kanunda gösterilmiş ve bu karşılıkların küçük bir kısmının da Merkez Bankasına yatırılması kararlaştırılmıştır. Bankalar vadeli, vadesiz ve ihbara tabi tasarruf mevduatının karşılığını teşkil etmek üzere aşağıda gösterilen nispetler dairesinde kasalarında karşılık ihtiyat bulundurmaya mecburdurlar: a) Vadesiz veya en çok bir ay vadeli veya bir ay evvel ihbara tabi mevduat için %30, b) Bir aydan ziyade veya bir seneden az vadeli veya bu müddetle ihbara tabi mevduat için % 20, c) Bir sene ve daha ziyade vadeli veya bu müddetle ihbara tabi mevduat için % 10.⁶¹⁰ Kanunda 1934 yılında *3457 sayılı Kanunla* yapılan bir değişiklikle, Maliye Vekaleti'nin izniyle bankaların kasalarında likid olarak bulundurmaları gereken karşılıkların yüzde ellisine kadar devlet tahvili ve hazine bonosu türünden faiz getiren menkul kıymet tutabilmelerine yetki verilmiştir.⁶¹¹ 1935 yılında çıkarılan *2805 sayılı Kanunla* ise kasalarda likid olarak bulundurulması gereken karşılıkların kısmen veya tamamen Devlet Tahvillerine yatırılması kabul edilmiştir. Bu düzenlemelere mevduatı koruma amacı ile gidilmiş ise de, bundan kamu sektörünün düşük maliyetli finansman kaynağı sağlamak için de yararlanılmıştır. Nitekim o

---

⁶⁰⁸ A.g.k., 2.c fıkrası.

⁶⁰⁹ A.g.k., Madde 2.

⁶¹⁰ A.g.k., Madde 8.

⁶¹¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Sıra no. 177, 25.5.1934, s.3.

yıllarda ödünç para verme işlerinde uygulanan azami faiz haddi % 12 iken, Devlet tahvillerinin faiz oranları % 6-7 civarında idi.⁶¹²

Tasarruf mevduatı sahiplerine bankalardaki karşılıklardan bir imtiyaz temin edilmiş ve tasarruf mevduatının karşılık tutarına tekabül eden kısmı, bankanın diğer alacaklıları tarafından haciz konusu yapılamayacağı kanunda belirtilmiştir. Tasarruf tevdiatının sekizinci maddeye göre bankaca mahfuz tutulacak yüzdeleri o tevdiatın imtiyazlı karşılığı olup bankanın diğer alacaklıları tarafından bu karşılık haczedilemez.⁶¹³ Böylece kanunun tasarruf mevduatı için güçlü yaptırımlardan biri sağlanarak, bu tasarruf türü güvence altına alınmıştır.

Bir bankanın ödenmiş sermaye ve yedekler toplamına göre kabul edebileceği tasarruf mevduatının azami tutarı kanunla belirlenmiştir. Bir bankanın kabul edebileceği tasarruf mevduatı yekunu, tediye veya Türkiye'ye tahsis edilmiş sermaye ile ihtiyat akçeleri mecmuunun beş yüz bin liradan aşağı olan bankalarda üç mislini ve beş yüz bin liradan fazla olan bankalarda beş mislini geçemez. Ziraat Bankası ile İstanbul Emniyet Sandığı'nın kabul edecekleri tasarruf mevduatı yekunu bu iki müessesenin sermaye ve ihtiyat akçeleri mecmuuna göre hesap olunur.⁶¹⁴

Yabancı bankaların Türkiye'ye ayırdıkları sermayelerinin ülkede kalması ve ulusal mevduatın yurt dışına plase edilememesi ülkenin gereksinim duyduğu sermaye ve mevduatın güvenliği açısından zorunlu görülmüştür. Türk bankalarının Türkiye dışındaki faaliyetleri için yurtdışına sermaye çıkarması Maliye Vekaleti'nin iznine tabi tutulmuştur. Türk kanunlarına tevfikan teşkil edilmiş ve edilecek olan bankalar Maliye vekaletinin tespit ve müsaade edebileceği nispeti geçmemek şartı ile sermayelerinin bir kısmını ecnebi memleketlerde kullanabilirler. Bu müsaade her muamele için münferiden veya icabına göre her banka için muayyen hadlere kadar umumi bir şekilde verilebilir. Bu kanunun neşri tarihine kadar ecnebi memleketlerde

---

⁶¹² Avni Zarakoğlu, "1929-30 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alman Krizle Mücadele Tedbirleri", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, A.Ü.SBF Fakültesi Yayınları no:51, Ankara, 1952, s.101.

⁶¹³ Mevduatı Koruma Kanunu, Madde 9.

⁶¹⁴ A.g.k., Madde 10.

şube açmış olan Türk bankalarının bu şubelere tahsis ettikleri sermayeden ne miktarını mezkur şubelere bırakabilecekleri Maliye vekaleti ile alakadar banka arasında tespit olunur. Ecnebi memleketlerde teşekkül edip Türkiye’de şube açmış olan bankalar, Türkiye’deki şubelerine tahsis ettikleri sermayeyi ve alelumum bankalar kabul ettikleri mevduatı ecnebi memleketlerde plasman ve tevdiat sureti ile istimal edemeyecekleri gibi Türk borsalarında kote olmayan esham ve tahvilat iktisabında ve bunlara mukabil kredi küşadında kullanamazlar. Türk kanunlarına göre teşkil edilmiş bankaların ecnebi memleketlerdeki şubelerine tahsis edecekleri sermaye asli sermayelerinden tenzil ve bakiyesi beşinci maddedeki nispetlere esas ittihaz olunur.⁶¹⁵ İş Bankası gibi ülke dışında şube açan bankaların döviz ihtiyaçları ve Türk kanunlarına göre kurulan ancak sermayeleri yabancı para olan ve yurtdışında şubeleri bulunan Osmanlı ve Selanik bankalarının özel durumları da dikkate alınmıştır.

Sermayelerinin yüzde ellisine ulaşınca kadar bankaların net karlarından her yıl en az yüzde beş yedek akçe olarak ayırmaları kanunla zorunlu tutulmuştur. Türk kanunlarına tevfikân teşkil edilen ve tasarruf mevduatı kabul eden bankaların ihtiyat akçeleri sermayelerinin yüzde ellisine baliğ oluncaya kadar safi karlarından her sene en az yüzde beşinin ihtiyat akçesi hesabına tefrik ve ilavesi mecburidir.⁶¹⁶ Böylece yedek akçelerin ulaşacağı asgari miktar diğer anonim şirketler için kabul edilen asgari oranın iki katına çıkarılmıştır.

Bir bankanın herhangi bir şahsa, ödenmiş sermayesi ve yedekleri toplamının yüzde 10’dan fazla kredi vermesi kanunla yasaklanmıştır. Sermayesi üç milyon TL’yi aşan bankalar bu kuraldan muaf tutulmuşlardır. Hususi kanunlarla vazedilen hükümler ve Maliye Vekaleti ile ve bankalar arasında yapılan muameleler müstesna olmak üzere hiç bir banka hakiki veya hükmi bir şahsa tediye veya Türkiye’ye tahsis edilmiş sermaye ve ihtiyat akçesi mecmuunun yüzde onunu tecavüz eden bir meblağ ikraz ve bu miktarı mütecaviz kredi küşadına ve teminat itasına muvafakat edemez. Ancak umumi hizmetler ifa eden imtiyazlı şirketlerle belediyelere ve vilayet hususi

---

⁶¹⁵ A.g.k., Madde 11.

⁶¹⁶ A.g.k., Madde 12.

idarelerine ve menafii umumiyeye hadim müesseselerle mülhak ve hususi bütçelerle idare olunan müesseselere veya menkul ve gayrimenkul kıymetler veya ticaret eşyası üzerine rehin ve ipotek mukabilinde her hangi bir şahsa yapılacak ikrazat ve küşadına muvafakat edilecek kredi ve verilecek teminat tediye veya Türkiye'ye tahsis edilmiş sermaye ve ihtiyat akçeleri toplamının yüzde otuzuna kadar çıkabilir. Tediye veya Türkiye'ye tahsis edilmiş sermaye ve ihtiyat akçesi yekunu üç milyon liradan ziyade olan bankalar bu madde hükümlerinden müstesnadır.⁶¹⁷

Bankalara üç aylık hesap özetlerini ve bilançolarını düzenleyip belli süreler içinde Maliye Vekaletine sunmaları ve bunları biri resmi gazete olmak üzere, en az iki gazetede ilan etmeleri yükümlülüğü getirilmiştir. Yabancı bankalara bu konuda birtakım kolaylıklar sunulmuştur. Bankalar üç aylık vaziyetlerini gösterir hesap özetlerini ve senelik bilançolarını Maliye ve İktisat vekaletlerince müştereken tespit edilecek formüle muvafık olarak tanzim ederler. Üç aylık hülusalat bu devre muamelelerine dair birer raporla birlikte ve heyeti umumiyeye tayin edilen murakıplar tarafından tasdikli olarak taalluk ettiği devrenin hitamından itibaren nihayet üç ay içinde ve senelik bilançolarla kar ve zarar hesapları da meclisi idare ve murakıp raporları ile birlikte heyeti umumiyelerinin toplanma tarihinden itibaren bir ay içinde bankalar tarafından Maliye Vekaleti'ne verilir ve bilançolar aynı müddet zarfında biri Resmi Gazete olmak üzere en az iki gazete ile neşir ve ilan olunur. Ecnebi memleketlerde teşekkül edip Türkiye'de şube açmış olan bankaların bilanço ve hesap hulasaları Türkiye'deki muamelelerine münhasır olmak üzere idare merkezi ittihaz ettikleri şube tarafından tanzim ve murakıpları bulunmadığı takdirde mezkur şube müdür ve baş muhasebecileri tarafından tasdik edilmek ve alelumum bankalarca bilanço ve hesap hulasalarında Türk parası esas tutulmak lazımdır.⁶¹⁸

Bu ticaret şirketi şekillerinin daha güvenilir olduğu görüşüne dayanılarak, bankaların ancak anonim şirket, limited şirket veya hisse senetli komandit şirket halinde kurulabilecekleri kanunda kabul edilmiştir. Türk kanunlarına tevfikan teşkil edilmiş ve edilecek bankaların anonim veya hisse senetli komandit veya limitet şirket

---

⁶¹⁷ A.g.k., Madde 13.

⁶¹⁸ A.g.k., Madde 14.

halinde olması şarttır. Hususi kanunlarla teşkil olunan bankalar ve emniyet sandığı bu kayıttan müstesnadır.⁶¹⁹

Mevduat kabulüne yetkisi olanlar dışındakilerin meslek edinerek mevduat kabul etmeleri yasaklanmıştır. Kimlerin mevduat kabul edebilecekleri ve bunlardan hangilerinin bu kanun hükümleri haricinde kalacağı saptanmıştır. Bu kanun mucibince mevduat kabulüne mezun olanlardan maada hiç bir fert ve müessese meslek edinerek mevduat kabul edemez. Ancak tasarruf sandıkları hakkındaki 1711 numaralı kanun hükmü mahfuz olduğu gibi resmi ve hususi daire ve müessese ve şirketler de sırf kendi memur ve müstahdemlerine ait olmak üzere sıhhi ve içtimai yardım, ihtiyat ve tasarruf temini maksatlar ile teşkil edilen sandıklar kendi azasına münhasır olmak üzere mevduat kabul edebilirler. Bu kabil sandıklar statüleri dahilinde faaliyette bulunmakla beraber mevcutlarının beş yüz liradan fazlasını milli bankalara tevdi etmeye mecburdurlar.⁶²⁰

Bankalardaki her türlü mevduatın sahibi tarafından son işlem veya talep tarihinden itibaren on yıl aranılmadığı takdirde, devlete verilmesine karar verilmiştir. On yıl gibi Türk Kanunlarının dava için zaman aşımı süresi olarak kabul ettiği bir süre içinde mevduat sahiplerinin ya ölmüş veya gaip olmuş veyahut mevduatı herhangi bir sebeple unutmuş olması gibi sebeplerle bankalardaki mevduatını aramaması sonucu olarak bunları bankalara terk etmek uygun görülmemiştir. Dolayısıyla, bunların söz konusu süre bitiminde Hazine'ye devredilmesi ve ancak sahiplerinin, varislerinin Hazine'ce aranılması ve ancak ilk ilan tarihinden itibaren dört yıl bitiminde devlet hesabına geçirilmesi düşünülmüştür. Bankalar ile emanet veya hesabı cari sureti ile para kabul edebilecek bilumum müesseselerde, mevcut nakdi ve aynı mevduat ile emanet ve hesabı cari şeklindeki her türlü matlubat için, bu banka ve müesseselerin her sene başı, hilafına tahriri talepleri olmadıkça, ashabi namına hesap hulasaları göndermeleri mecburidir. Bu kabil mevduat, emanet ve matlubattan en son talep veya muamele tarihinden itibaren, on sene geçtiği halde ashabi tarafından aranılmamış olanları, bu müddetin hitamından itibaren altı ay

---

⁶¹⁹ A.g.k., Madde 15.

⁶²⁰ A.g.k., Madde 16.

zarfında, banka ve müesseseler tarafından sahiplerinin isim ve hüviyetleri ve malum olan adresleri ve haklarının faizi ile beraber baliğ olduğu miktarlar gösterilmek sureti ile tanzim edilecek bir cetvel ile Maliye Vekaleti emrine, Merkez Bankası'na tevdi olunur. Merkez Bankası'na cetvel ile birlikte tevdi olunacak bu kabil haklar mezkur banka tarafından tevdi tarihinden itibaren dört sene müddetle muhafaza ve bu müddet zarfında sahip veya varislerini tahkika çalışmakla beraber her sene başı ashabı namına tebliğat icra ve gazeteler ile de sahip veya varislerinin bankaya müracaatları ilan olunur. Dört sene hitamında sahibi veya varisi çıkmayan mevduat, emanet ve hesabı cari matlupları, devlete intikal eder.⁶²¹

Bu kanunun uygulanmasını ve bankaları denetleme görevi Maliye ve İktisat Vekaletleri tarafından ortaklaşa atanan Yeminli Murakıplara verilmiştir. Ancak Yeminli Murakıpların bankalardan mevduat sahiplerinin isimlerini içeren listeleri istemeleri uygun görülmemiştir. Bu durum banka denetimini zayıflatıcı bir sonuç doğurmuştur. Bu kanun hükümlerinin tatbikine nezaret vazifesi ile mükellef olmak üzere Maliye ve İktisat vekaletlerince müştereken lüzumu kadar yeminli (Bankalar Murakıbbı) unvanlı memurlar intihap ve tayin olunur. Bu murakıplar yeminlerini İcra Vekilleri Heyeti huzurunda yaparlar. Bankalar murakıplarının haiz olacakları vasıfları ve şartları ve çalışma tarzları da Maliye ve İktisat Vekaletlerince müştereken tespit edilir. Bankalar murakıpları hiç bir suretle bankalardan mevduat sahiplerinin isimlerini havi cetvel isteyemezler. Bankalar murakıplarından teftiş ve murakabe münasebeti ile muttali olacakları sırları ifşa edenler Devlet teşkilat ve vazifelerinde ve bankalarda bir daha istihdam edilmezler. Bundan başka bu gibiler yüz liradan aşağı olmamak üzere bin liraya kadar ağır para cezası ve bir aydan aşağı olmamak üzere hapisle de cezalandırılırlar.⁶²²

Kanunla görevleri nedeniyle sahip oldukları bankaya ait sırları haklı bir sebep olmaksızın banka dışında açıklayan banka çalışanları ve Yeminli Murakıplar hapis ve ağır para cezasına mahkum edilmişlerdir. Bu kanun hükümlerine muhalif muamelelerde bulunan veya Maliye vekaleti yahut bankalar murakıpları tarafından

---

⁶²¹ A.g.k., Madde 17.

⁶²² A.g.k., Madde 19.

bu kanuna müsteniden istenen malumatı vermekten istinkaf veya bankalar murakıplarının serbestçe vazife görmelerine mümanaat eden bankaların salahiyyetli memurları ilk defasında yüz liradan aşağı olmamak üzere bin liraya kadar ağır para cezasına mahkum edilirler. Tekerrürü halinde bu ceza üç misline kadar çıkarılır ve mevduat kabulüne mezun olanların izinleri de Maliye Vekaleti'nce kaldırılabilir.⁶²³ Bilumum banka memurlarından mensup oldukları müesseseye ait sırları ifşa edenler veya müesseseye müteallik malumatı kendi lehlerine kullananlar üç aya kadar hapis veya bin liraya kadar ağır para cezası ile veya bu cezaların her ikisi ile cezalandırılırlar.⁶²⁴

4.3.Ödünç Para Verme İşleri Kanunu (ÖPVK)

2279 sayılı Ödünç Para Verme İşleri Kanunu⁶²⁵ ile genel olarak kredi maliyetinin kontrol altına alınması ve kredi piyasasına müdahale edilerek ödünç para işlerinin düzenlenmesi yoluna gidilmiştir.

Kalkınmakta olan diğer ülkelerdeki gibi Türkiye'de de tasarruf ve sermaye birikiminin yetersiz kalması girişilen hızlı iktisadi kalkınma çabasında kredi faizlerinin yükselmesine yol açmıştır. 1887 tarihli Murabaha Nizamnamesi ile yapılan sınırlı düzenleme devletin faiz konusunda gerekli müdahaleyi yapmasına imkan vermemiştir.

22 Mart 1887 (1303) tarihli bu nizamname 1864 veya 1280 tarihli ilk Murabaha Nizamnamesi'nin yerini almıştır. Bu nizamnamenin amacı, ülkedeki murabahacılık veya tefeciliğin önüne geçmektir. Denilebilir ki, ülkede bankacılıkla ilgili faaliyeti ilk defa sınırlayan ve bir düzen altına alan bu kanun 1280 tarihli Murabaha Nizamnamesi idi. Bu nizamnamenin ana hükümleri şu şekilde özetlenebilir:

---

⁶²³ A.g.k., Madde 19.

⁶²⁴ A.g.k., Madde 22.

⁶²⁵ **Kanunlar**, “2279 sayılı Ödünç Para Verme İşleri Kanunu”, 8 Haziran 1933, s.408-411. ve **Resmî Gazete**, 18 Haziran 1933, No.2430.

- 1) Azami faiz haddi % 9 olarak tespit edilmiştir. (md.9)
- 2) Ödenecek faiz miktarı borç ne kadar süreyle devam ederse etsin, anapara tutarını geçemezdi. (md.4)
- 3) Yapılan ikrazata bileşik faiz yürütülmesi yasaklanmıştır. Ancak 3 yıl içinde borçlu para ödemediği veya borçlu ve alacaklı 3 yıl içinde işleyen faizin anaparaya ilavesi hususunda anlaşmaları takdirde, sadece bu 3 yıl içinde olmak üzere bileşik faiz yürütülmesi esası kabul edilmiştir. Ancak tüccarlar arasındaki cari hesaptan doğan bileşik faizler Ticaret Kanunu'na uygun olmak üzere yukarıdaki kayıtlardan muaf tutulmuştur.⁶²⁶

Cumhuriyetin ilk on yılında bankacılık konusunda önemli gelişmeler kaydedilmesine rağmen, özellikle büyük şehirler dışında yetersiz sermaye ile çalışan esnaf, sanatkar ve küçük çiftçi gibi meslek gruplarına düşük faizle kredi açılmaması önemli bir sorun haline gelmiştir. 1887 de kabul edilen Murabaha Nizamnamesi'nin 1. maddesine göre, her türlü adi ve ticari borçlara uygulanacak maksimum faiz oranı yıllık yüzde 9 idi.⁶²⁷ Medeni Kanununun 767. maddesi murabaha hakkındaki hükümleri değiştirmeden kabul ettiği için anılan nizamname cumhuriyet devrinde de yürürlükte kalmış ve ancak 1 Ocak 1957 de yürürlüğe giren 6762 sayılı yeni Türk Ticaret Kanunu'nun 1473'üncü maddesi ile bu nizamnamenin "ticari işlere ait olan hükümleri" kaldırılmıştır.⁶²⁸

1920'lerde ve 1930'ların başlarında faizlerin çok yüksek oluşu yatırım yapmak isteyen girişimcilerin iş yapmalarını engellemiştir. 1933 yılının Mayıs ayında kaleme alınan ÖPVK'nın gerekçesinde vurgu, özellikle küçük iş sahipleri üzerinde olmakla birlikte, yüksek kredi faizinin ülke kalkınmasına engel olacağı belirtilmiştir. Ödünç Para Verme Kanunu'nun (ÖPVK) gerekçesinde aşağıdaki ifade yer almaktadır:

---

⁶²⁶ Süleyman Barda, **Para ve Kredi**, İstanbul, 1967, s.268-9.

⁶²⁷ Barda, a.g.e., s.268.

⁶²⁸ Tezer Öcal, **Türk Banka Sistemi**, Ankara, 1973, s.23.

“Milli istihsalimizin henüz ağır bir faiz altında olduğu görülüyor. Fakat denebilir ki, en ağır kredi şartları altında ezilenler küçük krediye ihtiyacı olanlardır. Muhtelif sebepler tahtı tesirinde mühim bir ekseriyeti bankaların faaliyet sahaları dışında kalan tacir, küçük sanatkar, küçük zürra (çiftçi) memur vesair halk tabakaları için mahdut miktardaki küçük kredi müesseseleri istisna edilecek olursa, hemen hemen tefecilerden başka müracaat edilecek kapı yoktur. Bunların aldıkları faiz ayda en aşağı yüze beşten başlayarak, yine ayda yüzde on raddesindedir (kadardır). Tefecilerle mücadele etmek için bir taraftan tefeciliği ve tefecileri çerçevelemek, diğer taraftan yeni kredi müesseseleri tesisi suretiyle fiilen ihtiyacı karşılamak lazımdır.”⁶²⁹

Kredi maliyetlerinin yüksekliği ve küçük esnafın kredi ihtiyacının karşılanması konuları, İsmet İnönü'nün de belirttiği üzere, Atatürk'ün kişisel görüşlerini büyük ölçüde yansıtan, en azından onun kontrolünden ve onayından geçen 1933 ve 1935 yıllarındaki CHP programlarında yer almıştır: “Kredide ucuzluk ve kolaylık temini başlıca emelimizdir. Küçük sanaatkar erbabını ve esnafı müşküller ve zaafılardan kurtarmak ve onları daha kuvvetli, emniyetli bir vaziyete koymak ve onlara kredi müesseseleri yaratmak düşündüğümüz esaslı noktalardandır. Küçük ve büyük sanayi, iptidai madde müstahsillerinin menfaatlerine de uygun himayeye nail olacaklardır. Tefeciliğe karşı savaşta bulunmak partimizin prensiplerindedir.”⁶³⁰

Ödünç Para Verme Kanunu ile bankaların kredi müşterilerine uygulayacakları kredi faizinin maksimum oranı saptanmıştır. Bu kapsamda bankaların en fazla yıllık yüzde 12 oranında kredi faizi uygulayabilmelerine izin verilmiştir.⁶³¹ Böylece yüksek faiz oranlarına cevaz verilmesi faizcileri aleni faaliyette bulunmaya teşvik etmek için zorunlu görülmüştür. Bu oran 1938'de yüzde 8.5'e indirilmiştir. Bankalar dışında borç faizinin yüzde 25'i aşması yasaklanmıştır. ÖPVK ile kredi müşterilerinin bankalardan daha kolay kredi alabilmelerinin yolu açılmıştır.⁶³²

Yasayla, faiz kazanmak için ödünç para verme işleriyle uğraşan gerçek ve tüzel kişilerin hükümetten izin alması zorunluluğu getirilmiştir. Ancak banka ve özel kanunlarla kurulmuş finans kuruluşları bu uygulamanın dışında tutulmuşlardır. Faizden para kazanmak için ödünç para verme işleri ile meşgul olan hakiki ve hükmi

⁶²⁹ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, a.g.e., s.299.

⁶³⁰ T.C.Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 490.1/63.242.5 nolu CHP ana prensipleri hakkında belge.

⁶³¹ Kanunlar, “2279 sayılı Ödünç Para Verme İşleri Kanunu”, 8 Haziran 1933. s.408-411.

⁶³² Korkut Boratav, Türkiye'de Devletçilik, Ankara, 1982, s.185

şahıslar bu kanun hükümlerine göre Hükümetten izin alırlar. Anonim, limited, kooperatif ve sermayesi eshama ayrılmış komandit şirketi şeklindeki bankalar ile hususi kanunlar mucibince yapılan teşekküller bu izin usulüne tabi değildir.⁶³³ Ödünç para verme işlerine tavassut edenler dahi ödünç para verenler gibi izin alırlar. Bu izin bir sene müddetle verilir. Ödünç para verme işlerine tavassut edenlerin ödünç para alanlardan her hangi bir nam ile tavassut ücreti almaları yasaktır.⁶³⁴

Ödünç para verme işleriyle uğraşan kişilere, her yıl belli bir zamanda devlete borçlulardan alınacak maksimum faiz oranı ile alınan borcun diğer koşullarının yer aldığı bir beyanname vermek zorunluluğu getirilmiştir. Bankalar ise sermayelerinden kredi olarak ayıracakları tutarları ve ticaret merkezlerini verecekleri beyannamelerde açıklamakla yükümlü kılınmışlardır. Ödünç para verme işleri ile uğraşanlar bu kanunun mer'iyetinden itibaren üç ay içinde ve bundan sonra her sene mayıs ayı içinde beyanname vermeğe mecburdurlar. Beyannamede borçlulardan alınacak faizin en yüksek haddi ve borçlulara tahmil edecekleri şartlar bildirilecektir. Anonim, limitet, kooperatif ve sermayesi eshama ayrılmış komandit şirketi şeklindeki bankalar, hususi kanunlar mucibince yapılan teşekküller müstesna olmak üzere diğer hükmi ve hakiki şahıslar ödünç para verme işlerine tahsis edecekleri sermayenin Türk lirası olarak miktarını ve ticari ikametgahlarını beyannamelerine kaydedeceklerdir.⁶³⁵ Süresi içinde beyanname vermeyenlerin izin belgeleri hükümsüz kalır. Müddeti içinde beyanname vermeyenlerin izin vesikaları iptal edilir.⁶³⁶

Beyannamelerin makbuz karşılığında mahallin en büyük mülkiye memuruna verilmesinden ve vilayetlerce ilgili kişilere izin belgesi verilmesinden sonra, bu kişiler beyannamelerin bir suretini ticaret merkezlerinde halkın görebileceği bir yere asmakla yükümlü tutulmuşlardır. Ödünç para verme işleri ile meşgul olanlar

---

⁶³³ **Kanunlar**, “2279 sayılı Ödünç Para Verme İşleri Kanunu”, 8 Haziran 1933. md.1. s.408.

⁶³⁴ A.g.k., Madde 13.

⁶³⁵ A.g.k., Madde 2.

⁶³⁶ A.g.k., Madde 8.

beyannamenin büyük harflerle yazılmış bir suretini ticari ikametgahlarına halkın görebileceği bir yere asmaya mecburdurlar.⁶³⁷

Beyannamedeki herhangi bir değişiklik ancak İktisat Vekaleti'nin onayı ile mümkün olup, bu durumda yeni bir izin belgesi verilerek bunun iş merkezinde ilan edilmesi şart koşulmuştur. Beyannameler üç nüsha olarak makbuz mukabilinde mahallin en büyük mülkiye memuruna verilir. Bu beyannameler üzerine kendisine vilayetlerce izin vesikası verilir. Beyannamelerin bir nüshası izin vesikası sureti ile birlikte İktisat Vekaletine, ikinci nüshası alakadar mal memurluğuna, üçüncü nüshası da kayıt ve ilan edilmek üzere Ticaret Sicili Memurluğu'na gönderilir. Senesi içinde beyannamelerindeki şartlarını değiştirmek isteyenler İktisat Vekaleti'ne müracaat ederler. Vekaletin muvafakati halinde kendilerine yeni bir izin vesikası verilir ve usulü dairesinde ilan edilir.⁶³⁸

Ödünç para veren kişiler yaptıkları ödünç para verme işlerini noterden tasdikli bir deftere ayrıntılı bir biçimde kaydetmekle ve bu defterlerin birer suretini de yıl sonunda İktisat Vekaleti veya valiliğe denetim için göndermekle sorumlu tutulmuşlardır. İzin usulüne tabi hakiki ve hükmi şahıslar yaptıkları ödünç para verme işlerini noterlikten tasdikli bir deftere müfredatı ile yazarlar. Bu defterler İktisat Vekaleti'nce her zaman tetkik olunabilir. Her ticari sene sonunda defterlerin birer sureti İktisat Vekaleti teşkilatı bulunan yerlerde bunlara, İktisat Vekaleti teşkilatı bulunmayan mahallerde valilere verilir.⁶³⁹

Ayrıca kendilerinden kredi alanlara kredinin tutarını ve şartlarını gösteren imzalı bir belge vermeleri de zorunlu idi. Ödünç para verme işleri ile uğraşanlar kendilerinden para alanlara verdikleri paranın miktarını ve şartlarını gösteren imzalı bir vesika vereceklerdir.⁶⁴⁰

Vadesiz mevduat faizinin yüzde 4,5'i, vadeli mevduat faizinin yüzde 6,5'i ve

---

⁶³⁷ A.g.k., Madde 4.

⁶³⁸ A.g.k., Madde 3 ve 5.

⁶³⁹ A.g.k., Madde 6.

⁶⁴⁰ A.g.k., Madde 7.

kredi faizinin yüzde 12'yi aşması durumunda aşan kısımların belli bir yüzdesinin İl Özel İdarelerine aktarılması hususu kanunda öngörmüştür.

<u>Faiz Farkı</u>	<u>Faiz Farkından İl</u>
<u>Aşan Kısım(%)</u>	<u>Özel İdaresine Ayrılan(%)</u>
12-15	25
15-18	35
18-20	50
20-25	90
26 ve üstü	100

İl Özel İdareleri tarafından bu şekilde toplanan faiz farklarının % 25'i borçlulara iade edilecektir. Ancak bu durum borçlunun ihbarı üzerine saptanırsa borçluya iade edilen pay %50'ye çıkacaktır.⁶⁴¹ Ödünç para verme işlerinde 15 nci maddede yazılı komisyon ve hesap masrafları da dahil olmak üzere en çok % 12 ye kadar (12 dahil) faiz alınabilir. Bundan fazla alınan faizlerin aşağıda gösterilen nispetler dahilindeki miktarları vilayet hususi idarelerine ait olup, bu idareler tarafından takip ve tahsil olunur. %12 den 15 e kadar alınacak faiz farkının % 25 i, % 15 den 18 e kadar alınacak faiz farkının % 35 i, % 18 den 20 ye kadar alınacak faiz farkının % 50 si, % 20 den 25 e kadar (25 dahil) alınacak faiz farkının % 90 ı, 25 den yukarıya alınacak faiz farkının tamamı birinci fıkra mucibince alınır. Bu suretle hususi idarelerce toplanılacak paralardan izin beyannamesine uygun olanlardan hasıl olacak mebaliğin % 25 i ve izin beyannamesi hilafında olup da borçlunun ihbarı üzerine tahakkuk ve tahsil edilenlerin % 50 si bu faizleri ödeyen borçlulara iade edilir. Hususi idareler tahsil ettikleri paralardan borçluları ilan usulü ile haberdar ederler. Alakadarlar ilan tarihinden itibaren altı ay zarfında müracaat ederek yukarıdaki fıkra mucibince kendilerine iade edilmesi lazım gelen hisseyi almazlarsa bu hisseler de hususi idarelere kalır.⁶⁴²

⁶⁴¹ TBMM Zabıt Ceridesi, i:67, 8.6.1933, c.1, s.91-93.

⁶⁴² A.g.k., Madde 9.

Tasarının faiz oranını saptayan maddesi, TBMM’de uzun tartışmalara neden olmuştur. Kanun, faiz haddine bir sınır getirmemiş olması yüzünden eleştirilmiştir. Gerçekten bu kanunla faiz hadlerine bir üst sınır getirilmiyordu. Yalnız fazla faiz, ödünç para verenin elinden alınıp, Özel İdarelere mal ediliyordu. Gerçekte, bu yasa çıktığında, yürürlükte olan Murabaha Nizamnamesi’nde yasal faiz haddi % 9 olarak sınırlandırılmıştı. Ama uygulanamıyordu, çünkü borç verenler, tanzim ettikleri borç senetlerinde ana borcu verdikleri paradan yüksek göstererek, istedikleri faiz oranını kolayca gerçekleştirebiliyorlardı. Bu kanunla yapılmak istenen, tefeci piyasasına daha yüksek bir faiz oranı olanağı vermek, buna karşılık, piyasayı örgütleyerek denetim altına almaktı. Yeni yasanın faiz hadleri ile ilgili hükümleri bankaları da bağlıyordu. Yasanın çıktığı günlerde tefecilerin yakalandıkları konusunda gazetelerde bazı haberler yer aldıysa da, TBMM’deki müzakerelerde sık sık ifade edildiği gibi, tefeciler yüksek faiz pratiğini sürdürmenin yolunu bulmakta gecikmemişlerdir.⁶⁴³

Ödünç para verme işleri hakkındaki 8 haziran 1933 tarih ve 2279 sayılı kanunun 9 uncu maddesi 1938 yılında aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir: Ödünç para verme işlerinde %8,5’den fazla faiz almak yasaktır. Ancak açık kredi şeklindeki muamelelerde %12’ye (12 dahil) kadar faiz alınabilir.⁶⁴⁴

Kabul eyledikleri vadesiz mevduata % 4,5’den fazla faiz verenler fazla verdikleri faizin aşağıda yazılı nispetler dahilindeki miktarı vilayet hususi idarelerince takip ve tahsil olunur: % 4,5’den % 6’ya kadar alınacak faiz farkından % 50’ si, % 6’dan % 7’ye kadar alınacak faiz farkından % 75’i, % 7’den (7 dahil) yukarı olanlardan alınacak faiz farkının % 90’ı.⁶⁴⁵

---

⁶⁴³ Tekeli ve İlkin, a.g.e., s.300.

⁶⁴⁴ “3399 Nolu Ödünç Para Verme İşleri Kanununun Bazı Maddelerini Değiştiren Kanun”, **Resmi Gazete**, 28 Mayıs 1938, Madde 1, No.3919.

⁶⁴⁵ **Kanunlar**, “2279 sayılı Ödünç Para Verme İşleri Kanunu”, 8 Haziran 1933. Madde 10.

Kabul eyledikleri altı ay ve daha uzun vadeli mevduata % 6,5'tan fazla faiz verenlerin fazla verdikleri miktar aşağıda yazılı nispetler dahilinde vilayet hususi idarelerince takip ve tahsil olunur: % 6,5'dan % 7'ye kadarından % 50, % 7'den % 8'e kadarından % 75, % 8'den yukarı olanlardan % 90. Bu vergilerin tamamı hususi idarelere aittir. Emlak ve Eytam Bankasının kanunu mahsusu mucibince eytam hesabı carisine verdiği faizler onuncu madde ile bu madde hükümlerine tabi değildir. Listesi İcra Vekilleri Heyeti kararı ile tertip edilecek tasarruf sandıklarının tevdiata verecekleri faiz haddi % 5'e kadar olabilir. Fazlası yukarıda yazılı hükme göre muamele görür.⁶⁴⁶

9,10. ve 11 inci maddeler mucibince vilayet hususi idarelerine verilecek paralar, tahsil edenler tarafından her ayın sonunda tahakkuk ettirilerek ertesi ayın ilk haftası içinde hususi idare sandıklarına yatırılır. Yatırılmazsa tahsili emval kanunu mucibince tahsil olunur.⁶⁴⁷

Kanuna göre, faiz kavramı içine vergiler hariç borçludan masraf ve komisyon adı altında sağlanan diğer kazançlar da dahildir. Faiz tabirinde, ödünç para verme mukabilinde borçludan muamele vergisi ile damga resminden başka komisyon ve hesap masrafı ve sair her ne nam ile olursa olsun alınan para dahildir.⁶⁴⁸ Bu hüküm 1938 yılında şu şekilde değiştirilmiştir: Faiz tabirinde, ödünç para verme mukabilinde borçludan komisyon ve hesap masrafı vesair her ne nam ile olursa olsun alınan para dahildir. Ancak tahakkuk eden sigorta, ardiye ve eksper ücreti ile damga resmi ve muamele vergisi faiz tabirinden hariçtir.⁶⁴⁹

Kanun, kamu hizmeti niteliğindeki bayındırlık ve sanayi yatırımları için büyük sermayeli bankaların açtıkları uzun vadeli kredilerden doğan faiz dışı gelirleri kapsam dışı tutarak banka kredisi ile sanayileşmeyi teşvik etmiştir. Sermayesi bir

---

⁶⁴⁶ A.g.k., Madde 11.

⁶⁴⁷ A.g.k., Madde 12.

⁶⁴⁸ A.g.k., Madde 15.

⁶⁴⁹ "3399 Nolu Ödünç Para Verme İşleri Kanununun Bazı Maddelerini Değiştiren Kanun", **Resmi Gazete**, 28 Mayıs 1938, Madde 3, No.3919.

milyon lira ve daha yukarı olan mali müesseselerin amme hizmet ve menfaatlerine ait olan Nafia işleri ile sınai ve ticari tesisat ve teşebbüsat için uzun vade ile açacakları kredilerle temin edecekleri kazançlar mukabilinde faizden başka alacakları kar ve menfaatler bu kanun hükmüne tabi değildir.⁶⁵⁰

Kanun hangi fiillerin tefecilik kapsamında olduğunu açıklamış ve aşağıdaki fiillerden herhangi birini gerçekleştiren kişiyi “tefeci” olarak tanımlamıştır: İzinsiz faizle ödünç para vermeyi alışkanlık haline getiren, beyannamelerinde yazılı faiz oranlarından fazla faiz alan, beyannamelerindeki şartları veya faiz oranlarını muvazaa ile gizleyen, kişilere tefeci denmiştir. Birinci madde mucibince izin usulüne tabi olup da izinsiz faizle ödünç para vermeyi itiyat eden ve beyannamelerinde yazılı faiz hadlerinden fazla faiz alan ve beyannamelerindeki şartları veya faiz hadlerini muvazaa ile gizleyen hakiki ve hükmi şahıslara tefeci denir.⁶⁵¹ Kanunla tefecilik yapanlar 1 aydan 1 yıla kadar hapse ve ağır para cezasına çarptırılmış ve 2 yıldan 5 yıla kadar kamu hizmetlerinden yasaklanmışlardır. Bu cezaların tecil edilmeyeceği belirtilmiştir. Tefecilik edenler bir aydan bir seneye kadar hapse ve (500) liradan (10.000) liraya kadar ağır para cezasına mahkum edilir. Ayrıca iki seneden beş seneye kadar amme hizmetlerinden memnuiyetlerine karar verilebilir. Bu cezalar tecil edilmez.⁶⁵² Tefecilik suçu ile mahkum olanların izin vesikaları iptal edilir. İptal keyfiyeti ticaret siciline kayıt ve usulü dairesinde ilan olunur.⁶⁵³ Tefecilik suçu ile mahkum olanlara tekrar izin verilmesi için mahkumiyetin infazından sonra üç senenin geçmesi şarttır. Tekerrürü halinde tekrar izin verilmez.⁶⁵⁴ Bu Kanunda yazılı suçların muhakemesine Sulh Mahkemelerince bakılır.⁶⁵⁵

Kanunun 14 üncü maddesi 1938 yılında şu şekilde değiştirilmiştir: Birinci maddeye göre izin almaya mecbur olan hakiki veya hükmi şahıslardan bu mecburiyete riayet etmeyerek ödünç para vermeği itiyat edenlere veya 9 uncu ve 15

---

⁶⁵⁰ **Kanunlar**, “2279 sayılı Ödünç Para Verme İşleri Kanunu”, 8 Haziran 1933. Madde 16.

⁶⁵¹ A.g.k.Madde 14.

⁶⁵² A.g.k.Madde 17.

⁶⁵³ A.g.k.Madde 18.

⁶⁵⁴ A.g.k.Madde 19.

⁶⁵⁵ A.g.k.Madde 20.

inci maddeler hükümlerine aykırı hareket edenlere ve beyannamelerindeki şartları ve faiz hadlerini muvazaa ile gizleyenlere tefeci denir.⁶⁵⁶

4.4.Bankalar Kanunu

Bankaların, ulusal ekonomideki önemli yeri ve ulusal tasarruf ile yakın ilişkisi dikkate alınarak, tüm yönleriyle ele alındığı ana bir kanun ile düzenlenmesi gerekli görülmüş ve Mevduatı Koruma Kanunu 1.6.1936 tarih ve 2999 sayılı Bankalar Kanunu⁶⁵⁷ ile yürürlükten kaldırılmıştır. Bankalar Kanunu tüm bankacılık faaliyetlerini düzenlemiştir. Kanuna göre, banka kuruluşları izne bağlanmış, kuruluş biçimleri belirlenmiş, karşılık ayırma hükme bağlanmış, kredi açmada uyulacak şartlar düzenlemiştir.

Mevduatı Koruma Kanunu sadece yirmi beş maddeden oluşmasına rağmen Bankalar Kanunu tam altmış dokuz maddeden oluşmuştur. Kanun birkaç maddesi hariç, değiştirilmeden 1958 yılına kadar yirmi iki yıldan fazla bir süre yürürlükte kalmıştır.

Bu kanun da kapsamlı gözükmese de bankaların denetlenmesi işini tam olarak yerine getirememiştir. Çünkü getirdiği denetleme imkanları çok sınırlı kalmıştır.⁶⁵⁸ Kanunda en önemli denetleme organı olan Yeminli Banka Murakıplarının faaliyeti 40 inci madde ile adeta imkansız hale getirilmiştir. Anılan madde aynen şöyle idi: *"Yeminli murakıplar, hiçbir suretle Bankalardan mevduat sahiplerinin isimlerinin bildirilmesini isteyemezler. Bankalardan kredi, kefalet, teminat vs. banka muamele ve hizmetlerinin müfredatı ve alakalıların isimleri ve hesapları hakkında da malûmat talep edemezler."* Bu madde kanunu hazırlayanların liberal iktisat anlayışına bağlı olmaları ile açıklanabilir. Bu kanunun gerekçesinden

---

⁶⁵⁶ "3399 Nolu Ödünç Para Verme İşleri Kanununun Bazı Maddelerini Değiştiren Kanun", **Resmi Gazete**, 28 Mayıs 1938, Madde 2, No.3919.

⁶⁵⁷ **Kanunlar**, "2999 sayılı Bankalar Kanunu", 1 Haziran 1936, s.362-376 ve **Resmi Gazete**, 9 Haziran 1936, No.3325.

⁶⁵⁸ Akgüç, a.g.e., s.172-3.

anlaşılmaktadır : *"Kredi mevzuu gibi nazik ve muğlak bir işe yeminli de olsa devlet murakıplarının direkt müdahalesi, tahriri ve şifahi istihzahlarda bulunması istihdaf edilen maksat ve gayeyi temin edemeyeceği gibi aksine banka ve kredi sisteminde lüzumsuz sarsıntı tevlit edebilir"*. Kısaca Bankalar Kanunu'na riayet edip etmemek adeta bankaların isteğine bırakılmıştır. ⁶⁵⁹

Türk kanunlarına göre kurulmuş ve kurulacak bankalar ile yabancı ülkelerde kurulmuş olup, Türkiye'de şube açmak suretiyle faaliyette bulunan veya bulunacak bankalar bu kanunun hükümlerine tabi olmuşlardır. Türk kanunlarına göre kurulmuş ve kurulacak bankalar ile ecnebi memleketlerde teşekkül etmiş olup Türkiye'de şube açmak sureti ile faaliyette bulunan veya bundan sonra Türkiye'de şube açarak faaliyete geçecek olan bankalar bu kanun hükümlerine tabidirler. ⁶⁶⁰

Bankacılık işlemleri yapmak isteyen kuruluşlar, bu işlemleri yapabilmek için, Maliye ve İktisat Vekaletleri'nin bu konuda verecekleri ortak bir izne tabi tutulmuşlardır. ⁶⁶¹ Ülkenin mali ve ekonomik hayatında bankaların oynadığı rolün önemi dikkate alınarak bu kuruluşların faaliyeti her iki vekaletin ortaklaşa verecekleri izne bağlanmak suretiyle hükümetin bankaların kuruluş ve faaliyetini yakından takip etmesi sağlanmıştır.

"Banka" kelimesinin her isteyen tarafından her çeşit iş için ticaret unvanı olarak kullanılabilmesi, kamu vicdanında bu kelimenin çağrıştırdığı anlamdan tasarruf sahipleri aleyhine bazı kötü niyetli kişilerin faydalanmaya kalkışmaları olasılığına karşı, ancak bu kanunun çerçevesine giren mali kuruluşlar ile sınırlandırılmıştır. Banka muameleleri yapmak üzere teşekkül edecek limited ve hisse senetli komandit şirketler dahi anonim şirketler hakkındaki Ticaret Kanunu'nun 280 inci maddesinde yazılı mezuniyet usulüne tabidirler. Bu mezuniyet anonim, limited ve hisse senetli komandit şeklindeki banka şirketlerine Maliye ve İktisat Vekillerinin müşterek teklifleri üzerine verilir. Türkiye'de banka muamelesi yapacak

⁶⁵⁹ Hazim Atif Kuyucak, **Para ve Banka**, İ.Ü.Yayı, İstanbul, 1948, s.397-99.

⁶⁶⁰ 2999 sayılı Bankalar Kanunu, Madde 1, **Resmi Gazete**, Sayı.3325, 9 Haziran 1936, s.1.

⁶⁶¹ A.g.k., Madde 2.

ecnebi şirketlerle sermayesi Devlete ait ecnebi bankalar dahi Türkiye’de teessüslerinden evvel Maliye ve İktisat Vekaletlerinin müşterek teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti’nden hususi bir mezuniyet istihsaline mecburdurlar. Yukarıdaki fıkralarda yazılı mezuniyeti almamış olanlar ticaret unvanlarında banka kelimesini kullanamazlar ve banka muamelesi de yapamazlar. ⁶⁶²

Kanun aynen “banka” kelimesinde olduğu gibi, "milli banka" kavramının da gelişigüzel ticaret unvanı olarak kullanılmasına engel olmak istemiştir. Türk kanunlarına göre kurulmuş, sermayesi TL olarak konulmuş ve sermayesinin çoğunluğu ve denetimi Türklere ait olan bankalar “milli banka” olarak tanımlanmıştır. Türk kanunlarına göre teşekkül etmiş ve sermayesi Türk lirası olarak konulmuş ve sermayesinin ekseriyeti ve murakabesi Türklere ait olan bankalara Milli Banka denir. ⁶⁶³

Bankaların ancak anonim, limited veya hisse senetli komandit şirket halinde kurulacağına ilişkin hüküm bu ticari şirket şekillerinin daha güvenilir olduğu görüşüne dayanmıştır. Özel yasalarla kurulan bankaların (Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası, Emlak ve Eytam Bankası, İş Bankası, TCMB, Ziraat Bankası, Sümer Bank, Halk Bankası, Osmanlı Bankası, Belediyeler Bankası ve Etibank) kuruluş şekilleri “güvenilir” bulunduğundan, bunlar yukarıdaki madde hükmünden istisna edilmişlerdir. Birinci maddede yazılı bankaların anonim, limited veya hisse senetli komandit şeklinde şirket olmaları şarttır. Hususi kanunlarla teşkil olunan bankalar ve Emniyet Sandığı ile sermayesi tamamen yabancı bir Devlete ait bankalar bu hükümden müstesnadır. ⁶⁶⁴

Kanunun yayımından sonra açılacak her bir yeni şube için ayrıca izin alınması, Türk ve yabancı bankaların Maliye ve İktisat vekaletlerine birer beyanname

---

⁶⁶² A.g.k., Madde 3.

⁶⁶³ A.g.k., Madde 44.

⁶⁶⁴ A.g.k., Madde 2.

vermeleri ve bu beyannamelerde banka unvanı, kuruluş tarihi, merkez ve şube yerlerinin isimleri, nominal ve ödenmiş sermayeleri, yedek akçe tutarları, işlem türleri bilgilerinin yer alması zorunluluğu getirilmiştir. Yabancı bankaların Türkiye'ye ayırdıkları sermayeyi "aynı" olarak tesis edemeyip "nakit" olarak TL'ye çevirdikten sonra sermaye hesabına kaydetmeleri zorunluluğu getirilmiştir. Türk kanunlarına göre kurulmuş ve kurulacak bankalarla ecnebi memleketlerde teşekkül edip Türkiye'de şube açmak sureti ile çalışan ve çalışacak olan bankalar bu kanunun neşrinden sonra açacakları her şube için izin almaya mecburdurlar. Birinci maddede yazılı bankalardan bugün mevcut olanlar bu kanunun neşri tarihinden, bundan sonra kurulacak ve faaliyete geçecek olanlar teessüsleri tarihinden itibaren iki ay içinde Maliye ve İktisat Vekaletlerine birer beyanname vermeye mecburdurlar. Bunlardan: 1- Türk kanunlarına göre kurulmuş ve kurulacak bankaların beyannamelerinde: A) Bankanın unvanı ve tesis tarihi, B) Türkiye'de ve ecnebi memleketlerdeki merkez ve şubelerinin buldukları mahallerin isimleri, C) Sermayesi miktarı ile bunun ne kadarının tediye edilmiş ve ne kadarının henüz tediye edilmemiş bulunduğu, Ç) Muhtelif nevi ihtiyat akçelerinin miktarları, D) İştigal ettiği muamele nevileri gösterilir. Bu beyannameye bankanın teşekkülüne ait vesikaların musaddak suretleri ile son bilançosu bağlanır. 2- Ecnebi memleketlerde teşekkül etmiş olup Türkiye'de şube açmak sureti ile faaliyette bulunan veya bundan sonra Türkiye'de şube açarak faaliyete geçecek olan bankalar beyannamelerinde: A) Bankanın unvanı ile hangi memleket kanununa göre teşekkül ettiğini ve merkezinin bulunduğu mahalli, B) Türkiye dahilindeki şubelerin buldukları mahaller ile bunların açılma tarihlerini, C) Türkiye'deki şubelerine bu kanun mucibince tahsis ettikleri tediye edilmiş sermaye miktarını, Ç) İştigal ettikleri muamele nevilerini, D) Bankanın hangi tarihte teessüs ettiğini, E) Sermaye miktarı ile bunun ne kadarının tediye edilmiş ve henüz ne kadarının tediye edilmemiş bulunduğunu, F) Muhtelif ihtiyat akçelerinin miktarlarını, G) Merkezi bulunan memleketlerle diğer memleketlerdeki şubelerinin buldukları mahallerin isimlerini gösterirler ve şubelerinin açılmasına müteallik vesikaların musaddak suretlerini bu beyannamelere bağlarlar. Bu bankaların, Türkiye'deki şubelerine tahsis ettikleri tediye olunmuş sermaye Türk parasına nakit

olarak tahvil ve sermaye hesabına ithal edilir.⁶⁶⁵

Ayrıca, Türkiye’de birden çok şubesi olanların bunlardan birini beyannamede idare merkezi olarak belirlemeleri yükümlülüğü getirilmiştir. Türkiye’de şube açmak suret ile faaliyette bulunan ecnebi bankalardan bu gün Türkiye’de birden fazla şubesi faaliyette bulunanlar bu kanunun neşri tarihinden, bundan sonra birden fazla şube açmak sureti ile faaliyette bulunacaklar ikinci şubelerini açtıkları tarihten itibaren bir buçuk ay içinde Maliye ve İktisat Vekaletlerine ayrıca birer beyanname vererek Türkiye’deki şubelerinin birini diğer şubeleri temsile mezun ve yetkili idare merkezi olmak üzere tayine mecburdurlar.⁶⁶⁶

Mevduat kabulü konusunun ekonomik önemi nedeniyle, genel denetim açısından bütün ticari şirketlerle ilgilenen İktisat Vekaleti’ne bankalara verilecek mevduat kabulü izninde, Maliye Vekaleti ile ortaklaşa yetki ve sorumluluk verilmiştir. Bu kapsamda, bankaların verdikleri beyannameler üzerinde yapılacak inceleme sonucunda, ilgili bankanın mevduat kabul edip etmeyeceğine her iki bakanlık ortaklaşa karar vermiştir. Verilecek beyannameler üzerine Maliye ve İktisat Vekaletleri bu kanun hükümlerine göre her bankanın mevduat kabulüne salahiyetli olup olmadığını birlikte tayin ve beyannamelerin tevdi tarihinden itibaren iki ay içinde keyfiyeti kendilerine tebliğ ederler.⁶⁶⁷

Bankaların mevduat kabul etme hacmine, ödenmiş sermayeleri ve yedekleri toplamına göre bir sınır getirilerek mudilere bir güvence sağlanmıştır. Mevduatı Koruma Kanunu’nda da yer alan bu ilke ve şehir nüfuslarına göre eskiden saptanmış olan asgari şube sermayesi (Şehirler nüfuslarına göre dört gruba ayrılmış ve her grupta yer alan bir banka şubesi için asgari sermaye şartı getirilmiştir.) tutarları bu kanunla aynen korunmuştur. Böylece, küçük bankaların emniyetli, tedbirli ve ölçülü çalışmaları sağlanmıştır. Ayrıca, yabancı bankaların kendi ülkelerinden pek az

---

⁶⁶⁵ A.g.k., Madde 4 ve 5.

⁶⁶⁶ A.g.k., Madde 6.

⁶⁶⁷ A.g.k., Madde 7.

sermaye getirip Türk mevduatını yabancılar lehine kullanmaları önlenmiştir.⁶⁶⁸ Mevduat kabul edebilmek için Türk kanunlarına göre teşekkül eden bankaların tediye edilmiş sermayeleri ile bilumum ihtiyat akçeleri baliğinin ve ecnebi memleketlerde teşekkül edip Türkiye’de şube açmak sureti ile faaliyette bulunan bankaların Türkiye’deki şubelerine tahsis ettikleri tediye edilmiş sermaye miktarlarının ilk tesis masrafları hariç olmak üzere: Nüfusu 250 binden fazla olan şehirlerde en az bir milyon lira, Nüfusu 100 binden fazla ve 250 binden aşağı olan yerlerde en az 500 bin lira, Nüfusu 50 binden fazla ve 100 binden aşağı olan yerlerde en az 125 bin lira, Nüfusu 50 binden aşağı olan yerlerde en az 50 bin lira olması şarttır. Muhtelif şehirlerde şubeleri bulunan bankalar için bu madde mucibince istenilen sermaye haddi, merkez ve şubelerinin buldukları şehirlere ait hadler ayrı ayrı hesap ve cem edilmek sureti ile tespit olunur. Bir şehirdeki şubeler bu hadlerin hesabında bir şube itibar olunur.⁶⁶⁹

Kanunla, İdare Komitesi adlı yeni bir organ oluşturulmuştur. Genel Müdürlük ile İdare Meclisi arasında yer alan bu komite, işlerin İdare Meclisi’ne havalesinden doğacak zaman kayıplarını önleyen, İdare Meclisinin iki üyesi ve Genel Müdür’den oluşan üç kişiden oluşan karar verici bir organ olup, bankanın işlemleri ile sürekli olarak ilgilenmek ve böylece Genel Müdürlük ile İdare Meclisi arasındaki zayıf iletişimin sakıncalarını gidermek üzere oluşturulmuştur. Yabancı bankaların Türkiye’deki idare merkezlerinde kuracakları İdare Komitesi de daimi bir tarzda çalışmak üzere bankanın merkez şube müdürü dahil üç kişiden oluşmuştur. Türkiye dışında bulunan bir kişinin bu göreve atanması yasaklanmıştır. Böylece, sorumlu makamın idare merkezinde bulunması sağlanmıştır. Anonim şirket olarak kurulan bankalarda Ticaret Kanunu’nda gösterilen idare uzuvlarından başka bu kanunda yazılı vazifeleri ifa etmek üzere idare meclisi tarafından idare meclisine dahil olanlar arasından seçilen iki aza ile umumi müdürden oluşan üç kişilik bir idare komitesi bulunur. Banka Umum Müdürü İdare Meclisi’nin tabii azasıdır. Ticaret Kanunu’nun İdare Meclisi’ne verdiği yetkiler mahfuzdur. Limited veya hisseli komandit şirket şeklinde kurulan bankalarda idare komitesi Ticaret Kanunu ve esas

⁶⁶⁸ Haldun Derin, **Türkiye’de Devletçilik**, İstanbul, 1940, s.50.

⁶⁶⁹ A.g.k., Madde 8.

mukavelenameleri hükümlerine göre umumi heyetleri veya şerikleri tarafından seçilecek iki zat ile şirketin müdüründen oluşur. Ecnebi bankaların Türkiye'deki idare merkezlerinde idare meclisi ve idare komitesi salahiyet ve mesuliyetini haiz olmak üzere bankanın merkez müdürünün dahil bulunduğu ayrıca üç kişilik bir idare uzvu tesis olunur.⁶⁷⁰

İdare Komitesi'nin faaliyetlerinin İdare Meclisi tarafından sürekli denetlenmesi ve Komite kararlarının noterden onaylı bir deftere kaydedilip, tüm üyelerce imzalanması zorunluluğu, banka yönetiminden sorumlu olanların kolayca izlenmesini mümkün kılmıştır. İdare Meclisi, İdare Komitesi'nin faaliyetini murakabe etmekle mükelleftir. İdare Meclisi azalarından her biri İdare Komitesi'nden, bu komitenin faaliyeti hakkında her türlü malumatı istemeye, münasip göreceği her nevi kontrolü yapmaya salahiyetlidir. İdare Komitesi kararları, aralarında açık bırakılmamak ve satır aralarında çıkıntı olmamak şartı ile Ticaret Kanunu'nun 69 uncu maddesi mucibince tasdik edilmiş bir deftere kayıt edilir ve her kararın altı komite reis ve azaları tarafından imzalanır.⁶⁷¹

İdare Komitesi kararlarının direkt uygulanması için bu kararların oybirliği ile alınmış olması zorunluluğu getirilmiş ve böylece bir taraftan bu kararların alınmasında büyük bir sağduyu freni konmuş, diğer taraftan çoğunlukla alınan kararların uygulanması İdare Meclisi'nin onayına tabi tutularak Meclisin banka yönetiminde birinci derecede sorumlu olduğu ima edilmiştir. İdare komitesinin ittifakla verdiği kararlar doğrudan doğruya, ekseriyetle verdiği kararlar idare meclisinin tasvibinden sonra infaz olunur. Her hangi bir içtimaa iştirak edemeyecek surette mazereti zuhur eden idare komitesi azası yerine vazife görmek üzere, anonim şirketlerde idare meclisi ve limitet ve hisseli komandit şirketlerde umumi heyetler veya şerikler tarafından iki de yedek aza seçilir.⁶⁷²

Bankaların İdare Meclisi ve İdare Komitesi başkan ve üyelerinin,

---

⁶⁷⁰ A.g.k., Madde 9 ve 10.

⁶⁷¹ A.g.k., Madde 11 ve 12.

⁶⁷² A.g.k., Madde 13.

murakıplarının ve imza yetkisine sahip müdür ve memurlarının doğrudan ve dolaylı olarak bankadan kredi almaları, lehlerine kefalet ve teminat verdirmeleri yasaklanmıştır. Bir bankanın idare meclisi ve idare komitesi reis ve azalarının ve murakıplarının ve banka adına imza koymaya salahiyyetli müdür veya memurların doğrudan doğruya veya muvazaa yolu ile bankadan her ne şekilde olursa olsun kredi almaları, bankaya lehlerine olarak kefalet veya teminat verdirmeleri yahut menfaat rabitası ile bağılı oldukları eşhas ve müesseseler lehine kredi, kefalet veya teminat verilmesini temin ettirmeleri ve bankaların da bu nevi muameleleri yapmaları yasaktır. Bankalar, kendi memurlarına gerek doğrudan doğruya ve gerek muvazaa yolu ile ödünç para ve lehlerine teminat veremezler ve kefil olamazlar.⁶⁷³ Bir bankanın kendi tesis ettiğı veya sermayesinin en az % 25 ine malik olmak şartı ile şerik bulunduğu bir müessese idare meclisinde bulunan kimseler aynı zamanda bu bankanın idare meclisinde bulunacak olurlarsa idare meclisinde buldukları müessesenin banka ile muamele yapması memnu değildir. Bir bankanın idare meclisi ve idare komitesi reis ve azaları Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanununun 245 inci maddesinin 3 numaralı bendinde yazılı derecelerde karabeti bulunan kimselere taalluk eden kredi, teminat ve kefalet taleplerinin müzakeresine iştirak edemezler ve bu işler hakkında rey veremezler.⁶⁷⁴

Kanunla, para ve hapis cezasından başka, bankanın iflası halinde, banka idaresi görev ve yetkisini yerine getirenlerden, bu kanun hükümlerine aykırı hareket etmiş olanlar hakkında iflas hükümleri tatbik edilmiştir. Bu şekilde müflis sayılanlar hiç bir bankanın idare meclisi ve komitesinde üye, denetçi ve müdür olamazlar. Bir bankanın iflası halinde o bankanın idare meclisi, idare komitesi reis ve azaları ile imzaları bankayı ilzam eden müdür ve memurların bu kanuna aykırı hareketleri iflasa sebep olmuş ise Maliye ve İktisat Vekillikleri ile bu vekillikleri temsil eden makamların talebi üzerine bunların da şahsen iflaslarına karar verilir ve haklarında İcra ve İflas Kanununun 5, 6 ve 7 nci bapları hükümleri tatbik olunur.⁶⁷⁵

---

⁶⁷³ A.g.k., Madde 14 ve 17.

⁶⁷⁴ A.g.k., Madde 15 ve 16.

⁶⁷⁵ A.g.k., Madde 62.

Kanun, bankaların kendi kendilerini sıkı ve ciddi bir denetime tabi tutmalarını teşvik etmiş, konulan cezaların ağırlığı ve bunların tespitinin kolaylığı bu denetimi kuvvetlendirmiştir. Kanun, banka yönetici ve çalışanlarının bu kanun hükümlerine aykırı olarak yaptıkları eylemleri denetçilerin belgelere dayanarak Genel Kurula hitaben düzenledikleri bir raporda belirtmelerini ve bu raporun bir suretini Maliye ve İktisat Vekaletleri'ne göndermelerini zorunlu kılmıştır. Kanun, denetçilerin Genel Kurula hitaben düzenleyecekleri raporlarda yer alan konuların belgelere dayanmasını istemektedir. Ticaret Kanunu hükümlerine göre seçilen murakıplar banka İdare Meclisi, İdare Komitesi Reisi ve azaları ile müdür ve memurlarının bu kanun hükümlerine ve bankanın esas mukavelesine aykırı hareketlerini gördükleri takdirde bunları vesikalara dayanarak şirket Heyeti Umumiye'sine hitaben tanzim edecekleri raporda zikretmeye mecburdurlar. Bu murakıplar raporlarının birer suretini Maliye ve İktisat Vekaletleri'ne gönderirler.⁶⁷⁶ Böylece, yöneticiler ile aralarındaki şahsi çatışmalardan dolayı bankanın itibarının sarsılmasına kadar gidebilecek keyfilikten denetçileri alıkoymuştur. Raporlardaki belgelere dayanmayan keyfi ve gerçek dışı beyandan, bu raporları hazırlayan denetçiler sorumlu tutulmuşlardır. 18 inci madde hükmüne aykırı hareket edenler elli liradan beş yüz liraya kadar ağır para cezasına mahkum edilirler.⁶⁷⁷

Kanun, bankaların kredi işlemlerine ait bölümde hem bankaların emniyet ve likiditesini arttırmak, hem de ekonomik büyüme sürecinde bu gelişmeyi gereksiz bir kredi darboğazı ile kesmemek amaçlarını izlemiş; Bankaların girişimci yönlerini sınırlamamış ve çalışma alanlarını daraltmamış, bankaların karlılıklarını da gözetmiştir. Çünkü, bankaların itibarları, karlılık oranına da bağlı görülmüştür.

Bir bankanın herhangi bir şahsa, ödenmiş sermayesi ve yedekleri toplamının yüzde onundan fazla kredi vermesi yasaklanmıştır. Bu oran devlet tahvili rehni karşılığı verilen kredilerde yüzde altmış, ihracat vesaik mukabili kredilerde yüzde yirmi ve ticari mal mukabili kredilerde ise yüzde on beş olarak kabul edilmiştir. Ancak devlet kuruluşları, devletin ulusal sanayi iştirakleri veya devletin

---

⁶⁷⁶ A.g.k., Madde 18.

⁶⁷⁷ A.g.k., Madde 50.

sermayesinin yarısından fazlasına sahip olduğu şirketler, özel yasalara dayanan işlemler, hazine bonosu iskontosu, teminatı nakit veya devlet tahvili olan teminat mektupları, bankalar arası işlemler, yabancı bankaların kefaleti ile verilen kefalet mektupları bu maddeye istisna teşkil etmiştir. Bir banka, hakiki veya hükmi bir şahsa nakit, mal, kefalet ve teminat şekil ve mahiyetinde veya her hangi bir şekil ve surette kendi tahsil edilmiş sermaye ve ihtiyat akçelerinin % 10 undan fazla kredi veremez. Ancak altın veya dahili istikraz tahvilatı terhini mukabilinde açılacak kredilerde bu haddin % 60 a, ihracat mallarına ait vesaik mukabilinde açılacak kredilerde % 20 ye, ticaret malları mukabilinde açılacak kredilerde % 15 e çıkarılması caizdir. Aşağıdaki fıkralarda gösterilen muameleler yukarıdaki fıkralardaki sınırlamalara tabi değildir:

A) Devletle veya hükmi şahsiyeti haiz Devlet müesseseleri ile veya sermayesi Devletçe mevzu bankalarla müştereken hissedar buldukları milli sanayi iştirakleri, B) En az % 51 nispetinde sermayesine sahip buldukları müesseselerle yapacakları muameleler, C) Hususi kanunlarla vazedilen hükümlere göre yapılan muameleler, D) Maliye Vekaleti ile yapılan muameleler, E) Vadesinin hululüne en fazla iki sene kalan Hazine bonolarının iskontosuna ait muameleler, F) Karşılığı nakit veya Devlet dahili istikraz tahvilatı olan teminat mektuplarına ait muameleler, G) Bankaların kendi aralarındaki muameleler, H) Maliye ve İktisat Vekaletlerinin kabul edecekleri ecnebi bankaların mukabil kefaleti ile verilen kefalet mektupları.⁶⁷⁸

Yüzde onluk sınır içinde kalmak kaydıyla bir kişiye açılan kredinin tutarına göre sırasıyla şube müdürü, Genel Müdür, İdare Komitesi veya İdare Meclisi kararlarıyla verilmesi kabul edilmiş, son iki halde genel müdürlüğün yazılı kredi teklifi gerekli görülmüştür. A - Hakiki veya hükmi bir şahsa verilecek nakit, mal, kefalet ve teminat şekil ve mahiyetinde veya her hangi bir şekil ve surette yekunu tediye edilmiş sermayenin yüzde onunu geçmeyen ve 25 bin liradan az olan krediler banka esas mukavelesinin ve dahili nizamnamesinin koyduğu kayıt ve şartlara göre banka umum müdürlüğünce veya kendilerine verilen salahiyet dahilinde şube müdürlüklerince açılır. B) Hakiki veya hükmi bir şahsa verilecek nakit, mal, kefalet ve teminat şekil ve mahiyetinde veya her hangi bir şekil ve surette yekunu tediye

---

⁶⁷⁸ A.g.k., Madde 19.

edilmiş sermayenin %10'unu geçmemek üzere 25 000'den fazla ve 200 bin liradan az olan krediler banka umum müdürünün tahriri teklifi ve idare komitesinin kararı ile açılır. C) Hakiki veya hükmi bir şahsa verilecek nakit, mal, kefalet ve teminat şekil ve mahiyetinde veya her hangi bir şekil ve surette yekunu 200 000 lirayı geçen krediler umum müdürün tahriri teklifi üzerine münhasıran idare meclisinin kararı ile açılır. Tediye edilmiş sermayesi 200 000 liradan aşağı bulunan bankalarda A, B, fıkralarında zikredilen hadler 2 000 ve 5 000 liradır.⁶⁷⁹

Açık kredilerde ise Genel Müdürlüğün teklifi ve İdare Meclisi'nin kararı zorunlu kılınmıştır. Hadleri ne olursa olsun açık yani karşılıksız kredi hesabı carileri banka Umum Müdürlüğü'nün teklif ve idare meclisinin kararı ile açılır. Kefalet veya teminat mukabili açılacak borçlu cari hesaplar için salahiyetler idare meclisince tespit edilir.⁶⁸⁰

Bankaların ödenmiş sermaye ve yedekleri toplamına kadar, doğrudan veya iştirak ederek sanayi işlerine girebilmeleri kanunla uygun görülmüş; Ancak ülkenin hızla sanayileşmesi ihtiyacı dikkate alınarak, devlet kurumları ve devletin bankalarla ortak olduğu ulusal sanayi (maden ve orman işletmeleri dahil) şirketlerinde böyle bir sınırlama kabul edilmemiştir. Bankalar doğrudan doğruya veya iştirak tariki ile sanayi işlerine, tediye edilmiş sermaye ve ihtiyat akçelerinin yekununu aşmayan bir miktara kadar girebilirler. **Ancak Devletle veya hükmi bir şahsiyeti haiz Devlet müesseseleri ile veya sermayesi Devletçe mevzu bankalarla müştereken hissedar buldukları milli sanayi iştirakleri bu kayda tabi değildir.**⁶⁸¹

Bankaların ticaret amacıyla gayrimenkul alım-satımı yapmaları yasaklanmış; Ancak, alacaklarını sağlamlaştırmak için gayrimenkul ipoteği alabilmelerine izin verilmiştir. Bankaların alacaklarından dolayı edindikleri gayrimenkulleri beş yıl içinde elden çıkarmaları gerekli görülmüştür. Bankalar, ticaret maksadı ile gayri menkul alım ve satımı ile meşgul olamazlar; gayri menkul üzerine ödünç para veremezler. Ancak alacaklarını sağlamlaştırmak maksadı ile munzam teminat olarak

---

⁶⁷⁹ A.g.k., Madde 20.

⁶⁸⁰ A.g.k., Madde 21.

⁶⁸¹ A.g.k., Madde 22.

gayrı menkul ipoteği alabilirler. Bankalar, kendi işleri için lüzumlu olan gayrı menkuller müstesna, alacaklarından dolayı temellük mecburiyetinde kaldıkları gayrı menkulleri temellük tarihinden itibaren beş sene içinde elden çıkarırlar. Bu elden çıkarmanın imkansız veya banka için büyük zararı mucip olacağı hallerde müddet, İktisat Vekilliğinin kararı ile ihtiyaca göre uzatılabilir. Hususi kanunlara göre gayrı menkul üzerine ikraz için teşekkül etmiş bankalarla Emniyet Sandığı bu maddenin birinci fıkrası hükmünden müstesnadır.⁶⁸²

Bankalar, verecekleri ticari krediler nedeniyle kredi borçlularından en son mali durumlarını gösteren ve yetkililerince imzalanmış bir hesap vaziyetini almak ve borçluların hesaplarını incelemek zorunda tutulmuşlardır. Kanun bu incelemeyi zorunlu tutmakla, bankalar için kuvvetli bir güvenlik önlemi oluşturmuştur. Bu zorunluluk kredi müşterilerini azami derecede düzgün defter tutmaya yönelterek ticaret hayatında disiplin sağlamıştır. Tarımsal krediler ve küçük esnaf kredileri bu hükmün dışında kalmıştır. Bankalar, Devlet ve Devlet müesseseleri ile olan veya 500 lirayı geçmeyen muameleler ile kote esham ve tahvilat veya altın terhini mukabilinde açılacak krediler ile Ziraat Bankasınca verilecek zirai krediler hariç olmak üzere açacakları ticari krediler, verecekleri kefalet veya teminatlar için bunları isteyen en son vaziyetini gösteren ve mesul heyet ve mümessillerinin imzalarını taşıyan bir hesap vaziyeti istemeye mecburdurlar.⁶⁸³ Hesap vaziyetini almadan kredi vermiş olanlar bu kanuna aykırı hareket etmiş sayılmışlar; Hesap vaziyeti istememek suretiyle, diğer bankalara karşı yasal olmayan rekabete teşebbüs eden banka yöneticileri cezalı sayılmışlardır. 24 üncü madde hükmüne riayet etmeyenler bir aydan bir seneye kadar hapis cezası ile cezalandırılırlar.⁶⁸⁴

Devlet kuruluşları, mahalli idareler ve bunlara ait şirketler ile kamu yararına çalışan vakıflar ve tacirlere ait mevduat dışındaki mevduat, tasarruf mevduatı sayılmıştır. Bankaların tasarruf mevduatını diğer mevduattan ayırması gerekli görülmüştür. Bankalar hesaplarında tasarruf mevduatını diğer mevduattan ayırmaya

---

⁶⁸² A.g.k., Madde 23.

⁶⁸³ A.g.k., Madde 24.

⁶⁸⁴ A.g.k., Madde 53.

mecburdurlar. Devlet ve Devlet müessesatı ile hususi idare ve belediyelerin ve bunlara ait müesseselerin, menafii umumiyeye hadim cemiyetlerin ve alelîtlak banka ve şirketlerle ticarethanelere ait olmak üzere tacirlerin mevduatı haricindeki mevduat tasarruf mevduatı sayılır.⁶⁸⁵

Kanun tasarruf mevduatı sahiplerine o zamana kadar mevcut olmayan tasarrufu teşvik edici ve koruyucu bir yasal garanti getirmiştir. Tasarruf mevduatı sahibi bankanın bütün aktifi üzerinde tasarruf mevduatının yüzde kırkı tutarında imtiyazlı alacaklı sayılmış; Bankanın iflası halinde, bu mevduatın imtiyazlı kısmının, tasfiye sonucunu beklemeksizin, sahiplerine derhal ödenmesi kararlaştırılmıştır. Tasarruf mevduatı sahipleri mevduatlarının % 40 ına müsavi bir miktar için bu mevduatı kabul etmiş olan bankanın aktifinde mevcut bütün kıymetler üzerinde imtiyazlı alacaklıdır. İflas vukuunda tasarruf mevduatının imtiyazlı kısmı tasfiye neticesi beklenmeksizin sahiplerine tediye olunur.⁶⁸⁶ Mevduat sahiplerinin mevduatlarını diledikleri anda bankadan nakden geri almak hakları hiç bir suretle takyid ve tahdid edilemez. Mevduat sahibi ile banka arasında vade veya ihbar müddeti hakkında kararlaştırılan şartlar mahfuzdur.⁶⁸⁷

Mevduata getirilen bir başka güvence olarak ve aynı zamanda devlet yatırımlarının finansmanı amacıyla, bankalara taahhütlerine karşı bulunduracakları umumi dispoñibilite haricinde, kabul ettikleri toplam mevduatın en az yüzde on beşi tutarında ayrıca bir munzam karşılık tutmaları zorunluluğu getirilmiştir.⁶⁸⁸ Bankalara bu karşılık tutarına uyum için beş yıllık bir süre verilmiştir. Bu munzam karşılık özellikle devlet iç borçlanma tahvillerinden oluşmuştur. Bankalar, taahhütlerine karşı bulunduracakları umumi dispoñibiliteden maada, Maliye Vekaletinin muvafakati altında Devlet dahili istikraz tahvilatından veya bu tahviller derecesinde faiz getiren diğer menkul kıymetlerden müteşekkil bir munzam karşılık tesis ederler. Bu munzam karşılık üçer aylık hesap vaziyetlerinde

---

⁶⁸⁵ A.g.k., Madde 25.

⁶⁸⁶ A.g.k., Madde 29.

⁶⁸⁷ A.g.k., Madde 30.

⁶⁸⁸ Zarakoğlu, a.g.e., s.101.

gösterilen umum mevduatın en az %15'ine muadil tutulur. Ancak bu munzam karşılık kanununun neşri tarihinden itibaren ilk takvim senesinin sonuna kadar umum mevduatın % 3'üne, İkinci yılın sonuna kadar % 6'sına, Üçüncü yılın sonuna kadar % 9'una, Dördüncü yılın sonuna kadar % 12'sine, Beşinci yılın sonuna kadar % 15'ine iblağ olunur. Mevduatın azalması halinde munzam karşılığın nakde tahvili icap eden kısmı banka tarafından talep vukuunda satın aldıkları Merkez Bankasınca tasdikli fiyat üzerinden Hazinece derhal nakde tahvil edilir.⁶⁸⁹ Türkiye'de halen faaliyette bulunan ve ileride bulunacak olan bilumum imtiyazlı ve imtiyazsız şirketlerle bankalar, 1935 ve bundan sonraki ticari seneler için senelik karlarının Ticaret Kanununun 462'nci maddesi mucibince ayırmak mecburiyetinde buldukları kanuni ihtiyat akçelerinin tamamını, senelik bilançolarının heyeti umumiyelerince kabul ve tasdikini müteakip 26'ncı madde mucibince menkul kıymetlere yatırır. Bu banka ve şirketler ileride zararlarını kapatmak üzere bunları satmaya mecbur olurlarsa, 26'ncı madde hükmüne göre Hazinece nakde tahvil edilir. Bu kanunun 31'inci maddesi mucibince ayrılacak ihtiyat akçeleri de bu madde hükmüne tabidir.⁶⁹⁰ 26'ncı maddede yazılı % 15 oranı 3.4.1942 tarihinde yapılan bir değişiklikle % 20'ye yükseltilmiştir.⁶⁹¹

Bankaların bu munzam karşılıkları hiçbir işlemde kullanmadan ayrı bir kasada muhafaza etmeleri ve rehin konusu yapmamaları uygun görülmüştür. Bankalar, yukarıdaki maddede yazılı munzam karşılıkları ayrı bir hesapta gösterirler ve ayrı bir kasada muhafaza ederler. Bunları rehin edemeyecekleri gibi mahiyet ve şekli ne olursa olsun hiç bir muamelede kullanamazlar.⁶⁹²

Bankaların devlet iç borçlanma tahvilleri tutmak suretiyle munzam karşılık ayırması dış basında eleştirilmiş ve Türkiye'de faaliyet gösteren yabancı bankaların yedek akçelerini Türk tahvillerine yatırmak zorunda kalacaklarına dair haberler çıkmıştır. Hükümet bu haberler üzerine Bankalar Kanunu hakkında dış basına detaylı

---

⁶⁸⁹ A.g.k., Madde 26.

⁶⁹⁰ A.g.k., Madde 45.

⁶⁹¹ "4196 sayılı Bankalar Kanunu'na Ek Kanun", Madde.1, 8 Nisan 1942, **Resmi Gazete**, No.5078.

⁶⁹² 2999 sayılı Bankalar Kanunu, **Resmi Gazete**, Sayı.3325, 9 Haziran 1936, Madde 27.

bilgi vermiştir.⁶⁹³ Mevduat sahiplerine mevduatlarını diledikleri anda bankalardan nakden geri alma hakkı verilmiş; Ancak, mudi ile banka arasında vade veya ihbar süresi konusunda yapılan anlaşma koşulları saklı tutulmuştur.⁶⁹⁴

Bankaların kabul edebilecekleri tasarruf mevduatı için de azami bir oran kabul edilmiş ve bu düzenleme ödenmiş sermaye ve yedekler toplamı yüksek olan bankalar lehine olmuştur. Ödenmiş sermaye ve yedekler toplamı dört dilime ayrılmış ve maksimum kabul edilebilecek tasarruf mevduatı, alt dilimden bir üst dilime artmak kaydıyla, sırasıyla ödenmiş sermaye ve yedekler toplamının üç, beş, altı, yedi katı olarak saptanmıştır. Bir bankanın kabul edebileceği tasarruf mevduatı yekunu tediye veya Türkiye'ye tahsis edilmiş sermayesi ile ihtiyat akçeleri mecmuunun: A) 500 000 liraya kadar olan bankalarda üç mislini, B) 500 000 liradan 1 000 000 liraya kadar olan bankalarda beş mislini, C) 1 000 000 liradan 4 000 000 liraya kadar olan bankalarda altı mislini, Ç) 4 000 000 liradan fazla olan bankalarda yedi mislini geçemez.⁶⁹⁵

Türk bankalarının Türkiye dışındaki faaliyetleri için yurtdışına sermaye çıkarmaları Maliye ve İktisat Vekaletleri iznine tabi tutulmuştur. Yabancı ülkelerde kurulmuş ve Türkiye'de şube açmış bankaların Türkiye'deki şubelerine ayırdıkları sermayeyi veya Türk bankalarının da kabul ettikleri mevduatı yabancı ülkelerde kredi ve mevduat olarak kullanmaları, Türkiye'de borsada kote olmayan hisse senedi ve tahvil satın almaları ve bunlara karşılık kredi açmaları yasaklanmıştır. Türk kanunlarına göre teşkil edilmiş ve edilecek olan bankalar Maliye ve İktisat Vekaletlerinin tespit ve müsaade edeceği nispeti geçmemek şartı ile sermayelerinin bir kısmını ecnebi memleketlerde kullanabilirler. Bu müsaade her muamele için ayrı ayrı veya icabına göre her banka için muayyen hadlere kadar umumi bir şekilde verilebilir. Bu kanunun neşri tarihine kadar ecnebi memleketlerde şube açmış olan Türk bankalarının bu şubelere tahsis ettikleri sermayeden ne miktarını o şubelere bırakabilecekleri Maliye ve İktisat Vekaletleri ile alakalı banka arasında tespit olunur. Ecnebi memleketlerde teşekkül edip Türkiye'de şube açmış olan bankalar,

---

⁶⁹³ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.10/138.989.3 nolu ve 29.2.1936 tarihli belge.

⁶⁹⁴ A.g.k., Madde 30.

⁶⁹⁵ A.g.k., Madde 28.

Türkiye’deki şubelerine tahsis ettikleri sermayeyi ve bütün bankalar kabul ettikleri mevduatı Maliye ve İktisat Vekaletlerinin müsaadesini almadan ecnebi memleketlerde plasman ve tevdiat sureti ile istimal edemeyecekleri gibi Türk borsalarında kote olmayan esham ve tahvilatın iktisabında ve bunlara mukabil kredi küşadında kullanamazlar. Türk kanunlarına göre teşkil edilmiş bankaların ecnebi memleketlerdeki şubelerine tahsis edecekleri sermaye asli sermayelerinden tenzil ve bakiyesi 26 ncı maddedeki nispetlere esas iltihaz olunur.⁶⁹⁶

Mevduat kabulüne yetkisi olmayanların meslek edinerek mevduat kabul etmeleri yasaklanmıştır. Bu kanuna göre mevduat kabulüne mezun olanlardan başka hiç bir fert ve müessese meslek edinerek mevduat kabul edemez.⁶⁹⁷ Tasarruf Sandıkları hakkındaki 1711, Halk Bankası ve Halk Sandıkları hakkındaki 2284 ve Tarım Kredi kooperatifleri hakkındaki 2836 numaralı kanunlar hükümleri mahfuz olduğu gibi **resmî ve hususî daire ve müessese ve şirketlerin sırf kendi memur ve müstahdemlerine ait olmak üzere sıhhi ve içtimai yardım, ihtiyat ve tasarruf temini maksatları ile teşkil ettikleri sandıklar kendi azasına münhasır olmak üzere mevduat kabul edebilirler. Bu kabil sandıklar statüleri dahilinde faaliyette bulunmakla beraber mevcutlarının beş yüz liradan fazlasını “millî bankalara” vermeye mecburdurlar.**⁶⁹⁸

Bankalardaki her türlü mevduat en son işlem tarihinden itibaren on yıl geçtiği halde sahibi tarafından işleme konu olmamışsa bu sürenin bitiminden itibaren altı ay içinde Merkez Bankası’na devredilmiştir. Bankalarla emanet veya cari hesap sureti ile para kabul edebilecek bilumum müesseselerde mevcut nakdi ve aynı mevduat ile emanet ve cari hesap şeklindeki her türlü matlubat için bu banka ve müesseselerin her sene başı, hilafına tahriri talepleri olmadıkça, eshabı namına hesap hulasaları göndermeleri mecburidir. Bu kabil mevduat, emanet ve matlubattan en son talep veya muamele tarihinden itibaren, 10 sene geçtiği halde eshabı tarafından aranılmamış olanları, bu müddetin hitamından itibaren altı ay zarfında banka ve

---

⁶⁹⁶ A.g.k., Madde 36.

⁶⁹⁷ A.g.k., Madde 43.

⁶⁹⁸ A.g.k., Madde 44.

müesseseler tarafından sahiplerinin isim ve hüviyetleri ve malum olan adresleri ve haklarının faizleri ile beraber baliğ olduğu miktarlar gösterilmek sureti ile tanzim edilecek bir cetvel ile Maliye Vekaleti emrine Merkez Bankasına tevdi olunur. Bu kanunun neşri tarihinde banka ve müesseseler yedinde bulunup 10 seneden beri muamele görmemiş veya sahipleri tarafından aranılmamış olan mevduat, emanet ve cari hesap şeklindeki her türlü matlubat hakkında bu hüküm tatbik edilir. Merkez Bankasına cetvel ile birlikte tevdi olunacak bu kabil haklar mezkur banka tarafından tevdi tarihinden itibaren iki sene müddetle muhafaza ve bu müddet zarfında sahip veya varislerini tahkika çalışmakla beraber her sene başı eshabı namına tebligat icra ve gazetelerle de sahip veya varislerinin bankaya müracaatları ilan olunur. İki sene hitamında sahibi veya varisi çıkmayan mevduat, emanet ve cari hesap matlubları Devlete intikal eder.⁶⁹⁹

Bankaların yıllarca yüksek kar dağıtımını yaptıkları halde, kanuni karşılık olarak yıllık zorunlu yüzde beş hariç, ciddi bir ihtiyat ayırmadıkları görüldüğünden, Ticaret Kanunu gereğince zorunlu yedeklerden başka, bankalar kanunla ayrı bir ihtiyat fonu ayırmaya zorunlu tutulmuş ve böylece sermaye yapıları güçlendirilmiştir. Ayrıca bankaların karlarından ayıracakları ihtiyatları Kazanç Vergisinden istisna edilmiştir. Bankalar Ticaret Kanununun 462 nci maddesinin ve esas mukavelelerinin mecburi kıldığı ihtiyatlardan başka senelik safi karlarından % 5 ini ileride vukuu “muhtemel zarar karşılığı” olarak ayırmaya mecburdurlar. Bu suretle ayrılan karşılıklardan kazanç vergisi aranmaz. Bu mecburiyet ihtiyatların yekunu tediye edilmiş ve Türkiye’ye tahsis olunmuş sermayenin tamamına müsavi oluncaya kadar devam eder ve zarar tahakkuk ettiği zaman bu karşılıktan yapılacak mahsup nispetinde yeniden karşılık ayrılır.⁷⁰⁰

Bankaların üç aylık hesap özetlerini ve bilançolarını belli bir şekilde düzenleyerek belli süreler içinde Maliye ve İktisat Vekaletlerine sunmaları ve biri resmi gazete olmak üzere en az iki gazetede ilan etmeleri zorunlu görülmüştür.

---

⁶⁹⁹ A.g.k., Madde 41.

⁷⁰⁰ A.g.k., Madde 31.

Bilanço ve üç aylık hesap özetlerinin içeriğinin Maliye ve İktisat Vekaletlerince ortaklaşa tespit edilmesi ve her üç ayda bir ilgililerce bu bakanlıklara birer nüshasının teslim edilmesi devlet kuruluşlarının bankalarla ilgili riskleri zamanında görebilmelerini belirli ölçüde mümkün kılmıştır. Bankalar üç aylık vaziyetlerini gösterir hesap hulasalarını ve senelik bilançolarını Maliye ve İktisat Vekaletlerince müştereken tespit edilecek formüle muvafık olarak tanzim ederler. Üç aylık hulasalar Heyeti Umumiye’ce tayin edilen murakıplar tarafından tasdikli olarak taalluk ettiği devrenin hitamından itibaren nihayet üç ay içinde ve senelik bilançolarla kar ve zarar hesapları da meclisi idare ve murakıplar raporları ile birlikte Heyeti Umumiye’lerinin toplanma tarihinden itibaren bir ay içinde bankalar tarafından Maliye ve İktisat Vekaletlerine verilir ve bilançolar aynı müddet zarfında, biri Resmi Gazete olmak üzere, en az iki gazete ile neşir ve ilan olunur.⁷⁰¹ Ecnebi memleketlerde teşekkül edip Türkiye’de şube açmış olan bankaların bilanço ve hesap vaziyetleri Maliye ve İktisat Vekaletlerince müştereken tespit olunacak formüle uygun olarak tanzim edilir ve Türkiye’ye tahsis edilmiş sermayelerini ve Türkiye’deki muamelelerini gösterir. Bu bankalar Türkiye’ye ait senelik bilançolarını müesseselerinin umumi bilançosu ile birlikte ve ayrı olarak yukarıdaki madde hükümlerine tevfikan Maliye ve İktisat Vekaletlerine tevdi ve neşir ve ilan ederler. Bu bankaların üç aylık hesap hulasaları ve senelik bilançoları ve kar ve zarar hesapları merkez ittihaz ettikleri şube tarafından tanzim ve idare komitesi azaları ve baş muhasebecileri tarafından imza edilerek murakıpları tarafından tasdik olunur.⁷⁰²

Bankaların muhabir ve şubeleriyle hesap mutabakatı yapmadan yıllık bilançolarını kapatmaları yasaklanmış ve böylece suistimallerin önlenmesi ve bilançoların daha gerçekçi olması sağlanmıştır. Bankalar, şubeleri ile ve dahildeki muhabirleri ile hesap mutabakatı elde etmeden senelik bilançolarını kapatamazlar. Ecnebi memleketlerdeki muhabirleri ile aralarındaki karşılıklı hesap vaziyetlerinin mutabakatına ait cetvelleri de bilançolarını tanzimden evvel tespit etmek mecburiyetindedirler.⁷⁰³ Türk kanunlarına göre teşekkül edip ecnebi memleketlerde şube açmış olan bankalar ecnebi memleketlerdeki şubelerine tahsis ettikleri sermaye

---

⁷⁰¹ A.g.k., Madde 32.

⁷⁰² A.g.k., Madde 33.

⁷⁰³ A.g.k., Madde 37

ile bu şubelerin muamelat ve hesaplarını umumi bilançolarında ayrı olarak gösterirler.⁷⁰⁴ Ayrıca bankaların bilanço ve hesaplarını TL üzerinden düzenlemeleri şart koşulmuştur. Bankalar hesaplarını ve bilançolarını Türk parası üzerinden tanzim ederler.⁷⁰⁵

Bu kanunun uygulanmasının denetlemesi işi Maliye ve İktisat Vekaletlerince ortaklaşa tayin edilen Yeminli Murakıplara verilmiştir. Bu kanunun tatbikini murakabe vazifesi ile mükellef olmak üzere Maliye ve İktisat Vekilliklerince müştereken lüzumu kadar “yeminli murakıp” unvanlı memurlar intihap ve tayin olunur. Bu murakıplara İcra Vekilleri huzurunda yemin verilir. Yeminli murakıpların haiz olacakları vasıflar ve şartlarla çalışma usulleri Maliye ve İktisat Vekilliklerince tespit olunur.⁷⁰⁶

Ancak, Yeminli Murakıpların bankalardan mevduat sahiplerinin isimleri ile kredi, kefalet, teminat ve diğer banka işlemlerinin içerikleri ve ilgili kişilerin isim ve hesapları hakkında bilgi talep etmeleri yasaklanmıştır. Yeminli murakıplar, hiç bir suretle bankalardan mevduat sahiplerinin isimlerinin bildirilmesini isteyemezler. Bankalardan kredi, kefalet, teminat ve sair banka muamele ve hizmetlerinin müfredatı ve alakalıların isimleri ve hesapları hakkında da malumat talep edemezler.⁷⁰⁷

Bankaların itibarını zedeleyici gerçek dışı söylenti çıkaran, bilerek yanlış haberler yayan kişiler kanunla hapis ve ağır para cezasına çarptırılmış olup, bu hareketin yayın organları ile yapılması durumunda cezalar artırılmıştır. Böylece banka ve tasarruf sahipleri kötü niyetli kişilere karşı korunmuşlar; Bankanın kuruluşuna, hisse senetlerine ve tahvillerine dair gerçek dışı, halkı aldatıcı yayında bulunarak "mali dolandırıcılık" yapmak isteyenlerin bu hareketlerine engel olunmuştur. Bir bankanın itibarını kırabilecek hakikate uygun olmayan şayia çıkaran

---

⁷⁰⁴ A.g.k., Madde 35.

⁷⁰⁵ A.g.k., Madde 34

⁷⁰⁶ A.g.k., Madde 39.

⁷⁰⁷ A.g.k., Madde 40.

ve bilerek yanlış haberler yayan kimseler bir aydan bir seneye kadar hapis ve yirmi beş liradan iki yüz liraya kadar ağır para cezası ile cezalandırılırlar. Bu hareket Matbuat Kanununda yazılı neşir vasıtalar ile yapılırsa bir seneden üç seneye kadar hapis ve yüz liradan 1000 liraya kadar ağır para cezası hükmolunur.⁷⁰⁸

Görevleri gereği sahip oldukları bankaya ait sırları haklı bir sebep olmaksızın banka dışında açıklayan banka çalışanları ve yeminli murakıplar hapis ve ağır para cezasına mahkum edilmişlerdir. Sıfat ve vazifeleri dolayısı ile vakıf oldukları bankaya ait sırları makbul bir sebebe müstenid olmaksızın ifşa eden banka mensupları üç aya kadar hapis ve yüz liraya kadar ağır para cezasına mahkum edilirler. Yukarıdaki fıkrada yazılı kimseler bu sırları kendileri veya başkaları için menfaat temini maksadı ile ifşa ederlerse altı aydan iki seneye kadar hapis ve yüz liradan bin liraya kadar ağır para cezası ile mahkum edilirler. Vazifeleri dolayısı ile vakıf oldukları sırları makbul bir sebebe müstenid olmaksızın ifşa eden yeminli murakıplar üç aydan bir seneye kadar hapis cezası ile cezalandırılırlar. Bu gibiler Devlet hizmetinde bir daha istihdam edilemezler.⁷⁰⁹ Maliye ve İktisat Vekilliklerince veya yeminli murakıplarca bu kanun hükümlerine göre istenecek malumatı vermeyen veya yeminli murakıpların bu kanun hükümleri dairesinde vazife görmelerine mümanaat eden bankaların salahiyetli memurları ilk defasında 100 liradan 1000 liraya kadar ağır para cezasına mahkum edilirler. Tekerrürü halinde bu ceza üç misline kadar çıkarılır.⁷¹⁰

Aşağıda yazılı hallerde Maliye ve İktisat Vekilliklerinin müşterek kararı ile bankalardan mevduat kabulü izni geri alınabilir: A- 26, 27 ve 28 inci maddeler hükmüne aykırı hareketlerinden dolayı 46 ncı maddeye göre cezaya mahkum edilenlerin mensup oldukları bankalarda bu hareketlerin tekerrür etmesinde, B- 31 inci madde hükmüne riayet etmeyen bankalara İktisat Vekilliğince tebliğ edilecek yazılı ihtar karşı kanun hükmünün yerine getirilmemesinde ısrar edilirse, C- 57 nci

---

⁷⁰⁸ A.g.k., Madde 54.

⁷⁰⁹ A.g.k., Madde 55-56.

⁷¹⁰ A.g.k., Madde 57.

maddeye göre ceza görenlerin mensup olduğu bankalar bu cezayı istilzam eden hareketlerinde devam ederlerse.⁷¹¹

Aşağıda yazılı hallerde bankanın kapatılmasına da mahkemelerce hükümlenir: A- 5 inci maddenin son fıkrasına göre Türkiye'deki şubelerine tahsis ettikleri tediye olunmuş sermayelerini beyanname verdikleri tarihten itibaren üç ay içinde nakit olarak Türk parasına çevirip sermaye hesabına ithal etmezlerse, B- Altıncı maddeye göre müddeti içinde idare merkezi tayin olunmazsa, C- 34 üncü madde hükmüne muhalefetten dolayı 46 ncı maddeye göre ceza hüküm ve infaz olunduktan sonra ceza görenlerin mensup oldukları bankalar bu hareketlerinde devam ederlerse, D- Muvakkat 3 üncü⁷¹² maddedeki mecburiyeti yapmazlarsa.⁷¹³

Ticaret Kanununun mesuliyeti mutazammın hükümleri mahfuzdur.⁷¹⁴ Bu kanunda yazılı cürümlerin mesulleri şahsen tayin edilmemiş bulunan hallerde cezai mesuliyet, kanun hükmünü yerine getirmekle mükellef olan idare meclisi ve idare komitesi reis ve azalarından ve imzaları ile bankayı ilzama yetkili müdür ve memurlardan cezayı müstelzim fiili işlemiş ve buna iştirak etmiş veya bu hususta emir vermiş olanlara aittir.⁷¹⁵

Cumhuriyet Merkez Bankası teşkilatı le muamelatı ve murakabesi hakkındaki 1715 numaralı kanun hükümleri mahfuzdur.⁷¹⁶

---

⁷¹¹ A.g.k., Madde 60.

⁷¹² **Muvakkat Madde 3-** Bu kanunda verilen mühletler müstesna, bütün bankalar bu kanunun neşri tarihinden itibaren bir sene içinde esas mukavelelerini ve dahili teşkilatlarını bu kanun hükümlerine uydurmağa mecburdurlar.

⁷¹³ A.g.k., Madde 61.

⁷¹⁴ A.g.k., Madde 63.

⁷¹⁵ A.g.k., Madde 65.

⁷¹⁶ A.g.k., Madde 66.

Bu bölümde, 1930-1946 döneminde devletin aynı zamanda bir oyuncu olarak içine girdiği bankacılık sektörünü düzenleme çalışmalarına yer verilmiştir. Devlet cumhuriyet döneminde ilk kez bu dönemde bankacılık sektörüne ilişkin hukuksal düzenlemelere gitmiştir. Öncelikle “Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu” ile bankacılık sektöründe yasal düzenlemelere başlanmıştır. Merkez Bankası 11 Haziran 1930 tarih ve 1715 sayılı kanunla kurulmuş, devletin yanısıra milli ve yabancı bankalar ile gerçek ve tüzel kişiler de sermayesine iştirak ettirmek suretiyle bankaya belli bir özerklik verilmeye çalışılmıştır. Özellikle Dünya Buhranı'nın akabinde sektörde yaşanan sıkıntılar ve bazı yerel banka tasfiyeleri nedeniyle mevduat sahiplerinin korunması amacıyla 1933 yılında Mevduatı Koruma Kanunu çıkartılmıştır. Bu düzenlemeyi kredi işlerini düzenlemek amacıyla aynı yıl Ödünç Para Verme İşleri Hakkında Kanun izlemiştir. 1936 yılında Mevduatı Koruma Kanunu iptal edilerek yerine Türkiye'nin ilk Bankalar Kanunu çıkarılmıştır. Kanunla bankaların kuruluş ve faaliyetleri ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiştir. Ayrıca, sanayi yatırımlarına başlayan kamu sektörünün finansman sorunu kanuna konulan birtakım hükümler (disponibilite, mevduat munzam karşılığı) ile aşılmaya çalışılmıştır.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesi birtakım sıkıntılar doğurmuş; Almanya'nın İngiltere ve Fransa'ya ödemek zorunda olduğu savaş tazminatı, İngiltere ve Fransa'nın ise savaş sırasında ABD'den aldıkları savaş borçlarını geri ödeme sorunları yaşanmıştır. İngiltere ve Fransa'nın savaş borçlarını ödemesi, Almanya'nın kendilerine ödeyeceği savaş tazminatlarına bağlıydı ve Almanya bu tazminatı ödeyebilecek ekonomik olanaklara sahip değildi. Çünkü, ABD, parasını devalüe ederek ve gümrüklerini yükselterek, Almanya'nın ihracatını engellemiştir. Ancak, ABD savaş borçlarını İngiltere ve Fransa'dan tahsil edebilmek için Almanya'ya ABD bankaları aracılığı ile kredi vermeye ve böylece ABD'den Almanya'ya ciddi bir sermaye akmaya başlamıştır. Alman bankaları yüksek borçlanma rasyoları ile çalışmışlar; Bu durum, ilerde yaşanacak bankacılık krizleri için uygun bir zemin yaratmıştır. I.Dünya Savaşı sonrasında dünya üretiminin hızlı artış temposunu koruması, geleceğe dönük iyimserliğin ve spekülasyonun başlıca kaynağı olmuştur. Spekülatif faaliyetlerin en hızlı geliştiği ABD'nin dünya mali politikası "Büyük Buhran"a gidişte önemli bir etken olmuş; ABD'nin dünyanın bir numaralı alacaklı devleti olması, kendi iç pazarını gümrük duvarlarıyla koruması ve devamlı ihracat fazlasına sahip bulunması, bu ülkeden kredi alan diğer ülkelerin borçlarını mal ile ödeme olanaklarının iyice kısıtlanmasına yol açmış; Dünya üretiminin artmasına karşın, mallara yönelen talep ve dolayısıyla dünya ticaret hacmi daralmaya başlamıştır.

Birinci Dünya savaşı öncesinde yaklaşık 30 yıl uygulanan altın standardı ile 1925 yılında tekrar uygulamaya başlanan ve 1936 yılına kadar uygulanan altın standardı arasında uygulamada önemli birtakım farklar ortaya çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrası uluslar arası para piyasasını istikrarsız kılan nedenlerden birisi, ülkelerin birbirlerine danışmaksızın ve gelişigüzel altına standardına geçmeleri, bazılarının parasını aşırı değerlendirmeleri, bazılarının ise eksik değerlendirmeleridir. İngiltere ve Fransa arasındaki altın rekabeti neticesinde, İngilizler, Frank'ın eksik değerlendirilmiş olmasının olumsuz etkilerine maruz kalmışlardır. Ayrıca, para ve

altın merkezi olarak Londra'nın yanında, New York piyasasının da gelişmesi ve üstünlük kazanması, Paris'in uyguladığı reeskont politikası sonucunda spekülâtif amaçlı sermayeyi cezbetmesi ile uluslararası fonların bir merkezden diğêr bir merkeze kaymalarını olağanlaştırmıştır. Sermaye kaçışlarının gerçekleşmesi ise, ülkelerin karşılaşılabilecekleri dış ödeme sorunlarını arttırmış ve döviz kuruna duyulan güveni daha da sarsabilecek etkilerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönemin ve özellikle Büyük bunalım yıllarında yaşanan ekonomik çalkantıların, gerek ABD'de ve gerekse Avrupa'da bankacılık sektörüne yönelik önemli birtakım olumsuz etkileri olmuştur. Sanayi sektörü ile sıkı ilişkisi olan; uluslar arası işlem hacmi büyük bankaların yaygın olduğu Almanya ve ABD'deki bankaların bir çoğu, iki savaş arası dönemde, sanayi sektörü ile bu yakın ilişkilerinden dolayı olumsuz etkilenmişlerdir. Dolayısıyla bu bankaların yaygın olduğu bu ülkeler büyük bankacılık krizleri yaşamışlardır.

Büyük Bunalım Batılı kapitalist ülkelerde ekonomide devlet mülkiyetini ön plana çıkarmıştır. Almanya'da bu genel trend içinde yer almıştır. Weimar Cumhuriyetinin son hükümetleri farklı sektörlerde faaliyet gösteren bir çok özel sektör şirketini devralmıştır. 1929 krizinden önce kamu sermayeli ticaret bankaları tüm sektörün aktif toplamının en az % 40'ını teşkil etmişti. Devlet, 1931 yılındaki banka krizinden sonra, sektörü yeniden organize etmek amacıyla yaklaşık 500 milyon Reichmark tutarında bir sermaye yatırımı yapmış ve böylece büyük bankaların birçoğu devlet kontrolüne girmiştir. Alman Merkez Bankası Başkanı ve Maliye Bakanı Hjalmar Schacht 1934 yılında devletin bankacılık sistemi içindeki payının yaklaşık % 70 olduğunu ifade etmiştir. Keza ABD'de devlet, New Deal döneminde, bankacılık sektörüne birtakım yasal düzenlemeler getirerek bankacılık sektörüne müdahale etmiştir. Diğêr gelişmiş batılı ülkelerde de bankacılıkta bu tür müdahaleler görülmüştür.

Kredi sisteminde artan kamu müdahalesi 1918 yılından sonraki bankacılığın yapısını etkilemiştir. Bu müdahalelerden biri, pek çok ülkede bankacılıkla ilgili yasal düzenlemelerin yaygınlaşması ve farklılaşmalarıdır. Kredi sisteminde başlıca iki

yasal düzenleme dalgası meydana gelmiştir; İlki, Birinci Dünya Savaşı'nın sonu ile savaş sonundaki yeniden yapılanmanın başladığı barış dönemine geçişte ortaya çıkmıştır. İkincisi ise, dünya ekonomik krizi sonrasında meydana gelmiş; bu dalga 1930'ların banka krizleri ve istihdam yaratma politikaları ile artmıştır. Bankacılıkla ilgili yasal düzenlemelerin yanı sıra, bankaların denetimi de hükümet müdahalesinin bir aracı haline gelmiştir. Bu konuda ilk uygulamalar ABD ve Japonya'da 20 yüzyılın başlarında görülmüşse de, banka denetimi konusundaki uygulamalar Avrupa'da ilk kez büyük kriz yıllarında başlamıştır. Bu uygulamalar Almanya'da 1931, Belçika'da 1934-35, İsviçre'de 1935, Fransa'da 1941 yıllarında başlatılmıştır. Nihayet, bankacılık sistemine yönelik kamu müdahalesi, çoğu özel amaçlarla kurulan kamu sermayeli devlet bankalarının kredi sistemine müdahalesi ile gittikçe artmıştır. 1930'lu yılların krizleriyle mücadele ederken ortaya çıkan mali sorunlar, bir çok ülkede sermayesine kamunun sahip olduğu devlet bankalarının kurulmasına yol açmıştır. Ayrıca, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kısa bir süre kala, özellikle ABD ve Almanya'da, memur, işçi gibi ücretlilere ait kamu kurumu niteliğinde sendika bankaları da kurulmuştur.

Türkiye'nin 1930-46 yılları arasında büyüme hızının görece olarak yüksek, enflasyon ve emisyon artışının ise nispeten düşük olduğu görülmektedir. Kısa vadeli faizlerin genellikle istikrarlı olduğu bu dönemde dış ticaret dengesinin fazla verdiği, tarım sektörünün ekonomide en büyük paya sahip olan sektör olmakla birlikte, sanayi sektörünün gittikçe payını arttırdığı görülmektedir.

1930 yılına gelindiğinde Türkiye tarım üretiminin egemen olduğu bir ülke görünümünde olup, 1923 yılından itibaren izlenen özel kesimin teşvik edilerek sanayileşmenin gerçekleştirilmesi politikası, özel sermaye birikimindeki yetersizlik nedeniyle önemli bir sonuç vermemiştir. Bu durum, ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi için devletin sınai yatırımların yapılmasında daha aktif bir rol oynaması gerektiği konusunda hakim bir görüşü ortaya çıkarmıştır. Bu sırada başlayan Dünya Ekonomik Krizinin tarım fiyatlarında önemli düşümlere ve Türkiye'nin dış ticaretinde ciddi açıklara yol açması, sanayileşme için yeni yöntemlerin bulunması çalışmalarını hızlandırmıştır.

1930'lu yılların başlarında, bu iç ve dış etkilerin sonucu olarak, 1923 yılından itibaren izlenen özel kesimin özendirilmesi ile sanayileşme politikası bir tarafa bırakılarak, kamu iktisadi girişimleri aracılığı sanayileşme politikası benimsenmiştir. İktisadi devletçilik olarak adlandırılan bu sanayileşme politikasının temelinde, büyük sermaye gerektiren ve ileri derecede teknik bilgiye ihtiyaç gösteren yatırımların gerçekleştirilmesinde, devletin özel kesime göre daha fazla olanaklara sahip olduğu görüşü bulunmaktadır. Bu politika oluşturulurken, Sovyetler Birliği'ndeki devletçilik deneyimlerinden yararlanılmıştır. Devlet tarafından kurulmasına karar verilen sanayi işletmeleri ile ilgili yatırım planları Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planları'nda belirtilmiştir.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'yla kalkınmanın özel sektör önderliğinde geliştirilmesi politikası terk edilip devletçilik ön plana çıkınca, bu temel politika değişikliğine bağlı olarak devletin önderliğinde büyük sermayeli devlet bankalarının kuruluşu gündeme gelmiştir. Bu dönemde, Sümerbank (1933), Belediyeler Bankası (1933), Etibank (1935), Denizbank (1938) ve Halk Bankası (1938) sanayi planlarında yer alan işletmelerin kurulması, işletilmesi ve finansman amacıyla, devlet tarafından özel amaçlı banka statüsüyle kurulmuşlardır.

Bu dönemde önceki dönemin aksine yerel banka kuruluşları azalmış, Zonguldak Yatırım Bankası ve Kayseri Milli İktisat Bankası dışında yeni banka kurulmamıştır. Hatta Dünya Ekonomik Krizi ve kamu bankalarının gelişmesi sonucu bazı yerel bankalar kapanmıştır.

1923-1929 döneminde Türkiye'deki yabancı bankalar Türk bankacılık sisteminde en büyük grup iken, devletin iktisat politikasında yapılan değişiklik nedeniyle 1930-1946 döneminde bu üstünlüklerini kaybetmişlerdir. Buna karşın, kamu bankaları aktif toplamında en güçlü banka grubu haline gelmiştir. Kamu bankalarının 1930-1946 döneminde piyasada en büyük paya sahip olmalarının en önemli sebebi; hükümetlerce bu dönemde izlenen iktisadi devletçilik politikaları olmuştur. Ekonomiye yönetenler, kamu sermayesinin para ve mali piyasalarda

hakimiyeti ile kalkınmanın ve sanayileşmenin gerçekleşebileceğine inanmışlardır. Hammadde ihracatı ile tüketim malı ithalatı yapan yabancıların egemenliğindeki dış ticareti finanse eden yabancı bankalardan boşalan yeri, büyük ölçüde kamu bankaları ve ulusal sermayeli özel bankalar doldurmuşlardır. Dolayısıyla, 1930-1946 döneminde kamu bankaları ve ulusal özel bankalar, yabancı bankalara rağmen piyasa paylarını en çok artıran bankacılık grupları olmuşlardır. Banka aktif toplamına ilişkin olarak yukarıda ulaşılan sonuçlar, bankalar mevduatı, kredileri, ödenmiş sermayeleri kalemlerine ilişkin piyasa payları için de geçerlidir.

1930-1946 döneminde Türkiye'deki bankacılık sektörü ile ilgili olarak tekil banka bazında yapılan mikro analizde, dönem sonu olan 1946 yılı itibarıyla sektörün ve devlet bankalarının en büyüğünün Ziraat Bankası olduğu ortaya çıkmaktadır. Ziraat Bankası'nın 1946 yılında genel sektör payı % 30 ve devlet bankalarının yer aldığı grup içindeki payı ise % 44 olarak diğer bankalara göre oldukça yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. Onu dönem içinde sanayileşme hamlesine en büyük katkıyı sağlayan devlet bankası Sümerbank takip etmiştir. Sümerbank'ın sektör payı % 13 ve grup payı % 18 olarak gerçekleşmiştir. Üçüncü sırada Etibank gelmektedir. Bankanın sektör payı % 12 ve gruptaki payı ise % 18'dir. Özel sektör bankası hüviyetinde olan İş Bankası % 12 sektör payı ve % 75 grup payı ile özel bankalar arasında lider banka olmuştur. Devlet bankaları olan Emlak ve Eytam Bankası % 8 sektör payına, Belediyeler Bankası % 4 sektör payına sahip olmuşlardır. En büyük yabancı banka olan Osmanlı Bankası ise % 8 sektör payına sahip olmuştur.

Devlet bankacılığının giderek yaygınlaştığı 1930-1946 yılları arasında bankacılıkla ilgili yeni düzenlemelere de gidilmiş ve devletin bankacılık sektörüne hakim olması sağlanmıştır. Bu düzenlemelerle bankacılık sektörüne çeki düzen verilmesi planlanmış, bir taraftan tefeciliğin önlenmesine, mevduat sahiplerinin güvenceye kavuşturulmasına, diğer taraftan ise devletin millileştirme, alt yapı, sanayi ve askeri yatırımlarının emisyonu başvurulmadan iç borçlanma ile finansmanı sorunu çözülmeye çalışılmıştır. 1930 yılında bir "devlet bankası" ve "bankaların bankası" niteliğinde T.C.Merkez Bankası'nın kuruluş kanunu kabul edilmiştir. Ekonomik alanda büyük rol oynayan bankaların bir düzene sokulması ve faaliyetlerinin

disiplinli bir hale getirilmesi zorunlu görüldüğünden hem mevduatı korumak hem de bankaların faaliyetine çeki düzen vermek için 1933 yılında "Mevduatı Koruma Kanunu" çıkarılmıştır. Aynı yıl krediler için alınacak azami faizin tespit edildiği "Ödünç Para Verme İşleri Hakkında Kanun" kabul edilmiştir. Nihayet 1936 yılında ilk "Türk Bankalar Kanunu" kabul edilmiştir. Bankalar Kanunu ile banka mevduatlarının yüzde 15'i oranında Devlet İç Borçlanma Senetleri'nden veya aynı derecede faiz getiren diğer menkul kıymetlerden munzam karşılık ayırma zorunluluğu getirilmiş ve böylece kamu yatırımları için düşük maliyetli finansman kaynağı sağlanmıştır.

Sonuç olarak, 1930-46 döneminde Türkiye'de kamu sermayeli bankaların bankacılık sektöründe etkin bir konuma gelmeleri ve bankacılık sektörüne ilişkin yasal düzenlemelerle devletin sektördeki denetiminin artmasına ilişkin eğilimler ile o dönemde dünyada hakim olan devletin ekonomiye ve bankacılık sektörüne müdahalesini destekleyen politikalar arasında büyük bir paralellik olduğu görülmektedir.

Ek:1
Türkiye'deki Bankaların Şube Sayıları (1930-1946)

Bankanın Adı	Kuruluş	Merkezi	Şube Sayısı								
			1930	1932	1934	1936	1938	1940	1942	1944	1946
<i>Kamu Bankaları</i>			259	261	263	264	265	267	267	269	304
Belediyeler Bankası	1933	Ankara									
Denizbank	1938	Ankara					1				
Emlak ve Eytam Bankası	1928	Ankara	2	2	3	3	2	2	2	3	6
Etibank	1935	Ankara									2
İstanbul Emniyet Sandığı	1868	İstanbul								1	4
Sümerbank	1933	Ankara			1	1	1	1	1	1	2
T.Halk Bankası	1938	Ankara									
T.Sanayi ve Maden Bankası	1925	İstanbul									
Türkiye Ziraat Bankası	1888	Ankara	257	259	259	260	261	264	264	264	290
<i>Ticaret Bankaları</i>			43	68	68	54	54	57	57	57	65
Adapazarı Türk Ticaret Bankası	1914	Adapazarı	15	23	23	13	13	9	9	9	8
T.Garanti Bankası	1946	İstanbul									
Türkiye İş Bankası	1924	Ankara	28	45	45	41	41	48	48	48	50
Yapı ve Kredi Bankası	1944	İstanbul									7
<i>Yerel Bankalar</i>			17	17	14	12	13	11	11	11	7
Adapazarı Emniyet Bankası	1919	Adapazarı	2	2	2	2	2				1
Afyonkarahisar Terakki Servet Bankası	1926	Afyon									
Akhisar Tütüncüler Bankası	1924	Akhisar	1	1	1	1	1	1	1	1	2
Aksaray Halk İktisat Bankası	1926	Aksaray									
Akseki Ticaret Bankası	1927	İzmir	3	2	2	2	2	2	2	2	
Akşehir Bankası	1916	Akşehir	4	4	3	1	1	1	1	1	
Bor Esnaf Bankası	1928	Bor									
Bor Zürra ve Tüccar Bankası	1922	Bor									
Denizli İktisat Bankası	1927	Denizli									
Diyarbakır Bankası	1931	Diyarbakır									
Efes Bank Ltd.(Zonguldak Yardım B.)	1933	Zonguldak					2	2	2	2	
Eskişehir Bankası	1927	Eskişehir									
Elaziz İktisat Bankası	1929	Elazığ									
Emvali Gayrimenkule ve İkrizat Bankası	1914	İstanbul									
Ermenek Ahali Bankası	1927	Ermenek									
İktisat Türk A.Ş	1920	İstanbul									
İstanbul Bankası	1911	İstanbul									
İstanbul Esnaf Bankası	1925	İstanbul									
İstanbul Küçük İstikrazat Snd.	1923	İstanbul			1	1		1	1	1	
İzmir Esnaf ve Ahali Bankası	1928	İzmir	5	7	5	5	5	4	4	4	4
Karadeniz (Ltd.Şti.)Bankası	1928	Trabzon									
Karaman Çiftçi Bankası	1925	Karaman	1								
Karaman Milli Bankası	1913	Karaman									
Kastamonu Bankası	1930	Kastamonu									
Kayseri Milli İktisad Bankası	1933	Kayseri									
Kırşehir Ticaret Bankası	1931	Kırşehir									
Kocaeli Halk Bankası	1927	İzmit									
Konya Ahali Bankası	1917	Konya									
Konya İktisadi Milli Bankası	1912	Konya									
Konya Türk Ticaret Bankası	1920	Konya									
Lüleburgaz Birlik Ticaret Bankası	1929	Lüleburgaz									

Bankanın Adı	Kuruluş	Merkezi	Şube Sayısı								
			1930	1932	1934	1936	1938	1940	1942	1944	1946
Manisa Bağcılar Bankası	1917	Manisa	1	1							
Mersin Ticaret Bankası	1929	Mersin									
Milli Aydın Bankası	1914	Aydın									
Nevşehir Bankası	1927	Nevşehir									
Niğde Çiftçi ve Tüccar Bankası	1926	Niğde									
Şarki Karaağaç Bankası	1928	Ş.karaağaç									
T.İmar Bankası	1928	İstanbul									
Trabzon (Tasarruf Ltd.)Bankası	1928	Trabzon									
Türk Ticaret Sanayi Bankası	1925	İstanbul									
Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası	1928	Ürgüp									
Üsküdar Bankası	1929	İstanbul									
<i>Milli Bankalar Toplamı</i>			<i>319</i>	<i>346</i>	<i>345</i>	<i>330</i>	<i>332</i>	<i>335</i>	<i>335</i>	<i>337</i>	<i>376</i>
<i>Yabancı Bankalar</i>			<i>102</i>	<i>101</i>	<i>70</i>	<i>69</i>	<i>68</i>	<i>68</i>	<i>68</i>	<i>38</i>	<i>40</i>
Osmanlı Bankası	1863	İstanbul	75	75	62	61	61	61	61	31	30
Selanik Bankası	1888	İstanbul	9	9	5	5	4	4	4	4	5
Diğerleri			18	17	3	3	3	3	3	3	5
<i>Genel Toplam</i>			<i>421</i>	<i>447</i>	<i>415</i>	<i>399</i>	<i>400</i>	<i>403</i>	<i>403</i>	<i>375</i>	<i>416</i>

Kaynak : T.C.Merkez Bankası'nın 1930-1946 yılları bültenlerinde yer alan bilgilerden yararlanılarak düzenlenmiştir.

Ek:2
Türkiye'deki Bankaların Ödenmiş Sermayeleri (Bin TL)
1930-1946

Bankanın Adı	Kuruluş	Merkezi	Ödenmiş Sermayesi								
			1930	1932	1934	1936	1938	1940	1942	1944	1946
<i>Kamu Bankaları</i>			41.914	44.670	58.798	71.653	115.736	107.673	140.524	196.477	264.580
Belediyeler Bankası	1933	Ankara	0		3.383	5.358	8.000	10.503	13.424	17.861	26.599
Denizbank	1938	Ankara	0				19.432				
Emlak ve Eytam Bankası	1928	Ankara	7.414	8.400	8.902	8.216	8.491	8.213	11.098	11.092	21.855
Etibank	1935	Ankara	0			2.800	4.541	7.053	15.296	40.588	52.345
İstanbul Emniyet Sandığı	1868	İstanbul	1.567		0			0	0	0	0
Sümerbank	1933	Ankara	0		18.156	25.279	41.147	41.606	53.628	70.805	93.149
T.Halk Bankası	1938	Ankara	0				1.200	1.200	1.400	1.400	1.400
T.Sanayi ve Maden Bankası	1925	İstanbul	6.700	8.971							
Türkiye Ziraat Bankası	1888	Ankara	26.233	27.299	28.357	30.000	32.925	39.098	45.678	54.731	69.232
<i>Ticaret Bankaları</i>			5.000	6.200	7.045	7.200	7.200	7.200	7.200	8.450	10.281
Adapazarı Türk Ticaret Bankası	1914	Adapazarı	1.000	1.200	2.045	2.200	2.200	2.200	2.200	2.200	2.200
T.Garanti Bankası	1946	İstanbul									1.101
Türkiye İş Bankası	1924	Ankara	4.000	5.000	5.000	5.000	5.000	5.000	5.000	5.000	5.000
Yapı ve Kredi Bankası	1944	İstanbul								1250	1980
<i>Yerel Bankalar</i>			7.025	6.292	7.078	6.586	6.542	6.314	6.840	7.513	7.608
Adapazarı Emniyet Bankası	1919	Adapazarı	332	351	351	354	382	389	399	399	399
Afyonkarahisar Terakki Servet Bankası	1926	Afyon	157	172	175	175	175	175	175	175	175
Akhisar Tütüncüler Bankası	1924	Akhisar	500	625	625	625	625	625	625	721	737
Aksaray Halk İktisat Bankası	1926	Aksaray	45	48	52						
Akseki Ticaret Bankası	1927	İzmir	346	372	407	408	432	437	440	440	440
Akşehir Bankası	1916	Akşehir	1.000	1.000	1.000	600	600	600	600	600	600
Bor Esnaf Bankası	1928	Bor	16	33	50	50	50	50	50	50	50
Bor Zürra ve Tüccar Bankası	1922	Bor	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Denizli İktisat Bankası	1927	Denizli	142	195	199	201	201	201	201	250	339
Diyarbakır Bankası	1931	Diyarbakır	0	20	22	22	75				
Efes Bank Ltd. (Zonguldak Yardım B.)	1933	Zonguldak	0		173	250	250	380	380	500	500
Eskişehir Bankası	1927	Eskişehir	182	227	250	250	250	250	250	250	313
Elaziz İktisat Bankası	1929	Elazığ	38	50	50	50	50	50	50	50	100
Emvali Gayrimenkule ve İkrizat Bankası	1914	İstanbul	15	15	15	15	15	15			
Ermenek Ahali Bankası	1927	Ermenek	50	50	50	50	50				
İktisat Türk A.Ş	1920	İstanbul	90								
İstanbul Bankası	1911	İstanbul	44	44							
İstanbul Esnaf Bankası	1925	İstanbul	302	100							
İstanbul Küçük İstikrazat Snd.	1923	İstanbul	30	30	30	30	30	30	30	30	
İzmir Esnaf ve Ahali Bankası	1928	İzmir	652	767	802	856	923	928	961	962	1.000
Karadeniz (Ltd.Şti.)Bankası	1928	Trabzon	100	50	50	13					
Karaman Çiftçi Bankası	1925	Karaman	150	150							
Karaman Milli Bankası	1913	Karaman	100	100	100	50					
Kastamonu Bankası	1930	Kastamonu	17	24	50	58					
Kayseri Milli İktisat Bankası	1933	Kayseri	0		80	80					
Kırşehir Ticaret Bankası	1931	Kırşehir	0	43	44	50	50				
Kocaeli Halk Bankası	1927	İzmit	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Konya Ahali Bankası	1917	Konya	101	170	170	170	170	170	170	170	
Konya İktisadi Milli Bankası	1912	Konya	150	150	150	150	150	150	150	150	150

Bankanın Adı	Kuruluş	Merkezi	Ödenmiş Sermayesi								
			1930	1932	1934	1936	1938	1940	1942	1944	1946
Konya Türk Ticaret Bankası	1920	Konya	101	101	101	101	101	101	101		
Lüleburgaz Birlik Ticaret Bankası	1929	Lüleburgaz	36	39	50	50	50	50	50	50	82
Manisa Bağcılar Bankası	1917	Manisa	193	198	300	206	206	206	300	300	300
Mersin Ticaret Bankası	1929	Mersin	100	100	100	100	100				
Milli Aydın Bankası	1914	Aydın	100	100	100	100	100	100	500	1000	1000
Nevşehir Bankası	1927	Nevşehir	88	100	100	100	100	100	100	100	100
Niğde Çiftçi ve Tüccar Bankası	1926	Niğde	100	100	100	100	100				
Şarki Karaağaç Bankası	1928	Ş.karaağaç	69	75	76	62	65	65	66	74	81
T.İmar Bankası	1928	İstanbul	311	313	998	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
Trabzon (Tasarruf Ltd.)Bankası	1928	Trabzon	100	50	20	20					
Türk Ticaret Sanayi Bankası	1925	İstanbul	1.000								
Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası	1928	Ürgüp	24	30	38	40	42	42	42	42	42
Üsküdar Bankası	1929	İstanbul	44	100							
Milli Bankalar Toplamı			53.939	57.162	72.921	85.439	129.478	121.187	154.564	212.440	282.469
Yabancı Bankalar			35.000	35.000	13.358	12.437	13.437	8.437	14.788	14.780	15.015
Osmanlı Bankası	1863	İstanbul	5.000	5.000	5.000	5.000	5.000	n.a.	6.351	6.343	9.178
Selanik Bankası	1888	İstanbul	30.000	30.000	1.658	1.658	1.658	1.658	1.658	1.658	1.658
Diğerleri			n.a.	n.a.	6700	5779	6779	6779	6779	6779	4179
Genel Toplam			88.939	92.162	86.279	97.876	142.915	129.624	169.352	227.220	297.484

Kaynak : T.C.Merkez Bankası'nın 1930-1946 yılları bültenlerinde yer alan bilgilerden yararlanılarak düzenlenmiştir.

Ek:3
Türkiye'deki Bankaların Mevduatı (Bin TL)
1930-1946

Bankanın Adı	Kuruluş	Merkezi	Mevduatı								
			1930	1932	1934	1936	1938	1940	1942	1944	1946
<i>Kamu Bankaları</i>			82.878	81.673	88.411	93.101	140.415	155.379	278.991	267.827	364.473
Belediyeler Bankası	1933	Ankara	0		143	1.823	2.594	1.381	3.923	7.113	11.754
Denizbank	1938	Ankara	0				3.162				
Emlak ve Eytam Bankası	1928	Ankara	11.157	9.780	9.224	8.370	11.182	11.889	13.180	12.204	13.728
Etibank	1935	Ankara	0			29	2.378	1.550	2.041	19.678	28.440
İstanbul Emniyet Sandığı	1868	İstanbul	18.813	20.877	20.735		23.304	14.615	15.312	17.987	24.622
Sümerbank	1933	Ankara	0		2.355	4.043	14.205	11.160	19.675	22.786	24.728
T.Halk Bankası	1938	Ankara	0					71	27	45	1329
T.Sanayi ve Maadin Bankası	1925	İstanbul	1.961	1.765							
Türkiye Ziraat Bankası	1888	Ankara	50.947	49.251	55.954	78.836	83.590	114.713	224.833	188.014	259.872
<i>Ticaret Bankaları</i>			45.750	47.336	54.064	76.616	106.771	76.200	118.637	192.512	241.214
Adapazarı Türk Ticaret Bankası	1914	Adapazarı	2.545	3.416	2.170	4.107	8599	5.837	8.198	14.978	15.427
T.Garanti Bankası	1946	İstanbul									1.717
Türkiye İş Bankası	1924	Ankara	43.205	43.920	51.894	72.509	98.172	70.363	110.439	171.341	200.427
Yapı ve Kredi Bankası	1944	İstanbul								6.193	23.643
<i>Yerel Bankalar</i>			6.199	3.800	2.308	2.374	2.655	2.167	3.920	5.458	7.058
Adapazarı Emniyet Bankası	1919	Adapazarı	198	255	366	345	325	140	218	248	346
Afyonkarahisar Terakki Servet Bankası	1926	Afyon	8	16	25	26	28	19	19	55	47
Akhisar Tütüncüler Bankası	1924	Akhisar	196	110	114	139	127	109	393	349	302
Aksaray Halk İktisat Bankası	1926	Aksaray	11	12	15						
Akseki Ticaret Bankası	1927	İzmir	194	293	53				0		
Akşehir Bankası	1916	Akşehir	224	197	103	55	16	11	16	52	38
Bor Esnaf Bankası	1928	Bor	19	36	28	20	16	3	0		3
Bor Zürra ve Tüccar Bankası	1922	Bor	48	27	11	15	16	4	12	11	18
Denizli İktisat Bankası	1927	Denizli	77	127	131	107	116	59	238	526	820
Diyarbakır Bankası	1931	Diyarbakır			0						
Efes Bank Ltd.(Zonguldak Yardım B.)	1933	Zonguldak			54	69	102	11	19	10	24
Eskişehir Bankası	1927	Eskişehir	121	74	48	57	88	70	91	84	89
Elaziz İktisat Bankası	1929	Elazığ	69	50	47	37	56	35	30	68	97
Emvali Gayrimenkule ve İkrizat Bankası	1914	İstanbul	27	77	0						
Ermenek Ahali Bankası	1927	Ermenek	0	31	24	12	3				
İktisat Türk A.Ş	1920	İstanbul	464								
İstanbul Bankası	1911	İstanbul	7	13							
İstanbul Esnaf Bankası	1925	İstanbul	267	199							
İstanbul Küçük İstikrazat Snd.	1923	İstanbul	358	237	10	2			0		
İzmir Esnaf ve Ahali Bankası	1928	İzmir	937	953	577	755	790	612	1.062	1345	1551
Karadeniz (Ltd.Şti.)Bankası	1928	Trabzon	33	42	0						
Karaman Çiftçi Bankası	1925	Karaman	12	16							
Karaman Milli Bankası	1913	Karaman	5	3	0						

Bankanın Adı	Kuruluş	Merkezi	Mevduatı								
			1930	1932	1934	1936	1938	1940	1942	1944	1946
Kastamonu Bankası	1930	Kastamonu	6	14	0						
Kayseri Milli İktisad Bankası	1933	Kayseri			0						
Kırşehir Ticaret Bankası	1931	Kırşehir		5	0						
Kocaeli Halk Bankası	1927	İzmit	65	45	72	88	100	37	20	72	218
Konya Ahali Bankası	1917	Konya	0	12	4	20	34	11	25	25	
Konya İktisadi Milli Bankası	1912	Konya	230	59	24	10	6	20	14	24	36
Konya Türk Ticaret Bankası	1920	Konya	59	13	2				0		
Lüleburgaz Birlik Ticaret Bankası	1929	Lüleburgaz	16	35	18	15	15	5	29	52	65
Manisa Bağcılar Bankası	1917	Manisa	147	134	30	30	18	26	27	114	211
Mersin Ticaret Bankası	1929	Mersin	44	33	38	47	34				
Milli Aydın Bankası	1914	Aydın	161	129	183	167	185	183	669	718	566
Nevşehir Bankası	1927	Nevşehir	18	5	2	4	4	4	1	2	4
Niğde Çiftçi ve Tüccar Bankası	1926	Niğde	18	28	22	28	28				
Şarki Karaağaç Bankası	1928	Ş.karaağaç	5	3	1	2	1	2	4	5	2
T.İmar Bankası	1928	İstanbul	220	460	306	324	547	806	1.033	1.698	2.621
Trabzon (Tasarruf Ltd.)Bankası	1928	Trabzon	0		0						
Türk Ticaret Sanayi Bankası	1925	İstanbul	1908								
Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası	1928	Ürgüp	11	14	0				0		
Üsküdar Bankası	1929	İstanbul	16	43							
Milli Bankalar Toplamı			134.827	132.809	144.783	172.091	249.841	233.746	401.548	465.797	612.745
Yabancı Bankalar			123.245	131.908	41.788	40.996	55.316	23.833	72.910	89.970	123.572
Osmanlı Bankası	1863	İstanbul	13.320	12.945	13.908	15.797	17.712	n.a.	48.067	67.705	87.173
Selanik Bankası	1888	İstanbul	109.925	118.963	8.796	6.640	8.250	9.235	4.178	9.600	12.829
Diğerleri			n.a.	n.a.	19.084	18.559	29.354	14.598	20.665	12.665	23.570
Genel Toplam			258.072	264.717	186.571	213.087	305.157	257.579	474.458	555.767	736.317

Kaynak : T.C.Merkez Bankası'nın 1930-1946 yılları bültenlerinde yer alan bilgilerden yararlanılarak düzenlenmiştir.

Ek:4
Türkiye'deki Bankaların Kredileri (Bin TL)
1930-1946

Bankanın Adı	Kuruluş	Merkezi	Kredileri								
			1930	1932	1934	1936	1938	1940	1942	1944	1946
<i>Kamu Bankaları</i>			<i>83.107</i>	<i>77.869</i>	<i>87.629</i>	<i>97.521</i>	<i>125.357</i>	<i>173.344</i>	<i>302.599</i>	<i>293.786</i>	<i>547.524</i>
Belediyeler Bankası	1933	Ankara	0		595	1.647	3.668	11.065	11.049	11.539	22.499
Denizbank	1938	Ankara	0				174				
Emlak ve Eytam Bankası	1928	Ankara	12.644	12.405	12.277	11.993	10.915	15.431	21.033	28.436	40.701
Etibank	1935	Ankara	0			309	2836	15.893	42.723	43.303	60.782
İstanbul Emniyet Sandığı	1868	İstanbul	9.152	8.849	9.712	10.246	16.858	7.929	5.408	7.476	17.673
Sümerbank	1933	Ankara	0		4.745	3.931	5.753	11.813	34.542	41.117	35.253
T.Halk Bankası	1938	Ankara	0					553	1082	3356	3645
T.Sanayi ve Maadin Bankası	1925	İstanbul	4.512	3.352							
Türkiye Ziraat Bankası	1888	Ankara	56.799	53.263	60.300	69.395	85.153	110.660	186.762	158.559	366.971
<i>Ticaret Bankaları</i>			<i>34.858</i>	<i>33.662</i>	<i>35.446</i>	<i>45.751</i>	<i>83.543</i>	<i>61.517</i>	<i>67.718</i>	<i>72.833</i>	<i>147.675</i>
Adapazarı Türk Ticaret Bankası	1914	Adapazarı	2.522	3.557	2.133	2.943	9.908	5.315	4.767	6.470	12.333
T.Garanti Bankası	1946	İstanbul									2.184
Türkiye İş Bankası	1924	Ankara	32.336	30.105	33.313	42.808	73.635	56.202	62.951	65.038	119.374
Yapı ve Kredi Bankası	1944	İstanbul								1.325	13.784
<i>Yerel Bankalar</i>			<i>10.886</i>	<i>8.611</i>	<i>7.254</i>	<i>6.871</i>	<i>8.148</i>	<i>6.026</i>	<i>5.723</i>	<i>5.486</i>	<i>8.087</i>
Adapazarı Emniyet Bankası	1919	Adapazarı	542	584	611	669	590	375	476	439	537
Afyonkarahisar Terakki Servet Bankası	1926	Afyon	201	184	130	192	197	112	146	154	171
Akhisar Tütüncüler Bankası	1924	Akhisar	798	654	500	351	632	368	407	156	924
Aksaray Halk İktisat Bankası	1926	Aksaray	65	59	55						
Akseki Ticaret Bankası	1927	İzmir	458	517	234	242	310	382	94	43	40
Akşehir Bankası	1916	Akşehir	1.115	1.091	485	218	445	395	348	380	488
Bor Esnaf Bankası	1928	Bor	41	79	78	68	67	51	43	34	32
Bor Zürra ve Tüccar Bankası	1922	Bor	158	114	93	106	106	90	90	94	95
Denizli İktisat Bankası	1927	Denizli	217	252	256	246	198	147	204	157	539
Diyarbakır Bankası	1931	Diyarbakır			2		9				
Efes Bank Ltd.(Zonguldak Yardım B.)	1933	Zonguldak			218	328	325	260	160	359	528
Eskişehir Bankası	1927	Eskişehir	294	258	206	189	270	185	247	308	349
Elazığ İktisat Bankası	1929	Elazığ	66	79	79	77	88	54	39	78	181
Emvali Gayrimenkule ve İkrizat Bankası	1914	İstanbul	118	167	117	114	94	68			
Ermenek Ahali Bankası	1927	Ermenek	44	40	63	59	49				
İktisat Türk A.Ş	1920	İstanbul	544								
İstanbul Bankası	1911	İstanbul	33	12							
İstanbul Esnaf Bankası	1925	İstanbul	181	173							
İstanbul Küçük İstikrazat Snd.	1923	İstanbul	276	308	164	154	145	108	127	133	
İzmir Esnaf ve Ahali Bankası	1928	İzmir	905	1.099	953	1.077	1.860	1.871	1.234	765	1.185
Karadeniz (Ltd.Şti.)Bankası	1928	Trabzon	150	92	36	7					
Karaman Çiftçi Bankası	1925	Karaman	99	91							
Karaman Milli Bankası	1913	Karaman	12	107	50	46					
Kastamonu Bankası	1930	Kastamonu	20	41	53	45					
Kayseri Milli İktisat Bankası	1933	Kayseri			80	36					
Kırşehir Ticaret Bankası	1931	Kırşehir		54	40	46	47				
Kocaeli Halk Bankası	1927	İzmit	129	124	143	99	171	71	22	58	79
Konya Ahali Bankası	1917	Konya	162	172	206	72	74	63	51	43	
Konya İktisadi Milli Bankası	1912	Konya	410	249	223	176	100	117	94	133	126

Bankanın Adı	Kuruluş	Merkezi	Kredileri								
			1930	1932	1934	1936	1938	1940	1942	1944	1946
Konya Türk Ticaret Bankası	1920	Konya	155	149	126	84	22	2	23		
Lüleburgaz Birlik Ticaret Bankası	1929	Lüleburgaz	21	61	61	56	56	35	38	46	109
Manisa Bağcılar Bankası	1917	Manisa	356	423	220	160	153	101	19	151	432
Mersin Ticaret Bankası	1929	Mersin	115	132	96	125	112				
Milli Aydın Bankası	1914	Aydın	257	222	276	253	287	283	987	1489	937
Nevşehir Bankası	1927	Nevşehir	108	87	76	89	97	79	100	84	77
Niğde Çiftçi ve Tüccar Bankası	1926	Niğde	108	121	93	122	121				
Şarki Karaağaç Bankası	1928	Ş.karaağaç	82	90	73	63	71	72	59	73	79
T.İmar Bankası	1928	İstanbul	387	501	1.102	1.256	1.413	695	678	269	1.140
Trabzon (Tasarruf Ltd.)Bankası	1928	Trabzon	119	53	18	7					
Türk Ticaret Sanayi Bankası	1925	İstanbul	2.054								
Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası	1928	Ürgüp	43	51	38	39	39	42	37	40	39
Üsküdar Bankası	1929	İstanbul	43	121							
<i>Milli Bankalar Toplamı</i>			<i>128.851</i>	<i>120.142</i>	<i>130.329</i>	<i>150.143</i>	<i>217.048</i>	<i>240.887</i>	<i>376.040</i>	<i>372.105</i>	<i>703.286</i>
<i>Yabancı Bankalar</i>			<i>63.548</i>	<i>137.005</i>	<i>49.701</i>	<i>47.016</i>	<i>59.359</i>	<i>25.869</i>	<i>49.620</i>	<i>34.986</i>	<i>81.653</i>
Osmanlı Bankası	1863	İstanbul	15.226	13.268	14.499	14.656	16.092	n.a.	22.917	22.710	52.357
Selanik Bankası	1888	İstanbul	48.322	123.737	11.087	8.171	10.014	9.230	3.579	3.638	9.453
Diğerleri			n.a.	n.a.	24115	24189	33253	16639	23124	8638	19843
<i>Genel Toplam</i>			<i>192.399</i>	<i>257.147</i>	<i>180.030</i>	<i>197.159</i>	<i>276.407</i>	<i>266.756</i>	<i>425.660</i>	<i>407.091</i>	<i>784.939</i>

Kaynak : T.C.Merkez Bankası'nın 1930-1946 yılları bültenlerinde yer alan bilgilerden yararlanılarak düzenlenmiştir.

Ek:5
Türkiye'deki Bankaların İştirakleri (Bin TL)
1930-1946

Bankanın Adı	Kuruluş	Merkezi	İştirakleri								
			1930	1932	1934	1936	1938	1940	1942	1944	1946
<i>Kamu Bankaları</i>			7.256	12.944	27.943	59.171	109.513	138.712	173.695	241.973	262.746
Belediyeler Bankası	1933	Ankara	0		18	76	33,7	33	1.035	6.388	8.837
Denizbank	1938	Ankara	0				7.889,8				
Emlak ve Eytam Bankası	1928	Ankara	36	802	1.852	2.703	2.826,4	3.899	4.661	6.519	8.464
Etibank	1935	Ankara	0			2.914	10.254	10.874	15.199	36.709	49.210
İstanbul Emniyet Sandığı	1868	İstanbul	0	210	1.984		2.039,5	2.602	6.454	7.106	5.205
Sümerbank	1933	Ankara	0		17.391	40.107	71.064	104.009	110.399	139.777	155.116
T.Halk Bankası	1938	Ankara	0				255,1	670	468	422	426
T.Sanayi ve Maden Bankası	1925	İstanbul	6.691	9.296							
Türkiye Ziraat Bankası	1888	Ankara	529	2.636	6.698	13.371	15.150	16.625	35.479	45.052	35.488
<i>Ticaret Bankaları</i>			7.526	8.360	13.973	24.992	21.306	22.079	36.162	104.548	71.163
Adapazarı Türk Ticaret Bankası	1914	Adapazarı	246	294,4	303	1026	558,8	752	842	4.153	1.306
T.Garanti Bankası	1946	İstanbul									298
Türkiye İş Bankası	1924	Ankara	7.280	8.065	13.670	23.966	20.747	21.327	35.320	98.166	63.965
Yapı ve Kredi Bankası	1944	İstanbul								2.229	5.594
<i>Yerel Bankalar</i>			219	135,6	420	929,1	962,2	1.767,2	2.242	2.430	2.889
Adapazarı Emniyet Bankası	1919	Adapazarı	0	1,4	2	5	12,9	12	9	11	11
Afyonkarahisar Terakki Servet Bankası	1926	Afyon	0		15	19	26,7	29	29	29	27
Akhisar Tütüncüler Bankası	1924	Akhisar	2	13,4	41	132	103,1	288	628	144	243
Aksaray Halk İktisat Bankası	1926	Aksaray	0		0						
Akseki Ticaret Bankası	1927	İzmir	0	3,5	6	10	47,3	32	0	17	
Akşehir Bankası	1916	Akşehir	3	10	28	309	2,2	2	2	2	1
Bor Esnaf Bankası	1928	Bor	0		1		1,1	2	2	3	3
Bor Zürra ve Tüccar Bankası	1922	Bor	4	7,7	6	4	3,4	3	3	3	4
Denizli İktisat Bankası	1927	Denizli	0	3,4	30	63	46,7	48	19	32	13
Diyarbakır Bankası	1931	Diyarbakır			1		58,9				
Efes Bank Ltd.(Zonguldak Yardım B.)	1933	Zonguldak			4	17	57,1	133	189	208	132
Eskişehir Bankası	1927	Eskişehir	0	3,5	34	153	128,7	11	38	16	15
Elazığ İktisat Bankası	1929	Elazığ	1	2,8	3	7	35	12	12	16	16
Emvali Gayrimenkule ve İkrizat Bankası	1914	İstanbul	0		0						
Ermenek Ahali Bankası	1927	Ermenek	0	0,4	2	1	0,4				
İktisat Türk A.Ş	1920	İstanbul	0								
İstanbul Bankası	1911	İstanbul	0	2,8							
İstanbul Esnaf Bankası	1925	İstanbul	13								
İstanbul Küçük İstikrazat Snd.	1923	İstanbul	10	14,1	6		10,2	14	24	27	
İzmir Esnaf ve Ahali Bankası	1928	İzmir	8	18,6	25	14	109,3	164	138	275	286
Karadeniz (Ltd.Şti.)Bankası	1928	Trabzon	0	0,7	0						
Karaman Çiftçi Bankası	1925	Karaman	20	17,4							
Karaman Milli Bankası	1913	Karaman	1	0,5	0						
Kastamonu Bankası	1930	Kastamonu	0		0	1					
Kayseri Milli İktisat Bankası	1933	Kayseri			0	3					
Kırşehir Ticaret Bankası	1931	Kırşehir			0						
Kocaeli Halk Bankası	1927	İzmit	0	1,4	4	14	50,5	61	82	81	85
Konya Ahali Bankası	1917	Konya	0		9	13	14,1	16	16	27	
Konya İktisadi Milli Bankası	1912	Konya	37	11,6	7	34	67	66	57	53	53
Konya Türk Ticaret Bankası	1920	Konya	0	0,7	1	0,7	0,7	1	1		

Bankanın Adı	Kuruluş	Merkezi	İştirakleri								
			1930	1932	1934	1936	1938	1940	1942	1944	1946
Lüleburgaz Birlik Ticaret Bankası	1929	Lüleburgaz	19		0	1	2,4	4	3	2	1
Manisa Bağcılar Bankası	1917	Manisa	1	2,9	104	14	14,2	91	5	5	4
Mersin Ticaret Bankası	1929	Mersin	0	2	5	5	22,1				
Milli Aydın Bankası	1914	Aydın	0	5	7	10	16,2	17	109	116	123
Nevşehir Bankası	1927	Nevşehir	0	0,7	2	10	10,9	13	11	11	11
Niğde Çiftçi ve Tüccar Bankası	1926	Niğde	0	0,2	3	4	9,4				
Şarki Karaağaç Bankası	1928	Ş.karaağaç	0		0	0,4	0,6		3	3	3
T.İmar Bankası	1928	İstanbul	0	10	73	85	111,1	747	861	1.348	1.858
Trabzon (Tasarruf Ltd.)Bankası	1928	Trabzon	0		1						
Türk Ticaret Sanayi Bankası	1925	İstanbul	100								
Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası	1928	Ürgüp	0	0,9	0			1	1	1	
Üsküdar Bankası	1929	İstanbul	0								
Milli Bankalar Toplamı			15.001	21.440	42.336	85.092	131.781	162.558	212.099	348.951	336.798
Yabancı Bankalar			7.471	5.351	3.927	3.816	3.453	948	17.143	36.577	16.853
Osmanlı Bankası	1863	İstanbul	4.335	2.110	1.973	2.420	2.339	n.a.	13.369	24.891	12.015
Selanik Bankası	1888	İstanbul	3.136	3.241	296	617	156	132	1.382	6.882	3.194
Diğerleri			n.a.	n.a.	1.658	779	958	816	2.392	4.804	1.644
Genel Toplam			22.472	26.791	46.263	88.908	135.234	163.506	229.242	385.528	353.651

Kaynak : T.C.Merkez Bankası'nın 1930-1946 yılları bültenlerinde yer alan bilgilerden yararlanılarak düzenlenmiştir.

Ek:6
Türkiye'deki Bankaların Bilanço Karları (Bin TL)
1930-1946

Bankanın Adı	Kuruluş	Merkezi	Bilanço Karı								
			1930	1932	1934	1936	1938	1940	1942	1944	1946
<i>Kamu Bankaları</i>			1.704	1.895	2.227	2.484	6.012	6.547	11.170	23.401	28.491
Belediyeler Bankası	1933	Ankara	0		85	280	398	435	395	803	1100
Denizbank	1938	Ankara	0				1.997				
Emlak ve Eytam Bankası	1928	Ankara	670	336	69	509	500	653	659	892	696
Etibank	1935	Ankara	0			15	625	886	1.795	2.403	6.088
İstanbul Emniyet Sandığı	1868	İstanbul	368		14	54		195	197	212	519
Sümerbank	1933	Ankara	0		1.617	725	672	1.238	1.888	7.086	6.608
T.Halk Bankası	1938	Ankara	0					18	12	288	101
T.Sanayi ve Maden Bankası	1925	İstanbul	666	1559							
Türkiye Ziraat Bankası	1888	Ankara	0	0	442	901	1.820	3.122	6.224	11.717	13.379
<i>Ticaret Bankaları</i>			959	742	416	611	830	1.032	1.515	1.903	4.889
Adapazarı Türk Ticaret Bankası	1914	Adapazarı	142	136	-260	-125	0		355	327	648
T.Garanti Bankası	1946	İstanbul									
Türkiye İş Bankası	1924	Ankara	817	606	676	736	830	1.032	1.160	1.586	3.511
Yapı ve Kredi Bankası	1944	İstanbul								-10	730
<i>Yerel Bankalar</i>			965	614	449	516	445,3	346	674,5	678	946
Adapazarı Emniyet Bankası	1919	Adapazarı	58	59	44	37	30	10	17	30	29
Afyonkarahisar Terakki Servet Bankası	1926	Afyon	31	26	15	11	11	18	19	15	16
Akhisar Tütüncüler Bankası	1924	Akhisar	90	72	38	46	41	33	120	65	1
Aksaray Halk İktisat Bankası	1926	Aksaray	7	0,4	3						
Akseki Ticaret Bankası	1927	İzmir	54	50	5	20	20	31	1	-16	
Akşehir Bankası	1916	Akşehir	131	60	26		18		0	30	51
Bor Esnaf Bankası	1928	Bor	6	12	8		0		0		
Bor Zürra ve Tüccar Bankası	1922	Bor	20	16	8				6	9	
Denizli İktisat Bankası	1927	Denizli	28	27	13	18	-2	-8	0	32	43
Diyarbakır Bankası	1931	Diyarbakır		6	5	1	0,1				-70
Efes Bank Ltd.(Zonguldak Yardım B.)	1933	Zonguldak			19	12	19	12	19	30	
Eskişehir Bankası	1927	Eskişehir	26	28	21	24	19	18	16	19	55
Elaziz İktisat Bankası	1929	Elazığ	3	8	3	5	15	2	6		14
Emvali Gayrimenkule ve İktisat Bankası	1914	İstanbul	-1	-0,4	0	-6	-5	-4			
Ermenek Ahali Bankası	1927	Ermenek	8	8	5		0				
İktisat Türk A.Ş	1920	İstanbul	23								
İstanbul Bankası	1911	İstanbul	1	-5							
İstanbul Esnaf Bankası	1925	İstanbul	-1	-49							
İstanbul Küçük İstikrazat Snd.	1923	İstanbul	5	3	3	3	2	1	-6	1	
İzmir Esnaf ve Ahali Bankası	1928	İzmir	81	98	36	93	96	93	186	66	132
Karadeniz (Ltd.Şti.)Bankası	1928	Trabzon	19	12	0						
Karaman Çiftçi Bankası	1925	Karaman	1	0,2							
Karaman Milli Bankası	1913	Karaman	13	2	0						
Kastamonu Bankası	1930	Kastamonu	2	4	3	4					

Bankanın Adı	Kuruluş	Merkezi	Bilanço Karı								
			1930	1932	1934	1936	1938	1940	1942	1944	1946
		u									
Kayseri Milli İktisad Bankası	1933	Kayseri			7						
Kırşehir Ticaret Bankası	1931	Kırşehir		5	4	3	2				
Kocaeli Halk Bankası	1927	İzmit	17	18	9	6	7	8	-9,2	10	16
Konya Ahali Bankası	1917	Konya	31	0	0		0		0	-39	
Konya İktisadi Milli Bankası	1912	Konya	23	0	8		0,2	3	-2,3		4
Konya Türk Ticaret Bankası	1920	Konya	15	0	0		0		0		
Lüleburgaz Birlik Ticaret Bankası	1929	Lüleburgaz	5	6	3	4	3	3	0	3	4
Manisa Bağcılar Bankası	1917	Manisa	26	20	8	5		14	15	38	24
Mersin Ticaret Bankası	1929	Mersin	16	18	10	9	10				
Milli Aydın Bankası	1914	Aydın	15	17	10	19	23	10	34	94	168
Nevşehir Bankası	1927	Nevşehir	19	13	11	10	8	5	4	3	3
Niğde Çiftçi ve Tüccar Bankası	1926	Niğde	18	17	12	16	7				
Şarki Karaağaç Bankası	1928	Ş.karaağaç	11	9	3	4	0	3	1	2	3
T.İmar Bankası	1928	İstanbul	37	34	105	169	118	90	248	283	386
Trabzon (Tasarruf Ltd.)Bankası	1928	Trabzon	16	8	0	-1					
Türk Ticaret Sanayi Bankası	1925	İstanbul	99								
Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası	1928	Ürgüp	8	9	4	4	3	4	0	3	67
Üsküdar Bankası	1929	İstanbul	4	3							
Milli Bankalar Toplamı			3.628	3.251	3.092	3.611	7.287	7.925	13.360	25.982	34.326
Yabancı Bankalar			2.445	-775	-19	170	784	491	2.320	687	2.877
Osmanlı Bankası	1863	İstanbul	138	100	104	108	114	n.a.	1.393	931	2.630
Selanik Bankası	1888	İstanbul	2.307	-875	-204	-188	-83	89	272	87	128
Diğerleri			n.a.	n.a.	81	250	753	402	655	-331	119
Genel Toplam			6.073	2.476	3.073	3.781	8.071	8.416	15.680	26.669	37.203

Kaynak : T.C.Merkez Bankası'nın 1930-1946 yılları bültenlerinde yer alan bilgilerden yararlanılarak düzenlenmiştir.

Ek:7
Türkiye'deki Bankaların Bilançoları (Bin TL)
1930-1946

Bankanın Adı	Kuruluş	Merkezi	Bilanço								
			1930	1932	1934	1936	1938	1940	1942	1944	1946
<i>Kamu Bankaları</i>			333.922	272.769	353.349	477.696	806.764	801.386	1.360.573	1.621.314	2.185.900
Belediyeler Bankası	1933	Ankara			16.949	19.232	22.196	22.347	23.772	44.609	123.714
Denizbank	1938	Ankara					8.3571				
Emlak ve Eytam Bankası	1928	Ankara	49.224	55.655	69.271	80.871	128.497	134.451	183.539	178.619	255.830
Etibank	1935	Ankara				28.827	42.306	60.721	207.020	292.174	386.429
İstanbul Emniyet Sandığı	1868	İstanbul	21.003	23.128	24.702	25.210	27.450	18.635	23.027	37.698	58.897
Sümerbank	1933	Ankara			82.560	124.403	197.018	197.076	332.027	347.677	400.345
T.Halk Bankası	1938	Ankara					1.220	1.527	1.988	7.480	6.709
T.Sanayi ve Maadin Bankası	1925	İstanbul	23.717	22.380							
Türkiye Ziraat Bankası	1888	Ankara	239.978	171.606	159.867	199.153	304.506	366.629	589.200	713.057	953.976
<i>Ticaret Bankaları</i>			84.159	83.707	97.708	138.799	195.021	161.088	240.445	360.622	523.417
Adapazarı Türk Ticaret Bankası	1914	Adapazarı	6.065	6.642	6.439	12.524	31.513	27.843	22.664	34.705	59.252
T.Garanti Bankası	1946	İstanbul									6124
Türkiye İş Bankası	1924	Ankara	78.094	77.065	91.269	126.275	163.508	133.245	217.781	315.225	391.073
Yapı ve Kredi Bankası	1944	İstanbul								10.692	66.968
<i>Yerel Bankalar</i>			28.106	18.636	17.683	19.748	20.568	19.411	24.046	26.996	32.273
Adapazarı Emniyet Bankası	1919	Adapazarı	780	953	1.350	1.293	1.208	939	1.102	1.311	1.299
Afyonkarahisar Terakki Servet Bankası	1926	Afyon	276	290	285	264	274	298	304	369	388
Akhisar Tütüncüler Bankası	1924	Akhisar	1.350	1.544	1.589	1.711	1.822	2.016	2.863	2.594	3.290
Aksaray Halk İktisat Bankası	1926	Aksaray	119	117	121						
Akseki Ticaret Bankası	1927	İzmir	1.064	1.175	884	729	819	909	875	744	583
Akşehir Bankası	1916	Akşehir	1.498	1.461	1.474	849	739	759	766	877	884
Bor Esnaf Bankası	1928	Bor	50	99	87	77	75	59	57	58	64
Bor Zürra ve Tüccar Bankası	1922	Bor	1.637	149	127	131	128	113	142	136	151
Denizli İktisat Bankası	1927	Denizli	578	812	757	603	665	521	833	1.329	1.649
Diyarbakır Bankası	1931	Diyarbakır		88	92	96	100				
Efes Bank Ltd.(Zonguldak Yardım B.)	1933	Zonguldak			409	431	778	697	759	1.335	1.906
Eskişehir Bankası	1927	Eskişehir	1.066	699	740	855	880	752	847	862	999
Elaziz İktisat Bankası	1929	Elazığ	178	169	172	167	224	184	185	234	304
Emvali Gayrimenkule ve İkrizat Bankası	1914	İstanbul	168	217	196	236	219	214			
Ermenek Ahali Bankası	1927	Ermenek	60	91	82	116	57				
İktisat Türk A.Ş	1920	İstanbul	1.184								
İstanbul Bankası	1911	İstanbul	82	72							
İstanbul Esnaf Bankası	1925	İstanbul	1.328	811				4.983			
İstanbul Küçük İstikrazat Snd.	1923	İstanbul	424	432	203	178	180	186	185	187	
İzmir Esnaf ve Ahali Bankası	1928	İzmir	2.974	2.847	2.377	3.196	4.579		5.664	5.206	7.119
Karadeniz (Ltd.Şti.)Bankası	1928	Trabzon	165	130	64	21					
Karaman Çiftçi Bankası	1925	Karaman	277	366							
Karaman Milli Bankası	1913	Karaman	138	128	133	78					
Kastamonu Bankası	1930	Kastamonu	58	68	55	65					
Kayseri Milli İktisad Bankası	1933	Kayseri			94	87					
Kırşehir Ticaret Bankası	1931	Kırşehir		62	56	56	56				

Bankanın Adı	Kuruluş	Merkezi	Bilanço								
			1930	1932	1934	1936	1938	1940	1942	1944	1946
Kocaeli Halk Bankası	1927	İzmit	246	264	282	283	385	399	273	309	448
Konya Ahali Bankası	1917	Konya	542	284	282	295	276	301	289	306	
Konya İktisadi Milli Bankası	1912	Konya	549	337	266	268	220	284	252	279	322
Konya Türk Ticaret Bankası	1920	Konya	582	565	535	531	521		566		
Lüleburgaz Birlik Ticaret Bankası	1929	Lüleburgaz	73	113	86	85	88	71	93	141	198
Manisa Bağcılar Bankası	1917	Manisa	678	618	486	462	427	458	468	940	979
Mersin Ticaret Bankası	1929	Mersin	170	196	187	213	203				
Milli Aydın Bankası	1914	Aydın	305	378	389	389	377	376	1.383	2.032	1.999
Nevşehir Bankası	1927	Nevşehir	141	128	128	134	138	125	121	126	120
Niğde Çiftçi ve Tüccar Bankası	1926	Niğde	145	155	155	173	177				
Şarki Karaağaç Bankası	1928	Ş.karaağaç	118	117	110	113	112	114	115	117	116
T.İmar Bankası	1928	İstanbul	2.174	2.416	3.347	5.484	4.784	4.596	5.849	7.447	9.399
Trabzon (Tasarruf Ltd.)Bankası	1928	Trabzon	133	64	26	23					
Türk Ticaret Sanayi Bankası	1925	İstanbul	6.604								
Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası	1928	Ürgüp	53	55	57	56	57	57	55	57	56
Üsküdar Bankası	1929	İstanbul	139	166							
Milli Bankalar Toplamı			446.187	375.112	468.740	636.243	1.022.353	981.885	1.625.064	2.008.932	2.741.590
Yabancı Bankalar			225.472	194.569	51.711	54.461	57.718	101.445	235.603	247.520	445.507
Osmanlı Bankası	1863	İstanbul	21.943	20.962	21.540	27.818	30.765	n.a.	134.561	168.081	254.165
Selanik Bankası	1888	İstanbul	203.529	173.607	30.171	26.643	26.953	30.482	25.691	30.312	101.658
Diğerleri			n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	70.963	75.351	49.127	89.684
Genel Toplam			671.659	569.681	520.451	690.704	1.080.071	1.083.330	1.860.667	2.256.452	3.187.097

Kaynak : T.C.Merkez Bankası'nın 1930-1946 yılları bültenlerinde yer alan bilgilerden yararlanılarak düzenlenmiştir.

Ek:8
Türkiye'deki Bankaların Gayrimenkulleri (Bin TL)
1930-1946

Bankanın Adı	Kuruluş	Merkezi	Gayrimenkuller								
			1930	1932	1934	1936	1938	1940	1942	1944	1946
<i>Kamu Bankaları</i>			8.565	10.099	10.111	9.552	35.445	10.764	7.684	9.456	10.880
Belediyeler Bankası	1933	Ankara			106	109	539	465	433	408	416
Denizbank	1938	Ankara					24.906				
Emlak ve Eytam Bankası	1928	Ankara	2.995	4.072	3.423	2.523	2.476	1.639	2.175	525	1.581
Etibank	1935	Ankara				211	798	3.130	289	3.757	3.811
İstanbul Emniyet Sandığı	1868	İstanbul	82	440	484	839	544	337	238	234	211
Sümerbank	1933	Ankara			772	838	1.678	1.433	1.064	1.083	809
T.Halk Bankası	1938	Ankara					5	4	6	13	136
T.Sanayi ve Maden Bankası	1925	İstanbul	159	452							
Türkiye Ziraat Bankası	1888	Ankara	5.329	5.135	5.326	5.032	4.499	3.756	3.479	3.436	3.916
<i>Ticaret Bankaları</i>			2.786	3.205	2.906	2.569	2.499	1.746	1.308	1.723	1.173
Adapazarı Türk Ticaret Bankası	1914	Adapazarı	131	171	597	375	373	237	150	168	156
T.Garanti Bankası	1946	İstanbul									17
Türkiye İş Bankası	1924	Ankara	2.655	3.034	2.309	2.194	2.126	1.509	1.158	1.486	600
Yapı ve Kredi Bankası	1944	İstanbul								69	400
<i>Yerel Bankalar</i>			2.054	415	565	593	530	532	305	541	517
Adapazarı Emniyet Bankası	1919	Adapazarı	11	5	4	8	11	40	16	14	12
Afyonkarahisar Terakki Servet Bankası	1926	Afyon	1	1	1	1	1	1	1	4	4
Akhisar Tütüncüler Bankası	1924	Akhisar	28	31	50	55	51	91	82	83	80
Aksaray Halk İktisat Bankası	1926	Aksaray	1	1	7						
Akseki Ticaret Bankası	1927	İzmir	31	38	57	68	77	63	35	26	24
Akşehir Bankası	1916	Akşehir	82	68	101	102	85	84	77	67	81
Bor Esnaf Bankası	1928	Bor	0	1	1	1	1	1	1	1	1
Bor Zürra ve Tüccar Bankası	1922	Bor	5	13	12	12	7	5	4	1	21
Denizli İktisat Bankası	1927	Denizli	12	14	19	21	12	20	3	6	8
Dişarbakır Bankası	1931	Dişarbakır		23	28	30	30				
Efes Bank Ltd.(Zonguldak Yardım B.)	1933	Zonguldak			13	3	4	3	2	2	3
Eskişehir Bankası	1927	Eskişehir	4	4	13	14	13	11	11	11	13
Elaziz İktisat Bankası	1929	Elazığ	10	14	15	15	16	16	16	16	16
Emvali Gayrimenkule ve İkrizat Bankası	1914	İstanbul	0	0	0	0	0	3			
Ermenek Ahali Bankası	1927	Ermenek	1	1	1	1	3				
İktisat Türk A.Ş	1920	İstanbul	0								
İstanbul Bankası	1911	İstanbul	3	3							
İstanbul Esnaf Bankası	1925	İstanbul	11	10						53	
İstanbul Küçük İstikrazat Snd.	1923	İstanbul	1	1	1	1	1	1	1	1	
İzmir Esnaf ve Ahali Bankası	1928	İzmir	55	32	42	49	36	69		47	47
Karadeniz (Ltd.Şti.)Bankası	1928	Trabzon	1	1	1	5					
Karaman Çiftçi Bankası	1925	Karaman	12	13							
Karaman Milli Bankası	1913	Karaman	1	1	2	3					
Kastamonu Bankası	1930	Kastamonu	1	1	1	1					
Kayseri Milli İktisat Bankası	1933	Kayseri			1	1					
Kırşehir Ticaret Bankası	1931	Kırşehir		1	1	1	1				
Kocaeli Halk Bankası	1927	İzmit	1	4	4	5	3	3	3	3	3
Konya Ahali Bankası	1917	Konya	2	3	23	24	11	2	2	2	
Konya İktisadi Milli Bankası	1912	Konya	21	24	14	16	20	16	11	11	20

Bankanın Adı	Kuruluş	Merkezi	Gayrimenkuller								
			1930	1932	1934	1936	1938	1940	1942	1944	1946
Konya Türk Ticaret Bankası	1920	Konya	7	2	3	4	2	2	2		
Lüleburgaz Birlik Ticaret Bankası	1929	Lüleburgaz	1	2	2	2	4	3	3	3	3
Manisa Bağcılar Bankası	1917	Manisa	5	20	16	16	14	16	16	23	13
Mersin Ticaret Bankası	1929	Mersin	1	25	30	29	22				
Milli Aydın Bankası	1914	Aydın	1	25	29	20	18	17	16	30	50
Nevşehir Bankası	1927	Nevşehir	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Niğde Çiftçi ve Tüccar Bankası	1926	Niğde	9	9	10	9	10				
Şarki Karaağaç Bankası	1928	Ş.karaağaç	0	0	0	0	1	1	1	1	1
T.İmar Bankası	1928	İstanbul	12	13	60	73	74	62		134	115
Trabzon (Tasarruf Ltd.)Bankası	1928	Trabzon	1	1	1	1					
Türk Ticaret Sanayi Bankası	1925	İstanbul	1717								
Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası	1928	Ürgüp	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Üsküdar Bankası	1929	İstanbul	3	8							
<i>Milli Bankalar Toplamı</i>			<i>13.405</i>	<i>13.719</i>	<i>13.582</i>	<i>12.714</i>	<i>38.474</i>	<i>13.042</i>	<i>9.297</i>	<i>11.720</i>	<i>12.570</i>
<i>Yabancı Bankalar</i>			<i>3.750</i>	<i>1.850</i>	<i>1.090</i>	<i>930</i>	<i>868</i>	<i>221</i>	<i>1.517</i>	<i>1.422</i>	<i>1.384</i>
Osmanlı Bankası	1863	İstanbul	674	638	628	596	587	n.a.	1.337	1.243	1.207
Selanik Bankası	1888	İstanbul	3076	1212	83	69	55	39	14	11	14
Diğerleri			n.a.	n.a.	379	265	226	182	166	168	163
<i>Genel Toplam</i>			<i>17.155</i>	<i>15.569</i>	<i>14.672</i>	<i>13.644</i>	<i>39.342</i>	<i>13.263</i>	<i>10.814</i>	<i>13.142</i>	<i>13.954</i>

Kaynak : T.C.Merkez Bankası'nın 1930-1946 yılları bültenlerinde yer alan bilgilerden yararlanılarak düzenlenmiştir.

Ek:9
Türkiye'deki Bankaların Tahvilleri (Bin TL)
1930-1946

Bankanın Adı	Kuruluş	Merkezi	Tahviller								
			1930	1932	1934	1936	1938	1940	1942	1944	1946
<i>Kamu Bankaları</i>			<u>3.063</u>	<u>4.511</u>	<u>5.316</u>	<u>14.726</u>	<u>28.042</u>	<u>30.968</u>	<u>6.700</u>	<u>6.016</u>	<u>15.284</u>
Belediyeler Bankası	1933	Ankara			0	49	413	572	0	0	0
Denizbank	1938	Ankara					60				
Emlak ve Eytam Bankası	1928	Ankara	1.646	1.454	714	2.673	852	3.064	532	475	1412
Etibank	1935	Ankara				0	0	156	0	0	0
İstanbul Emniyet Sandığı	1868	İstanbul	0	0	0	1.518	8.509	2.914	112	30	48
Sümerbank	1933	Ankara			136	62	113	1.839	1	5	323
T.Halk Bankası	1938	Ankara					0	337	0	0	0
T.Sanayi ve Maadin Bankası	1925	İstanbul	103	151							
Türkiye Ziraat Bankası	1888	Ankara	1.314	2.906	4.466	10.424	18.095	22.086	6.055	5.506	13.501
<i>Ticaret Bankaları</i>			<u>12.101</u>	<u>11.625</u>	<u>6.617</u>	<u>17.327</u>	<u>38.051</u>	<u>25.565</u>	<u>9.720</u>	<u>16.295</u>	<u>33.187</u>
Adapazarı Türk Ticaret Bankası	1914	Adapazarı	1.709	2.497	963	1.173	5.857	2.264	1.333	3.626	3.656
T.Garanti Bankası	1946	İstanbul									507
Türkiye İş Bankası	1924	Ankara	10.392	9.128	5.654	16.154	32.194	23.301	8387	12.249	27.649
Yapı ve Kredi Bankası	1944	İstanbul								420	1375
<i>Yerel Bankalar</i>			<u>5.240</u>	<u>4.305</u>	<u>2.910</u>	<u>2.757</u>	<u>2.923</u>	<u>1.971</u>	<u>1.777</u>	<u>2.952</u>	<u>4.236</u>
Adapazarı Emniyet Bankası	1919	Adapazarı	212	584	314	345	364	212	328	246	418
Afyonkarahisar Terakki Servet Bankası	1926	Afyon	198	166	128	62	69	71	116	128	160
Akhisar Tütcüncüler Bankası	1924	Akhisar	436	270	188	119	240	84	22	82	233
Aksaray Halk İktisat Bankası	1926	Aksaray	63	55	3						
Akseki Ticaret Bankası	1927	İzmir	432	451	157	159	162	115	91	40	37
Akşehir Bankası	1916	Akşehir	416	237	147	73	69	42	36	59	96
Bor Esnaf Bankası	1928	Bor	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Bor Zürra ve Tüccar Bankası	1922	Bor	0	0	0	0	0	1	85	91	93
Denizli İktisat Bankası	1927	Denizli	94	66	167	107	133	65	198	155	529
Diyarbakır Bankası	1931	Diyarbakır		0	0	0	0				
Efes Bank Ltd.(Zonguldak Yardım B.)	1933	Zonguldak			114	201	224	91	69	140	363
Eskişehir Bankası	1927	Eskişehir	274	179	136	103	185	121	138	124	252
Elaziz İktisat Bankası	1929	Elazığ	66	64	69	43	67	42	35	47	141
Emvali Gayrimenkule ve İkrizat Bankası	1914	İstanbul	0	0	0	0	0	1			
Ermenek Ahali Bankası	1927	Ermenek	17	9	8	3	1				
İktisat Türk A.Ş	1920	İstanbul	177								
İstanbul Bankası	1911	İstanbul	11	12							
İstanbul Esnaf Bankası	1925	İstanbul	123	132						330	
İstanbul Küçük İstikrazat Snd.	1923	İstanbul	276	308	164	154	145	108	127	133	
İzmir Esnaf ve Ahali Bankası	1928	İzmir	653	717	447	547	514	594		336	489
Karadeniz (Ltd.Şti.)Bankası	1928	Trabzon	120	73	24	7					
Karaman Çiftçi Bankası	1925	Karaman	73	65							
Karaman Milli Bankası	1913	Karaman	5	0	32	32					
Kastamonu Bankası	1930	Kastamonu	20	41	51	44					
Kayseri Milli İktisad Bankası	1933	Kayseri			5	27					
Kırşehir Ticaret Bankası	1931	Kırşehir		43	35	39	45				
Kocaeli Halk Bankası	1927	İzmit	0	79	98	70	82	59	20	56	79
Konya Ahali Bankası	1917	Konya	26	130	0	0	0	0	0	0	
Konya İktisadi Milli Bankası	1912	Konya	57	17	7	160	2	0	0	0	0
Konya Türk Ticaret Bankası	1920	Konya	9	0	85	0	20	0	0		

Bankanın Adı	Kuruluş	Merkezi	Tahviller								
			1930	1932	1934	1936	1938	1940	1942	1944	1946
Lüleburgaz Birlik Ticaret Bankası	1929	Lüleburgaz	20	39	51	44	49	29	27	42	93
Manisa Bağcılar Bankası	1917	Manisa	30	80	174	147	146	47	12	86	203
Mersin Ticaret Bankası	1929	Mersin	52	25	8	18	12				
Milli Aydın Bankası	1914	Aydın	111	68	44	52	91	131	384	708	678
Nevşehir Bankası	1927	Nevşehir	101	78	69	80	91	72	89	82	69
Niğde Çiftçi ve Tüccar Bankası	1926	Niğde	78	102	0	0	83				
Şarki Karaağaç Bankası	1928	Ş.karaağaç	0	0	0	0	0	1	0	0	0
T.İmar Bankası	1928	İstanbul	155	143	167	115	129	85		67	302
Trabzon (Tasarruf Ltd.)Bankası	1928	Trabzon	118	53	18	6					
Türk Ticaret Sanayi Bankası	1925	İstanbul	777								
Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası	1928	Ürgüp	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Üsküdar Bankası	1929	İstanbul	40	19							
Milli Bankalar Toplamı			20.404	20.441	14.843	34.810	69.016	58.504	18.197	25.263	52.707
Yabancı Bankalar			37.347	22.784	11.048	9.784	19.316	7.159	3.682	6.484	12.464
Osmanlı Bankası	1863	İstanbul	4.063	5.602	5.674	5.404	4.604	n.a.	2.675	5.139	10.673
Selanik Bankası	1888	İstanbul	33.284	17.182	1.709	1.327	8.204	4.011	314	1.074	1.065
Diğerleri			n.a.	n.a.	3.665	3.053	6.508	3.148	693	271	726
Genel Toplam			57.751	43.225	25.891	44.594	88.332	65.663	21.879	31.747	65.171

Kaynak : T.C.Merkez Bankası'nın 1930-1946 yılları bültenlerinde yer alan bilgilerden yararlanılarak düzenlenmiştir.

KAYNAKÇA

T.C.Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belgeleri.

1. **T.C.Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/44.27.18 nolu ve 3.5.1934 tarihli belge.
2. **T.C.Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 490.1/63.242.5 nolu CHP ana prensipleri hakkında belge.
3. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 020.11.01.02/12.46.12 nolu, 5.7.1930 tarihli belge.
4. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/82.25.16 nolu, 7.4.1938 tarihli belge.
5. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.10/231.555.18 nolu, 15. 7.1933 tarihli belge.
6. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.10/3.8.11 nolu, 14.11.1931 tarihli belge.
7. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 080.18.01.02/4.36.19 nolu , 19.6.1929 tarihli belge.
8. **T.C.Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/24.75.20 nolu, 15.6.1931 tarihli belge.
9. **T.C.Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** 030.18.01.02/24.75.2 nolu, 12.11.1931 tarihli belge.
10. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.10/220.482.16 nolu, 11.5.1932 tarihli belge.
11. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.10/207.414.3 nolu, 30.9.1936 tarihli belge.
12. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.10/207.413.8 nolu ve 12.7.1933 tarihli belge.
13. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.10/207.414.4 nolu ve 22.12.1936 tarihli belge.
14. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/6.59.3 nolu ve 4.12.1929 tarihli belge.
15. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.10/207.414.14 nolu ve 2.9.1938 tarihli belge.
16. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.01/39.234.1 nolu ve 21.7.1932 tarihli belge.
17. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 490.01/210.834.1 nolu belge.
18. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.10.26.152.10 nolu ve 1931 tarihli belge.
19. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.10/26.152.9 nolu ve 5.12.1931 tarihli belge.
20. **T.C.Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/47.58.10 ve 030.18.01.02/44.29.16 nolu belgeler.
21. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/74.37.18 nolu ve 6.5.1937 sayılı belge.
22. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/11.33.9 nolu ve 21.5.1930 tarihli belge.
23. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/60.100.15 nolu ve 31.12.1935 tarihli belge.
24. **T.C.Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/20.38.19 nolu ve 7.6.1931 tarihli belge.
25. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.10/138.989.3 nolu ve 29.2.1936 tarihli belge.
26. **T.C.Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Bakanlar Kurulu Kararları, no.820, 20.8.1924.
27. **T.C.Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/43.17.16 nolu ve 2.4.1934 tarihli belge.
28. **T.C.Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/52.13.6 nolu ve 25.2.1935 tarihli belge.

29. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/50.85.3 nolu ve 10.12.1934 tarihli belge.
30. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/66.55.5 nolu ve 25.6.1936 tarihli belge.
31. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/58.73.19 nolu ve 19.9.1935 tarihli belge.
32. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/85.97.6 nolu ve 15.11.1938 tarihli belge.
33. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.10/138.985.4 nolu ve 2.5.1931 tarihli belge.
34. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.10/138.985.5 nolu ve 1.6.1931 tarihli belge.
35. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/50.83.4 nolu ve 6.12.1934 tarihli belge.
36. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 490.01/2.7.1935 nolu ve 10.10.1931 tarihli belge.
37. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/56.54.16 nolu, 26.6.1935 tarihli belge.
38. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/46.50.2 nolu, 12.7.1934 tarihli belge.
39. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/59.87.18 nolu, 18.11.1935 tarihli belge.
40. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.10./211.434.5 nolu ve 9.6.1934 tarihli belge.
41. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/15.72.20 nolu, 9.11.1930 tarihli belge.
42. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/13.56.20 nolu, 30.9.1930 tarihli belge.
43. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.10/211.434.9 nolu ve 29.3.1937 tarihli belge.
44. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/44.25.20 nolu, 28.4.1934 tarihli belge.
45. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/62.70.8 nolu, 18.8.1936 tarihli belge.
46. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/57.63.5 nolu, 25.7.1935 tarihli belge.
47. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/44.28.5 nolu, 8.5.1934 tarihli belge.
48. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/64.37.16 nolu ve 12.5.1936 tarihli belge.
49. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/52.14.11 nolu ve 2.3.1935 tarihli belge.
50. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/50.89.13 nolu ve 23.12.1934 tarihli belge.
51. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/37.45.12 nolu ve 13.6.1933 tarihli belge.
52. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02/53.24.11 nolu ve 6.4.1935 tarihli belge.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri.

1. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre3, İçtima 2, Celse 10, 1929, s.12.
2. **TBMM, Zabıt Ceridesi**, Devre 4, İçtima 1, Celse 8, 1932, s.5.
3. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 3, İçtima 2, Celse 11, s.75-82.
4. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 4, İçtima 1, Celse 8, 1932, s.114-118.
5. **TBMM, Zabıt Ceridesi**, Devre 4, İçtima 1, Celse 8, 1932, s.1-3.
6. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 3, İçtima 2, Celse 7, 1929, s.1.
7. **TBMM Zabıt Ceridesi**, 12 Aralık 1929, Cilt 13, S.14-17.
8. **TBMM Zabıt Ceridesi**, İçtima 58, Celse 2, 7.6.1934 tarihli Layiha, s.1.

9. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Sıra no. 177, 25.5.1934, s.3.
10. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 4, İçtima 1, Celse 9, 1932, s.1-5.
11. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 4, İçtima 1, Celse 9, 1932, s.1.
12. **TBMM Zabıt Ceridesi**, İçtima 19, Celse 1, 1934, s.3.
13. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Celse 20, 15.6.1930, s.244-250.
14. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Sıra no.226, “22.6.1934 tarihli TCMB Kanunu’nun 8.maddesine bir fıkra eklenmesine dair Layiha”, s.7.
15. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 1, İçtima 4, Celse 28, 1923, s.8.
16. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 4, İçtima 1, Celse 9, 1932, s.19.
17. **TBMM Zabıt Ceridesi**, İçtima 1, Celse 1, 1.11.1936, s.5.

Merkez Bankası Bültenleri.

1. 1933 yılı 9 nolu, **TCMB Bülteni**
2. 1934 yılı 11 nolu, **TCMB Bülteni**
3. 1935 yılı 14, 15 nolu, **TCMB Bültenleri**
4. 1936 yılı 19, 21 nolu , **TCMB Bültenleri**
5. 1937 yılı 23, 27 nolu, **TCMB Bültenleri**
6. 1939 yılı 31 nolu **TCMB Bülteni**.
7. 1940-46 yılları **TCMB Bültenleri**

Resmi Gazete.

1. **Resmi Gazete**, 30.5.1929, no.1203
2. **Resmi Gazete**, 29.5.1934, no.2713.
3. **Resmi Gazete**, 9 Haziran 1936. no.3325.
4. **Resmi Gazete**, 12 Haziran 1937, no.3629.

Günlük Gazeteler.

1. Akşam. **2 Kanunisanı 1935. Çarşamba.**
2. **Cumhuriyet.** 11 Kasım 1930.
3. **Cumhuriyet.** 18 Aralık 1929.
4. Cumhuriyet. **2 Ocak 1938. Pazar.**
5. **Cumhuriyet.** 9 Ocak 1938. Pazar.
6. **Cumhuriyet.** 16 Ocak 1938. Pazar.
7. **Cumhuriyet.** 5 Mayıs 1940. Pazar.

8. **Cumhuriyet.** 8 Mayıs 1940. Çarşamba.
9. **Cumhuriyet.** 14 Mayıs 1940. Salı..
10. **Haber.** 9 Nisan 1936
11. **Haber.** 14 Nisan 1936.
12. **Milliyet.** 12 Temmuz 1931. Pazar.
13. **Milliyet.** 14 Temmuz 1931. Salı.
14. **Milliyet.** 16 Temmuz 1931. Perşembe.
15. **Milliyet.** 23 Temmuz 1931. Perşembe.
16. **Milliyet.** 5 Ağustos 1931. Çarşamba.
17. **Milliyet.** 3 Eylül 1931. Perşembe.
18. **Tasvir.** 29 Mayıs 1946.
19. **Tasvir.** 5 Haziran 1946.
20. **Tasvir.** 22 Haziran 1946.
21. **Ulus.** 7 Haziran 1935. Pazar.
22. **Ulus.** 2 Ağustos 1935. Cuma.
23. **Ulus.** 4 Ağustos 1935. Pazar.
24. **Ulus.** 5 Ağustos 1935. p.tesi.
25. **Ulus. 6 Ağustos 1935. Salı..**
26. **Ulus.** 7 Ağustos 1935. Çarşamba.
27. **Ulus. 9 Ağustos 1935. Cuma.**
28. **Ulus.** 11 Ağustos 1935. Pazar.
29. **Ulus.** 19 Ağustos 1935. P.tesi.
30. **Ulus.** 26 Ağustos 1935. P.tesi.
31. **Ulus.** 27 Ağustos 1935. Salı..
32. **Ulus.** 1 Temmuz 1935. Pazartesi.
33. **Ulus.** 3 Temmuz 1935. Çarşamba.
34. **Ulus.** 4 Temmuz 1935. Perşembe.
35. **Ulus. 5 Temmuz 1935. Cuma.**
36. **Ulus.** 6 Temmuz 1935. C.tesi.
37. **Ulus. 9 Temmuz 1935. Salı..**
38. **Ulus. 11 Temmuz 1935. Perşembe.**
39. **Ulus.** 18 Temmuz 1935. Perşembe.
40. **Ulus.** 19 Temmuz 1935. Cuma.
41. **Ulus.** 20 Temmuz 1935. C.tesi.
42. **Ulus. 21 Temmuz 1935. Pazar.**
43. **Ulus. 24 Temmuz 1935. Çarşamba.**
44. **Ulus.** 28 Temmuz 1935. Pazar.
45. **Ulus. 30 Temmuz 1935. Salı..**

46. **Ulus.** 6 Eylül 1935. Cuma.
47. **Ulus.** 7 Eylül 1935. C.tesi.
48. **Ulus.** 12 Eylül 1935. Perşembe.
49. **Ulus.** 14 Eylül 1935. C.tesi.
50. **Ulus.** 16 Eylül 1935. P.tesi.
51. **Ulus.** 17 Eylül 1935. Salı..
52. **Ulus.** 21 Eylül 1935. C.tesi.
53. **Ulus.** 2 İlkteşrin 1935. Çarşamba.
54. **Ulus.** 15 İlkteşrin 1935. Salı.
55. **Ulus.** **22 İlkteşrin 1935. Salı.**
56. **Ulus.** 28 İlkteşrin 1935. Salı.
57. **Ulus.** 29 İlkteşrin 1935. Salı..
58. **Ulus.** 10 İlkkanun 1935. Salı.
59. **Ulus.** 12 İlkkanun 1935. Perşembe.
60. **Ulus.** 15 İlkkanun 1935. P.tesi.
61. **Ulus.** 16 İlkkanun 1935. P.tesi.
62. **Ulus.** 28 İlkkanun 1935. C.tesi.
63. **Ulus.** 16 Sonteşrin 1935. C.tesi.
64. **Ulus.** 19 Sonteşrin 1935. Salı..
65. **Ulus.** 27 Sonteşrin 1935. Çarşamba.
66. **Ulus.** 30 Sonteşrin 1935. C.tesi.
67. **Ulus.** **29 Eylül 1935. Pazar.**
68. **Ulus.** **2 Ekim 1942. Cuma.**
69. **Ulus.** **3 Eylül 1942. Perşembe.**
70. **Ulus.** 13 Ekim 1942. Salı..
71. **Ulus.** 14 Ekim 1942. Perşembe.

Kitaplar, Makaleler ve Tezler.

1. Abaç, Selçuk. *“Türkiye’nin Sanayileşmesinde Bankaların Rolü”*. **Cumhuriyetin 50.Yılında Türkiye’de Sanayileşme ve Sorunları Semineri**. A.Ü.SBF Yayınları. Ankara. 1975.
2. Adalet, Müge. **The Effect of Financial Structure on Crises: Evidence From Interwar Europe**. Victoria University of Wellington. New Zealand. 2005.

3. Ağaoğlu, Ahmet. **Serbest Fırka Hatıraları**. İstanbul. 1969.
4. Aharoni, Yiar. **The Evolution and Management of State Owned Enterprises**. Cambridge. 1986.
5. Akar, Şevket K. ve Hüseyin Al. **Osmanlı Dış Borçları ve Gözetim Komisyonları 1854-1856**. Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi. İstanbul. 2003.
6. Akbank. **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**. Akbank Kültür Yayını. İstanbul. 1980.
7. Akgüç, Öztin. **Cumhuriyet Döneminde Bankacılık Alanında Gelişmeler**. Ankara. 1975.
8. Akgüç, Öztin. *“Atatürk Döneminde Bankacılık”*. **Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri**. 8-9 Haziran 1981. Yapı ve Kredi Bankası. İstanbul. 1981.
9. **Akgüç, Öztin, Yüz Soruda Türkiye’de Bankacılık, İstanbul, 1989.**
10. Akgür, Teoman. *“Cumhuriyet Dönemi (1924-1986) Mevduat, Kredi ve Para Serilerinin Oluşturulması”*. **ODTÜ Gelişme Dergisi**. Ankara. 1987.
11. Aktan, Reşat. **Türkiye İktisadı**. Ankara. 1968.
12. Akpınar, Turgut. **Bankalar ve Devlet-Bankalar Kanunu Üzerinde Sistemik ve Karşılaştırmalı Açıklamalar**. Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü. Yayın No.55. Ankara. 1966.

13. **Albayrak, Mustafa.** “*Atatürkçü Düşünce Sistemi ve Liberalizm-Ekonomik ve Siyasal Bakımdan Bir Karşılaştırma Denemesi*”. Atatürk Yolu. **Cilt 5. Sayı 18. Kasım 1996.**
14. Alkin, Erdoğan. “*Atatürk Döneminde Devletçilik*”. **Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri.** 8-9 Haziran 1981. Yapı ve Kredi Bankası. İstanbul.
15. Altıparmak, Aytekin. “*Türkiye’de Cumhuriyetin İlk Yıllarında Müteşebbis Sınıfının Gelişimi*”. **Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi.** Sayı 13. Yıl 1988.
16. Altuğ, Yılmaz. “*Atatürk Döneminde Sanayi Politikaları*”. **Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri.** 8-9 Haziran 1981. İstanbul.
17. Aral, Namık Zeki. “*T.Emlak Kredi Bankası*”. **Tasvir.** 21 Temmuz 1946.
18. **Ardıç, Oğuzhan ve Pınar Yılmaz.** Para-Banka, Uluslararası İktisat, Türkiye Ekonomisi. **Ankara. 2004.**
19. Arıoba, Çelik. “*Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Türkiye’nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar*”. **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu.** 14 -16 Ocak 1977. İstanbul.
20. Arsan, Nimet. **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri. Cilt I. II.** Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları. Ankara. 1961.
21. Artun, Tuncay. **Türkiye’de Bankacılık.** İstanbul. 1980.
22. **Artun, Tuncay.** İşlevi, Gelişimi, Özellikleri ve Sorunlarıyla Türkiye’de Bankacılık, **2. Basım, Tekin Yayınları, İstanbul, 1983.**

23. Atalay, Mustafa. **Türk Milli Bankacılığı (Bankacılık ve Tarihçesi)**. Ankara. 1953.
24. Atasağun, Yusuf Saim. **Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888-1939**. İstanbul. 1939.
25. Atasağun, Yusuf Saim. **Türkiye’de Zirai Borçlanma ve Zirai Kredi Politikası**. İstanbul. 1943.
26. **Atay, Falih Rıfki**. Çankaya. **İstanbul. 1980**.
27. Autheman, Andre. **Bank-i Osmani-i Şahane Tanzimattan Cumhuriyete Osmanlı Bankası**. Çev.Ali Berktay. Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi. İstanbul. 2002.
28. Avcıoğlu, Doğan. **Türkiye’nin Düzeni** (Dün-Bugün-Yarın). Birinci Kitap. İstanbul. 1970.
29. Aydemir, Şevket Süreyya. **İnkılap ve Kadro**. 2.Baskı. Ankara. 1968.
30. **Aydemir, Şevket Süreyya**. Tek Adam: Mustafa Kemal. **Cilt 3. İstanbul. 1966**.
31. **Aydemir, Şevket Süreyya**. 2.Adam: İsmet İnönü. **Cilt 1. İstanbul. 1966**.
32. Aysan, Mustafa A. “*Atatürk ve Ekonomi Politikası*”. **T.C.İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi**. 10.Yıl Özel Sayısı. Cilt 7. Sayı 1. Nisan 1978.
33. **Aysan, Mustafa A**. Atatürk’ün Ekonomi Politikası. **İstanbul. 1980**.

34. Babükoğlu, Selahaddin. “Atatürk Dönemi ve Sonrası Kamu İktisadi Teşebbüsleri”. **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**. Ankara. 1982.
35. Bakırtaş, İbrahim ve Ali Tekinşen. “*Dünya Savaşları ve Büyük Buhran Arasındaki Etkileşimin Ekonomik Politikası*”. **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. İzmir. 2004.
36. Bakkal, Muharrem. **Türkiye’de Atatürk Dönemi İktisat Politikaları**. T.C.İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kamu ve Yerel Yönetim İdaresi İle Girişimcilik Ana Bilim Dalı. Doktora Tezi. İstanbul. 1991.
37. “*Banks and Industry in the Interwar Period*”, **Journal of European Economic History**. Vol.13. No.2 (Fall). Special Issue. 1984.
38. Barber, Clarence. “*On the Origins of the Great Depression*”. **Southern Economic Journal**. Vol.44. 1978.
39. Barda, Süleyman. **Para ve Kredi**. İstanbul. 1967.
40. Başar, Ahmet Hamdi. **Atatürk’le Üç Ay**. İstanbul. 1945.
41. **Bath, James R.,Gerard Caprio, Ross Levine, “Banking Systems Around Globe-Do Regulation and Ownership Affect Performance and Stability?”**, The World Bank Development Research Group, Policy Research Working Paper 2325, **April 2000**.
42. Baum, Warren. **The French Economy and The State**. New Jersey. 1958.
43. Bel, Germa. **Against the Mainstream: Nazi Privatization in 1930s Germany**. Spain. 2006.

44. Bennet, Edward. **German and the Diplomacy of the Financial Crisis 1931.** Cambridge.1962.
45. Berke, Metin. **Selanik Bankası'ndan Interbank'a 110 Yıllık Mazi.** Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı. Şubat 2000.
46. Bernanke, Bern and Harold James. **The Gold Standard, Deflation and Financial Crisis in the Great Depression: An International Comparison.** Chicago. 1991.
47. Blaisdell, Donald C.**Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Mali Kontrolü.** İstanbul. 1940.
48. Boratav, Korkut. **Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985).** Gerçek Yayınevi. İstanbul. 1988.
49. Boratav. Korkut. **Türkiye'de Devletçilik.** Ankara. 1982.
50. Borchardt, Knut. **Perspectives on Modern German Economic History and Policy.** Cambridge. 1991.
51. Born, Karl Erich. **International Banking in the 19th and 20th Centuries.** New York. 1983.
52. Bresciani, Turrone. **The Economics of Inflation: A Study of Currency Depreciation in Post-War Germany 1914-1923.** London. 1937.
53. Brown, Jr. W.Adam. **The International Gold Standard Reinterpreted.** New York. 1940.

54. Bulutay, T. Y.S.Tezel. N.Yıldırım. **Türkiye Milli Geliri (1923-1948)**. Ankara. 1974.
55. Cagon, P. “*The Monetary Dynamics of Hyperinflation*”. **Studies in the Quantity Theory of Money**. Chicago. 1966.
56. Cankay, Lale. “*Atatürk Döneminin İktisat Politikası*”. **Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi**. Cilt 9. Sayı II. Yıl 1994.
57. Capie, Forrest and Geoffrey Wood. **Financial Crises and the World Banking System**. London. 1986.
58. Carosso, V.P. **Investment Banking in America**. Cambridge. 1970.
59. Cassis, Youssef. **Finance and Financiers in European History 1880-1960**. Cambridge. 1992.
60. Chandler, Lester V. **The Economics of Money and Banking**. New York. 1973.
61. Cillov, Halil. **Türkiye Ekonomisi**. İstanbul. 1970.
62. Clay, Christopher. “The Origins of Modern Banking in the Levant: The Development of a Branch Network by the Imperial Ottoman Bank, 1890-1914”. **International Journal of Middle East Studies**. no.26. 1994.
63. Collins, Micheal. **Money and Banking in the United Kingdom: A History**. London. 1988.
64. Costigliola, Frank. “*Anglo-American Financial History in the 1920s*”. **Journal of Economic History**. Vol.37. 1977.

65. Coşar, Nevin. **Türkiye’de Devletçilik**. İstanbul. 1995.
66. **Çavdar, Tefrik**. Türkiye’de Liberalizm (1860-1990). **Ankara. 1992.**
67. Çelebican, Gürkan. “*Atatürk Döneminde Para-Kredi Siyaseti ve Kurumsallaşma Hareketi*”. **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**. Ankara. 1982.
68. Çivi, Halil. **Türkiye’de Bankacılık (Teori, Uygulama ve Sorunlar)**. Ankara. 1985.
69. Çoker, Fahri. Sadi Kazancı. **Türkiye Cumhuriyeti Kanunları**. Cilt 3. Ankara. 1966.
70. Deane, Phyllis and W.A.Cole. **British Economic Growth 1688-1959**. Cambridge. 1967.
71. Derin, Haldun. **Türkiye’de Devletçilik**. İstanbul.
72. DİE. İstatistik Yıllığı 1929.
73. Dillen, J.G.Van. **History of the Principal Public Banks**. Hague. 1934.
74. Donat, Yavuz. “Yapı Kredi”. **Sabah**. 2.8.2005.
75. DPT. **Kalkınan Türkiye (Rakkamlarla 1923-1968)**. Ankara.1946.
76. Dulles, Eleanor. **The French Franc 1914-1928: The Facts and Their Interpretation**. New York. 1929.
77. Duru, Cihan. K.Turan. A.Öngeoğlu. **Atatürk Dönemi Maliye Politikası I**. Ankara. 1982.

78. Eckes, Alfred E. **A Search for Solvency: Bretton Woods and the International Monetary System. 1941-1971.** Austin. 1975.
79. Efendi, Parvus. **Türkiye'nin Mali Tutsaklığı.** İstanbul. 1977.
80. Edwards, A.C. "*The Impact of the War on Turkey*". **International Affairs.** No.22. July.1946.
81. Effimianidis, Yorgaki. **Cihan İktisat Buhranı Önünde Türkiye.** II.Kitap. İstanbul. 1936.
82. Eldem, Vedat. **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik.** İş Bankası Yayınları. Ankara. 1970.
83. Eldem,Vedat. **Harp ve Mütakere Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi.** Türk Tarih Kurumu. Ankara. 1994.
84. Eldem, Vedat. "*Milli Gelir*". **İ.Ü.İktisat Fakültesi Mecmuası.** 9.yıl. Ekim 1947-Ocak 1948. no.1-2.
85. Eldem, Edhem. **Osmanlı Bankası Tarihi.** Tarih Vakfı Yurt Yayınları. İstanbul. 2000.
86. Ellis, Howard . "*German Exchange Control 1931-1939: From an Emergence Measure to a Totalitarian Institution*". **Quarterly Journal of Economics.** August. 1954 .
87. Ellis, Howard. **German Monetary Theory 1905-1933.** Cambridge. 1934.
88. Erdener, E. **Türk Ticaret Bankası.** Ankara. 1969.

89. Erez, Mesut. **Bankalar Sistemi ve Devlet Kontrolü**. Ankara. 1975.
90. Ergin, Feridun. “*Atatürk Döneminde Emisyon Hareketleri ve Politikası*”. **Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri**. 8-9 Haziran 1981. Yapı ve Kredi Bankası. İstanbul.
91. Ergin, Feridun. “*Atatürk Zamanında Sosyal Bilimler Açısından Türk Ekonomisi*”. **İ.Ü.Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yıllığı II**. İstanbul. 1987.
92. Erkekoğlu, Levent Çoşkun. **1923-1940 tarihleri arasında Cumhuriyet Dönemi Türk Bankacılık Tarihi**. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul. 2003.
93. Erkun, Vecdet. “*Atatürk Döneminde Tarım Politikası*”. **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**. Sayı 42. Kasım 1998.
94. **Eroğlu, Hamza**. “*Atatürk ve Devletçilik*”. Türk Tarih Kurumu Belleten. **Cilt XLIX. Ağustos 1985. Sayı 194**.
95. Feis, Herbert. **The Diplomacy of The Dollar 1919-1939**. New York. 1950.
96. Feis, Herbert. **The Changing Pattern of International Economic Affairs**. New York. 1970.
97. Ferman, C. **Türkiye’de Sanayi Kredisi**. İstanbul. 1951.
98. Feyzibeyoğlu, İhsan. “*Atatürk ve Bankacılık*”. **Maliye Dergisi. Atatürk Özel Sayısı**. Ekim. 1981.
99. Gençosman, Kemal Zeki. **Atatürk Ansiklopedisi. T.C.Siyasi Tarihi**. T.C.Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Cilt IX. İstanbul.

100. Goodhart, Charles. **The Evolution of Central Banks**. Cambridge. 1989.
101. Gregory, T.E. **The Westminster Bank Through A Century**. London. 1936.
102. Görgün, Sevim. “*Atatürk Dönemi Maliye Politikası (1923-1938)*”. **Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri**. 8-9 Haziran 1981. İstanbul.
103. Gürsoy, Melih. **Dünyadaki Büyük Ekonomik Krizler ve Türkiye Ekonomisine Etkileri**. İstanbul. 1989.
104. Güran, Tevfik. **İktisat Tarihi**. İstanbul. 1999.
105. Güran, Tevfik. **19.Yüzyıl Osmanlı Tarımı**. İstanbul. 1998.
106. Hamitoğulları, Beşir. “*Atatürk Devletçiliği ve Ekonomik Bağımsızlık*”. **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**. A.Ü.SBF Yayınları:51. Ankara. 1982.
107. Hazar, Nurettin. **1863-1963 T.C.Ziraat Bankası**. Ankara. 1986.
108. Hershlag, Z.Y.**Introduction to the Modern Economic History of the Middle East**. Leiden. 1964.
109. Howson, Susan. **Domestic Monetary Management in Britain 1919-1938**. Cambridge. 1975.
110. Hutchinson, Harry D. **Money, Banking, and the United States Economy**. New York. 1967.
111. IMF, **Proposed Second Amendment to the Articles of Agreement of the IMF**. New York. 1976.

112. İnan, Afet. **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933**. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara. 1972.
113. İnan, Afet. **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**. Ankara. 1930.
114. İnan, Afet. **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**. İş Bankası Atatürk ve Devrim Serisi: 10. Ankara. 1951.
115. **İnönü'nün Söylev ve Demeçleri:1**. Türk Devrim Tarihi Enstitüsü. İstanbul. 1946.
116. James, Harold. **The German Slump: Politics and Economics 1924-1936**. Oxford. 1986.
117. Kanbolat, Y. **Türkiye Ziraatinde Bünye Değişikliği**. Ankara. 1963.
118. Kaplan, Leyla. "*Cumhuriyetin İlk Yıllarında Hükümetin Milli Ekonomi Oluşturma Girişimlerine Bir Örnek*". **Atatürk Yolu**. Cilt 6. Sayı 22. Kasım 1998.
119. Kara Kuvvetleri Komutanlığı. **Atatürk'ün Ekonomi Görüşü**. Ankara. 1982.
120. Karakaş, Mehmet. **1860-1923 Tarihleri Arasında Osmanlı Döneminde Türk Bankacılık Tarihi**. Marmara Üniversitesi BSE. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul. 1998.
121. Karakoyunlu, Yılmaz. **Türk Çağdaşlaşma Sürecinin Ekonomik Boyutu (Bir İnkılâpçı Olarak Atatürk'ün İktisat Politikası)**. T.C.İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü. Doktora Tezi. İstanbul. 1996.

122. Kasaba, Reşat. **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi**. İstanbul. 1993.
123. Karakoyunlu, Yılmaz. **Türk Ekonomisinde Çağdaşlaşma Süreci**. İstanbul. 1997.
124. Karatekelioğlu, Deniz ve M.Kemal Mısırlıoğlu. “1929 Buhranı ve Harcama Politikalarımız”. **Maliye Dergisi**. Atatürk Özel Sayısı. Ekim. 1981.
125. Kaynar, Reşat. “İzmir İktisat Kongresi'nin Anlamı ve Değerlendirilmesi”. **Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri**. İstanbul. 1981.
126. Kazdağlı, Hasan. “T.C.Merkez Bankasının Kuruluş Tarihçesi ve 1934-1938 Dönemindeki Para Politikasının VAR Yöntemi ile Analizi”. **H.Ü.İİBF Dergisi**. Cilt 14. Sayı 2. Yıl 1996.
127. Kazgan, Gülten. “Türk Ekonomisinde 1927-35 Depresyonu Kapital Birikimi ve Örgütlemeler”. **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu**. 14-16 Ocak 1977. İstanbul.
128. Kazgan, Gülten. “Atatürk Döneminde Tarım Politikası”. **Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri**. 8-9 Haziran 1981. Yapı ve Kredi Bankası. İstanbul.
129. Kazgan, Haydar, Murat Öztürk ve Murat Koraltürk. **Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası**. İstanbul. 2000.
130. Kazgan, Haydar ve diğerleri. **Osmanlı'dan Günümüze Türk Finans Tarihi**. İstanbul Menkul Kıymetler Borsası. İstanbul. 1999.
131. Kazgan, Haydar. **Osmanlıda Avrupa Finans Kapitali**. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul. 1995.

132. Kazgan, Haydar. **Galata Bankerleri**. İstanbul. 1991.
133. Kepenek, Yakup. “*Cumhuriyet Ekonomisi-Bir Kavramlaştırma Denemesi*” . **Türkiye Cumhuriyeti’nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi**. 10-12 Aralık 1998. Ankara.
134. **Keskin, Ekrem**. “*Türkiye Ekonomisi ve Bankacılık Sistemi 1993*”, Finans Dünyası, **Haziran Eki, 1994**.
135. Keyder, Çağlar. “1923-1929 Dönemi Bankalar”. **75 yılda Para’nın Serüveni** (Ed.Mustafa Sönmez). İstanbul. 1998.
136. Keyder, Çağlar. “1923-1929 Döneminde Para ve Kredi”.**ODTÜ Gelişme Dergisi** Özel Sayısı: Türkiye İktisadi Tarihi Üzerine Araştırmalar. Ankara.1978.
137. Keynes, John Maynard. **The General Theory of Employment, Interest and Money**. Cambridge. 1936.
138. Kıray, Emine. **Osmanlı’da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar**. İstanbul. 1993.
139. Kindleberger, Charles P.**Keynesianism versus Monetarism and Other Essays in Financial History**. London. 1985.
140. Kindleberger, Charles P.**The World in Depression 1929-1939**. California. 1986.
141. Kinross, Lord. **Atatürk Bir Milleti Yeniden Doğuşu**. İstanbul. 1988.

142. Kongar, Emre. “*Devletçilik ve Güniümüzdeki Sonuçları*”. **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu**. 14-16 Ocak 1977. İstanbul.
143. Kongar, Emre. **Tarihimize Yüzleşmek**. Remzi Kitapevi. İstanbul. 2006.
144. Kocabaşoğlu, Uğur. **Türkiye İş Bankası Tarihi**. İstanbul. 2001.
145. Korum, Uğur. “*1923-1929 Döneminde Türkiye’de İmalat Sanayi ve Sanayi Politikaları*”. **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**.A.Ü.SBF Yayını.No.51. Ankara. 1977.
146. Köklü, Aziz. **Türkiye’de Para Meseleleri**. Ankara. 1947.
147. Kuisel, Richard. **Capitalism and the State in Modern France: Renovation and Economic Management in the Twentieth Century**. Cambridge. 1981.
148. Kur, Yener. **Atatürk Dönemi İktisat Politikası**. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi. İstanbul. 1988.
149. Kuruç, Bilsay. **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**. Ankara. 1987.
150. **Kuruluşundan Bugüne Türkbank**. Türkbank Türk Ticaret Bankası. İstanbul. 1996.
151. Kuyucak, Hazim Atif. **Para ve Banka-Cilt II Bankacılık**. İstanbul Üniversitesi Yayını No.344. İstanbul. 1948.
152. Laursen, Karsten and Jorgen Pederson. **The German Inflation 1918-23**. Amsterdam. 1964.
153. Maier, Cahrls. **Recasting Bourgeois Europe: Stabilization in France, Germany and Italy in the Decade after World War I**. Princeton. 1975.

154. Matthews, P.W. **History of Barclays Bank Ltd.** London. 1926.
155. Mears, E.G. **Modern Turkey.** New York. 1924.
156. Megginson, William L. **The Financial Economics of Privatization.** New York. 2005.
157. Meltzer, Allan. “*Monetary and Other Explanations of the Start of the Great Depression*”. **Journal of Monetary Economics.** Vol.2.
158. Meray, Seha L. **Lozan Barış Konferansı (Tutanaklar-Belgeler).** Cilt 2. SBF Yayını. Ankara. 1973.
159. Milward, Alan. **The New Order and the French Economy.** Oxford. 1971.
160. Monroe, Wilbur F. **International Monetary Reconstruction: Problems and Issues.** Lexington. 1974.
161. Morton, Walter. **British Finance. 1930-1940.** New York. 1979.
162. Moss, David. “*The Bank of England and the Country Banks: Birmingham. 1927-33*”. **Economic History Review.** Vol.34. London, 1981.
163. Neuberger, Hugh and Houston Stokes. “*German Banks and German Growth: An Empirical View*”. **Journal of Economic History.** Vol.34. 1974.
164. Naci, Fethi. **100 Soruda Atatürk’ün Temel Görüşleri.** İstanbul. 1980.
165. Nuri, Dr.Şeref. “*Ulusal Ekonominin Karakteri*”. **Ulus.** 5 Ağustos 1935.Pazartesi.

166. Nurkse, Ragnar. **International Currency Experience: Lessons of the Interwar Period**. Geneva. League of Nations. 1944.
167. Oksay, Serhan. “*Türk Bankacılık Sisteminin Gelişiminin Dünya Bankacılık Sistemindeki Gelişmeler Işığında Değerlendirilmesi ve Günümüze Yansıyan Yapısal Sorunların Tespiti:1908-1980 Dönemi*”. **Banka-Mali ve Ekonomik Yorumlar**. Ocak 2003. Sayı 1.
168. Oktar, Tiğınçe. **Osmanlı Devletinde Reji Şirketi**. İstanbul. 1992.
169. Okyar, Ali Fethi. **Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Feshedildi?** .İstanbul.1987.
170. Okyay, Engin. “*Atatürkçülükte Devlet Anlayışının Ekonomiye Etkisi*”. **İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi**. Cilt18. Sayı 2. Kasım 1989.
171. Ökçün, A.Gündüz. “*1909-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar*”. **Türkiye İktisat Tarihi Semineri**. Ankara. 1975.
172. Ökçün, A.Gündüz. **1920-1930 Yılları Arasında Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye**. Ankara. 1971.
173. Ökçün, A.Gündüz. “*1923 Yılında İzmir’de Toplanan Türkiye İktisat Kongresi’nde Kabul Edilen Esaslar*”. **SBF Dergisi**. XXII. Sayı 1. Ankara. 1968.
174. Ökçün, A.Gündüz. **Osmanlı Sanayi : 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiki**. Ankara. 1970.
175. Öcal, Tezer. **Türk Banka Sistemi**. Ankara. 1973.
176. Ölçen, Ali Nejat. **Kemalizmin Ekonomisi**. Ankara. 2000.

177. Ölçen, Ali Nejat. “1923-1938 Döneminde Birinci ve İkinci Sanayi Planları”. **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**. A.Ü.SBF. Yayını. No.51. Ankara. 1982.
178. Öner, Atilla. “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası Reformları ve Maliye Uygulamaları”. **Maliye Dergisi Atatürk Özel Sayısı**. Ekim 1981.
179. Ortaylı, İlber. **II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu**. A.Ü.SBF.Yayını. Ankara. 1981.
180. Özmen, Selahattin. **Türkiye’de ve Dünyada İktisadi Devlet Teşekkülleri**. Ankara. 1967.
181. Özateşler, Mustafa. “Türkiye’de Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası”. **9 Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi**. Cilt 10. Sayı I. Yıl 1995.
182. Öztürk, Kazım. **Türkiye Cumhuriyetleri Hükümetleri ve Programları**. İstanbul. 1968.
183. Pamuk, Şevket. **Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi**. Tarih Vakfı Yurt Yayınları. İstanbul. 1999.
184. Pamuk, Şevket. **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)**. İstanbul. 1994.
185. Pierce, D.G. and D.H.Shaw. **Monetary Economics**. New York. 1974.
186. Polanyi, Karl. **The Great Transformation, The Political and Economic Origins of Our Time**. New York. 1944.
187. Polanyi, Karl. **Büyük Dönüşüm, Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri**. Çeviri: Ayşe Buğra. İstanbul. 2000.

188. Recai, Mehmet. **Türk Milli Bankacılığı**. İstanbul. 1934.
189. Recep, Cengiz. **Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar**. 21 Cilt. Anıtkabir Derneği Yayınları. Ankara. 2001.
190. Richards, R.D. **The Early History of Banking in England**. London. 1965.
191. Rodoplu, Gültekin. **Banka İşletmeciliği**. İstanbul. 1981.
192. Rolfe, Sidney F. ve James L.Burtle. **The Great Wheel: The World Monetary System**. New York. 1973.
193. Rondo, Cameron. **Essays in French Economic History**. New York. 1970.
194. Sadıklar, C.Tayyar. **Türk Mali Sistemi İçinde Bankalar**.TBB Yayını. Ankara. 1981.
195. Sağlam, Dünder. “*Celal Bayar ile Söyleşi*”. **Banka ve Ekonomik Yorumlar**. Sayı 12. Yıl 1986.
196. Saul, S.B.**The Myth of the Great Depression**. London. 1972.
197. Schact, Hjalmar. **The End of Reparations**. London. 1931.
198. Scammel, W.M.**International Monetary Policy**. Londra. 1961.
199. Schrecker, Ellen. **The Hired Money: The French Debt to the United States**. New York. 1978.
200. Schubert, Auriel. **The Credit-Anstalt Crisis of 1931**. Cambridge. 1991.

201. Schuker, Stephen. **The End of French Predominance in Europe: The Financial Crisis of 1924 and the Adoption of the Dawes Plan.** New Jersey. 1976.
202. Serin, Vildan. **Para Politikası.** İstanbul. 1987.
203. Seidman, Harold. "*Public Enterprise in Turkey*". **Enterprise in the Emerging Socialist Societies of the Near East.** Princeton.1975.
204. Silier, Oya. "*1920'lerde Türkiye'de Milli Bankacılığın Genel Görünümü*". **Türkiye İktisat Tarihi Semineri.** Ankara. 1975.
205. Silier, Oya. **Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi 1923-1938.** Boğaziçi Üniversitesi Yayını. İstanbul. 1981.
206. Singer, Morris. **The Economic Advance of Turkey, 1938-1960.** Turkish Economic Society Publications. Geneva. 1973.
207. Stolper, Güstav. **German Economy 1870-1940.** New York. 1940.
208. Sulva, R.Ş. "Tanzimat Devrinde İstikrazlar".**Tanzimat.** İstanbul. 1940.
209. Süreyya , Ali. "Mevduatı Koruma İşi". **Cumhuriyet.** 25 Mart 1933. Salı.
210. Sweezy, Maxine. **The Structure of the Nazi Economy.** Cambridge. 1941.
211. Şafak, Erdal. **70 Yıllık Tütünbank.** Türk Tütüncüler Bankası A.Ş. İzmir. 1994.
212. Şener, Abdüllatif. "*İttihat ve Terakki Cemiyetinin İktisadi ve Mali Politikaları (1908-1918)*". **Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi.** Cilt 8. Sayı I. Yıl 1990.

213. Şükrü, Ahmet. “*Hoover Teklifi ve Osmanlı Borçları*”. **Milliyet**. 5 Temmuz 1931. Pazar.
214. Quataert, Donald .“Dilemma of Development: The Agricultural Bank and Agricultural Reform in Ottoman Turkey, 1888-1908”. **International Journal of Middle East Studies**. No.6. 1975.
215. Tabakoğlu, Ahmet. **Türk İktisat Tarihi**. İstanbul. 2000.
216. Tahsin, Hamit ve Remzi Saka. **Sermaye Hareketi**. İstanbul. 1930.
217. Taşcıoğlu, Abdullah. **Cumhuriyet Dönemi Bankalar Kanunları ve İlgili Yasal Düzenlemeler**. TBB Yayını. İstanbul. 1998.
218. Taşkent, Kazım. **Yaşadığım Günler**. İstanbul. 1980.
219. Tekeli, İlhan ve Selim İlkin. **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**. Ankara. 1983.
220. Tekeli, İlhan ve Selim İlkin. **Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası**. TCMB. Ankara. 1997.
221. Tekeli, İlhan ve Selim İlkin. **Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu**. Ankara. 1982.
222. Tezel, Yahya Sezai. **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**. Yurt Yayınları. No.4. Ankara. 1982.
223. Tezel, Yahya Sezai. “*1923-1938 Döneminde Türkiye'nin Dış İktisadi İlişkileri*”. **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu**. 14-16 Ocak 1977. İstanbul.1977.

224. Thobie, Jacques. "European Banks in the Middle East". **International Banking 1870-1914**. Oxford. 1991.
225. Thomas, S.G. **The Rise and Growth of Joint Stock Banking**. London. 1934.
226. Tokgöz, Erdiñ. "*Atatürk'ün Tasarruf Politikası*". **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**. Ankara. 1982.
227. Tokgöz, Erdiñ. **Türkiye'nin İktisadi Gelişimi Tarihi (1914-1999)**. Ankara. 1999.
228. Toprak, Zafer. **Sümerbank**. İstanbul. 1988.
229. Toprak, Zafer. **İttihad-Terakki ve Cihan Harbi. Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918**. Homer Kitapevi. İstanbul. 2003.
230. Toprak, Zafer. **Türkiye'de "Milli İktisat" 1908-1918**. Yurt Yayınları. Ankara. 1982.
231. Turan, Gül Günver. **Uluslararası Para Sistemi. Dünü ve Bugünü**. T.İş Bankası Kültür Yayınları. Ankara. 1980.
232. Torun, Osman Nuri. "*Atatürk Döneminde İktisadi Devlet Teşekküllerinin Finansmanı*". **Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri**. 8-9 Haziran 1981. Yapı ve Kredi Bankası. İstanbul. 1981.
233. Töre, Nahit. "*Atatürk Döneminin (1923-1938) Dış Ekonomik İlişkiler Politikası*". **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**. Ankara. 1982.
234. Tökin, İ.Hüsrev. **Rakamlarla Türkiye**. cilt II. Ankara. 1946.

235. Tökin, İ. Hüsrev. **İktisadi ve İctimai Türkiye**. Ankara.1946.
236. Tuna, Serkan. **Türkiye’de 1923-1938 Dönemi Ekonomi Politikalarının Oluşturulmasının Yol ve Yöntemleri**. T.C.İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul. 1995.
237. **Tunay, K.Batu. Mustafa T.Uzuner. Adnan Yiğit**. Türkiye’de Kamu Bankacılığı ve Sektör Üzerindeki Etkileri. **İstanbul. 1997**.
238. Tunçay, Mete. “Teracim-i Ahval Ansiklopedisi’ne Göre Atatürk Türkiye’inde Yabancılar”. **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu**. İstanbul. 1977.
239. Tural, M. Akif. **Atatürk Devrinde İktisadi Yapılaşma ve Celâl Bayar (1920-1938)**. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. No.848. Ankara. 1987.
240. Türk, İsmail. “*Atatürk ve Türk Mali Sistemi*”. **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**. Ankara. 1982.
241. **Ülgen, Gülden**. Türkiye’de Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci ve Sürdürülebilirliği. **İstanbul, 2005**.
242. **Uludağ, İlhan ve Erişah Arıcan**. Türkiye Ekonomisi (Teori-Politika-Uygulama). **İstanbul. 2003**.
243. Ulutan, Burhan. **Bankacılığın Tekamülü**. Ankara. 1957.
244. Uras, Güngör. “*Taşkent, Şahenk, Karamehmet ve Şimdi de Koç’lar*”.**Milliyet**. 10.5.2005.
245. **Uzunoğlu, Sadi**. Kamu Bankalarının Özelleştirilmesi. **GYİAD Ekonomik Raporlar Dizisi. İstanbul. 1996**.

246. Ülken, Yüksel. **Atatürk ve İktisat-İktisadi Kalkınmada Etkinlik Sorunu ve Eklektik Model**. Ankara. 1984.
247. Yay, Gülsün Gürkan. “*Atatürk Döneminde Para Politikası (1923-1938)*”. **Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi**. Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Cilt 11. Sayı 31. Mayıs 1999.
248. Yazgan, Teoman. **Türkiye’de Bankacılık**. İstanbul. 1973.
249. Yazman, M. Ögüt. **Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi**. Ankara. 1973.
250. Yenal, Oktay. **Cumhuriyet’in İktisadi Tarihi**. TSKB. İstanbul. 2001. s.99.
251. Yerasimus, Stefanos. **Az gelişmişlik sürecinde Türkiye**. Kitap 3. Çeviren Babür Kuzucu. Belge Yayınları. İstanbul. 1989.
252. Yetkin, Sabri ve Erkan Serçe. **İzmir Esnaf ve Ahali Bankası’ndan Egebank’a (1928-2000)**. İzmir. 2000.
253. Yüzgün, Arslan. **Cumhuriyet Dönemi Türk Banka Sistemi (1923-1981)**. İstanbul. 1982.
254. Zarakoğlu, Avni. **Atatürk Döneminde Ülkemizde İzlenen Ekonomi Politikası**. Türkiye Bankalar Birliği Yayınları. Ankara. 1981.
255. Zarakoğlu, Avni. **Cumhuriyetin 50. Yılında Memleketimizde Bankacılık**. Ankara. 1974.
256. **Zarakoğlu, Avni. “1929-30 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri”**. Atatürk Dönemi Ekonomi

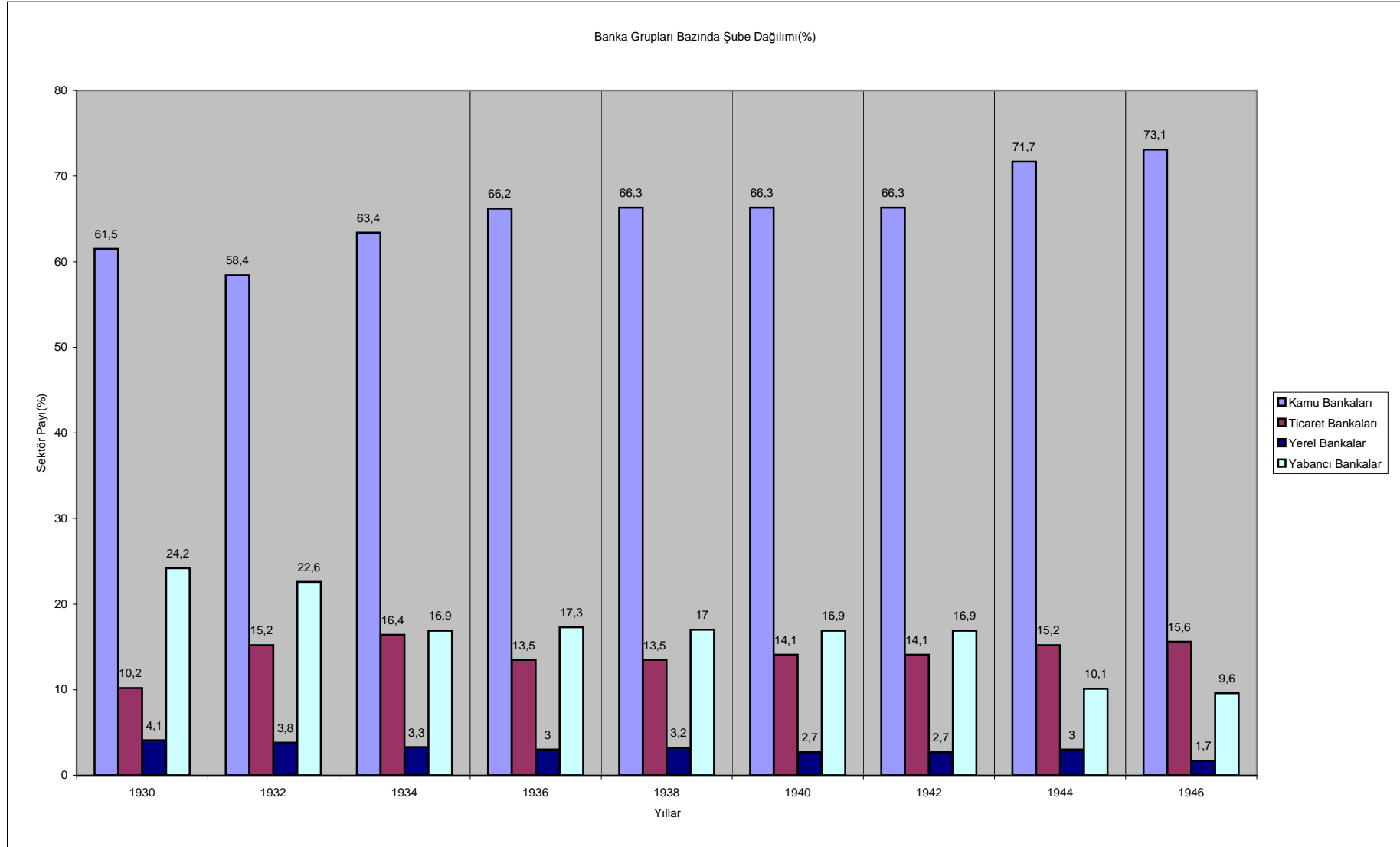
Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri. **A.Ü.SBF Fakültesi**
Yayımları no:51. Ankara. 1952.

Tablo 1.1. 1930-1946 Dönemi Temel Ekonomik Göstergeler

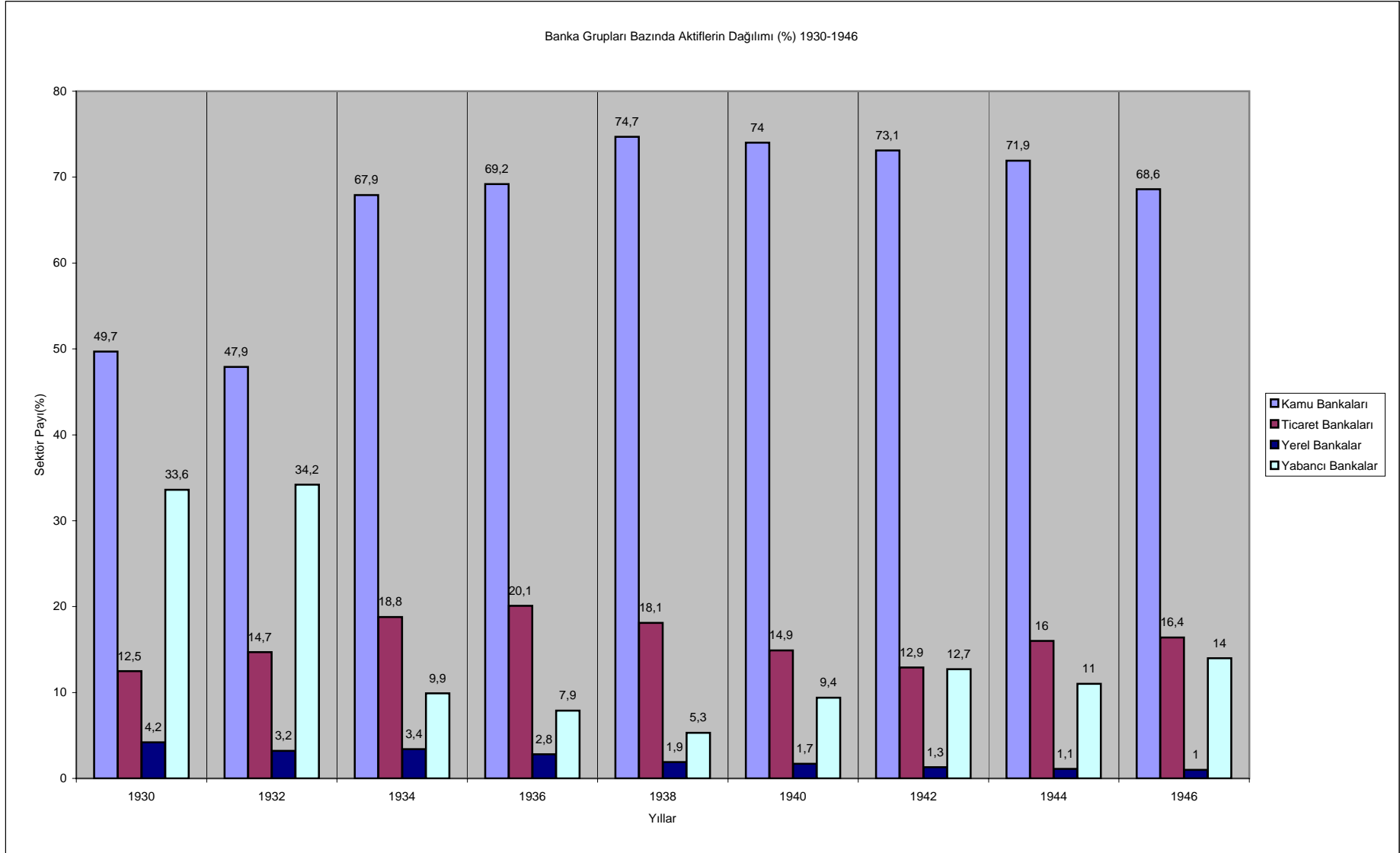
	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946	Ortalama
Büyüme(%)	2,2	8,7	-10,7	15,8	6	-3	23,2	1,5	9,5	6,8	-4,9	-10,2	5,6	-9,8	-5,1	15,3	31,9	4,87
Enflasyon(%)	-13,9	-11	-5,7	-15,7	0,5	11,1	5	5	-4,1	2,1	8,5	19,6	66,7	45,8	2,5	0,9	-3,8	6,68
Emisyon Artışı(%)	1	1	10,1	-1,7	2,4	4,4	9,2	-5,9	15,9	44,9	41,1	24,5	42,8	8,2	19,7	-7,9	5,9	12,68
1 ABD Doları (TL)	2,12	2,11	2,13	1,35	1,27	1,25	1,25	1,25	1,26	1,3	1,32	1,31	1,31	1,31	1,31	1,32	2,81	1,53
Kısa Vadeli Reeskont Faizi(%)	n.a.	n.a	8	7,5	5,5	5,5	5,5	5,5	5,5	4	4	4	4	4	4	4	4	4,41
İhracat Değeri (Milyon ABD \$)	71,3	60,2	48	58,1	73	76,2	93,7	109	115	99,6	80,9	91,1	126,1	197	178	168	215	109,41
İthalat Değeri (Milyon ABD \$)	69,5	59,9	40,7	45,1	68,8	70,6	73,6	90,5	119	92,5	50	55,3	112,9	155	126	97	119	85,04
Dış Ticaret Dengesi (Milyon ABD \$)	1,8	0,1	7,3	13	4,2	5,6	20,1	18,7	-3,9	7,1	30,9	35,7	13,2	41,4	51,7	71,3	95,7	24,35
GSMH(MilyonTL)	5394	5866	5235	6064	6430	6234	7680	7798	8538	9128	8678	7780	8217	7413	7038	5960	7864	7136
Tarım(MilyonTL)	2525	2887	2055	2510	2578	2421	3731	3600	3794	3939	3891	3249	3881	3395	3032	2322	3580	3140
Sanayi(MilyonTL)	539	616	725	863	982	981	947	1045	1209	1411	1267	1238	1206	1189	1117	932	1175	1026
Hizmetler(MilyonTL)	2330	2363	2455	2692	2870	2833	3002	3154	3535	3778	3520	3294	3130	2828	2890	2707	3109	2970
Tarım/GSMH(%)	46,8	49,2	39,3	41,4	40,1	38,8	48,6	46,2	44,4	43,2	44,8	41,8	47,2	45,8	43,1	39,0	45,5	43,8
Sanayi/GSMH(%)	10,0	10,5	13,9	14,2	15,3	15,7	12,3	13,4	14,2	15,5	14,6	15,9	14,7	16,0	15,9	15,6	14,9	14,3
Hizmetler/GSMH(%)	43,2	40,3	46,9	44,4	44,6	45,4	39,1	40,4	41,4	41,4	40,6	42,3	38,1	38,2	41,1	45,4	39,5	41,9

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler 1923-2002, Ankara, 2003, s.586-588; TCMB, **Döviz ve Efektif Kurları Bülteni**, Birinci Cilt, Ankara, 1998, s.5-30.

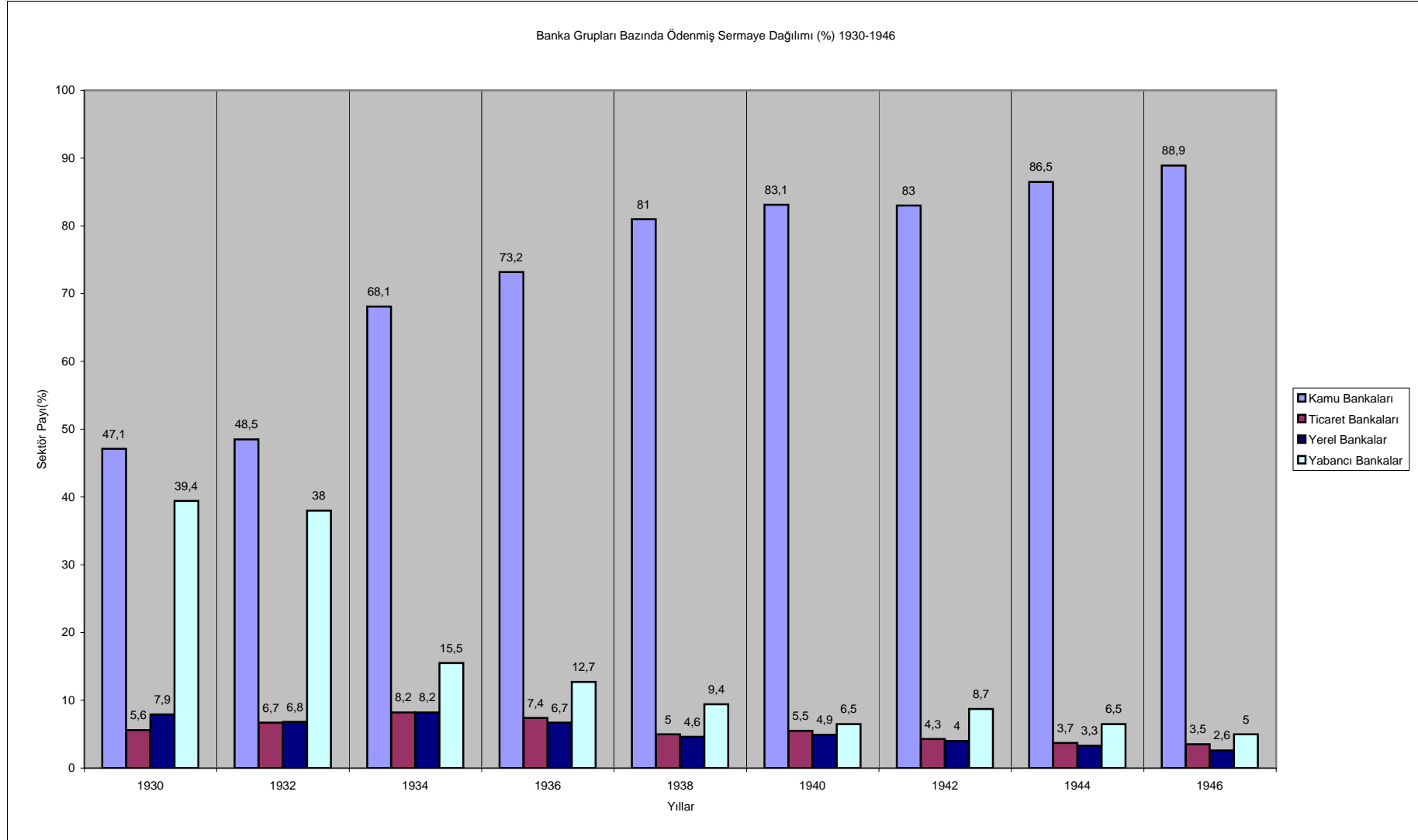
GSMH ile ilgili veriler 1948 sabit yılı fiyatlarıyla hesaplanmıştır.

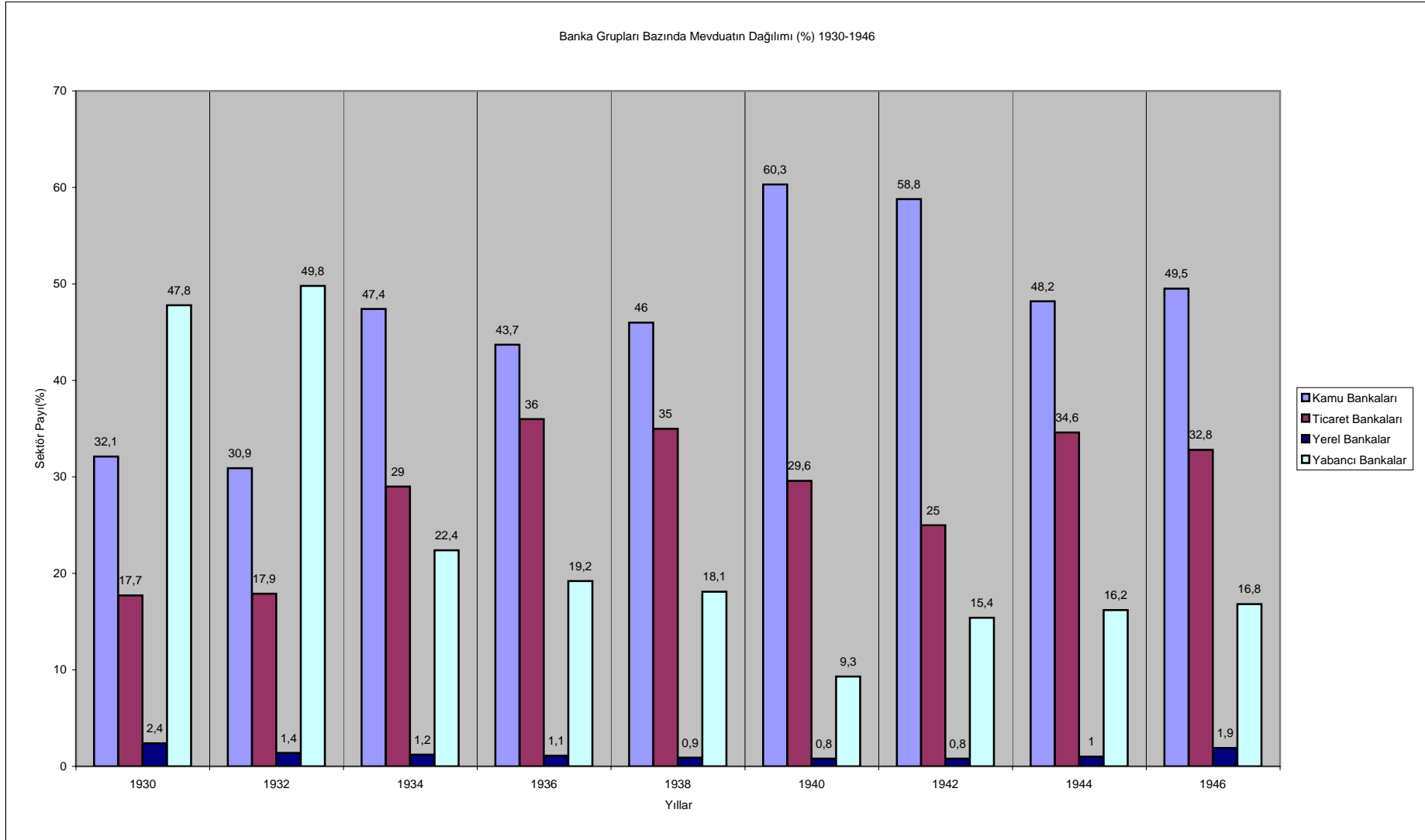
Şekil 2. Banka Grupları Bazında Şube Dağılımı (%) 1930-1946

Şekil 5. Banka Grupları Bazında Aktiflerin Dağılımı (%) 1930-1946

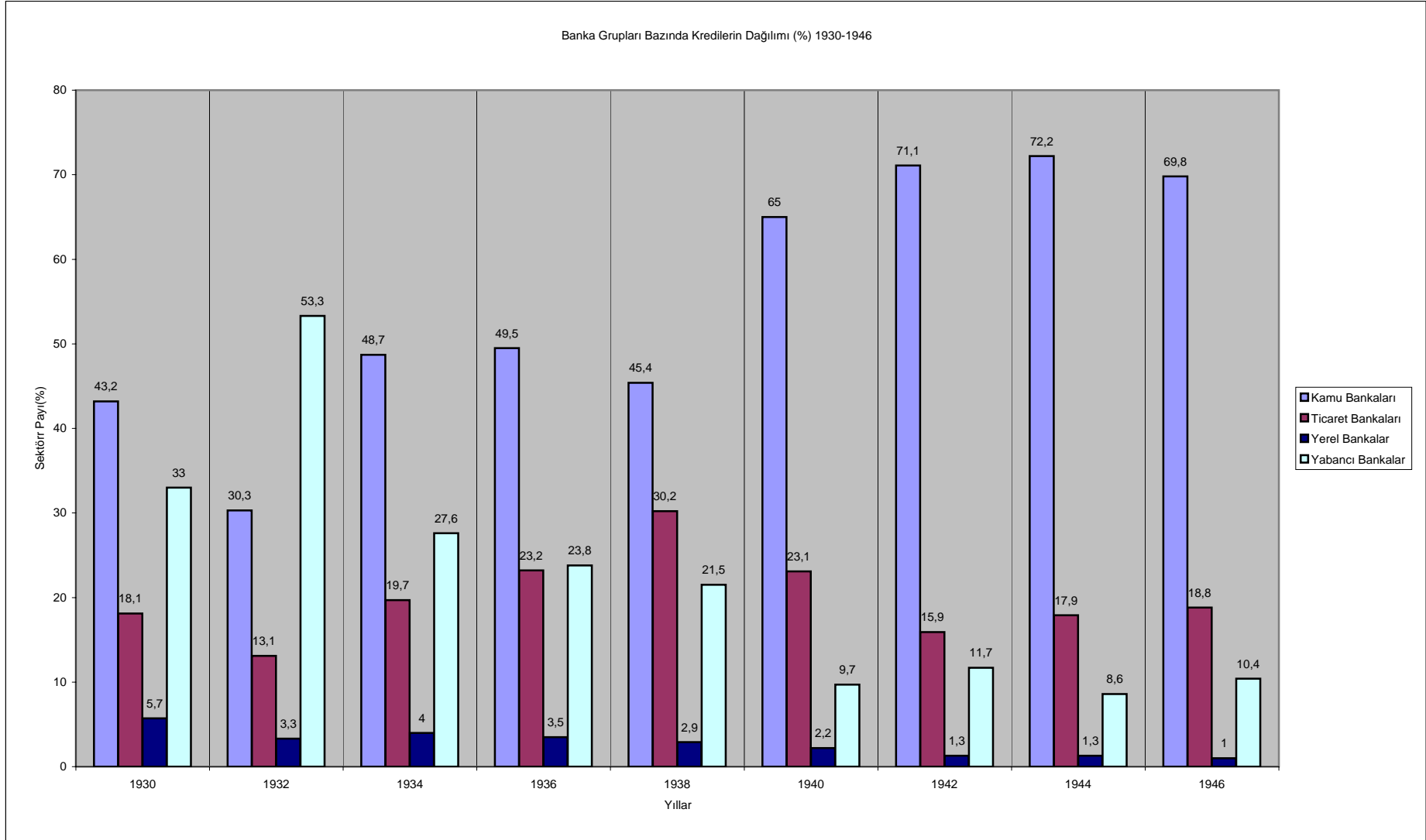

Şekil 7. Banka Grupları Bazında Ödenmiş Sermaye Dağılımı (%) 1930-1946

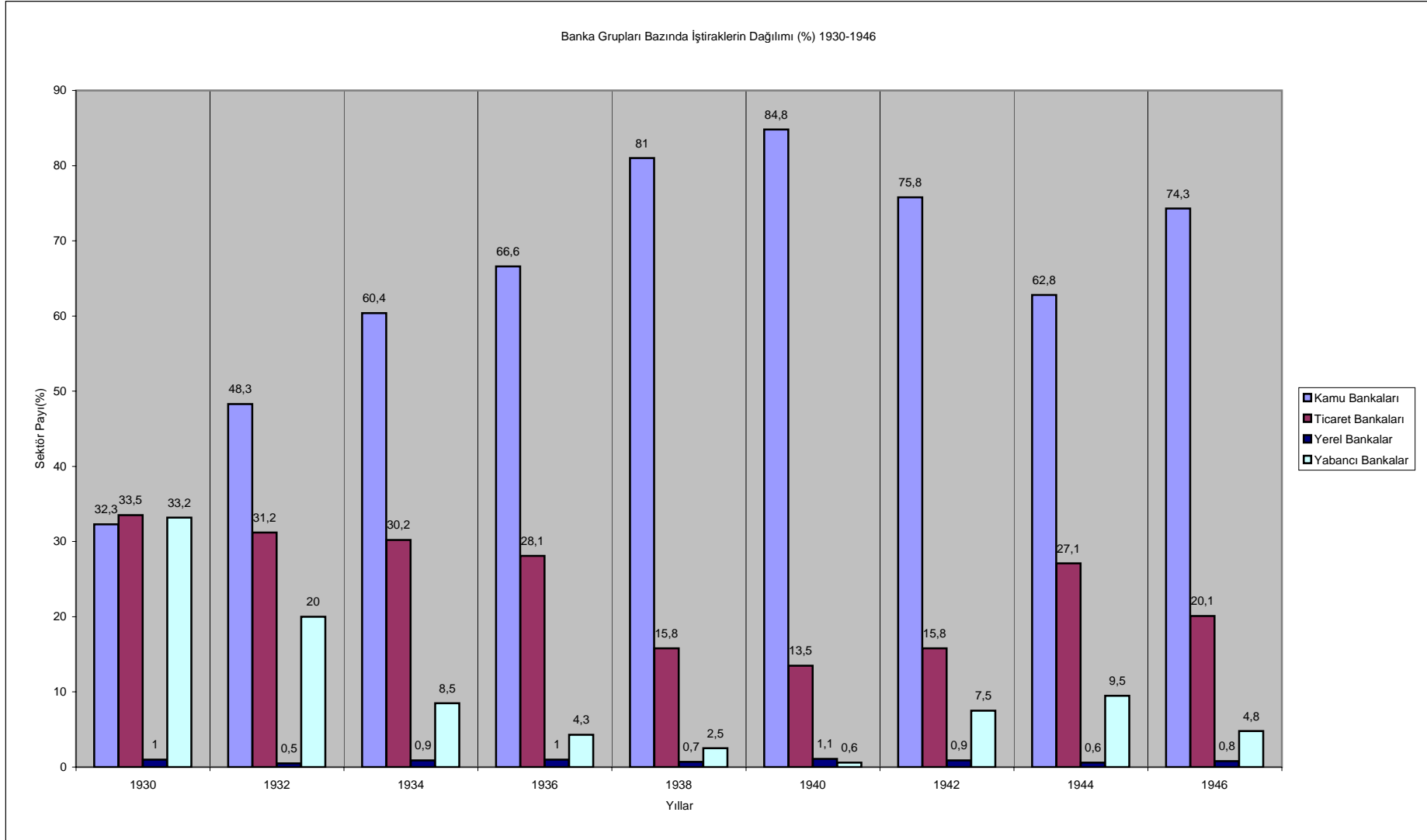

Şekil 10. Banka Grupları Bazında Mevduatın Dağılımı (%) 1930-1946

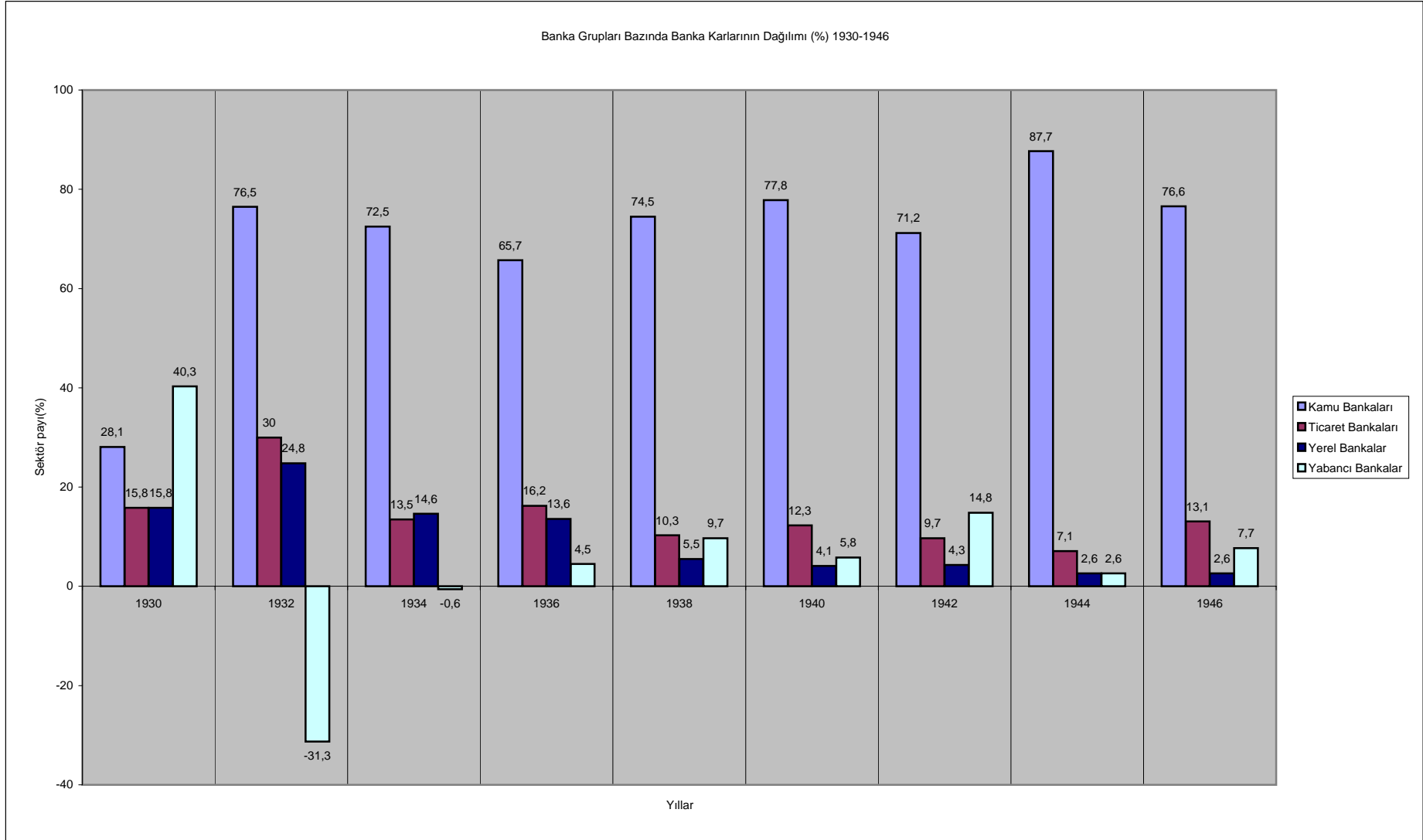

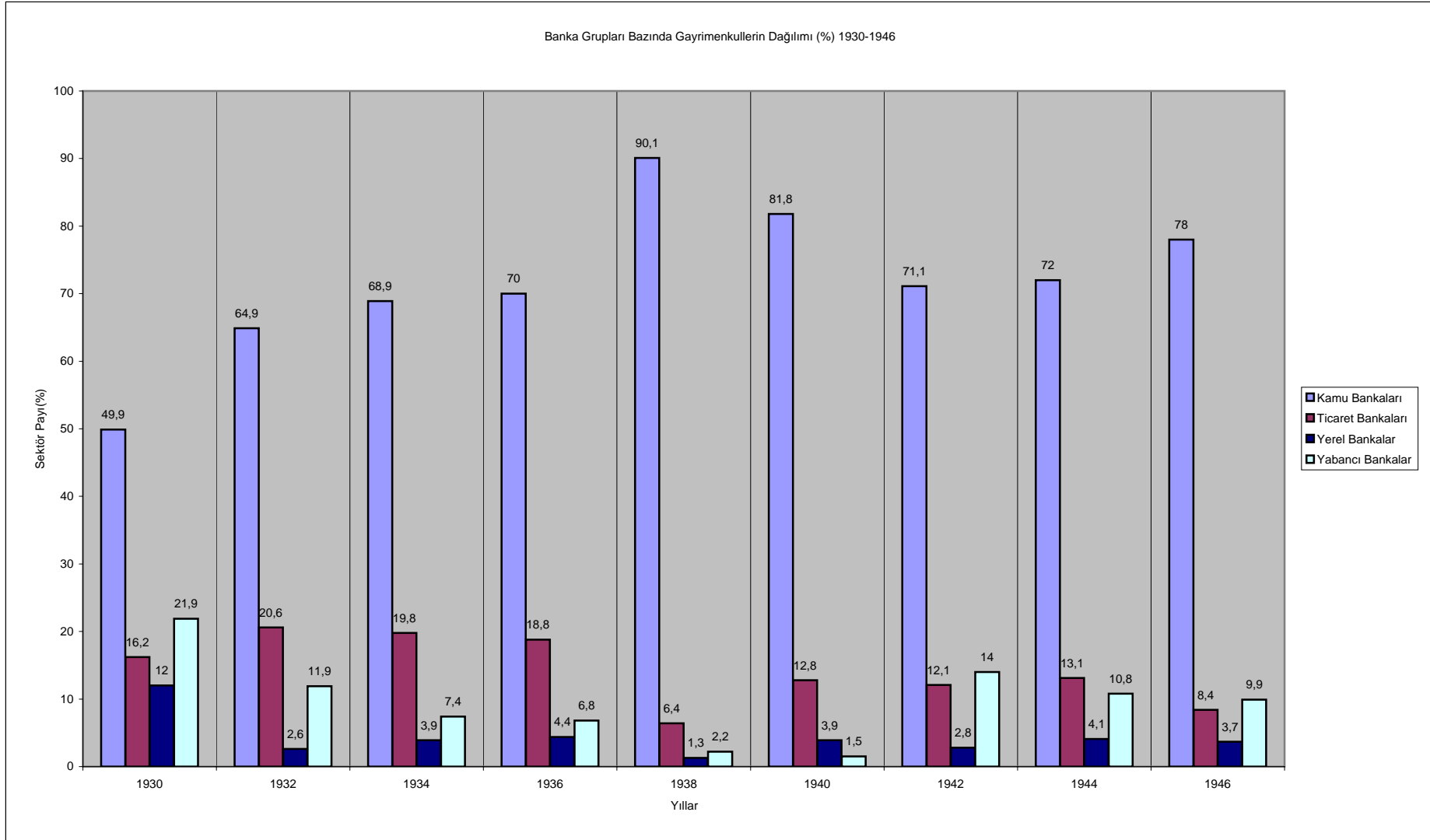
Şekil 13. Banka Grupları Bazında Kredilerin Dağılımı (%) 1930-1946

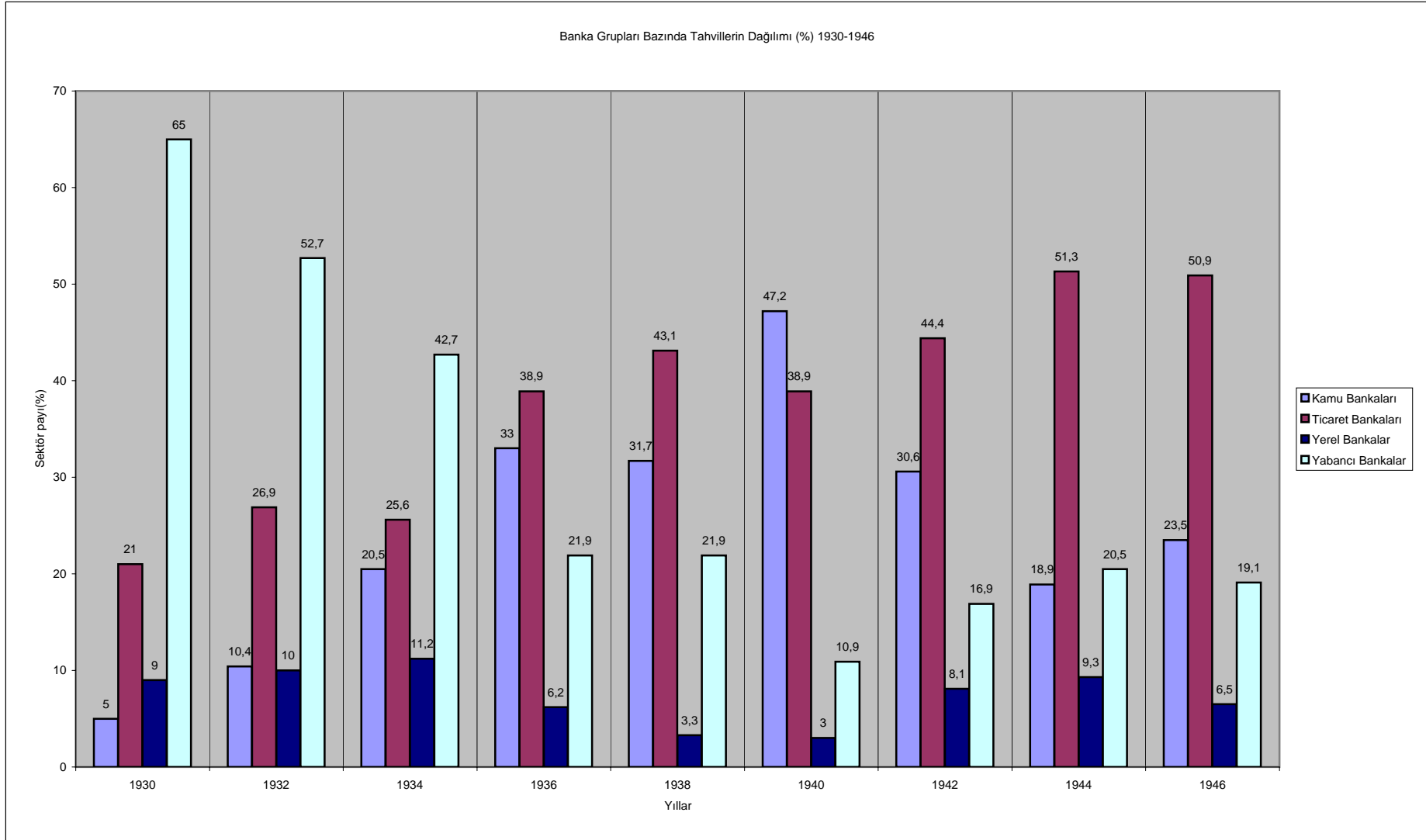
Şekil 15. Banka Grupları Bazında İştiraklerin Dağılımı (%) 1930-1946

Şekil 18. Banka Grupları Bazında Bilanço Karlarının Dağılımı(%) 1930-1946

Şekil 20. Banka Grupları Bazında Gayrimenkullerin Dağılımı (%) 1930-1946

Şekil 23. Banka Grupları Bazında Tahvillerin Dağılımı (%) 1930-1946